İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KENTSEL ALANIN İŞLEVSEL SÜREKLİLİĞİ BAĞLAMINDA ARKADİOS FORUMU'NUN AVRAT PAZARI'NA DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hakan TAŞTAN

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep KUBAN

OCAK 2013

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KENTSEL ALANIN İŞLEVSEL SÜREKLİLİĞİ BAĞLAMINDA ARKADİOS FORUMU'NUN AVRAT PAZARI'NA DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hakan TAŞTAN
502081109

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep KUBAN

OCAK 2013

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502081109 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Hakan TAŞTAN**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı **"KENTSEL ALANIN İŞLEVSEL SÜREKLİLİĞİ BAĞLAMINDA ARKADİOS FORUMU'NUN AVRAT PAZARI'NA DÖNÜŞÜMÜ"** başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :	**Doç. Dr. Zeynep KUBAN** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
Jüri Üyeleri :	**Prof. Dr. İlknur KOLAY** İstanbul Teknik Üniversitesi	.....
	Öğr. Gör. Dr. Seza SİNANLAR USLU Yıldız Teknik Üniversitesi	.....

Teslim Tarihi : **10 Eylül 2012**
Savunma Tarihi : **04 Ocak 2013**

ÖNSÖZ

Günümüz İstanbul'unun Cerrahpaşa semtinde beşinci yüzyıl başlarında inşa edilen Arkadios Forumu'nun bulunduğu alanın, günümüze değin geçirdiği değişimleri ele alan bu çalışmada beni yönlendiren, desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Zeynep KUBAN'a teşekkür ederim.

Sayın Dr. Aras NEFTÇİ'ye, doktora tezi için yaptığı araştırmalar sırasında karşısına bulduğu arşiv kayıtlarını paylaştığı için, Caner Cangül'e sütun tabanında çektiği fotoğraflar için teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışma sürecinde beni destekleyen hayat arkadaşım A. Seven HASDEMİR'e, başta annem olmak üzere tüm aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ocak 2013

Hakan TAŞTAN
Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

1. GİRİŞ 1
1.1 Tezin Amacı ve Yöntemi 2
1.2 Tezin Ana Kaynakları 3
2. KONSTANTİNOPOLİS'TEKİ BİR TİCARET ALANI OLARAK ARKADİOS FORUMU 5
2.1 Şehrin Yeniden Yapılandırılması 5
2.2 *Mese* ya da Anayol 5
2.3 *Mese*'nin Çekim Noktaları: Forumlar 7
2.4 Arkadios Forumu 9
2.4.1 Konumu ve bölgenin önceki kullanımları 9
2.4.2 Roma devri forumlarına bir örnek olarak Arkadios Forumu 11
2.4.3 Arkadios Forumu'nun inşası 14
2.5 Arkadios Sütunu 15
2.5.1 Anıtsal sütunlar 15
2.5.2 İmparator Arkadios 17
2.5.3 Arkadios Sütunu'nun yapımı ve genel özellikleri 18
2.5.4 Sütunun yapısal özellikleri 20
2.6 Doğu Roma orta ve geç devirlerinde sütun - forum 24
2.7 Bizans anıtsal sütunlarına farklı bir bakış: Tılsımlar 32
3. BÖLGENİN YENİ YÜZÜ AVRAT PAZARI 39
3.1 Osmanlı Ticaret Kültürü'nün Bir Parçası Olarak Avrat Pazarı 39
3.2 Osmanlı Devrinde Bir Kamusal Alan Örneği Olarak Avrat Pazarı 50
3.3 Gezginlerin Anlatılarında ve Haritalarda Arkadios Sütunu ve Avrat Pazarı 52
3.3.1 1400'ler 52
3.3.2 1500'ler 62
3.3.3 1600'ler 94
3.3.4 1700'ler 117
3.3.5 1800'ler 132
3.3.6 1900'ler 136
3.4 Alanın Güncel Durumu 140
3.4.1 Bölgede Arkadios Sütunu'ndan geriye kalanlar 142
3.4.2 Arkeoloji Müzesi'ndeki kalıntılar 145
3.4.3 Avrat Pazarı dükkânları 149
4. DEĞERLENDİRME 155
4.1 Bölgedeki Yapı Tarihinin ve Sürekliliklerin Tespiti 155
4.1.1 İlk oluşumlar: Theama, sütun ve forum 155
4.1.2 Bölgede ticaret işlevinin sürekliliği: Pazar 156
4.2 Bölgenin Kadınlarla İlişkili Kimliği 158
4.2.1 Avrat Pazarı 158
4.2.2 Bölgede kadınlarla ilişkili diğer yapılar 165
4.3 Söylenceler, Söylemlerle ve Yanılgılarla İlgili Tespitler 165

4.3.1 Seyyahların anlatıları 165
4.3.2 Görsel yanılsamalar 170
4.3.3 Söylenceler 171
5. SONUÇ 177
KAYNAKLAR 179
EKLER 193
ÖZGEÇMİŞ 219

KISALTMALAR

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Guide Illustr. : - (1935). Musées D'Istanbul, Guide Illustré des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Devlet Matbaası. İstanbul.

H. : Hicri takvime göre

Haz. : Hazırlayan

Hün. :- (1969). Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları. Yapı ve Kredi Bankası - Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.

m. : metre

Neşr. : Neşredenler

salt. : Saltanatı şu yıllar arasındadır.

TKSA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

t.y. : tarih yok

Vb. : ve benzeri

YY (yy) : Yüzyıl

Yüzy. : - (1995). İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından Yüzyıllar Boyunca Venedik Ve İstanbul Görünümleri - Vedute di Venezia ed Istanbul Attraverso i Secolidalle Collezioni Del Museo Correr-Venezia e Museo del Topkapı-Istanbul. (10 Nisan-10 Haziran 1995 tarihleri arasında Topkapı Sarayı Müzesi'nde yapılan serginin kataloğu) İtalyan Kültür Merkezi - Vehbi Koç Vakfı. İstanbul.

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Mese'nin güzergâhı, Kuban'dan (1993b) alınmıştır. 6
Şekil 2.2: Tauri Forumu ve Theodosios Forumu, genel restitüsyon planı, Kuban'dan (1996) alınmıştır. 12
Şekil 2.5: Sütun tabanının planı. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır. 21
Şekil 2.6: Giriş holünün tavanında yer alan kristogram. Görsel Strzygowski (1894)'ten alınmıştır. 22
Şekil 2.7: Freshfield çizimlerinde sütunun batı, güney ve doğu cepheleri. Çizimler, Freshfield (1922)'den alınmıştır. 23
Şekil 2.8: Antoine Helbert'in Arkadios Forumu'nun son yüzyılını konu alan çalışması. Görsel URL-16 (2012)'den alınmıştır. 28
Şekil 2.9: Buondelmonti Haritası. Görsel Arseven (1989)'dan alınmıştır. 29
Şekil 2.10: Buondelmonti Haritası, Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 30
Şekil 2.11: Buondelmonti Haritası'ndan bölgeye dair detay, Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 31
Şekil 3.1 : Gentile Bellini'nin "Aziz Markus'un İskenderiye'deki Vaazı isimli tablo. Şekil URL-6'dan alınmıştır. 57
Şekil 3.2 : Düsseldorf Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Buondelmonti haritası. Görsel, Buondelmonti (2005)'ten alınmıştır. 59
Şekil 3.3 : Düsseldorf Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Buondelmonti haritasından detay. Görsel, Buondelmonti (2005)'ten alınmıştır. 60
Şekil 3.4 : Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'de yer alan İstanbul Haritası. Şekil Du Tanney (1996)'dan alınmıştır. 64
Şekil 3.5 : Sebastian Münster'in Cosmographia'sında İstanbul, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 64
Şekil 3.6 : Münster'in İstanbul haritasından bölgenin detayı, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 65
Şekil 3.7 : Peter Coeck'un İstanbul Haritası, görsel Düzgüner (2004)'den alınmıştır. 66
Şekil 3.8 : Peter Coeck'un İstanbul haritasından detay, görsel Düzgüner (2004)'den alınmıştır. 67
Şekil 3.9 : Giovanni Francesco Camocio'nun İstanbul Haritası, görsel URL-14 (2012)'den alınmıştır. 67
Şekil 3.10 : Giovanni Francesco Camocio'nun İstanbul Haritasından detay, görsel URL-14 (2012)'den alınmıştır. 68
Şekil 3.11 : 1574 tarihli Braun ve Hogenberg'in İstanbul haritası, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 69
Şekil 3.12 : 1574 tarihli Braun ve Hogenberg'in İstanbul haritasından detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 69
Şekil 3.13 : Vavassore haritası, Münster kopyası. a) Arkadios Sütunu, b) Iustinianos Sütunu, c) Theodosios Sütunu. Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 70
Şekil 3.14 : Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatürü, Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır. 76

Şekil 3.15 : Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatüründen detay, Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır. 78
Şekil 3.16 : Nasuh'un İstanbul minyatüründe Kapalı Çarşı detayı. Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır. 79
Şekil 3.17 : Hünernâme'de yer alan, Veli Can'ın çizdiği İstanbul Haritası. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır. 80
Şekil 3.18 : Hünername'de yer alan, Veli Can'ın çizdiği İstanbul Haritası. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır. 81
Şekil 3.19 : Dernschwam'ın aktardıklarına benzeyen bir dükkân tasviri. Görsel İnalcık (2009)'dan alınmıştır. 84
Şekil 3.20 : Lorichs'in 1559 tarihli, sütunun üst iki spiralini gösteren tasviri. Şekil Fischer (2009, C1, s.104)'ten alınmıştır. 87
Şekil 3.21 : Melchior Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoramasından detay. And (2012)'den alınmıştır. 88
Şekil 3.22 : Melchior Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoramasından detay. Görsel Fischer (2009)'dan alınmıştır. 88
Şekil 3.23 : Viyana Albümlerinde yer alan İstanbul panoramasından detay, görsel And (2012)'dan alınmıştır. 89
Şekil 3.24 : Salomon Schweigger'ın İstanbul haritası, görsel Gyllius (1997)'dan alınmıştır. 91
Şekil 3.25 : Schweigger'ın kentteki dikilitaşları gösteren tasviri. Görsel Schweigger (1613)'ten alınmıştır. 91
Şekil 3.26 : Dilich'in Arkadios Sütunu tasviri. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır. 94
Şekil 3.27 : George Sandys'in Arkadios Sütunu ve çevresinin çizimi Görsel, Sandys (1673)'ten alınmıştır. 96
Şekil 3.28 : Grelot'ya atfedilen eskiz. Görsel Hasluck (1912)'den alınmıştır. 103
Şekil 3.29 : Grelot'nun seyahatnamesinde yer alan İstanbul görünümü, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 104
Şekil 3.30 : Grelot'nun seyahatnamesinde yer alan İstanbul görünümünden detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 105
Şekil 3.31 : Avrat Pazarı'nın, Venedik Correr Müzesi'nde bulunan bir minyatürü. Görsel Yüzy. (1995)'ten alınmıştır. 106
Şekil 3.32 : Jean Baptist Liebaux tarafından yayınlanmış İstanbul görünümü, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 110
Şekil 3.33 : Jean Baptist Liebaux tarafından yayınlanmış İstanbul görünümünden detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 110
Şekil 3.34 : Du Cange'ın 1680'de yayınladığı Columna Historiata resmi. Şekil Geffroy (1895)'ten alınmıştır. 113
Şekil 3.35 : Arkadios Sütunu'nun Roger De Gaignières Koleksiyonu'ndaki çizimi. Şekil Geffroy (1895)'ten alınmıştır. 116
Şekil 3.36 : F. Kauffer - M. Le Chevalier haritası. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 124
Şekil 3.37 : F. Kauffer - M. Le Chevalier haritasından detay. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 125
Şekil 3.38 : Tomas Lopez'in 1783 tarihli haritası, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 126
Şekil 3.39 : Tomas Lopez'in 1783 tarihli haritasından detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 127

Şekil 3.40 : Ressam Cassas'ın, 1784'te yaptığı resimlerden ilki. Geffroy (1895)'ten alınmıştır. 128
Şekil 3.41 : Ressam Cassas'ın, 1784'te yaptığı resimlerden ikincisi. Geffroy (1895)'ten alınmıştır. 128
Şekil 3.42 : Sütunun üst bantlarının kuzey tarafının günümüzdeki durumu. Görseller Konrad (2001)'den alınmıştır. 129
Şekil 3.43 : Cassas'ın çizimleri ile Louvre'daki çizimlerin kopyalarından oluşan bir derleme. Görsel d'Agincourt (1823)'ten alınmıştır. 130
Şekil 3.44 : Haseki imareti bahçe duvarını kapsar biçimde inşa edilmiş olan Balahane. Görsel Şenyurt (2011)'den alınmıştır. 132
Şekil 3.45 : Stolpe'nin demografi konulu İstanbul Haritası'ndan detay. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır. 136
Şekil 3.46 : Hatıratına göre Reşad Mimaroğlu'nun çizdiği kroki-planı. 1896 yılında bölgeyi ve Avrat Pazarı'ndaki üst örtünün sınırlarını göstermektedir. Görsel Koçu (1960)'tan alınmıştır. 138
Şekil 3.47 : Gurlitt'in 1912 tarihli restitüsyon denemesi. Görsel URL-13 (2012)'den alınmıştır. 141
Şekil 3.48 : 2010 Kasım ayında, batı cephesi. (Fotoğraf: Hakan Taştan) 142
Şekil 3.49 : 2010 Kasım ayında, doğu cephesi. (Fotoğraf: Hakan Taştan) 143
Şekil 3.50 : Sütundan geriye kalanların bir özeti. Görseller Konrad (2001)'den alınmıştır. 144
Şekil 3.51 : İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde 660 no ile yer alan parça. Şekil Mendel (C.I, 1914)'den alınmıştır. 146
Şekil 3.52 : Roger de Gaignières koleksiyonundaki resmin 7'nci spiralinden detay. Görselin aslı Geffroy (1895)'ten alınmıştır. 147
Şekil 3.53 : Freshfield çizimleri, güney tasvirindeki ikinci bandın detayı Görselin aslı Freshfield (1922)'den alınmıştır. 147
Şekil 3.54 : İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 315 numara ile kayıtlı parça. Görsel Taşkıran (1972)'den alınmıştır. 148
Şekil 3.55 : Avrat Pazarı dükkânlarının 1972'deki durumu. Görsel Taşkıran (1972)'den alınmıştır. 149
Şekil 3.56 : Haseki Caddesi üzerinde anıt eser olarak tescillenmiş dükkanların vaziyet planı. Görsel URL-12 (2012)'den alınmıştır. 150
Şekil 3.57 : Haseki Caddesi üzerinde anıt eser olarak tescillenmiş dükkanların görünüşleri. Görsel URL-12 (2012)'den alınmıştır. 151
Şekil 3.58 : 1960 yılında Haseki Medresesi'nin yanındaki dükkân. Görsel Alioğlu, Aydemir ve Sünnetçi (2012)'den alınmıştır. 152
Şekil 3.59 : Haseki Medresesi'nin bitişiğindeki dükkânın görünümü. Fotoğraf Caner Cangül (2011). 152
Şekil 3.60 : Hünername'de yer alan Veli Can'ın çizdiği İstanbul haritasından detay. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır. 153
Şekil 4.1 : Bölgenin hava fotoğrafı. Görsel Google Earth Hava fotoğrafları arşivinden (2012) alınmıştır. 164

KENTSEL ALANIN İŞLEVSEL SÜREKLİLİĞİ BAĞLAMINDA ARKADİOS FORUMU'NUN AVRAT PAZARI'NA DÖNÜŞÜMÜ

ÖZET

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te beşinci yüzyıl başlarında inşa edilen Arkadios Forumu, günümüz İstanbul'unda Cerrahpaşa – Haseki civarına denk düşmektedir. Forum, üzerinde yer alan anıtsal Arkadios Sütunu ile tanımlanmaktaydı. Zamanında 46-47 metre civarında olan devasa sütundan geriye, toplamda 11 metreyi geçmeyen, sütun tabanı, kaidesi ve gövdesinin en alttaki bandının bir kısmı kalmıştır.

Kentin Osmanlı egemenliğine geçmesiyle birlikte, kadınların alıcı ve satıcı olarak ticaret yapmalarına olanak sağlayan Avrat Pazarı isimli haftalık bir pazar, bu sütun çevresinde kurulmaya başlanmıştır. Avrat Pazarı, kadınların kentteki ekonomik etkinliğin içerisinde yer alabildikleri meşru ve özel bir zemindir. Ayrıca bu pazar, Arkadios Forumu'nun ticari işlevinin sürekliliğini de sağlamıştır.

Pazar, bölgenin kadınlarla ilişkili istisnai bir kimlik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Pazarın yanı sıra, Keyci Hatun Mescidi ve Haseki Külliyesi gibi kadın bânili yapıların da bu bölgede inşa edilmiş olmaları, bölgenin bahsedilen kimliğinin oluşmasında etkilidir.

Forumdan önce bu bölgede bulunduğu bilinen ait Theamation isimli bir alanda, insan kurban etme ve kehanet kültüyle ilişkili bazı anıtsal yapılar bulunduğundan söz edilmektedir. Bu anıtsal yapılar ve sonradan aynı bölgede inşa edilen Arkadios Sütunu üzerinden, bölgeye bazı mitoslar atfedilegelmiştir. Bu mitoslardaki bazı temalar, bir şekilde Osmanlı devrinde de aynı bölgeye atfedilen mitoslarda varlıklarını sürdürmüştür. Bu mitoslar kentin bir çeşit hafızası sayılmalıdır.

On üçüncü yüzyıl başından itibaren, bu alanın kente gelen yabancı seyyahların uğrak yerlerinden biri olduğu görülmüştür. Seyyahların yazılı ve çizili olarak bıraktıkları veriler üzerinden, bölgenin tarihinin ve bölgeyle ilişkili mitosların tespitini yapmak mümkün olmuştur.

Seyyahların aktarımlarında, bölgeyle ilişkili tutarlı verilerle tutarsız verileri birbirinden ayırmak gerekmiştir. Bu bağlamda kaynakların geçerliliklerini sorgulamak, tutarsız verilerin potansiyel amaç ve kökenini belirlemek suretiyle verilerin değerlendirmesi hedeflenmiştir.

Bu tezde ele alınan bölgeyle ilgili yapısal, organizasyonel ve işlevsel birçok süreklilik gözlemlenmiştir. Ayrıca seyyahların yazdıklarının ve kentsel mitosların da bir çeşit süreklilik arz ettiklerinden söz etmek mümkündür. Kentte son 1600 yılda yaşanan; kültürel, teknolojik, politik ve sosyal bütün kırılmalara rağmen; kentin tarihinin kuramsal algılanışında bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi adına bu sürekliliklerin tespiti önem arz etmektedir.

IN THE CONTEXT OF FONCTIONAL CONTINUITY OF URBAN SPACE THE TRANSFORMATION OF THE FORUM OF ARCADIUS TO THE AVRAT PAZARI

SUMMARY

The Forum of Arcadius is constructed in the Byzantine Constantinople, in the early 5th century and it served for the people of the city as one of the most important squares on the main axis Mese for centuries. The site, once named as Kserolofos on which the forum has been constructed is located in Haseki-Cerrahpasa district of contemporary Istanbul.

Formerly a temenos of a temple dedicated to Apollon known to be built nearby the site on which the forum will be built. The area called as Theama with the meaning of "object to be seen", related to the monument (theamation) which is associated with human sacrificial and prophetical cults.

The forum was once defined by the triumphal column dedicated to Arcadius and his triumph against a rebelled group of Goths, under the charge of a general of the army of Goth origin. The campaign and the triumph of the emperor Arcadius were depicted on the spiral decorative bands of the column.

The only remaining parts of the monument, which has been taken down by the authorities to protect the people from a sudden collapse of the damaged column, are the base and a small part of the pedestal. As a consequence of irrelevancy in memories of voyagers and the lack of official documents on the matter, the exact date of taking down of the monument is a mystery. However it is clearly dating the early 18th century.

In the 15th century, since after the city has been hold by the Ottoman Empire, a weekly market, namely Avrat Pazarı, has started taking place on the former forum area, nearby the triumphal column on every Sundays. Avrat Pazarı was a special kind of organization in which women of the city could legitimately join the economic activities as buyers and sellers.

Avrat Pazarı of Haseki is not the only example of the kind in the city: There are two more Avrat Pazarıs in Fatih and in Üsküdar. Moreover, several same markets are detected in Eğirdir, in Konya, in Bartın and in Gaziantep. However, none of them including the one hereby studied preserves the original character.

The Ottomans probably set this market to separate the women's commercial activities from the men's ones, in the service of a conformist Islamic way of living. However, according the witnessed memories the market served users of both genders in opposition of the ideal. This market gave Ottoman women the opportunity of participating in the daily life in the city and willingly or not, it increased their visibility in public areas in a more legitimate way.

Besides giving the opportunity of making commerce and the increase of visibility of the Ottoman women in the city, this market also maintained the continuity of the commercial function of the area for centuries.

Mainly the food products and daily needs were being supplied in Avrat Pazarı for customers by sellers of both genders. Furthermore, kitchen utensils, handcrafted materials by women and in general whatever a woman needed were also offered in this market.

Due to the fact that, not only the said market had a gender specialized character, but also some other nearby buildings were ordered by women, this area had a special identity related with women. The masjid named Keyci Hatun Mescidi built in 1495 and the complex named Haseki Külliyesi built between 1538 and 1555 could be listed as examples.

Due to the appealing effect of the weekly market, small shops surrounded the periphery. Some of these shops were income generating assets of the nearby complexes, such as Davud Paşa Külliyesi and Haseki Külliyesi. Despite any solid document could be found to prove this hypothesis, there are insightful narratives that take the market as a feature of these complexes, especially of Haseki Külliyesi. Although Angiolello mentioned of a large market nearby the column in his memory dating before 1481. It shows that in the very early times of Ottomans in the city, before the constructions of Davud Paşa Külliyesi in 1485 and Haseki Külliyesi in 1538, a weekly market was taking place in that area. However somehow Angiolello's witness does not include any evidence regarding the gender specialized character.

Nevertheless it is known that a wooden structure has been constructed to shelter the streets to which the shops were opening. The structure was establishing an arcade-like character to these commercial institutions, which was called as Avrat Pazarı Çarşısı in some sources. The area covered by this structure has been diminished in the 19th century and disappeared in the early 20th century.

The weekly market which has lost its original gender specialized character and covering structure, ended its function in the early 20th century. Nowadays, a large weekly market still takes place on Fridays in the same neighborhood.

Some tales were attributed to the area during different periods. The first tales attributed to this area were related with the pre-Eastern Roman buildings and the said Eastern Roman triumphal column. It is also detected that somehow these tales continued their existence during the Ottoman era. It became possible to state some similarities in the themes of these tales during different periods of time.

These tales which might obviously not be used in archeological surveys, could be convenient for city historians in order to understand how the area is perceived by people. Prophetic and militaristic themes are common subjects of these superstitious tales. Prophetic themes assumed to be related with the theama and militaristic themes with the campaign depicted on the column. Similarly, a statue depicting a woman never been built on top of the said column attributed by Evliya Çelebi, in his fantastic tale. It is probably related with the gender specialized character of the area.

Many voyagers visited this area since 13th century frequently and they left written and drawn memories illuminating the history of the area. A remarkable number of memories carrying related data are overviewed in order to lighten up the history and the tales related to the area.

Considering the history of the region exceeding 1600 years, the axis of the basic research of this thesis is the examination of the artificial topography, the transformation of urban structures and functions of the region, especially within the frame of continuities. Despite all the cultural, political and social ruptures experienced during the last 1600 years of the city's history, the detection of these continuities has a critical importance in developing an approach on theoretical perception of the city's history as a whole.

Another agenda of this thesis is the assessment of the collected data to shed light on the woman related character of the area. Evaluating the data collected from voyagers became another problematic of the thesis which was necessary to identify the relevancy of the data collected from the voyagers. It is hereby questioned in order to state the probable aim and origin of the irrelevancy.

Since the early voyagers, approaching to the city is somehow related with the complete written works. Each memory referenced the previous ones and added itself to the complete. With some irrelevant data stated in these memories, it is detected that some memories copied the data from previous ones, even the irrelevancies without any proper-experience. Avrat Pazarı first became a women slave market in these diaries because of its confusing name and then enriched gradually in these sources in a persuasive way. Even in some local sources, the name started to be used as a term signifying women slave market.

Combining all these components, the thesis examines the past of the pattern of this urban area located in Cerrahpasa, aims to facilitate the evaluation of functions in the area as well as the area within the space-time framework.

1. GİRİŞ

Doğan Kuban, İstanbul'un dünyadaki statüsünün, *tarihin bir armağanı* olduğunu belirtir. Bir Grek koloni kentinin üç büyük imparatorluğun başkenti olması, tarihte başka eşi olmayan bir olgudur. (Kuban, 1998, s.11) Hemen her döneminde, yoğun bir ilgiye mazhar olan kent, özellikle büyük imparatorlukların egemenliğinde olduğu dönemlerde, prestijli yapım faaliyetlerinin odağı olmuştur.

Bugünkü Cerrahpaşa semtinin bulunduğu bölge, kentin Konstantinopolis olarak anılmasından önce de çeşitli imar faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Kserolofos olarak anılan bölgede bir Apollon Tapınağı temenosu[1] bulunduğu kaynaklarda sıkça söz edilen bir olgudur. (Müller-Wiener, 2007, s.250)

Bizans İmparatorluğu devrinde Konstantinopolis kentinin önemli çekim merkezlerinden biri olan Arkadios Forumu, aynı bölgede inşa edilmişti. Forumun muhtemelen en ilgi çeken yapısı, yaklaşık 46-47 metre uzunluğundaki anıtsal Arkadios Sütunu'ydu. Forumdan günümüze, forumu tanımlar nitelikteki anıtsal sütunun yalnızca taban kısmı, sütun kaidesi ve gövdeye ait spiral kabartma bandının en alt kısmından küçük bir parça ulaşmıştır.

Kent, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra, sütunun dibinde ve yakınında, haftanın belirli günlerinde alıcıları ve satıcıları kadın olan, bir kadınlar pazarı kurulmaya başlanır. Bu dönemden itibaren bu bölgenin Avrat Pazarı olarak anılmaya başlandığı düşünülmektedir. Aynı dönemde, Arkadios Sütunu'nun da "Avrat Taşı" olarak adlandırıldığından söz edilebilir. Sanıldığının aksine, burası kadın esirlerin satıldığı esir pazarı değildir. (Eyice, 1993, s.306-307)

Bölge, Osmanlı döneminde de çekim merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Söz gelimi; Haseki, Bayram Paşa ve Cerrahpaşa Külliyeleri bu bölgede inşa edilmiştir. Pazarın kurulduğu çevreye bir çarşı oluşturacak sayıda dükkân inşa edilmiş, özellikle

[1] Temenos: bir tanrıya adanmış kutsal sayılan bölge.

yangınların etkisiyle açılan alanlara bitişik nizamda konut dokusu hâkim olmuştur. (Eyice, 1993, s.306-307)

İlerleyen dönemlerde Avrat Pazarı'nda kurulan pazarın, Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası'na benzer şekilde, üstü kiremit örtülü ahşap bir strüktürle örtüldüğü tespit edilmiştir. 1905 yılında strüktürün tümüyle kaldırıldığı bilinmektedir. (Koçu, 1960, s.1356-1357)

Forumun bulunduğu alana, Osmanlı döneminde, bitişik nizamda, küçük ölçekli yapılar inşa edilmiştir. Bir süre sonra bu evlerin anıtsal sütuna bitişik hale geldikleri seyyahlarca aktarılmıştır. Bu durum günümüze değin varlığını sürdürmüştür.

1.1 Tezin Amacı ve Yöntemi

Bölgenin son 1600 yıllık tarihi üzerinden yapay topografyasının, içerdiği yapıların ve kentsel işlevlerin sürekliliğinin/dönüşümünün incelemesi bu tezin temel araştırma eksenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ticari işlevli yapıların çevresinde, bir kamusal alanın varlığına işaret eden tarihi verilerin bir araya getirilmesi, tezin bir diğer gündemidir.

İstanbul'u adımlayan gezginlerin notları ve incelemeleri, araştırmanın literatür ayağının temel bileşeni olmuştur. Benzer şekilde, bölgedeki yapıları ve dönemsel kullanımları tanımlamada dönem dönem yapılmış çizimlerden yararlanılmıştır. Bu çizimlerin bir kısmı, anıtsal sütundaki resimlerin tanımlanmasında rol oynamıştır.

Yerel tarihçilerin ve gezginlerin İstanbul'un deprem, yangın ve diğer doğal afetleri üzerine yazdıkları, bölge tarihindeki kırılmaları keşfetmekte kullanılmıştır.

Çeşitli dönemlerde, bölgeye atfedilen metafizik özellikler, oluşmuş mitoslar/söylenceler sunulmuş, tarihsel sürecin ortaya konmasının ardından sonuç bölümünde bunlarla ilgili bir tartışma ele alınmıştır.

1400'lerden itibaren çizilmeye başlanan İstanbul haritalarında bölgedeki değişimin izini sürmek, çalışmanın belki de en heyecan uyandıran kısmını oluşturmuştur. Kimi zaman aşırı şematik bir biçimde şekillenen bu çizimler, kent parçasının tarihinin araştırılmasında önemli birer araç olarak iş görmüşlerdir.

Bütün bu bileşenlerin harmanlanmasıyla bu tez, günümüzün Cerrahpaşa'sında yer alan bir kent örüntüsünün geçmişini araştırmakta; bölgedeki işlevlerin ve genel

olarak bölgenin zaman-mekân çerçevesinde değerlendirilmesinde rol oynamayı hedeflemektedir.

1.2 Tezin Ana Kaynakları

Öncelikle ele alınan yazılı kaynaklar, anıtsal sütunu konu alan Strzygowski, Öztürk ve Konrad'ın bilimsel çalışmalarıdır. Bu listeye en güncel bilimsel çalışma olarak Taddei'nin makalesinin yanı sıra, en eski "bilimsel" çalışma olarak Gyllius'un kitabı da dâhil edilmelidir. Öte yandan, Doğan Kuban ve Semavi Eyice'nin ansiklopedik makaleleri tarihi sürecin ana hatlarını belirlemiştir. Bunların yanı sıra Unger'in 1878 tarihli kitabı, Bizans metinlerinin derlenmesinde büyük fayda sağlamıştır.

Bu çalışmada ele alınacak seyyahların belirlenmesinde özellikle Kuban ve Eyice'nin ansiklopedik yazıları ve Yerasimos'un Osmanlı topraklarını gezen seyyahlar hakkındaki önemli kitabı yol gösterici olmuştur. Ebersolt'un kapsamlı çalışması seyyahların belirlenmesinde olduğu kadar pekçok başka konuda da önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışmada ele alınan seyyahların orijinal dillerindeki baskılarına çoğu zaman dijital kopya olarak ulaşılmıştır. Sonraki araştırmacılara fayda sağlamayı umarak elektronik kitapların bulundukları arşivlerin bir listesi aşağıda sunulmuştur: Fransız Ulusal Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonu olan Gallica, Heidelberg Üniversitesi dijital koleksiyonu Heidi, Münih Devlet Kütüphanesi dijital koleksiyonu, Swiss Federal Institute of Technology Zürich Kütüphanesi nadir eser dijital koleksiyonu (http://www.e-rara.ch/), Google Books, www.archive.org adresli web sitesi, vb.

Bunların dışında, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı'ndan birçok basılı kaynağa ulaşılması mümkün olmuştur.

Ulaşılan bazı Almanca kaynakların çevrilmesi konusunda, A. Seven Hasdemir ve Ersen Alper, hiç ilgileri olmayan bir alanla ilgili eserleri tercümede, büyük katkı sağlamışlardır. Liseden kalma, sınırlı düzeydeki İtalyanca ve Latince bilgimin yol göstericiliğinde, internet sözlüklerinden yardım alarak bu dillerdeki eserlerin taranması mümkün olmuştur. Görece daha rahat ele aldığım Fransızca ve İngilizce kaynakların bir kısmı, bu dillerin 300-400 yıl önceki hallerine aittir. Elbette, tüm bu

kaynaklardan, olası yanlış aktarılmış herhangi bir şeyin sorumluluğu yalnızca bana aittir.

Orijinaline erişilemeyen az sayıda kaynağa gerektiği yerde yönlendirme yapılmış, bir şekilde bölgeyi gördüğü halde yazdıklarına erişilemeyen seyyahların isimlerine bölüm sonlarında yer verilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden edinilen belgeler, bölgedeki değişimi incelemede, bir diğer yol gösterici olmuştur. Aynı belgeler, tarihi eser niteliği taşıyan yapı bileşenlerinin, sonraki dönemlerde ne şekilde değerlendirildiğini ya da devşirildiğini anlamakta fayda sağlamıştır. Bunun yanı sıra bölgedeki kimi yer adlarının yüzyıllar içindeki değişimi bu belgelerden öğrenilmiş, araştırmanın kapsadığı bölgenin çerçevesi bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Çalışmada yer alan harita görsellerini Kubilay'ın İstanbul haritalarını konu alan çalışmasına borçluyuz. Sütunla ilgili seyyahların kitaplarında yer alan görsellerin dışında, Geffroy'un yayınladığı Roger de Gaignières koleksiyonuna ait resim, Freshfield Albümü'ndeki tasvirler, Lorichs'in çizimleri, sütunu tanıma anlamında önemli belgelerdir. Bunun yanı sıra C. Gurlitt'in restitüsyon çalışması da bu bağlamda ele alınan görsel kaynaklardan bir diğeridir.

2. KONSTANTİNOPOLİS'TEKİ BİR TİCARET ALANI OLARAK ARKADİOS FORUMU

2.1 Şehrin Yeniden Yapılandırılması

Roma İmparatoru I. (Büyük) Konstantinos, Byzantion'u Roma İmparatorluğu'nun yeni merkezi yapmaya karar vermiş ve 325 yılından itibaren kentteki belli başlı yapıların inşasını başlatmıştır. İmar faaliyetlerinin altıncı yılında, yeni başkentin resmi açılışı, 11 Mayıs 330 tarihinde görkemli bir törenle gerçekleştirilmiştir. Tıpkı Roma gibi yedi tepe üzerine kurulu olan şehir, yine öncülüne benzer şekilde on dört bölgeye ayrılmış ve şatafatlı anıtlarla donatılmıştır. (Ebersolt, 1996, s.7-8)

Her ne kadar resmi açılış 330 yılında yapıldıysa da kentin ana ekseni olan *Mese* boyunca öngörülen-planlanan meydanların (forumların) yerlerini alması ancak 4. yüzyılın sonunda, 5. yüzyılın başında gerçekleşecekti. (Müller-Wiener, 2007, s.20)

Bu çalışmanın konu aldığı Arkadios Sütunu da sayılan yapım faaliyetleri çerçevesinde yapılmıştır. Bu faaliyetler yeni merkezin vurgulanması açısından önemlidir. Öncülleri Roma'da bulunan anıtsal sütunlar, kentin başkent kimliğini ortaya koyan önemli anıtlardır.

2.2 *Mese* ya da Anayol

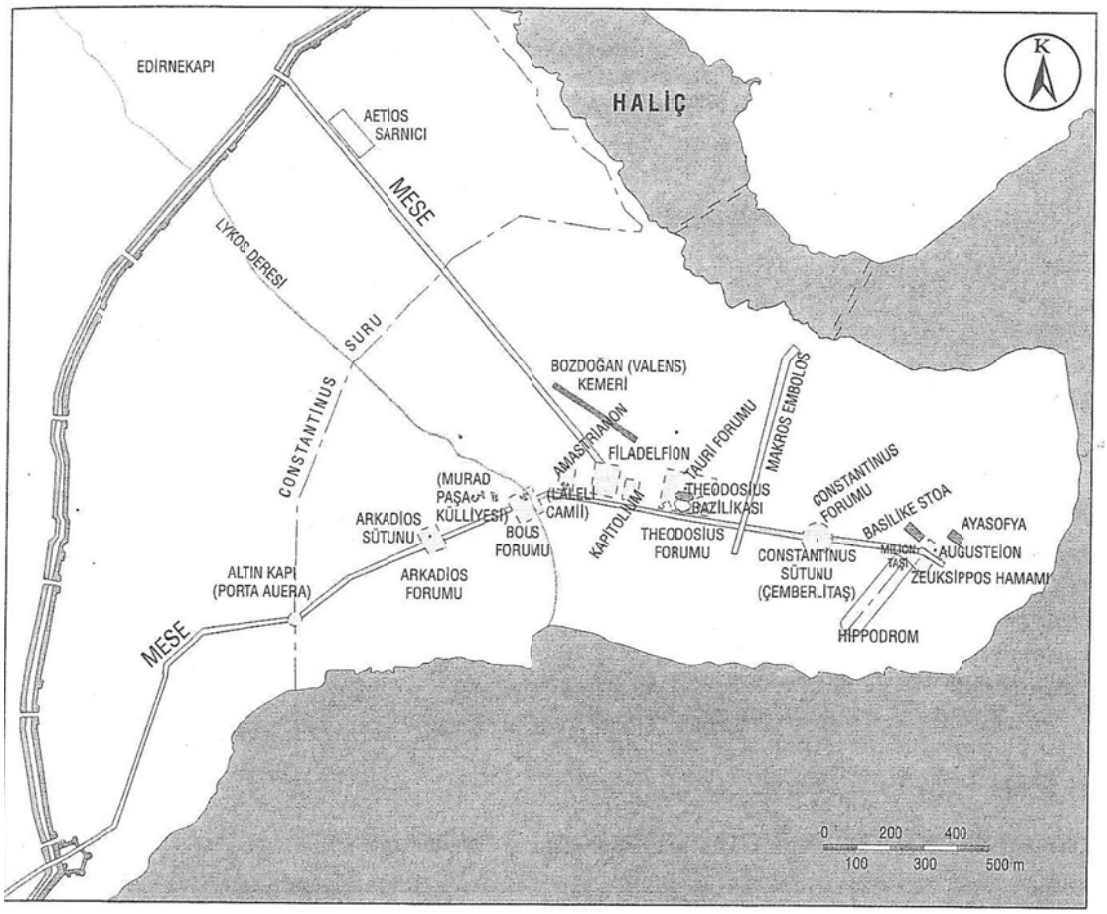
Kentin omurgasını oluşturan anayol (ya da ortayol) Roma ve Doğu Roma dönemlerinde *Mese*[2] olarak adlandırılmıştır. Bu yol Trakya'dan kente gelen *Via Egnatia*'nın kent içerisinde sonlanan doğu ucudur. (bkz. Şekil 2.1) (Berger, 2000, s.162)

Osmanlı'nın kente hâkim olmasıyla birlikte Divanyolu olarak adlandırılan *Mese*, günümüzdeki Divanyolu gibi düz bir doğrultuda Beyazıt'a kadar uzanıyordu. (Kuban, 1993b, s.404)

---

[2] Bu sözcük Yunanca "orta", "orta cadde" anlamına gelmektedir.

Bu anayolun ortası büyük taşlarla döşeliydi, araba ve yayaların kullanımına uygundu. *Mese*'nin iki tarafında yoldan bir-iki basamakla çıkılan iki katlı revaklar (*embolos*) vardı. Bu revakların arkasında dükkânlar sıralanıyordu. Bulgular yolun genişliğinin bütün öğeleriyle birlikte 25 metre civarında olduğuna işaret etmektedir. Yolun saraya en yakın ucunda, Konstantinos'un sarayla kendi forumu arasına yaptırmış olduğu, heykeller ve başkaca sanat eserleriyle süslenmiş iki katlı bir revak bulunmaktaydı. Bu revaklı yol *Regia* (ya da *Pigia*) adını taşımaktaydı. (Kuban, 1993b, s.404)

Şekil 2.1: Mese'nin güzergâhı, Kuban'dan (1993b) alınmıştır.

Doğan Kuban, revakları ilk Konstantinopolis'in en tipik kentsel öğeleri olarak belirtmiştir. Kentin kuruluşundan itibaren çok sayıda revak yapılmış olduğu düşünülmelidir. Kuban, beşinci yüzyıla tarihlenen *Notitia Urbis Constantinopoitanae*'de toplam 54 revaktan söz ediliyor olmasından hareketle, bütün ana caddelerin, forumların, limanların ve rıhtımların daha 5. yüzyılın başlarında bunlarla bezenmiş olduğunu düşünür. (Kuban, 1996, s.71) Kentin ana aksında sıkça kullanılan revakların, kentin dekorasyonu açısından olduğu kadar, kentteki kamusal

bir araya gelişlerde ve ticari işlevlerin gerçekleştirilmesinde iklimsel koşullardan etkilenmelerin asgari düzeye indirilmesi konusunda da fayda sağlıyor olmalıdır.

Helenistik geleneğin İstanbul'daki uzantısı olan revaklı yolların yapımına, 6. yüzyıla kadar devam edilmiş olduğu, yol kenarlarındaki revakların defalarca yangın ve depremlerle zarar gördüğü, zaman içinde ortadan kalktığı unutulmamalıdır. (Kuban, 1993b, s.405) Kuban, büyük olasılıkla *Mese*'nin bütün güzergâhı boyunca revakların bulunduğunu ve varlıklarını 14. Yüzyıla kadar bir ölçüde sürdürdüklerini kaydetmiştir. (Kuban, 1996, s.71)

Trakya'dan kente gelen bir kişinin *Via Egnatia*'yı takip ederek, bugünkü Yedikule civarında Altın Kapı'yı geçip, kente ulaştığı düşünülebilir. Dönemine bağlı olarak sıklığı değişmekle beraber, revakları 14. yüzyıla kadar bir şekilde korunan *Mese*'yi takip ederek, saraya kadar ulaşabilmekteydi. *Mese*'nin en önemli çekim noktaları elbette kentin kuruluş aşamasından itibaren belli bir ölçüde planlanmış olan forumlardı.

2.3 *Mese*'nin Çekim Noktaları: Forumlar

Roma forumları, antik Yunan kentlerinde bulunan agoralara eşdeğer kabul edilmektedir. Halk hayatının merkezinde yer alan forumlar, kentin siyasi, adli ve ticari işlevli meydanları olarak varlıklarını sürdürmüştü. Elbette yönetsel gücün tek bir hükümdara teslim edilmeleriyle, siyasi fonksiyonları ve dolayısıyla önemleri azalsa da kentteki varlıkları devam etmişti. (Janin, 1950, s.65)

Politik, idari işlevleri barındıran bazilika, ticari işlevdeki dükkân sıraları, et ve sebze pazarları, politik görüşmelerin yapıldığı comitium, idari meclis ya da senato toplantılarının yapıldığı curia başlıca forum yapılarıdır. Kent merkezlerinde yapılan forumların ihtiyaç doğrultusunda değişebildikleri unutulmamalıdır. (Trachtenberg & Hyman, 1986 s.142)

Mese'nin kent içindeki varış noktası, Saray, Ayasofya ve Hipodrom'un bulunduğu, kentin sosyo-politik merkeziydi. Burada Basilike Stoa, Byzantion'un agorasına tekabül ettiği düşünülen Augusteion ve yolun batıya doğru yönelen ilk kısmında yer alan, Milion Taşı'nın bulunduğu Milion Meydanı vardı. Kentin en merkezi noktasında yer alan bu ilk toplanma alanları her ne kadar "forum" olarak adlandırılmasalar da, en pahalı ürünlerin satıldığı ticarethanelere ev sahipliği

yaparlardı. Parfüm, kumaş ve gümüş satıcılarına ait dükkânlar bu bölgede yer almaktaydı. (Kuban, 1993b, s.404)

Mese üzerindeki ikinci alan, merkezinde sonradan Çemberlitaş olarak isimlendirilen sütunun da bulunduğu Konstantinos Forumu (Foros) idi. Kentin ana forumu kabul edilen, kentte "forum" dendiğinde akla ilk gelen Konstantinos Forumu'nda da kumaş satıcıları bulunmaktaydı. Vilayet Konağı (*Praetorium*) ve diğer idari yapılar burada bulunduğu için, burası aynı zamanda kentin idari merkeziydi. (Kuban, 1993b, s.404)

Mese'nin *Regia* olarak adlandırılan ilk kısmının sonunda yer alan Theodosios Forumu, merkezden itibaren *Mese* üzerinde yer alan üçüncü kamusal alandı. Konstantinos Forumu ile Theodosios Forumu arasında fırıncıların dükkânlarının bulunduğu bilinmektedir. (Kuban, 1993b, s.404)

Kentteki anıtsal sütunlardan bir diğerine ev sahipliği yapan Theodosios Forumu'nun Roma'daki Traianus Forumu'ndan esinlenmiş olduğu düşünülmektedir. Kuban'a göre, sonraki dönemlerde batısındaki Tauri Forumu ile bir anlamda birleşerek genel olarak Tauri Forumu olarak anılmıştır. (Kuban, 1993b, s.404) Berger, bu iki ismi aynı anlamda kullanır. Alanın boyutları önceleri 200'e 300 m. ve 120'ye 100 m.[3] olarak tahmin edilirken, Berger buranın 55 m.'ye 55 m. olduğunu öne sürmüştür. (Berger, 2000, s.168)

Mese Beyazıt'tan sonra *Filadelfion* isimli alanda ikiye ayrılıp, Yedikule'ye ve Edirne Kapısı'na yönelmektedir. Kuban, yeterli arkeolojik veri bulunmadığından ötürü *Filadelfion*'un yerinin tartışmalı olduğunu belirtmiştir. (Kuban, 1993b, s.404)

Theodosios Forumu'nun doğusundan geçerek Aksaray'a doğru ilerleyen *Mese* üzerindeki dördüncü alan Laleli Camii civarında bulunduğu düşünülen Amastrianon Forumu'dur. Büyük bir hayvan ve tahıl pazarı olduğu bilinen ve Aksaray'a inen yokuşun Lykos (Likos, sonraki dönemde Bayram Paşa) Deresi vadisi ile buluştuğu düzlükte yer aldığı düşünülen Bous Forumu, Konstantinos döneminde kentin ana kapısı olan Altın Kapı'ya (Porta Auera) yönelmiş birinin göreceği bir sonraki alandı. (Kuban, 1993b, s.404-405)

Kente Altın Kapı'dan giriş yapan birinin göreceği ilk, buradan çıkış yapan birinin ise göreceği son anıtsal meydan, Arkadios Sütunu'nun süslediği, Arkadios Forumu'ydu.

---

[3] Bu ikinci tahmin Cyril Mango'ya aittir.

İstanbul'un yedinci tepesinde, 403'te inşa edilen bu forum, Konstantinopolis'te yapılan son forumdur. (Kuban, 1996, s.85-86)

Bauer, Mese ve üzerindeki forumların, imparatorluğun kendini temsilinde önemli yere sahip olduklarını ve kentsel törenlerde kullanıldıklarını belirtmiştir. (Bauer, 2001, s.30-36,39-40)

Yukarıda isimleri anılan forumların çokluğu Konstantinopolis'in büyümesi ile yakından ilişkili olmalıdır. Antik kaynaklardan bilinen, Konstantinopolis'teki forumlar hakkında, düzenli arkeolojik araştırmalar yapıldığını söylemek güçtür. Bu forumlarda yer alan anıtsal sütunlar ise görece daha uzun bir süre korunmuş ve daha fazla çalışmada ele alınmışlardır.

2.4 Arkadios Forumu

2.4.1 Konumu ve bölgenin önceki kullanımları

Arkadios Forumu yedinci tepenin üzerinde, Kserolofos (*ξηρόλοφος*) isimli on ikinci bölgede, kentin güneybatısında yer almaktaydı. Kserolofos'un karşılığı, kaynaklarda "kuru tepe" (Eyice, 1993; Pekak, 1993, s.306) ya da "çorak tepe" (Öztürk, 1992, s.4) olarak verilmektedir. Strzygowski bu isimden hareketle, buranın görece kurak, çorak olduğunun iddia edilebileceğini belirtir. (Strzygowski, 1894, s.230) On ikinci bölgenin ayrıca, Troas Porticusu'nu ve Theodosios Limanı'nı içerdiği de söylenebilir. (Gyllius, 1997, s.187)

Bölgenin, Arkadios Forumu inşa edilmeden önceki ismi, yukarıda da belirtildiği üzere Kserolofos idi. Lykos Deresi (Bayram Paşa Deresi) vadisinin güneyinde yer almaktadır. (Kuban, 1993b, s.404-405; Eyice, 1993, s.306-307)

16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da incelemelerde bulunan Fransız yazar Petrus Gyllius (Pierre Gilles) gezi notlarında, altıncı tepeden geniş bir vadiyle ayrılmış olduğunu belirttiği yedinci tepede henüz ayakta iken gördüğü Arkadios sütununa bakarak, kentten çıkmak için Altın Kapı'ya yönelen kimsenin önünde beliren bütünüyle düz, uzun bir alan olduğunu belirtmiştir. Gyllius, alanın sol tarafında, yumuşak eğimli inişlerle sınırı denizde son bulan on ikinci bölgenin bulunduğunu belirtmiştir. (Gyllius, 1997, s.187)

Kuban, Byzantion devriyle ilişkili olarak, Kserolofos'ta bir Zeus Tapınağı'nın bulunduğunu öne sürerse de, Preger Arkadios Forumu'nun belki de daha eski bir Apollon Tapınağı temenosu yanında inşa edildiğini aktarır. (Kuban, 1996, s.22; Müller-Wiener, 2007, s.250)

Parastaseis, forumun inşasından önceki dönemde, Kserolofos'a "görülecek şey" (*theama*) dendiğini aktarır. Bunun sebebinin orada bulunduğu söylenen, 16 sarmal sütun, bir Artemis heykeli, kompozit bir heykel ve Severus'un bir heykeli olduğunu ekler. (Kuban, 1996, s.71)

Gyllius'un, İstanbul'un Tarihi Eserleri isimli eserinin sekizinci bölümünde, Suda'dan ve Parasteis'ten naklen aktardıkları, bu anlatıyla örtüşmektedir. Anlatısında, sütunları, heykelleri[4] benzer şekilde ele alırken, bunlara; Severus'un kurban kestirdiği, bazen çok sayıda kehanet aldığı bir anıtı (*theamation*) ekler. Buranın ayrıca, üç ayaklı kazan[5] bulunduğu için *theama* (görülecek şey, gösteri) olarak adlandırıldığını yazar. Burada bakire bir genç kızın da kurban edildiğini belirtir. (Gyllius, 1997, s.189) Aynı anlatı anonim bir metinden, Unger tarafından aynı biçimde aktarılır. (Unger, 1878, s.185-186)

On beşinci yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Kodinus, I. Theodosios, Valentinianos ve Marcianos'un heykellerinin de Kserolofos'ta bulunduklarını aktarmıştır. (Unger, 1878, s.185)

Konstantinopolis'in on ikinci bölümünün yer aldığı yedinci tepenin çevresini on iki bin adım[6] olarak sayan Gyllius, buranın kentin üçte birden fazla bir bölümünü içerdiğini belirtir. (Gyllius, 1997, s.52-53)

Reşat Ekrem Koçu, bu alanda İmparator Arkadios'un sütununun dikilmesinden önce de bir forum bulunduğundan ve buraya Kserolofos Forumu dendiğinden söz etmektedir. (Eyice, 1959, s.1013) Roma hâkimiyetinden öncesiyle ilgili olarak, bunların dışında bir veriye rastlanamamıştır.

---

[4] Severus'un heykelinden bahsedilirken, Severus bu alanın kurucusu olarak nitelendirilir. (Kuban, 1996, s.71)

[5] İstanbul'un Tarihi Eserleri isimli kitabın çevirmeni, Erendiz Özbayoğlu tarafından bu ifade, kazan biçimli kaide üstünde heykel ya da kehanet kazanı biçiminde anıt olarak yorumlanmıştır. (Gyllius, 1997)

[6] Gyllius burada yürürken attığı adımları kastettiğini vurgulamıştır. (Gyllius, 1997, s.52-53)

2.4.2 Roma devri forumlarına bir örnek olarak Arkadios Forumu

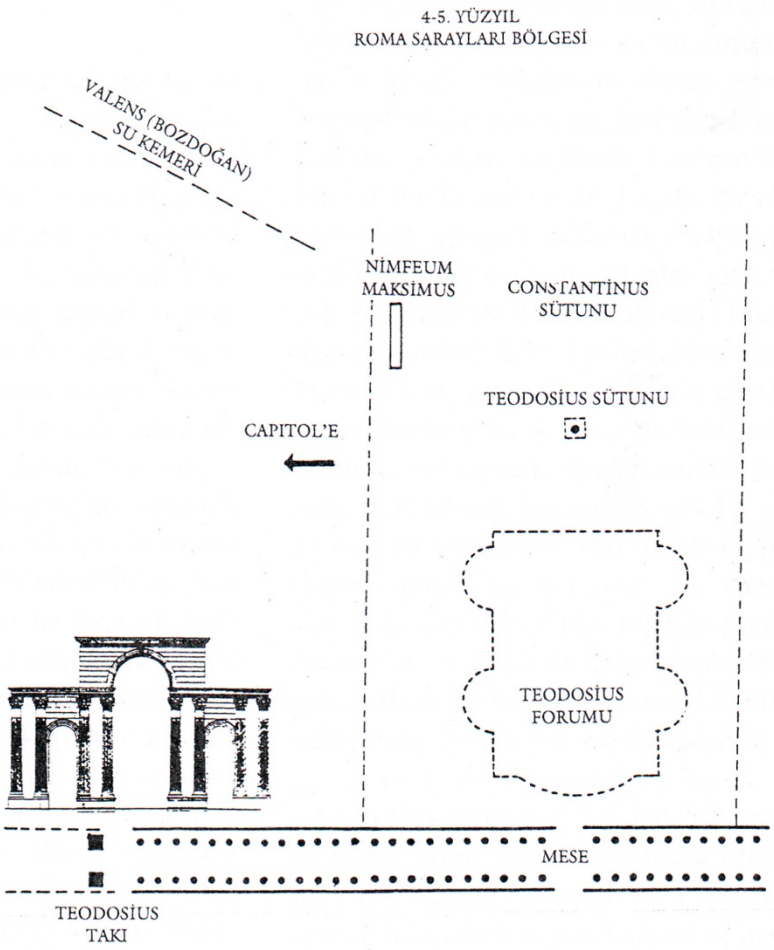
Arkadios Forumu'nun tam sınırları, hangi yapıları içerdiği tam olarak bilinememektedir. Bugüne değin detaylı arkeolojik araştırmalar da yapılmadığından, tarihçilerin aktardıklarından ve tarihçilerin diğer forumlarla kurdukları benzeşimlerden hareketle, neye benzediğine ilişkin ancak genel bir fikir elde edebiliyoruz.

Forumların yapımında genellikle dikdörtgen plan şeması tercih edilse de, dairesel, oval plan şemaları da kullanılmıştır. (Trachtenberg & Hyman, 1986 s.142) Janin, Konstantin Forumu'nda eliptik bir planın, Theodosios ve onun benzeri Arkadios Forumlarında ise dikdörtgen planın tercih edildiğini aktarmıştır. (Janin, 1950, s.67,75)

11. yüzyıl tarihçisi Kedrenos, Arkadios'un yaptırmış olduğunu belirttiği Kserolofos'taki forum'un Tauri Forumu'nun "tümüyle bir benzeri" olduğunu belirtmiştir. (Unger, 1878, s.179-186) Eyice, sütunun, etrafı revaklarla çevrili dikdörtgen biçimindeki, kabartmalarla ve heykellerle süslenmiş forumun ortasında (1959) içinde (1993) bulunduğunu belirtmiştir. (Eyice, 1959, C.2, s.1013; Eyice, 1993, s.306-307) Kuban, bu noktada daha temkinli yaklaşmakta, forumun biçiminin tam olarak bilinmediğini, revaklarla çevrili olduğunun ve kabartmaların yanı sıra bir dizi imparator heykelini içerdiğini belirtmiştir. (Kuban, 1996, s. 85-86) Janin, dikdörtgen planı kabul edenlerdendir. (Janin, 1950, s.75)

Kuban'ın araştırmaları, Tauri Forumu ile Theodosios Forumu'nun aynı yerde bulunmalarına karşın iki ayrı şeye karşılık gelmekte olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, imparator Theodosios devrinde inşa edilen Theodosios Forumu tasarlanmış bir forum iken, Tauri Forumu Theodosios Forumu'nu da içeren daha geniş bir alanı tanımlamaktadır. Tauri Forumu, Marmara'ya manzarası olan teraslar biçiminde düzenlenmiş genişçe bir alandır. (Kuban, 1996, s.82)

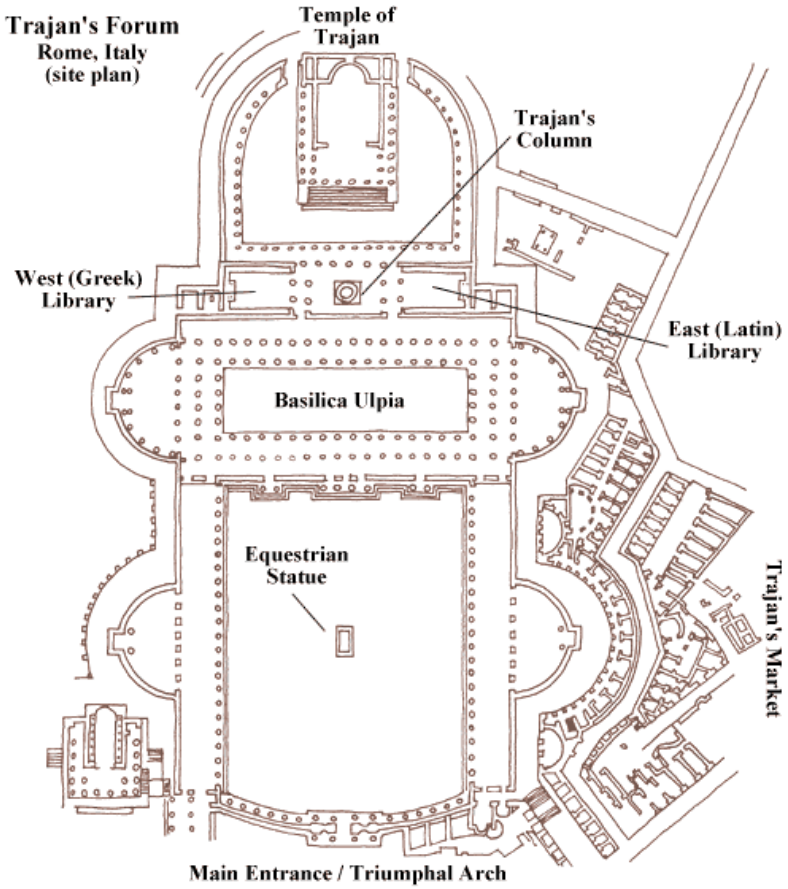
Theodosios Forumu'nun özelliklerine ilişkin olarak kabul edilen genel görüş, Kedrenos'un aktardıkları ile şekillenmiştir. Bu görüş, Theodosios Forumu'nun Roma'daki Traianus Forumu'nun aynısı olduğuna yöneliktir. (bkz. Şekil 2.2) (Kuban, 1996, s.82-83)

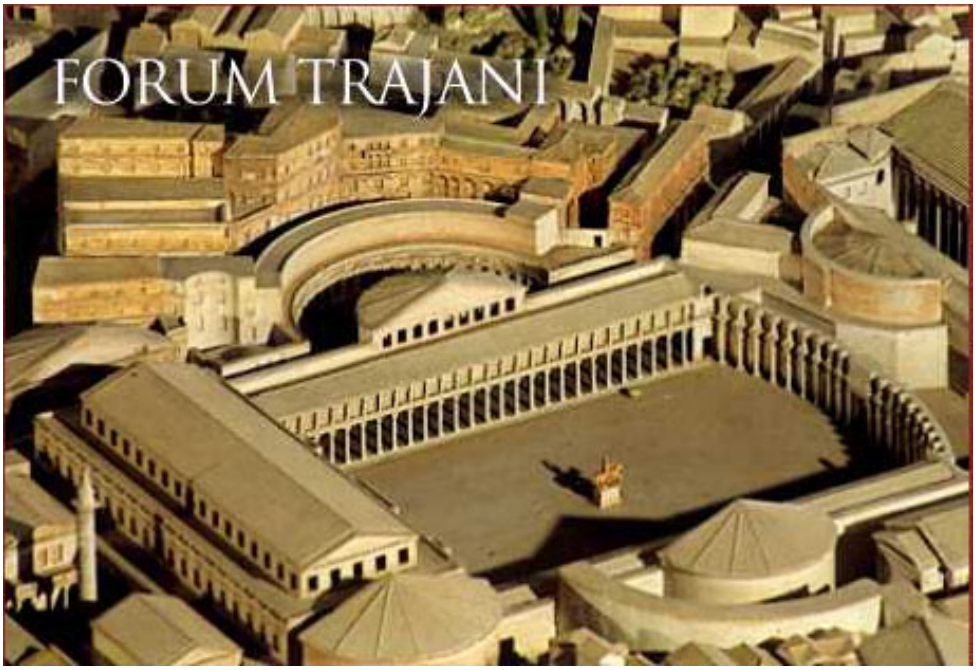
Şekil 2.2: Tauri Forumu ve Theodosios Forumu, genel restitüsyon planı, Kuban'dan (1996) alınmıştır.

Roma'daki Traianus Forumu, 200 x 120 metre boyutlarında, revaklarla çevrili bir alandır. Güney-kuzey yönünde uzanan alanın güney ucunda ana giriş yer almaktadır. Forumun doğu-batı revakları eksedralarla genişletilmiştir. Alanın ortasında imparatorun atlı heykeli yer almaktadır. Bu revaklar kentin önemli çarşılarından birini oluşturuyordu. (Roth, 2006, s.306)

Bu devasa alanın kuzey ucunda bulunan Ulpia Bazilikası'nın kuzey tarafındaki kapıları küçük bir meydana açılmaktadır. Bu meydan doğu ve batı yönlerinde kütüphanelerle çevrelenmiştir. Meydanın kuzeyinde ise Traianus Tapınağı yer alırken, anıtsal Traianus Sütunu bu meydanın ortasına yerleştirilmişti. (Roth, 2006, s.306) (bkz. Şekil 2.3 ve 2.4)

Şekil 2.3: Traianus Forumu, genel plan (Url-1)

Şekil 2.4: Traianus Forumu, dijital model (Url-2)

Yukarıda da anıldığı üzere, Arkadios Forumu, Theodosios Forumu ve Traianus Forumları benzer şemalar kullanılarak tasarlanmıştır. Tarihçi Kedrenos'un bu konuda aktardıklarına göre, Theodosios Forumu Roma'daki Traianus Forumu'nun aynısı, Theodosios Bazilikası da Basilica Ulpia'nın yüzde elli küçültülmüş örneğidir. Kuban, Traianus Forumu'nun tapınak dâhil 275 x 195 m.'lik bir alana yayıldığını, Theodosios Forumu'nda ise bir tapınak bulunmadığını, Theodosios Forumu'nun çok daha küçük bir alanda kurulmuş olduğunu belirtmiştir. (Kuban, 1996, s.82-83)

Berger, Arkadios Forumu'nun, Theodosios Forumu'nun 55 m.'ye 55 m. olan tahmini boyutlarını geçemeyeceğini öne sürmüştür. (Berger, 2000, s.168)

Yukarıda anılan forumlarla, benzer özelliklere sahip olduğundan hareketle, Arkadios Forumu'nun dikdörtgen planlı olduğu, heykellerle süslenmiş eksedralara sahip olduğu düşünülmektedir. Müller-Wiener forumda yer alan heykellerin Artemis, II. Theodosios, III. Valentinianos ve Markianos'u tasvir ettiğini belirtmiş; Eyice ise Artemis, Septimius Severus, II. Theodosios, I. veya II. Valentinianos ve Markianos'un heykellerini bu listede saymıştır. (Eyice, 1993, s.306-307; Cezar, 2002, s.40)

2.4.3 Arkadios Forumu'nun inşası

Beşinci yüzyılda yazılmış *Notitia Urbis Constantinopoitanae*'de buradan Forum Theodosiacum olarak söz edilmiştir. (Kuban, 1996, s.85-86) On beşinci yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Kodinus da bir dönem Theodosios Forumu dendiğini aktarmıştır. (Unger, 1878, s.179) Alan sıklıkla Arkadios Forumu olarak anılmışsa da beşinci yüzyılda bir süre Theodosios Forumu denmiş olabilir. Beşinci yüzyıldaki bu farklılığın, II. Theodosios'un alanda yaptığı düzenlemelerle ilişkili olduğundan söz edilebilir. (Öztürk, 1992, s.4)

Aynı dönemde kentte yaşamış olan tarihçi Socrates Scholasticus, buradan Arkadios Agorası olarak bahsetmiştir. Arkadios'un sütunun yapımına başladığını fakat bu işin 18 yıl sonra oğlu II. Theodosios tarafından tamamlandığını aktarmıştır. (Unger, 1878, s.179)

Eyice'nin tespitlerine göre, forumun düzenlenmesi sütunun dikilmesinden bir müddet sonra, ancak 453 yılında gerçekleşebilmiştir. (Eyice, 1993, s.306-307) Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, sütunun yapımına beşinci yüzyılın hemen başında başlanmış,

421 yılında da heykelin sütunun üzerine yerleştirilmesiyle bir tören düzenlenmiştir. (Eyice, 1959, C.2, s. 1013) Pekak forumun, sütunun inşasından sonra ilk olarak II. Theodosios tarafından düzenlendiğini öne sürmüştür. (Pekak, 1993, s.306)

2.5 Arkadios Sütunu

2.5.1 Anıtsal sütunlar

Zafer sütunu olarak da bilinen anıtsal sütunlar, serbestçe ayakta durmak üzere bir tabanın üzerine yerleştirilmiş ve genellikle büyük ölçekli anıtlardır. Bir kişinin ve yaptıklarının anısına yapılmış olan bu sütunlar, çoğunlukla Toskana düzenindedir. (Curl, 1999, s. 750)

Anıtsal sütunların öncülü sayılabilecek dikilitaşlar ilk olarak eski Mısır'da görülmüştür. Bazı örnekleri Roma İmparatorluğu döneminde, ülkenin çeşitli yerlerine taşınmış ve bu gelenek başka formlarda da sürdürülmüştür. (Unutmaz, 1988, s. 220) Elbette bunların Konstantinopolis gibi bir başkente de taşınmış olmaları kaçınılmaz bir durumdu.

Roma İmparatorluğu devrinde, spiral bezeme bantlı anıtsal sütunların yapımına, ilk olarak Roma'da, Traianus Sütunu ile başlanmıştır. Bu sütunları tanımlamada genellikle "*cochlide*" terimi; spiral merdivenlerle üst katlarına erişim olan, yüksek, dairesel planlı kuleleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Bu tip sütunların ortak özelliklerinden en önemlisi dış yüzeyindeki spiral bezeme bantlarıdır. (Beckmann, 2002, s. 349)

Bu *cochlide* sütunlar, toplumsal bir olayı öyküleyen tasvirli bantlara sahiptir. Bu öyküler askeri bir başarı etrafında şekillenmiştir. (Konrad, 2001, s.390) Bu sayede, bu olayı ve merkezindeki kişinin anılmasına olanak sağladığı gibi, devlet politikası çerçevesinde güçlü bir propaganda imkânı da sunuyor olmalıdır. Görenlerin ilk bakışta, anıtın görkeminden etkilenmeleri ve detaylıca bakanların öyküyü anlamaları hedeflenmiş olmalıdır. Bunun yanı sıra, çeşitli yerlere serpiştirilmiş bazı ayrıntılar ve sembollerle propagandanın alt katmanı oluşturulmuştur.

İlk olarak Roma kentinde görülen spiral bezeme bantlı zafer sütunları, İmparator Arkadios'un babası I. Theodosios'un diktirdiği Theodosios Sütunu ile Konstantinopolis'e taşınmıştır. Bu sütun, Theodosios ya da Tauri Forumu'nda yer

almaktaydı. (Kuban, 1996, s.85-86) Kentteki bu özellikteki diğer sütun ise, Arkadios Forumu'nda yer alan ve İmparator Arkadios'un diktirdiği Arkadios Sütunu'ydu.

Avrupa'da *cochlide* sütunlara çok sonraları da rastlanmıştır. Bunlar arasında Napolyon'un Paris'te yaptırdığı Vendôme Anıtı, mimar Fischer Von Erlach'ın Viyana'da gerçekleştirdiği Karlskirche'nin önündeki çifte kule, Londra'da bulunan Trafalgar Anıtı sayılabilir. Bunların dışında, Topkapı Sarayı, Mecidiye köşkünde benzer bir sütunun maketinin[7] bulunduğundan söz edilmiştir. (Eyice, 1959, s.1013-1014)

Cochlide sütunlar çoğu kez kare planlı bir taban üzerinde, sarmal bantlarla bezeli dairesel planlı olarak yükselirler. Sarmal merdivenler aracılığıyla tepelerindeki terasa ulaşılır ve bu terasın üzerinde daha ince bir kürsü üzerinde bir heykel yer alır. Bu yapısal özellikleriyle bu sütunları kabaca minarelere benzetmek mümkündür. Tek farkla, minareler bir yapıya bitişik inşa edilirken, bu sütunlar bir meydanı tanımlar şekilde bağımsız planlanmışlardır. Bu çerçevede Karlskirche'nin önündeki kulenin yukarıdaki fotoğrafından bunu rahatlıkla minareye, diğer yandan burmalı minare olarak tanınan[8] birçok örneği, *cochlide* sütunlara benzetmek mümkündür.

Osmanlı'nın klasik döneminde kentin silüetini belirlerleyen minarelerin yanında, modernleşme çağının mimari repertuarında yangın ve saat kuleleri yer almıştır. (Işın, 2011, s.88) Bütün bu yapılar, çağlarının gereksinmeleri doğrultusunda ve beğenilerine uygun düşecek biçimlerde şekillenmiştir. Çoğu kez, diğer yapılardan bağımsız konumlanmaları ve bir meydanlık bir alanı tanımlamaları açılarından, bunların da antik devrin *cochlide* sütunlarının bir çeşit uzantıları olduklarını varsayabiliriz.

Konstantinopolis'te imparatorların kent meydanlarına diktirdikleri bu anıtsal sütunlar topografik nirengi noktalarıdır. *Mese*'nin güzergâhının, uzaktan dahi belirlenmesini sağlarlar. (Ebersolt, 1996, s.221) Aynı şekilde forumların alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalarda, forumların kaybolmasından yüzyıllar sonra bile, bu sütunlar fayda sağlamıştır. Bu anıtların pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Kentte yer alan

[7] Bkz. Topkapı Sarayı Rehberi, 1933, İstanbul, resim 25. (Eyice, 1959, C.2, s.1013-4)
[8] Amasya'da Burmalı Minare Camii'nde, Edirne Üç Şerefeli Camii'nde ve Manisa'da Hatuniye Camii'ndeki minareler ilk akla gelenlerdir.

Cochlide sütunlardan Theodosios Sütunu günümüze ulaşamamış, Arkadios Sütunu'nun oldukça sınırlı bir kısmı varlığını sürdürebilmiştir.

Büyük Konstantinos'un porfir taşından inşa edilmiş sütununun (Çemberlitaş) üstündeki heykeli yok olmuş ve yangınlardan kavrulmuş bir halde, İstanbul'un bir dörtyol ağzında yer almakta ve Konstantinos'un eski forumunun yerini belirlemektedir. (Ebersolt, 1996, s.16-17) Hipodrom'daki (At Meydanı) sütunların yanı sıra, Markianos (450-457) Sütunu (Kız Taşı), Gülhane Parkı'ndaki Gotlar Sütunu varlıklarını sürdürmektedir.

Cochlide Arkadios Sütunu'nun bezeme bantları, imparatorun yaşantısından kesitler içerdiğinden, öncelikle imparatorun yaşam öyküsü ele alınmalıdır.

2.5.2 İmparator Arkadios

I. Theodosios'un 395 yılındaki ölümünün ardından Roma İmparatorluğu yönetimsel açıdan ikiye bölünmüş oldu. Theodosios'un sağlığında yaptığı plan çerçevesinde, imparatorluğun Doğu'su, imparatorun Doğu'daki özel muhafızı olan Rufinus'un danışmanlığında, daha on sekizinde bile olmayan büyük oğlu Arkadios'un yönetimine bırakıldı. Arkadios'un henüz on yaşında olan küçük kardeşi Honorius ise, bir Vandal kabile reisinin oğlu olan İtalya'daki *magister militum*[9] Stilicho'nun danışmanlığında Batı'nın kontrolünü elinde bulunduracaktı. Yönetsel anlamda ikiye ayrılan imparatorlukta devletin birliği ideolojisi korunacaktı. (Necipoğlu, 1993, s.305-306)

Doğu'daki ilk büyük kriz, general rütbesine yükseltilmiş bir Got olan Gainas'ın kumandası altındaki ordu ile Konstantinopolis üzerine yürümesiyle patlak vermiştir. Gainas, Rufinus'un ortadan kaldırılmasını sağlayıp, 400 yılı başlarında, birlikleri ile Konstantinopolis'i işgal ederek iktidarı ele geçirmiştir. (Necipoğlu, 1993, s.305-306)

Aryanizm'i[10] benimsemiş olan Gotlar ile kentteki Ortodoks nüfus arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Gotlar için Konstantinopolis'te özel bir mabet kurulmasının talep edilmesi bu anlaşmazlığın ana eksenini oluşturmuş olabilir. Kentte çıkan ayaklanmada, çok sayıda Got öldürülmüş, çatışmalar, 12 Temmuz 400

[9] Askeri komutan
[10] Aryanizm / Arianusçuluk: Hıristiyanlık temelli bir inanış. Ortodoks Hıristiyanlık'taki, İsa'nın tanrısallığı gibi bazı temel inanışları reddeder.

günü Gainas ve beraberindeki Gotların yenilmesiyle son bulmuştur. (Necipoğlu, 1993, s.305-306) Bunun üzerine Gainas kuzeye, Trakya'nın içlerine çekilmiş, bir süre sonra burada öldürülmüştür[11].

Bizanslı tarihçi Teofanes[12], 401-402'de, Gainas'ın Arkadios'tan gasp ettiği güçle kentte zarara sebep olduğunu aktarır. Ardından Gelibolu yarımadasına (*Thracian Chersonese*) gidip, kendisini karşıya geçirecek araçlar (sallar, kayık benzeri gemiler) inşa ettiğini belirtir. Asya'ya geçip doğudaki kentleri ele geçirmek için hazırlıklar yaptığından, fakat burada gerçekleşen kanlı bir savaşta, denizde ve karada yenilgiye uğratıldığından ve ordusunun telef edildiğinden söz eder. (Teophanes, 1997, s.117)

Arkadios'un tahtta olduğu süre boyunca zayıf bir imparator olduğu, danışmanları ve eşi kraliçe Evdoksia'nın tahtın arkasındaki güç oldukları pek çok kaynakta belirtilmiştir. Sırasıyla, tahta çıktığı yıl kendisine danışmanlık yapan *praefectus praetorio* Rufinus, ardından Rufinus'u ortadan kaldırıp 396-400 arasında devletin en güçlü kişisi durumuna gelen eski köle ve hadım Eutropios, 400-404 arasında karısı Evdoksia ve son olarak 404-408'de bir başka *praefectus praetorio*, Antemios'un, imparatoru yönlendirdiği söylenegelir. (Necipoğlu, 1993, s.305-306)

Arkadios'un 408 yılındaki ölümüyle, oğlu II. Theodosios tahtı devralmıştır. (Necipoğlu, 1993, s.305-306) Arkadios devrinin önemli yapıları arasında Arkadianai Hamamı, Arkadios Forumu ve Arkadios Sütunu sayılabilir. (Necipoğlu, 1993, s.305-306)

2.5.3 Arkadios Sütunu'nun yapımı ve genel özellikleri

Arkadios Sütunu, Teofanes'e göre 403/404 yıllarında[13] inşa edilmiştir. (Theophanes, 1997, s.118) Kuban forumun 403 yılında, sütunun ise forumun ortasına 404 yılında inşa edildiğini aktarmıştır. (Kuban, 1996, s.85-86)

---

[11] Öztürk, Gainas'ın Arkadios tarafından öldürüldüğünü nakleder. (Öztürk, 1992, s.38) Tarihçi Zosimus'un ortaya koyduğu diğer iddia, Tuna boyunda Hun lideri Uldin tarafından öldürülüp, başının Arkadios'a diplomatik hediye olarak gönderildiği yönündedir. (URL-15, 2012)

[12] Sekizinci yüzyılın ortasıdan dokuzuncu yüzyılın başına kadar yaşamış olan tarihçi Teofanes, aynı zamanda bir keşiş olduğu için günah çıkarıcı (confessor) lakabıyla tanınır.

[13] Müller-Wiener, 400-402 yıllarını (Müller-Wiener, 2007, s.250), Ebersolt 403 yılını işaret etmektedir. (Ebersolt, 1996, s.16-17) Pekak, bu tarihi 402 veya 403 olarak belirtmiştir. (Pekak, 1993, s. 306)

Sütunun, I. Theodosios'un Gotlar ve Vizigotlara karşı kazandığı zaferler üzerine oğlu Arkadios tarafından dikildiğine kaynaklarda değinilmiştir. (Şehsuvaroğlu, 1953, s.36) Eyice sütunda, hem Arkadios hem de babası I. Theodosius'un sefer ve zaferlerinin anlatıldığını belirtir. (Eyice, 1993, s.306-307) Fakat bu görüşlerin pek de geçerlilik kazandığı söylenemez. Sütunun taban kısmında yer alan kabartmalarda, iki kardeş imparatorun konsül olarak gösterilmesi de 402 yılını işaret etmektedir. (Öztürk, 1992, s.40-41)

Bizanslı tarihçiler, Marcellinus Comes (6. yy.) ve Gylcas (12. yy), sütunun tamamlanmasının II. Theodosios devrinde gerçekleştiğini; sütunun üzerine heykelin konulmasıyla birlikte, 421 yılının Temmuz ayında bir tören düzenlendiğini aktarmışlardır. (Eyice, 1959, C.2, s. 1013) Pekak da 421 yılına işaret ederken, törenin görkemli bir tören olduğunu belirtmektedir. (Pekak, 1993, s. 306)

Semavi Eyice, Gyllius'un verdiği ölçülere dayanarak, sütunun boyunun 47 metre civarında olması gerektiğini saptamıştır. (Eyice, 1993, s. 306-307) Arzu Öztürk'ün, yüksek lisans tezinde, bu ölçü Kollwitz'ten[14] naklen "yaklaşık 50 metre" olarak verilmektedir. (Öztürk, 1992, s.60) Bu ölçüyü Strzygowski 47 m., Gurlitt 50,4 m. olarak tespit etmiştir. Ölçülerdeki bu farklılık Gyllius'un kullandığı ayak uzunluğunu 0,288 ve 0,3083 m. (Antik Yunan ölçüsüyle) olarak almış olmalarındandır. Konrad yaptığı ölçümlerle bu ölçüyü 46,09 m. olarak belirlemiştir. (Konrad, 2001, s.362) Bu ölçü hem Konstantinopolis'teki hem de Roma'daki benzer sütunlardan yüksektir. (Eyice, 1993, s.307; Ersin, 2007, s.26)

Öte taraftan eldeki veriler, Arkadios Sütunu'ndaki spiral şeritlerin sayısının ve tasvir edilen sahne sayısının Roma'daki örneklerin çok altında olduğunu ortaya koymuştur. Bu da sütundaki kabartmaların rahat okunabilmesinin istendiğini göstermektedir. (Öztürk, 1992, s.62-63; Konrad, 2001, s.380)

Arkadios Sütunu tıpkı diğer geleneksel Roma zafer sütunları gibi bir propaganda yapısıdır. İki hükümdarlı Roma İmparatorluğu'nun "tek devlet" ideolojisinin yanı sıra, devletin resmi dini olan Hıristiyanlık da bu propagandanın, dolayısıyla da sütunun bezeme programının bir parçası olacaktır. (Öztürk, 1992, s.34)

---

[14] Bkz. Y. Kollwitz'in Oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit isimli kitabı.

Iustinianos (526-565) devrine kadar Roma kültürü, Pagan-Yunan kültürünün geleneklerinden önemli izler taşımaktadır. Hıristiyanlığın "resmi din" olarak kabul edilmesiyle Doğu-Hıristiyan kültürü, Roma kültürünün yeni temelini oluşturmuştur. (Kuban, 1981, s.63-69) Yapıldığı dönem itibariyle Arkadios Sütunu "Doğu-Hıristiyan" kültürünün izlerini taşıyan anıtlardan biridir. Aynı zamanda Iustinianos devrinden önce yapılan bu anıtta, eski inanışa ait bazı figürlere de rastlarız.

Zafer sütunlarının yapılmasındaki temel amaç, İmparatorun yüceltilmesi, anısının yaşatılmasıdır. İmparatorun zaferlerini hikâyeleştirerek anlatan bantlarla süslü sütunlar, tıpkı tepelerinde yer alan imparator heykelleri gibi, imparatorluğun gücünü vurgular. Bu da bahsedilen propagandist tavrın bir yansıması olarak ele alınabilir.

On birinci yüzyılda, Bizanslı tarihçi Kedrenos, Theodosios Sütunu'nun her yönüyle, Arkadios Sütunu'na benzediğini söyler. Gyllius, Arkadios Sütunu'nda, başarıyla sonuçlanmış çok sayıda savaşın ve zaferlerin tasvir edildiğini belirtir. (Gyllius, 1997, s.139) Artık Gyllius'un aksine, sütunda çok sayıda savaşın değil de tek bir savaşın ele alındığı[15] düşünülmektedir. (Strzygowski, 1894, s.238) Ek-1 nolu bölümde, eldeki çizimler üzerinden yapılan inceleme sonucunda aynı sonuç elde edilmiştir. Zaten, İmparator Arkadios'un 400 yılında Gainas'a karşı kazandığı zafer de, kendisinin bilinen tek askeri başarısıdır.

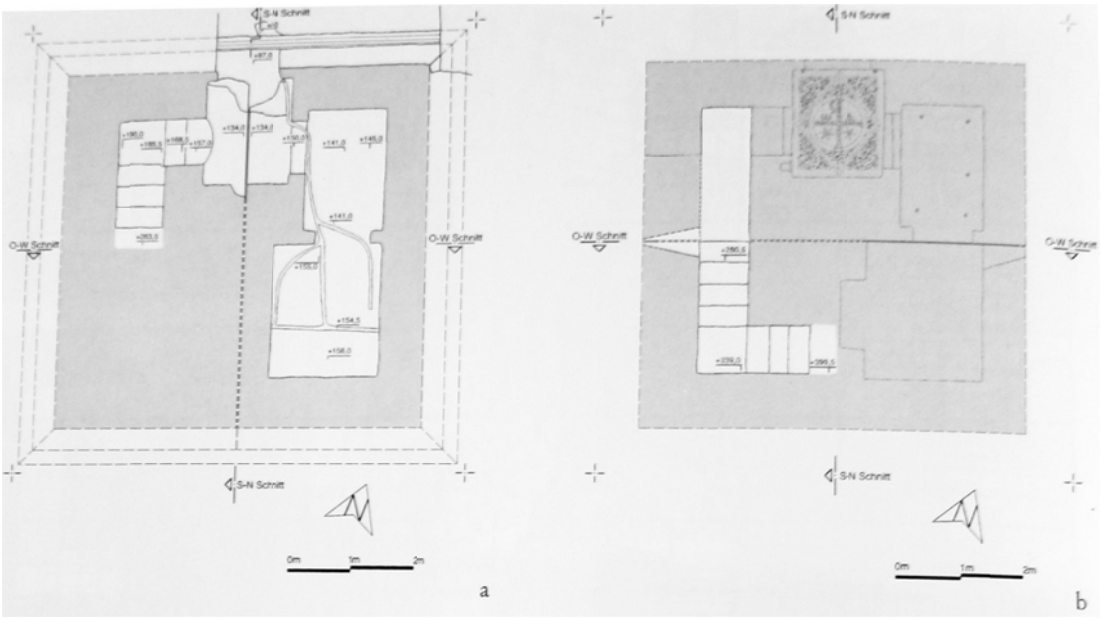
2.5.4 Sütunun yapısal özellikleri

Arkadios Sütunu, kare planlı bir taban üzerinde yükselmekteydi. Sütun gövdesinin içi oyuk ve gövde içerisinde yer alan spiral merdiven aracılığıyla sütun başlığının üzerine ulaşılmaktaydı. Sütun başlığının üzerinde ise, heykel kürsüsü ve imparatorun heykeli bulunmaktaydı.

Kuzey yüzde yer alan bir kapı aracılığıyla sütun tabanının içerisine erişilmekteydi. Buradaki ilk mekân giriş holü olarak ele alınabilir. Bu mekânın doğusunda birinden diğerine geçiş imkânı olan iki küçük odacık daha bulunmaktadır. Holün diğer tarafında bulunan düz kollu merdivenler, sütun kaidesinin başladığı kotta dairesel

[15] Grelot ve Schweigger sütunda bir seferin / bir zaferin (une expedition / eines Keysers Triumph) anlatıldığını belirtirken, Thomas Smith bu noktada imparatorun kariyerindeki savaş hazırlıklarının anlatıldığını belirtmiştir. (Grelot, 1680, s.80; Schweigger, 1613, s.124; Smith, 1674, s.121) de Busbecq ise bazı seferlerin (some expedition) anlatıldığını aktarmıştır. (de Busbecq, 2005, s.37)

merdivene dönüşmekteydi. Bu merdivenler sütunun başlığının üzerine kadar ulaşmaktaydı. (bkz. Şekil 2.5)

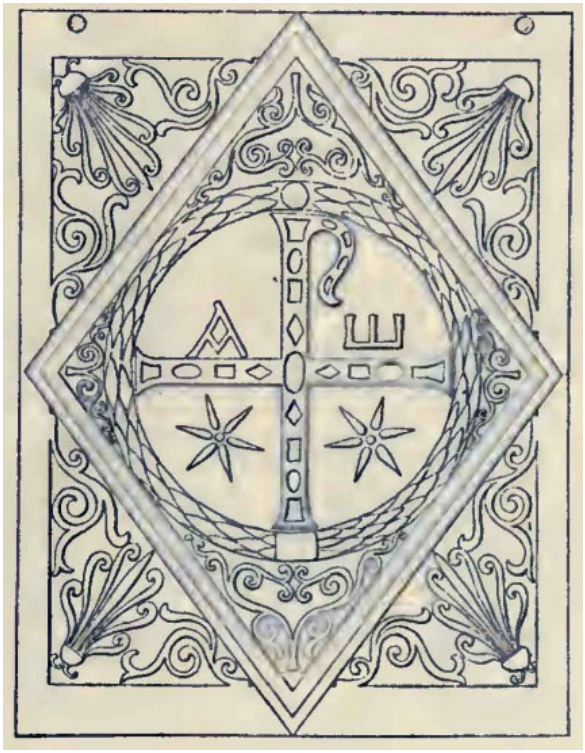
Şekil 2.5: Sütun tabanının planı. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır.

Odaların ilk kullanım amacı tam olarak tespit edilememiştir. Roma'daki sütunlarda da benzer biçimlerde odalara rastlanır. Traianus Sütunu'nda bu odaların imparatorun mezarını içerdiği tespit edilmiştir. İmparator Arkadios'un ise Havariyun Kilisesi'ne gömüldüğü yönünde kanıtlar bulunmuştur. Ayrıca bu odaların, boyutları itibariyle bu amaçla kullanılmaları mümkün görünmemektedir. (Konrad, 2001, s.396-398) Konrad'ın çalışmasında bu odaların mevcut niteliği tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır. (Konrad, 2001, s.348-354)

Giriş holünün tavanında bulunan levhada, bir *kristogram* yer almaktadır. Çevresi bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ortasında Eyice'nin Hıristiyanlığın ilk alametlerinden saydığı bir haç yer alır. (Eyice, 1959, C.2, s.1018) Bu haçı sütunun çizimlerinde, sütunun kaidesindeki kristogramların içerisinde, sütun başlığının kenarlarında ve heykel kürsünün üst tarafında da görebiliriz. Gyllius bu haçı *labarum haçı* olarak tanımlar. (Gyllius, 1997, s.179) Bu haçı oluşturan işaret (☧) Yunancadaki Chi (χ) ve Rho (ρ) harflerinin birleştirimesiyle oluşturulmuştur. Bu harfler Hz. İsa'nın Yunanca yazılışının (*χριστοσ*) ilk iki harfidir.

Bu haçın yatay kollarının üst iki yanında Grek alfabesinin ilk ve son harfleri olan alfa ve omega harfleri işlenmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başında, Fransız elçiliğinde görevli olan Pertusier, sütun tabanının içindeki alfa ve omega harflerinden

bahsetmiştir. Bunları İmparator Arkadios ve karısı Evdoksia'nın isimlerinin baş harfleri olarak yorumlamıştır. (Pertusier, 1815, s. 230) Bu yorumun pek geçerliliği yoktur. Eyice bu harfleri, İsa'nın her şeyin başı ve sonu olduğuna işaret eden iki sembol olarak ele almıştır. (Eyice, 1993, s.306-307) Haçın yatay kollarının alt tarafında altı kollu yıldızlar bulunmaktadır. (bkz. Şekil 2.6)

Şekil 2.6: Giriş holünün tavanında yer alan kristogram. Görsel Strzygowski (1894)'ten alınmıştır.

Tabanın dört yüzü, düzleme paralel çeşitli bezeme bantlarıyla, gövdenin dış yüzeyi ise spiral (helezoni) biçimde yapılmış bezeme bantlarıyla süslenmişti. Bu bezeme bantları tabanda bazı sembolik göndermeler içerirken, sütun gövdesinde yukarıda da belirtildiği üzere askeri bir seferin öyküsünü tasvir etmektedir. Sayılan bezemelerin, eldeki çizimler üzerinden detaylı incelemesi ek bölümde yer almaktadır. (bkz. Şekil 2.7)

Sütun gövdesinin üzerinde kare bir plaka üzerinde dairesel bir kaide ve onun üzerinde yer alan ikinci bir kare plaka üzerinde de imparatorun heykeli yer almaktadır. Dairesel heykel kaidesi, aynı zamanda dairesel merdivenin üzerini örtmekte ve güney yüzündeki açıklıkla sütunun üstüne çıkılmasına olanak sağlamaktadır. (bkz. Şekil 2.7)

Şekil 2.7: Freshfield çizimlerinde sütunun batı, güney ve doğu cepheleri. Çizimler, Freshfield (1922)'den alınmıştır.

2.6 Doğu Roma orta ve geç devirlerinde sütun - forum

Sekizinci yüzyılda, Bizanslı tarihçi Teofanes, 16 Ağustos 542 depreminin[16]; Kserolofos'taki heykelin sağ elinin yanı sıra, Konstantinos Forumu'ndaki heykele, kiliselere, evlere, kent duvarlarına ve özellikle de Altın Kapı'ya hasar verdiğini belirtmiştir. (Unger, 1878, s. 95) On birinci yüzyılda, Bizanslı tarihçi Kedrenos, bu depreme benzer şekilde değinmiştir. (Unger, 1878, s. 180) Heykelin ilk olarak elini kaybetmiş olması bir şekilde heykelde ellerden birinin dışa doğru gösterildiğine bir işaret olarak ele alınabilir.

Altıncı yüzyılda, Bizanslı tarihçi Malalas 549 yılında[17] çıkan bir fırtınada, yıldırım düşmesi sonucu sütunun bir kısmının zarar gördüğünü yazmıştır. (Unger, 1878, s. 180) Teofanes bu tarihi 548/549 olarak yazmıştır. Ona göre bu yıldırım sütunun işlemeli başlığını parçalamıştır. (Theophanes, 1999, s.329)

Yine Teofanes'in aktardıklarına göre, 26 Ekim 740'ta gerçekleşen büyük ve korkunç bir depremde, birçok kilise ve manastır yerle bir olmuş, Atalos Kapısı yıkılmış, Altın Kapı'daki Theodosios Heykeli ve Kserolofos Sütunu'ndaki Arkadios Heykeli devrilmiştir. (Theophanes, 1999, s.572) Konstantinopolis patriği I. Nikeforos, Arkadios heykelinin yanı sıra, bu depremin Aya İrini Kilisesi'ni de tahrip ettiğini aktarmıştır. (Unger, 1878, s. 96)

Eyice, eldeki verilerden yola çıkarak, 740'ta devrilen heykelin, muhtemelen bir daha yerine konulamadığını düşünmektedir. (Eyice, 1993, s.306-307) Bu durum forum ve yapılarının görece önemini yitirdikleri ya da ekonomik bir takım nedenlerle, bu yapıların ciddi onarım süreçlerinden geçirilemediklerini düşündürmektedir.

İki yüzyıl içerisinde gerçekleşen bu bir dizi doğal afetin sütuna verdikleri zarar, tarihçilerin ilgisini çektiği halde, forumun bu afetler karşısındaki durumunu hiçbiri ele almamıştır. Pekak, sütunun tahrip olmasından hareketle, forumu çevreleyen yapıların da hasar almış olabileceklerini düşünmektedir. Yine de Pekak, heykelin

---

[16] Pekak ve Eyice depremin etkilerini hemen hemen aynı biçimde ele alırken, tarih olarak 543'ü işaret etmişlerdir. (Pekak, 1993, s.306; Eyice, 1993, s.306-307)

[17] Kedrenos, 542'den kısa süre sonra, heykelin bir fırtınada ciddi hasar görmüş olduğunu aktarır. (Unger, 1878, s. 180; Eyice, 1959, C.2, s.1014)
Pekak burada tarih olarak 550 yılını, Eyice ise 24 Haziran 550 tarihini göstermektedir. (Pekak, 1993, s.306; Eyice, 1959, C.2, s.1014)

devrildiği 740'tan 1453 yılına kadar forum ve içerdiği eserler hakkında yazılı bir kaynağa rastlanmadığını aktarmıştır. (Pekak, 1993, s.306)

On üçüncü yüzyılın başlarında kutsal toprakları "kurtarmak" hedefiyle başlatılan IV. Haçlı Seferi, Konstantinopolis'in işgaliyle sonuçlanmıştır. Latin istilası olarak anılan bu dönemde yazılan hatıratlar, bölgeye farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Geoffroy de Villehardouin ve Robert de Clari'nin kaleme aldığı hatıralar, Arkadios Forumu'nun o günkü durumunu anlamamızda fazlaca yarar sağlamasa da, bölgeyle ilgili söylencelerin yazılı hale gelmelerinde, kültürden kültüre aktarılışının incelenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu konu 2.9 nolu bölümde değerlendirilecektir.

IV. Haçlı Seferi'ne katılan Robert de Clari, 1203-1204 yıllarında, Konstantinopolis'in işgalinde bulunmuş sade bir askerdir. Kentte gördüğü en büyük "harika"lar ise, isimlerini dahi bilmediği Theodosios ve Arkadios Sütunlarıdır. De Clari'nin Arkadios Forumu'na ilişkin yazdıklarından belki de en önemlisi, Latin istilası döneminde kente yeni yerleşen kişilerin bu bölgeye yerleştiğine ilişkin aktardıklarıdır. (Ebersolt, 1996, s.32-33) Bu bilgi, bu kent örüntüsünün on üçüncü yüzyıl başında nasıl bir yerleşim programıyla değerlendirildiğinin anlaşılması adına önemlidir.

IV. Haçlı Seferi'nin ardından Batı'ya dönen askerlerin yazılı ve sözlü Konstantinopolis anlatıları Batı'da epey merak uyandırmış olmalıdır. (Sinanlar, 2009, s.42) İlerleyen dönemde, pek çok Batılı seyyah, kente gelecek ve kent tarihini anlamamızı sağlayacan ipuçları bırakacaklardır. Bu seyyahlar, kaybolmaktaki antikitenin izine düştüklerinden sütunla ilgilenecek, bölgedeki diğer ayrıntıların üzerinde durmayacaklardır.

Batılı kaynakların dışında, 1330'larda İstanbul'a gelen Faslı gezgin İbn Battûta'nın seyahatnamesi, geç Bizans devrindeki kenti tanımamızı sağlayan önemli bir kaynaktır. Seyyah, 1 ay 6 gün kaldığını belirttiği "Astanbul"un çarşılarını önemsemiştir. Esnafı yapılan işlere göre ayrışmış olan bu çarşıların, geceleri kapılarının kapatıldığını aktarmıştır. Taşla döşeli, gayet geniş alanlar olduklarını aktardığı çarşıların esnaf ve zanaatkârlarının çoğunu kadınların oluşturduğunu aktarmıştır. (İbn Battûta, 2004, C.I, s.504-505) Burada seyyahın, hangi çarşıları kastettiği bilinmese de, bu "geniş" çarşıların kentin forumları olması muhtemeldir.

Esnaf ve zanaatkârların çoğunun kadın olması seyyahın ilgisini çekmiştir. Kentin el değiştirmesiyle birlikte, bunun kentin yeni sakinlerinin de ilgisini çekmiş olması muhtemeldir.

Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, onüçüncü yüzyıl başından başlayarak, Rus gezginlerin, bir çeşit hac ziyareti çerçevesinde kente geldikleri bilinir. (Dagron, 1989, s.285) 1350'de Etienne de Novgorod[18] kente gelmiş ve kentteki hemen bütün sütunlardan söz etmiştir. Bu anlatıda geçen sütunlardan birinin Arkadios Sütunu olması muhtemeldir. Eyice de bundan sözetmiştir. (Eyice, 1959, C.2, s.1015) Ne var ki bu sütunu metinde tespit etmek mümkün olmamıştır. (de Novgorod, 1889, s.115-128)

On beşinci yüzyılın başında[19] kente gelen, Rus gezgin-hacı Pilger Zosima da sütunu görmüştür. Ona göre Studios Manastırı'na giden yolda karşılaşılan, İmparator Arkadios'un kendi anısı için diktirdiği sütunda, dünyadaki olayların bir listesi, bir tarihçesi bulunmaktadır. (Zosime, 1889, s. 203) Bu anlatım yukarıda anlatılan mitosların bir uzantısı olarak da değerlendirilebilir.

Yukarıda daha önce, kentin onbeşinci yüzyıldaki sakinlerinden hümanist Manuel Hrisolaros'un, gelecekteki hükümdar İoannes VIII Paleologos yazdığı mektuptan sütunla ilgili kısmı aktarmıştık. Yine aynı mektuptan, kentin o yıllardaki tüm anıtlarının ciddi bozulmalarla karşılaştıkları görülebilir. (Taddei, 2009, s.58)

1403'te kente, Timur'un sarayına doğru gitmekte olan İspanyol elçi Ruy González de Clavijo gelir. Kentin fazla nüfüsu olmadığını, kent içinde pek çok mısır tarlası ve meyva bahçelerinin yer aldıklarını aktarmıştır. Kentteki pek çok manastırı harabe halinde görmüştür. (de Clavijo, 1859, s.46)

1418'de kentte bulunan, Ancona'lı Ciriacus (Cyriacus von Anacona) kentin içinde I. ve II. Theodosios'un yaptırdığı iki sarmal sütun (*cocleas*) görmüştür. Ona göre, Tauri'deki ve Kserolofos'taki sütunlar (*Xerolopheamque*) mimarların yardımları sonucu istisnai bir yüksekliğe sahiptir. (Taddei, 2009, s.59)

Hazırladığı kitap ile kent hakkında en önemli kaynaklardan birini bırakan Buondelmonti kenti, iki imparatorluğa birden başkentlik edeceği on beşinci yüzyılda

[18] Stephen of Novgorod olarak da bilinir.
[19] Konrad bu tarihi 1420 olarak aktarır. (Konrad, 2001, s.320)

ziyaret etmiştir. Yaklaşık olarak 1385-1430 yılları arasında yaşadığı kabul edilen, Floransalı din adamı Cristoforo Buondelmonti tarafından XV. yüzyılın başında İstanbul'un en eski haritası kabul edilen kroki-plan çizilmiştir. Buondelmonti, Konstantinopolis'i anlatan bir kitap siparişini Bizans İmparatoru VIII. Ioannes Paleologos'un kayınpederi Vitold'dan alması üzerine, kente iki kez gelmiştir. (Sinanlar, 2001, s.34) Liber Insularum Archipelagi[20] başlıklı Latince seyahatnamesi, yazarın notlarını ve çizimlerini içermektedir. (Necipoğlu, 1993b, s. 333) Kitabın yaklaşık olarak 1420 yılında yayınlandığı bilinmektedir. (Koçu, 1963, s. 3132)

Yazar "çok talihsiz bir kent" olarak tanımladığı Konstantinopolis'te kent nüfusunun ciddi biçimde azaldığını, kiliselerin bakımsız kaldığını, sarnıçların dahi kurumuş olduklarını yazmıştır. (Necipoğlu, 1993b, s. 333)

Buondelmonti'nin kentle ilgili söylediklerinin oldukça benzeri yazılar, çağdaşı İspanyol gezgin Pero Tafur'un 1435-1439 arasında gerçekleştirdiği gezileri anlattığı kitabında[21] yer almıştır. Kente geldiği dönemde belli "Türk tehdidi" oldukça yakındadır ve bu yüzden kentte ve Pera tarafında ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Bunun yanı sıra kentte nüfus seyrelmiştir ve en fazla nüfus deniz kenarındaki bölgelerde yaşamaktadır. Bu kimseler de mutsuz ve fakirdir. (Tafur, 2005, s.145-146)

Bütün bu anlatılar, aynı devrin tarihçisi Doukas'ta da görülebilir. Kent çoğunlukla boş bırakılmış alanlardan, küçük köy benzeri yerleşmelerden oluşmaktadır. Manastırlar arasında boş araziler bulunduğundan, yukarıda da sayılan bağ, bahçe ve çiftliklerin kentin içerilerinde yer aldıklarından söz eder. Doukas, harap, ölü, çıplak ve sessiz kentin ne şeklinin ne güzelliğinin kaldığını bildirir. (Kafesçioğlu, 1996, s.26) Kentin nüfusu eskiye nazaran azalmıştır ve bunun yaklaşık 50.000 civarı olduğu tahmin edilmektedir. (Kafesçioğlu, 1996, s.26)

Şehri süsleyen sütunların çokluğu karşısında şaşırdığını belirten Buondelmonti, eserinde ayrıca kentteki önemli sütunları tasvir etmiş, çizdiği krokisine bunları yansıtmıştır. (Ebersolt, 1996, s.47-48)

Sütunun yazılı tasviri oldukça kısadır. Kentin merkezinde yer aldığı, üzerinde imparatorların yaptıklarının (*acta imperatorum*) anlatıldığı belirtilmiştir. Taddei,

---

[20] Kitabın başlığı Türkçe'ye, "Ege Denizi Adaları Kitabı" olarak çevrilmiştir.
[21] Bu kitabın tam metnine ayrıca, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/tafur.html> adresinden de ulaşılabilir. İlgili kısımlar ele aldığımız çeviriyle birebir örtüşmektedir.

bezeme bantlarında yer alan figürlerin tarifi yerine, imparatorların yaptıkları denerek referans verilmesini, Rönesansı başlatacak bu kişilerin, ortaçağ harikalarını okuma biçimiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre eskinin yeni algısına dair en büyük işaret, orta çağ anıtının bezemeleriyle ilgili, estetik herhangi bir anıştırmanın yapılmamış olmasıdır. (Taddei, 2009, s.60)

Doğu Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılında kent harap haldedir. Bu durumdan kentteki forumların da nasibini almış oldukları düşünülebilir. Illüstrasyon sanatçısı Antoine Helbert'in yeni tarihli bir illüstrasyonunu bu konuda fikir vermesi amacıyla aşağıda sunuyoruz. (bkz. Şekil 2.8) Sanatçının bu çalışmasını hangi verileri temel alarak yaptığını bilemiyoruz.

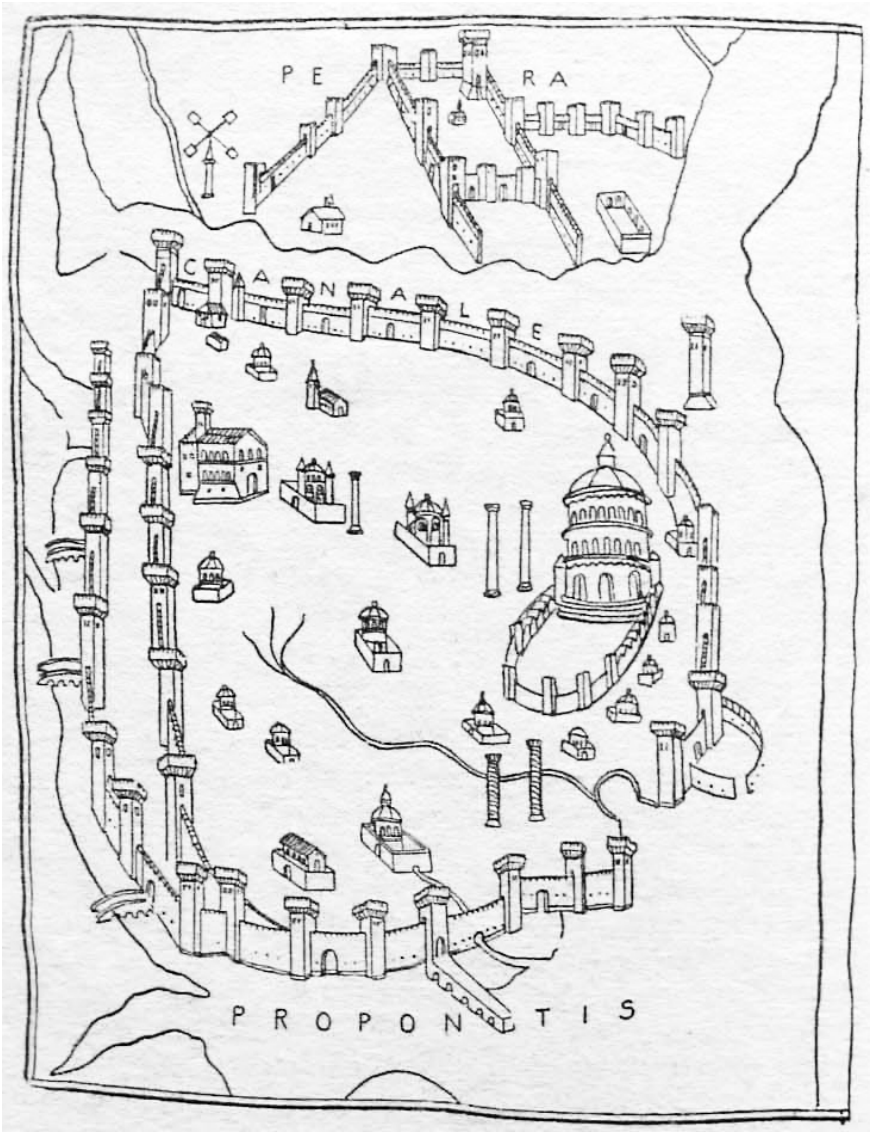

Şekil 2.8: Antoine Helbert'in Arkadios Forumu'nun son yüzyılını konu alan çalışması. Görsel URL-16 (2012)'den alınmıştır.

Bu sanatsal çalışmayı bir kenara bırakarak, Buondelmonti'nin haritasına geri dönülecek olursa, bu harita İstanbul'un Bizans devrine ilişkin en önemli görsel kaynaktır. Buondelmonti haritası, kuş bakışı plan anlayışı ile perspektifi, basit bir teknikle, fazlaca detaya yer vermeyecek şekilde birleştirmiştir.

Kentin en eski haritası olarak kabul edilen bu harita, yayınlandığı devirde ve sonrasında defalarca kopyalanmıştır. Burada öncelikle, C. E. Arseven'in Eski İstanbul kitabında (1989) yer alan versiyon ile Kubilay'ın İstanbul Haritaları 1422-1922 derlemesinde (2010), Banduri'nin 1711 tarihli *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitane* isimli kitabından alınarak yayınlanan versiyon ele alınacaktır. (bkz. Şekil 2.9 ve 2.10)

Bu iki versiyona bakıldığında ilkinin diğerine nazaran çok daha az detaylı olduğu görülecektir. İlkinde yolların ve küçük ölçekli yapıların işlenmemiş oldukları dikkat çekmektedir.

Şekil 2.9: Buondelmonti Haritası. Görsel Arseven (1989)'dan alınmıştır.

Karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Arseven'den (1989) alınan versiyonda (bkz. Şekil 2.9), Arkadios Sütunu'nun Theodosios Sütunu ile birlikte, Lykos Deresinin

batısında yer aldığı görülebilir. Oysaki eldeki tüm veriler, Banduri'nin versiyonunu (bkz. Şekil 2.10 ve 2.11) doğrular nitelikte, Theodosios Sütunu'nu Lykos Deresi'nin doğrusunda, Arkadios Sütunu'nu ise derenin batısında konumlandırmaktadır. Belli ki sonraki dönemde bu haritanın düzeltilmesine çalışılmış, bir nevi "güncellemeleri" yapılmıştır. Buondelmonti'nin 1480'lere tarihlendirilen "güncellenmiş" bir başka versiyona 3.3.1 nolu bölümde yer verilmiştir.

Şekil 2.10: Buondelmonti Haritası, Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Ebersolt, Buondelmonti'nin haritaları hakkında kitabına bir dipnot koyarak, bu haritalarda belli başlı yapıların yerlerinin az çok doğru olarak belirtildiklerini fakat onların anıtsal görünümlerini de hemen hemen daima bozarak verdiklerini belirtmiştir. Ebersolt'a göre, bu planlar gerçekle fantezinin ilginç karışımlarıdırlar ve

büyük bir dikkatle kullanılmalıdırlar. Zira bu çizimlerde, gerçek gözlemlerin payı ile kitabî bilgilerin ve saf hayal gücünün paylarını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ebersolt, modern yöntemlerle çıkartılmış haritalara nazaran bu planların daha ziyade perspektif görünüşler olduklarını aktarmaktadır. (Ebersolt, 1996, s.45-46)

Buondelmonti, Konstantinopolis'in o yıllarda nüfus ve ekonomik yönden küçüldüğünü belirtmektedir. Çizimlerde Arkadios Sütunu'nun çevresinde, ne forum yapılarının, ne de farklı yerleşimlerin izlerinin olmayışı bu bağlamda değerlendirilebilir. Ne var ki bu perspektif-krokinin tüm detayları gerçekçi bir üslupla gösterdiğini söylemek de mümkün değildir. Bu bağlamda, sayılan eksiklikleri, sanatçının üslubu ile birlikte değerlendirmek olasıdır.

Şekil 2.11: Buondelmonti Haritası'ndan bölgeye dair detay, Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

2.7 Bizans anıtsal sütunlarına farklı bir bakış: Tılsımlar

Önce Roma, ardından Hıristiyan Doğu Roma sanatının önemli ürünlerinden olan anıtsal sütunlar, hemen her dönemde İstanbul halkı tarafından çeşitli inanışlarla birlikte anılmışlardır. Bu kent söylenceleri ya da mitoslar, kent ve kentin unsurlarını anlamakta önemli veri teşkil edebileceklerinden burada ele alınacaktır. Ekrem Işın İstanbul için mitosları tarihsel bir derinlik olarak değerlendirmekte, kökleri derinlere uzanan insan tecrübesi olarak önemsemektedir. (Işın, 2011, s.9) Doğan Kuban da mitoslara benzer bir önemi atfetmiştir. Onları arkeolojinin kendisi kadar önemsemiş, kentlerin fiziksel gerçek oldukları kadar mitoslarla örülmüş hikâyeler olduklarını aktarmıştır. (Kuban, 1996, s.73)

Semavi Eyice, bu sütunların, her nedense pek özenle korunmadığını ve belki de bu nedenle halkın bunları bir çeşit efsane biçiminde gördüklerini, üzerindeki tasvirleri, kendilerine göre bir tefsirle algıladıklarını belirtir. (Eyice, 1959, C.2, s.1014) Bu çeşit tefsirler elbette kent söylencelerini güçlendiriyor, ağızdan ağıza büyüyor olmalılar.

Bu anlatıların en eski örneklerinden biri, Aynaroz'taki Megísti Lávra (Μεγίστη Λαύρα) Manastırının kütüphanesinde bulunmuş olan, Rodoslu Konstantinos'a ait olduğu bilinen onuncu yüzyıla ait bir şiirde[22] geçer. Burada kentteki önemli anıtların tasvirleri yer almaktadır. Bunlar arasında Theodosios ve Arkadios sütunları da bulunmaktadır. Şair burada, Theodosios Sütunu kente bakarken, Arkadios'unkinin Altın Kapı'ya dönük olduğunu belirtir. Sütunlardan biri kente göz kulak olurken, diğeri kenti düşmanlara karşı korumaktadır. Bu ifadenin benzerine on birinci yüzyıl tarihçisi Kedrenos'ta da rastlanabilir. (Reinach, 1896, s.69, 82; Legrand, 1986, s. 34; Taddei, 2009, s.46-47) Burada sütunlara atfedilen görevler askeri görevlerdir. Bunlar sütunun gövdesindeki kabartmalardan yola çıkmış olabileceği gibi, yüksek gövdelerin üzerindeki heykeller bir çeşit gözcü olarak değerlendirilmiş olabilir. Sütunun üzerindeki heykelin bir takım askeri çağrışımlar yapmış olması, heykelin karakterini anlamak açısından da faydalı olabilir.

Sütunlarla ilgili mitoslar, yukarıda belirtildiği gibi kentin Latinler tarafından işgal edildiği 1204-1261 arasında yazılmış anılarda da yer bulmuştur.

---

[22] Şiirin bulunuş öyküsü ve Grekçe tam metni Legrand (1896, s.32-66)'da yer alırken, şiirde geçen kentteki eserlerin şiirle karşılaştırması Reinach (1896, s.67-103)'te yapılmıştır.
Şiirde Arkadios Sütunu ile ilgili kısmın İtalyanca çevirisi Taddei (2009, 46-47)'de yer almaktadır.

Geoffroy de Villehardouin'in kitabının bir bölümünde, işgal döneminde yaşanan kargaşa sırasında, 1204'te kendisini imparator ilan etmiş olan V. Aleksios Murtzuflos ele geçirilmesi ve idamı konu edilmiştir. (Eyice, 1993, s.306-307) De Villehardouin, Murtzuflos'un idamının Konstantinopolis'teki en uzun, mermer sütunlardan birinin tepesinden atıldığını aktarır. (de Villehardouin, 2012; de Villehardouin, 2001, s.108-109) Semavi Eyice imparatorun "unvanının yüksekliğine uygun" bir şekilde idam edilmesi için, yüksek bir yerden aşağı atılmak suretiyle öldürüldüğünü eklemiştir. (Eyice, 1993, s.306-307) De Villehardouin'e göre, bu sütunun üzerinde çok çeşitli resimler vardır. Bunlardan birinde bir İstanbul imparatorunun tepetaklak düşeceği kehanet edilmiştir ve bu kehanet de böylece gerçekleşmiştir. (de Villehardouin, 2012; de Villehardouin, 2001, s.108-109) İstanbul'da yüksek ve dışı resimli iki anıt olduğuna göre, bu infaz Arkadios ya da Theodosios Sütunlarından birinde cereyan etmiş olmalıdır. Eyice, infazın bu sütunların hangisinde gerçekleştiğinin tespit edilememesine karşın, Theodosios Sütunu'nda gerçekleşmiş olması ihtimalinin akla daha yatkın olduğunu iddia eder. (Eyice, 1959, C. 2, s. 1014; Eyice, 1993, s.306-307)

IV. Haçlı Seferi'ne katılmış Alzaslı Günther de Pairis efsaneyi daha da geliştirmiştir. Günther de Pairis'e göre, vaktiyle gök ile yer arasında ikamet etmeyi isteyen bir keşiş, bir sütunun tepesini mesken tutmuştu. Sütunun çevresinde, yüzyıllar boyu, Sibylla[23] kehanetlerini açıklamak üzere dolanan yontular bulunduğu halde, benzer bir utancın kendi kentlerini tehdit edebileceğini, Konstantinopolis'in yerel halkı kabul etmek istememişti. Örneğin, sütunun üzerinde, bir kenti kuşatmak için, duvara yanaştırdıktan sonra askerlerin üzerlerine çıktıkları merdivenleri taşıyan gemileri görmüş, ne var ki ancak Haçlıların gemilerinin yaklaştığını ve saldırı merdivenlerinin hazır pozisyonda olduklarını gördüklerinde, bu hüzünlü kehaneti düşmana döndürmek üzere demir tokmaklarla bu yontuları kırmışlardı. (Geffroy, 1895, s. 122)

Latinler arasında bu işgale katılmış olan Robert de Clari, Konstantinopolis ve mucizeleri üzerine, Geffroy'a göre "oldukça garip bir tasvir" bırakmıştır. (Geffroy, 1895, s. 122) De Clari, sütunun dış yüzeyinde, Konstantinopolis'in zararına meydana gelecek felaketlerin kehanet biçiminde tasvir edilmiş olduğunu aktarır. Bu tasvirlerden en fazla önemseneni, belki de batıdan gelen bir halkın kenti fethedeceğine yönelik olanıydı. Ne var ki de Clari, kehanet edilen olayın

[23] Yunan mitolojisine göre gaipten haber verdiklerine inanılan Apollon rahibeleri

gerçekleşmesinden önce kimsenin bu tasvirin niteliğini anlayamadığını belirtmektedir. (Eyice, 1959, C.2, s.1014; de Clari, 1994, s.45-46) Yine, de Clari'ye göre, Konstantinopolis'te bu tarzda inşa edilmiş iki sütun bulunmaktaydı. Bunların çapları üç kulaç ve boyları elli kulaçtı[24]. Bunların ikisinin de tepelerinde birer keşiş yaşamaktaydı. (de Clari, 1994, s.45)

Altıncı yüzyıldan Miletli Hesychius ve sekizinci yüzyıl sonundan Teofanes'i kendisine kaynak olarak alan, on beşinci yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Kodinus, kentte bulunan kabartmalı iki sütunun kentin yazgısını tasvir ettiğini belirtmiştir. (Geffroy, 1895, s. 121)

Geffroy, yüksek orta çağda Romalıların Capitol'de, imparatorluğun taşralarını temsil eden heykellerin boyunlarındaki zillerin, tehlikeleri ve ayaklanmaları önceden haber vererek çalmaya başlayacakları yönündeki inancın, yukarıdakilere benzer olduğunu düşünmektedir. Ya da her bir kenti koruduğuna inanılan ayrı bir tanrıya ait heykelin o kentte bulunması bu bağlamda değerlendirilebilir. Bunları batıl inancın, cehaletin, toplumsal ruhu kuvvetlendiren efsanelerin zaman içerisindeki dönüşümü olarak değerlendirmektedir. (Geffroy, 1895, s. 123)

Bizanslıların, Latinlerin yanı sıra Türkler de kendi dönemlerinde bir takım mitoslar üretmişlerdir.

On altıncı yüzyılın ortasında İstanbul'u ziyaret eden Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* isimli kitabında, Türklerin, efsanevi öykülere çok önem verdikleri belirtilmiştir. Avrat Pazarı'ndaki büyük kuleden binlerce yılanın denize doğru fırladığını, arkalarında koskocaman bir toz bulutu bırakarak hızla kaybolduklarını ve bunu gören binlerce kişinin çıktığını aktarır. (Dernschwam, 1992, s.137; And, 2012, s. 207)

Dernschwam ile aynı yıllarda, 1562 yılında, İlyas Efendi'nin kaleme aldığı Tarih-i Konstantiniye isimli eser, İstanbul mitoslarına halk öyküsü niteliği kazandırmıştır. Burada, Konstantin zamanında yapılan tılsımlardan söz edilirken, Avrat Pazarı'nda bulunan Arkadios Sütunu'nun üzerindeki insan tasvirlerinin, düşman ordularını kentten uzak tutmaya yaradığı aktarılmıştır. (Yerasimos, 2010, s. 325 ve 333)

---

[24] Taddei, De Clari'nin verdiği 50 kulaçlık ölçüyü 90 metre olarak hesaplamıştır. (Taddei, 2009, s. 53) Bu ölçünün diğer verilerle örtüşmediği ortadadır. Seyyahın bu konuda yanıldığı düşünülebilir.

Elbette benzeri "hurafe"leri, Evliya Çelebi'nin aktardıklarında bulmak mümkündür. Eyice, onyedinci yüzyılda, Evliya Çelebi'nin anlattıklarını eski Bizans efsanelerinden aktardığını öne sürmektedir. (Eyice, 1993, s.306-307)

Evliya Çelebi, seyahatnamesinin İstanbul'un içinde ve dışındaki "acayip ve garip" tılsımlara ayırdığı bölümün başını Avrat Taşı'na ayırmıştır. Sütunun tasvirinin ardından, sütunun tepesinde bir zamanlar bir güzelin heykeli olduğunu, bu heykelin yılda bir kez bir çığlık kopardığını, bu sırada heykelin üzerinde uçmakta olan kuşların yerlere düştüğünü İstanbul halkının da bu kuşları alıp yediklerini ifade etmiştir. Konstantin devrinde, sütunun üzerine düşmanı orduya haber vermek üzere keşişlerin çalacağı çanlar yerleştirildiğini belirtmiştir. Muhammed Peygamber'in doğduğu sırada olan bir depremle heykelin üzerindekilerin yere düşüp paramparça oldukları halde, tılsımlı olmasından dolayı sütunun hala ayakta olduğunu ifade eder. (Evliya Çelebi, 2003, s.32)

Yeliz Özay, Milli Folklor dergisinde yer alan makalesinde, tılsımlı yapıların Hz. Muhammed'in doğumu ile zarar görmelerini, İslam dininin muska, büyü, tılsım gibi doğaüstü güçlere inanışa karşı olan tutumu ile paralel değerlendirmiştir. Bu tespitinin yanı sıra, Evliya Çelebi'nin bu tılsımların geçerliliğini sürdürdüğünü belirtmesinin, kendisinin olağanüstü güç inancına bağlamaktadır. Bu iki anlayış arasında bir denge kurduğunu belirtmektedir. (Özay, 2009, s.56)

On yedinci yüzyılın yerel kaynaklarından bir diğeri ise Katip Çelebi'dir. 1608-1650 yılları arasında yaşamış olan, Cihannüma'nın yazarı Katip Çelebi Arkadios Sütunu ile ilgili başka hiçbir yerde yer almayan bazı bilgiler vermiştir:

> *"Şehrin üç yerinde büyük minare gibi dikili taşlar vardır. Avrat pazarındaki hepsinden uzundur. Bunu 45inci Rum Kralı Arkadyanus yaptırıp üzerine kendinin ve askerinin resimlerini işletmiştir. İçi boş olup üzerinde tunçtan bir kubbe ve saat vardır. Vakit gelince kubbe içinden elinde tokmak olan bir insan heykeli çıkıp kubbeye vurunca sesi tüm nahiyelerden duyulurdu. İstanbul halkı zamanı bu şekilde öğrenirdi. Sonra çarkı bozulunca kubbe de bozuldu.(...)"*(Tunç, 2012, s.69)

Elbette bu anlatı pek çok açıdan hayal ürünü gibi görünmekle beraber, Bizans kentinin eski anıtlarının Osmanlı halkında bıraktığı izlenimi anlamak ve bunlara yükledikleri anlamları görmek açılarından önemlidir.

Reşad Mimaroğlu'nun İstanbul Ansiklopedisi'ne verdiği notlardan naklen Eyice, bir başka rivayet anlatır. Buna göre, İstanbul'da semtlerin havasının kalitesi, semtlerin yüksek yerlerine konan koyun ciğerlerinin ne sürede bozulduklarına bakılarak anlaşılırmış. Bu deneylerde Arkadios Sütunu'na konulan ciğer en geç bozulduğundan İstanbul'da en iyi havanın Cerrahpaşa semtinde olduğu anlaşılırmış. (Eyice, 1959, C.2, s.1019)

Süheyl Ünver bir makalesinde, Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmuadan[25], Bizanslılardan Türklere geçmiş olması muhtemel bir anlatıya yer verir. Bu anlatıya göre, bir bölük Arap, Arnavut diyarına geçip yerleştiğinde, Bulgarlar da onlara arka verip, İstanbul taraflarını istila etmişler. 6118'de (?), İmparator Ayastinos[26] (?) onları kovmak için Silivri'den Karadeniz'e kadar duvar çekmiş. Adı geçen kral, bahsedilen kimselerden büyük ölçüde güçsüzdür. Bir gün hâkim kıyafetinde bir kâfir, kralın huzuruna çıkıp, düşmanından intikam almak isteyip istemediğini sorar. Kralın olumlu yanıt vermesi üzerine, çaresini açıklar: Bir derdiban (?) Avrat Pazarı Dikilitaşının yarısından yukarı çıkıp, bir tasvirin başını kırıp, yüzünü bozsun. *Aşağı varmadan, düşmanından intikam alır, vilayetini tahrip edersin (dedikleri vakte saat koydular). Sonra haber aldılar ki, o saatte o kâfirin tahtında başı kesilmiş*. Buna çok sevinen kral, adı geçen kâfire bolca ihsanda bulumuş. (Ünver, 1950, s.689)

Bu öykünün benzerini Teofanes'in bilinmeyen bir yazar tarafından devam ettirilen tarihinden[27] Unger alıntılar: Bulgar lideri Simeon, imparator[28] üzerine savaş açmış, karşılaştıklarındaysa imparator yenilmiş ve ordusunu kaybetmiş. İmparatoru konuşurken duyan astronom Iohannes, Kserolofos dikili taşının çevresinde, batıya bakan bir heykelin Simeon olduğunu söyler. Eğer heykelin "başını keserseniz",

---

[25] Bahsedilen mecmua, bu kütüphanede 3677 numarası ile kayıtlıdır. (Ünver, 1950, s.689)
[26] Bu anlatıda Ayasofya'nın 6079 - 6112'de tamamlandığından bahsedildiğine (Ünver, 1950, s.689) göre, bu hükümdarın Iustinianos olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.
[27] Fortsetzung von unbekannter Hand von 813-960. Das 3. Buch derselben enthält das Leben des Basilius I. Von Constantin Porphyrog.
[28] Burada Roma İmparatoru dışında, bir unvan olarak *Chrobten* geçmiştir, bu söz, Hırvat anlamında kullanılıyor olmalı. Sonrasında Roma İmparatoru olduğunu anladığımıza göre, Simeon'la uzun süre mücadele etmiş olan VII Konstantinos Porfirogennetos olabilir. Bu hükümdar Makedonya kökenliydi.

Simeon anında ölür. İmparator bu sözü dinler ve o "saatte" Simeon Bulgaristan'da ölmüştür. (Unger, 1878, s.185)

Öyküdeki pek çok öğenin bozularak aktarılmasının yanında, Kserolofos ya da Avrat Pazarı'ndaki dikilitaşın öyküde kalmış olması ilgi çekicidir.

3. BÖLGENİN YENİ YÜZÜ AVRAT PAZARI

Arkadios Forumu'nun bulunduğu bölge, kentin el değiştirmesinin ardından Avrat Pazarı olarak anıldığı bilinmektedir. Bu isim burada pazar günleri kadınlar için kurulan bir pazarı tanımlar. Pazarın semte adını verecek büyüklükte olduğu düşünülmektedir. Bölge, Kserolofos (Kuru Tepe) yerine Avrat Tepesi olarak anılmaya başlanınca, Arkadios Sütunu da artık Avrat Taşı olarak anılmaya başlanacaktı. (Pekak, 1993, s.306; Eyice, 1959, C.2, s.1019) Elbette bu büyük pazarın yarattığı çekimle, bölgeye sabit ticarethanelerin de yerleşmiş oldukları düşünülmelidir.

Forumun ne zaman ve nasıl kullanım dışı kaldığı, bu pazarın ilk olarak ne zaman ve nasıl kurulmaya başladığı ile ilgili bulgular aşağıda değerlendirilecektir. Bu noktada, bahsedilen kentsel alanın kronolojik verilerinden bir miktar uzaklaşarak, Osmanlı ticaret kültüründe Avrat Pazarı kavramını ele almak yerinde olacaktır.

3.1 Osmanlı Ticaret Kültürü'nün Bir Parçası Olarak Avrat Pazarı

Lewis, Osmanlı kentinde, bedesten, çarşı ve pazar olmak üzere, üç çeşit özgün pazar tipi olduğundan söz eder. Bedesten ve çarşılar, sütunlara dayalı küçük kubbeli üst örtüleri bulunan tek katlı kapalı pazarlardır. Çarşılar çoğu zaman, bir malın satışına özelleşmiştir. Sokak pazarlarında ise çoğunlukla gıda maddeleri satılırdı, sokağa yayılan tentenin altında, gürültülü ve kalabalık bir manzara oluşurdu. Lewis, bazı pazarların kuruldukları mahalleye ismini verecek denli ünlü olabileceğini de belirtir. (Lewis, 2009, s.70-73) Avrat Pazarı da bu özellikteki pazarlardan biridir.

Üreticiden tüketiciye doğrudan satış prensibine dayalı pazarlama geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirebileceğimiz sokak pazarları, Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da da yaygındı. Nüfus yoğunluğuna bağlı olarak, Anadolu kentlerinde, kasaba ve büyükçe köylerinde kurulduğu gibi, İstanbul semtlerinde de haftanın belirli günlerinde pazarlar kurulmaktaydı. (Sakaoğlu, 1993, s.430) Bu ticaret geleneği halen benzer biçimde varlığını sürdürmektedir.

Quataert, Osmanlı tebaasının çoğunun tarımla uğraştığını, bunların da çoğunun emeklerinin ürünlerini tüketen, geçimlik üretim yapan köylüler olduğunu belirtir. Yazar, hem Osmanlı Avrupası'ndaki hem de Asya'daki birçok bölgede, aile fertlerinin aynı zamanda çerçilik yaptığını belirtir. Bunlar, kendi yaptıkları veya tacirlerden aldıkları malları satarlardı. Kırsal kesimde yaşayan bazı ailelerin, başkalarına satılmak üzere de imalat yaptıklarını belirtmek gerekir. Bu durumun 1700'lerde geçerli olduğunu belirten yazar, 1900'lerde de geçerliliğini sürdürdüğünü aktarır. Zaman içinde kendi tüketimleri için üretmekten, ticari üretime yani satış için üretmeye geçtiklerini belirtir. On sekizinci yüzyıldan itibaren başlayan bu eğilimin altında, uluslararası ve iç pazarda artan talep rol oynamıştır. Kentleşme ve kişisel tüketimin artması iç pazarları önemli kılmış, demiryollarının gündeme gelmesi ile malın nakliyesi kolaylaşmıştır. (Quataert,2009, s.196-197)

Quataert, devletin aynî değil, nakdî vergi toplamayı daha fazla tercih eder olmasıyla, köylülerin artan vergi yükünü tarım üretimlerini ticari hale getirerek karşılamaya çalışmış olabileceklerini belirtir. Dolayısıyla devlet politikasını, köylüleri kendi tüketimleri için üretimden, pazar için üretime yönelten en önemli etken olarak görmektedir. (Quataert, 2009, s.197-198) Bunun yanı sıra, tüketim ağının, örneğin Lale Devri'nde görüldüğü gibi, hızla gelişmesiyle, kırsal kesimdeki ailelerin de tüketim mallarına olan erişebilirliği ve ilgisi artmış olabilir. Bu da kırsal üretimin ticarileşmesinde rol oynamış olabilir. (Quataert, 2009, s.198)

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını loncalara indirilmiş önemli bir darbe olarak değerlendiren Quataert, bunun Osmanlı imalatçılığını geriletmediğini belirtir. 18. ve 19. yüzyıllara doğru kadınların ve kızların işgücüne katılım düzeylerinde çarpıcı bir artış olduğunu belirten yazar, loncalarda örgütlü, kentli, erkek emeğinden, kentlerdeki ve kırsal kesimdeki örgütlenmemiş kadın emeğine geçişin, Osmanlı imalatçılığının gerilememesinde can alıcı bir faktör olduğunu belirtir. (Quataert, 2009, s.208) Kentli kadınların ancak ticaretle uğraşan bir aileden gelmeleri durumunda ticaretle uğraşabildikleri, istisnai olarak da bohçacılık gibi bir çeşit seyyar ticaret ile ticaret hayatına girebildikleri bilinmektedir. (Faroqhi, 2008, s. 141)

Haftalık pazarların genelde meydanlık alanlarda, kimi zaman ise imaret ya da camilerin avlularında kurulduğu bilinmektedir. (Özgen, 2007, s.60) Sakaoğlu, iskelelere yakın çarşı muhitlerinde satıcıları ve alıcıları erkekler olan, her gün veya belirli günlerde kurulan pazarlardan ayrıştırdığı, kadınların alışverişlerine özelleşmiş

hafta pazarlarından söz etmektedir. Anadolu'da kadın pazarı, kadınlar pazarı, İstanbul'da avrat pazarı dendiğini tespit ettiği bu yerlere, çoğunlukla orta yaşlı ve yaşlı kadınların alışverişe çıkabilmekte olduğunu ve yine çoğunluğu çevre köylerden gelen kadın üreticilerden, evlerinin gereksinimlerini alabildiklerini ifade etmektedir. Sakaoğlu, avrat pazarlarına semte yabancı olanlar gibi, belki genç kızların ve delikanlıların da girmediklerini ifade etmiştir. (Sakaoğlu, 1993, s.430)

İstanbul'daki avrat pazarlarının başlıcaları olarak Üsküdar, Fatih ve Aksaray avrat pazarları sayılmaktadır. Kentte bunun dışında pek çok noktada bu pazarların kurulduklarını kaydedilmektedir. (Sakaoğlu, 1993, s.430) Fatih ve Aksaray avrat pazarlarının birbirlerinden ayrılmalarını kolaylaştırmak adına, Fatih'te Kadınlar Pazarı olarak bilinen bölgenin, Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı Sosyal Sigortalar Kurumu binasının arkasında, Zeyrek'te yer aldığı söylenmelidir.

Anadolu'da, halen sürdürülen ve 600 yıllık geçmişi olduğu düşünülen Eğirdir, Pınar Pazarı'nın son haftasında Kadınlar Pazarı adı altında, yörenin kadınlarının el işlerini sattıkları ve bir çeşit panayır eğlencesi düzenledikleri bilinmektedir. (Sivri, 1962a, s.6; Sivri 1962b, s.6; Eyice, 1965, s.210; URL-7, 2012) Konya'da Avrat Pazarı diye bilinen bir pazarda yine kadın elişlerinin satıldığı aktarılmaktadır. (Eyice, 1965, s.210) Ayrıca Bartın'da halen kurulan ve Galla Pazarı olarak da bilinen, Kadınlar Pazarı'nda kadınlar, köylerinde ürettikleri yiyecek ürünlerini satmaktadırlar. Bu pazarın 200 yıldır varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. (Koday & Çelikoğlu, 2011, s. 247) Gaziantep'te önceleri Avrat Pazarı olaran bilinen pazar, bugün Oturak Pazarı olarak anılmaktadır. Bir gazete yazısında, burada 50-60 sene öncesinde bu pazarın Avrat Pazarı ismiyle var olduğu ve bu dönemde genç kızların sokağa çıkmasının uygun görülmediği belirtilmiştir. (URL-9, 2012) Belli ki o dönemde kadınların kadınlara kullanılmış giysi sattıkları pazarın, genç kızların "sokağa" çıkmalarını yani "erkek"lerin aralarına karışmalarını engelleyici bir fonksiyonu varmış.

Bütün bu sayılan avrat / kadınlar pazarları, belli bir ihtiyaca cevap veren bir geleneğin oluştuğunu gösterir. Günümüz koşullarında bu geleneklerin sürdürülüyor oluşu, benzer bir ihtiyacın bir şekilde varlığını koruduğuna işaret edebilir. Ne var ki bizce bu ihtiyaç artık, kadınların toplumsal-hayatta kısıtlanmasına yönelik değildir. Günümüze taşınan isimlerinin yanı sıra bu pazarlar, olsa olsa kadın emeğinin ve ticari üretiminin, karma bir kitleye ulaşmasına yönelik bir ihtiyaca cevap vermektedir.

Kadınlar pazarı ya da avrat pazarı diye anılan bu pazarlarda genelde, haftalık semt pazarlarında olduğu gibi, kente en yakın tarımsal üretim bölgelerinden kadın üreticilerin getirdikleri tarımsal ürünlerin satıldığı düşünülebilir. Bu temel tüketim mallarının yanı sıra, elbette arz ya da talebin dönemsel yönlendirmesiyle tercih edilen, el işleri, çiçek vb. bazı yan ürünlerin Aksaray Avrat Pazarı'na girdiği aşağıda tespit edilecektir.

Osmanlı'nın ilk devirlerden itibaren kentin kalkınmasına ve nüfusunun artmasına yönelik izlediği, aşağıda detaylı değinilecek politikalar sonucunda, kent bir tüketim şehrine dönüşmüştü. Mantran, nüfusu fazla olan kentin üretiminin sınırlı olduğunu ve gıda ve diğer ihtiyaç malzemelerinin tedarik edilmesinde başkentin öncelikli olduğunu vurgulamıştır. (Mantran, 1990, C I, s.168) Bu durumda başkent özelinde Osmanlı'nın kendine yeten kent uygulamasının dışına çıkıldığı söylenebilir. Bu nedenle Avrat Pazarı esnafını kentin dışından gelenlerin oluşturduğu ya da pazardaki bazı malların kent dışından temin edildiği varsayılabilir.

Osmanlı devrinde kentlerde kurulmaya başlanan avrat pazarlarının öncülleri belki de Bizans devri Konstantinopolis'inde aranabilir. Örneğin on birinci yüzyılda profesyonel kadın dokumacıların kentteki lonca benzeri bir oluşuma üye oldukları yönünde kanıtlardan söz edilir. (Necipoğlu, 2003, s.360) Aynı şekilde İbn Battûta'nın kentteki çarşılardaki zanaatkâr ve satıcıların çoğunun kadın olduğu yönündeki kaydı bu bağlamda değerlendirilebilir. (İbn Battûta, 2004, C.I, s.504-505) Bu durum kentteki kadınların ticari faaliyetlerinin sürekliliğine işaret etmektedir. Arkadios Forumu'nun Bizans kentindeki ticaret alanlarından biri olduğu düşünüldüğünde, aynı noktada kurulan Avrat Pazarı'nın bu açıdan da bir süreklilikten söz edilebilir.

On yedinci yüzyılda İstanbul'da bulunan, bir Osmanlı Ermenisi olan, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın pazar geleneği hakkında yazdıkları, avrat pazarlarının dışındaki pazarlarda da kadınların alıcı ve satıcı olarak toplumsal hayata katıldıklarını göstermektedir. (Kömürciyan, 1988, s.40-48; Sakaoğlu, 1993, s.430) Bu durumda, Avrat Pazarı'nın istisnai bir örneğe işaret etmediği düşünülebilir.

Kadınların Osmanlı toplumsal hayattaki görünürlüklerinin zaman zaman değiştiğine yönelik bazı kanıtlara burada değinilmelidir. On sekizinci yüzyıla ait bazı kadılık ve

mahkeme kararlarında kadınların (en azından yalnız başlarına) sokağa çıkmamaları, alışveriş yapmamalarına yönelik bazı kararlara[29] rastlanmıştır.

Yukarıda anılan mahkeme kararlarının benzerlerine, III. Selim'in (salt.: 1789-1807) bazı hükümlerinde rastlanmıştır. Bu hükümlerde kadınların açık-saçık kıyafetlerle pazar yerlerine, çarşılara gittiklerinin tespit edildiği ve bunun önlenmesinin gerektiği belirtilmiştir. (Sakaoğlu, 1993, s.431)

Bu kararlar kadınların sokağa çıkmaları istenmediği halde, sokağa çıkmaya ve alışveriş yapmaya devam ettikleri anlamında yorumlanmalıdır. Bu kararlarda önemli olan Osmanlı "ideal"ini vurgulamalarıdır. Buna göre "ideal" olan, kadınların erkeklerin bulunduğu ortamlarda alışveriş yapmamalarıdır.

Öyleyse avrat pazarları, ilk kez Osmanlı toplumsal hayatının bu ideali çerçevesinde hayata geçirilmiş olmalıdır. Paralel olarak "Alıcıların ve satıcıların tümüyle kadınlardan oluşması" yalnızca "ideal" bir durumu ifade ediyor olmalıdır. Bu hükümler, kadınların toplumsal hayatta "istendiği" ya da avrat pazarları ile "mekansallaştırıldığı" ölçüde baskılanamadığını gösterebilir. Kuruluş amacı olarak, kadının toplumsal hayatta kısıtlandırılmasına "hizmet etmiş" olabilecek bu yerler, muhtemelen diğer pazarlar gibi, kadın-erkek karma bir kitleye hizmet etmiş olmalıdır.

Quataert de erkek ve kadınların, sokak giysilerini giyinmiş halde, önemli bir kamusal alan olan çarşıya çıktıklarını düzenli olarak mal alıp sattıklarını belirtmiştir. (Quataert, 2009, s.234) Faroqhi, kadınların kendi mahallelerinde rahatsız edilmeden istedikleri gibi sokağa çıkabildiklerini, kent içerisindeki diğer çarşı-pazar ziyaretlerinin çeşitli dönemlerde hoş karşılanmasa da, kadınların kent yaşamına katılmasına olanak sağladığını ifade etmiştir. (Faroqhi, 2008, s.184) Tokatlı, akraba ziyaretlerini, türbe ve hamam gezilerini, düğün ve alışveriş gibi mecburiyetlerin, nadiren de olsa Osmanlı kadınının sokağa çıkmasının sebepleri olduğunu belirtir.

---

[29] Bu kararlardan bazıları şunlardır:
(a) Bayramda kadınların sokağa çıkıp erkeklerin arasına katılmamalarına yönelik karar[Bab Mahkemesi, Sicil 154, Sahife 98, h. 3 Ramazan 1143 (12.03.1731)] (Umur, 1988, s.205-207)
(b) Kadınların alışveriş yapmalarının engellenmesine yönelik belge [Eyüp mahkemesi, sicil 12, varak 3/b, h. 10 Safer 1121 (22 Nisan 1709)] (Albayrak, Haz., 2000, s.63)
(c) Kadınların yalnız başlarına sokağa ve pazara çıkmamalarına yönelik belge, [Tophane mahkemesi, sicil 174, kapak, h. 20 Cemazielevvel 1186 (19 Ağustos 1772)] (Albayrak, Haz., 2000, s.67)

(Tokatlı, 2004, s.40-41) Öyleyse avrat pazarlarının kadınların kent yaşantısına katılmalarının meşru yollarından biri olduğu varsayılabilir.

Avrat pazarlarının başka hangi toplumsal işlevlere hizmet verdiğini anlamamıza yönelik olarak, Quataert'in hamamların kadınlar için önemli toplumsallaşma alanlarından biri olduğuna yönelik tespitini anmakta yarar görüyoruz. (Quataert, 2009, s.234) Bu hamam ziyaretlerinin, bazı sosyal amaçlara hizmet ettiklerini, Faroqhi'nin (2008) yazdıklarından da takip edebiliriz. Faroqhi, bu ziyaretlerde, yanlarında hizmetkârların taşıdığı çok miktardaki, değeri yüksek kişisel eşyadan söz eder. (Faroqhi, 2008, s.135) Bunları hamamdaki işlevlerin gerçekleştirilmesinin gereçleri olarak görebileceğimiz gibi, sosyal statülerini rahatça göstermelerinin araçları olarak da değerlendirebiliriz.

Doğan Kuban'a göre, Osmanlı'nın zengin üst sınıflarına mensup erkekleri, eşleri sokağa çıkmasın diye evlerine hamam yaptırırlardı. Hatta sıradan kadınlar için hamama gitmek "*sadece temizlenmekten öte, (...) özgürlük duygusunu tatmin etmek içindi*". (Kuban, 1996, s. 286)

Fransız kralı tarafından Türkiye'ye gönderilen ve burada 1551-1552 arasında kalan Nicolas de Nicolay, Asya ve Yunan adetleriyle ilişkilendirerek, Türk kadınlarının hamama gitmeye düşkün olduklarından söz eder. (And, 2012, s. 221) Sosyal statülerine göre hamam ziyaretlerinin sıklığının değiştiğinden bahseder. Hamama gitmenin hem Müslümanlığın gereklerinden birini yerine getirmenin yolu olduğunu, hem de bunun sokağa çıkmak için bulunan bahanelerden en iyisi olduğunu aktarmıştır. Hatta bazılarının hamama gitmek bahanesiyle evden çıktıkları halde başka yerlere gittiklerini aktarmıştır. (de Nicolay, 1989, s.137-140)

Kıskanç kocalarını aldatmak isteyen hanımların hamam bahanesine başvurduğunu söyleyen Nicolas de Nicolay ile benzer izlenime sahip bir diğer yazar 1591 yılında İstanbul'a gelen bir elçilik heyetinde bulunan Wratislaw'dır. Anılarında, bir yeniçerinin, evli olan bir kadınla yasak aşkından bahseder. Aşırı derecede kıskanç bir adamla evli olan kadının evden hamama gitmek üzere çıktığı halde, zor da olsa bir şekilde sevgilisiyle buluştuğundan bahsedilir. (Wratislaw, 1981, s.88)

Faroqhi, yüksek tabakaya mensup kadınlar arasında olacak derecede sınırlı bir ölçekte, kadınların birbirlerini ziyarete gitmelerini, mesireye, yatır ziyaretlerine

gitmelerini Osmanlı'da kadınların sosyalleşmelerine bir olanak olarak listeye ekler. (Faroqhi, 2008, s. 134-135)

Elbette kadınların sosyal hayattaki görünürlüklerine dair tüm bu sayılanların Osmanlı'nın bütün dönemlerinde aynı biçimde gerçekleştiği iddia edilemez. Söz gelimi, 1814 yılında İstanbul'da bulunan Polonyalı kont Edward Raczynski'nin aktardıklarına göre, Müslüman kadınlar diledikleri gibi çıkıp dolaşabilmekte, mesire yerlerinde boy gösterebilmektedir. (Raczynski, 1980, s.53)

Bu çerçevede, avrat pazarları işlevsel açıdan hafta pazarlarından farklı olarak, hamamın gizli (alt) işlevlerine paralel bir işleve hizmet ediyor olabilir. Kuban'a göre, kadınların Osmanlı toplumsal yaşamından dışlanması, "*katı bir dinsel zorunluluk*" olarak görülmekteydi. (Kuban, 1996, s.286) Belki de bu "zorunluluk"tan, "meşru" sayılabilecek birkaç istisnai kaçınmadan birini avrat pazarları oluşturuyordu.

Elbette Osmanlı kadının kentteki görünürlüğünün yüzyıllar içerisinde arttığı söylenebilirse de, yukarıda sayılanların belli dönemler için geçerli olduğu belirtilmelidir. Osmanlı'nın kentteki 400 yılı aşkın sürelik tarihinin tamamında, kadının hiçbir surette kent hayatında görünmediği elbette akla yatkın değildir.

Metin And'ın on altıncı yüzyıl odaklı çalışmasında, sarayda görevlendirilmiş olan Bassano de Zara'nın kitabından notlara yer verilmiştir. Burada, kimi zaman kadınların daha özgür olmak için kendi mahallelerinden uzak hamamlara gittikleri belirtilmiştir. (And, 2012, s. 221) Avrat Pazarı'nın bu bağlamda tüm İstanbul kadınlarını için (ve dolayısıyla belki de onlarla tanışmak ya da buluşmak isteyen erkekler için de) bir çekim merkezi olmuş olabilir.

Evliya Çelebi, onyedinci yüzyılda yazdığı Seyahatname'sinde, İstanbul'da esnaf alayına Avrat Pazarı esnafının da katıldığını söyler. (Evliya Çelebi, 2003, s.620) Sakaoğlu, esnaf alayına katılabilmiş olmalarından hareketle bunların erkek olduklarını iddia eder. (Sakaoğlu, 1993, s.431) Bu açıdan da, avrat pazarlarının "ideal" işlevinden dönem dönem uzaklaştıkları düşünülebilir.

Sakaoğlu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, avrat pazarlarının geleneksel düzenlerinin yitirildiğini, daha kozmopolit, her çeşit satıcının tezgâh açtığı, kadınlarla birlikte erkeklerin de alışveriş yaptıkları yerlere dönüştüğü saptamasını yapar. (Sakaoğlu, 1993, s.431) Oysaki yukarıda sayılan diğer

saptamalar, avrat pazarları ile hafta pazarları arasındaki "kesin çizgilerin" daha erken dönemlerde bile esnetilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir ticaret alanı olarak Avrat Pazarı'nın özelliklerine geri dönecek olursak; Evliya Çelebi, Avrat Pazarı esnafıyla ilgili olarak, dükkânlarının seyyar olduklarını belirtir. Evliya Çelebi'nin anlatıları, on yedinci yüzyılda bu pazarın ciddi bir büyüklüğe ulaştığını göstermektedir: Esnaf alayında, 300[30] nefer olarak yer almaktadırlar. (Evliya Çelebi, 2003, s.620) Sakaoğlu bu kimselerin diğer avrat pazarlarında da tezgâh açtıklarının altını çizer. (Sakaoğlu, 1993, s.430), Taşkıran, yazarın üslubunu göz önünde bulundurarak 300 nefer ifadesinin abartılı olabileceği konusunda uyarıda bulunur. (Taşkıran, 1972, s.79) Yine de bu anlatımdan, pazarın seyyar tezgâhlardan oluştuğu ve oldukça büyük bir alana yayılmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sakaoğlu da avrat pazarlarının uzun süre, Bizans devrinden kalma meydanlarda ve bazen ana yolların iki yanında taşınması ve kurulması kolay seyyar dükkân ve tezgâhlardan oluştuğunu ifade eder. Bunun yanı sıra bu pazar yerlerinin çevresinde sabit dükkânların ve kadın hamamlarının da bulunduğunu ifade eder. (Sakaoğlu, 1993, s.431) Zamanla hafta pazarları sokaklarda kurulmaya başlanırken, eski avrat pazarlarına da sabit çarşı düzenleri yerleşmiştir. (Sakaoğlu, 1993, s.430) Avrat Pazarı'nda da, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında bir üst örtünün varlığından ilerleyen bölümlerde söz edilecektir.

18. yüzyılda İstanbul'u gezen İncicyan, seyahatnamesinin bir bölümünü çarşı ve imalathanelere ayırmıştır. Her türlü mal ve eşyanın satıldığı pazarların, haftanın değişik günlerinde değişik semtlerde kurulduğunu belirten seyyah, Samatya yakınındaki avrat pazarının pazar günleri kurulduğunu aktarmıştır. (İncicyan, 1976, s.36) Kömürciyan on yedinci yüzyıl için bu pazarın kurulma yerinin ve gününün aynı olduğunu belirtmektedir. (Kömürciyan, 1988, s.48; Sakaoğlu, 1993, s.431) On altıncı yüzyılda kente gelen Dernschwam, pazar günleri kurulan bu pazarda, küçük tezgâhların üzerinde, tahıl, sebze gibi her türlü yiyecek maddelerinin satıldığını aktarmıştır. (Dernschwam, 1992, s.137; And, 2012, s. 82)

Sakaoğlu'nun tespitlerine göre, avrat pazarlarında esasen yiyecek maddeleri satılmaktadır. Bunun yanı sıra, kadın müşterilerin gereksinimleri olan aktariye (kına, şap, nöbetşekeri, mum, tohum, ilaç vb.), bez, iplik, havlu, terlik gibi ürünler de

[30] Sakaoğlu bu rakamı 200 olarak aktarmıştır. (Sakaoğlu, 1993, s.430)

satılmaktaydı. (Sakaoğlu, 1993, s.431) Mamboury de Avrat Pazarı'nın kadınlara has eşyanın satışına özelleşmiş bir pazar olduğu görüşündedir. (Mamboury, 1951, s.262) Ayrıca on yedinci yüzyılda Kömürciyan, Üsküdar Avrat Pazarı'na bahçe ve bostanlardan gül kadar iri karanfillerin de saksılar içerisinde getirilip satıldığını belirtmektedir. (Kömürciyan, 1988, s.48; Sakaoğlu, 1993, s.430) Ertuğrul bu ürünleri, ev kadınlarının haftalık ihtiyaçları diyerek tanımlar ve sebze, meyve, hayvancılık ürünleri ile kadınların kendi yaptıkları el işleri olarak listeler. (Ertuğrul, 1991, s.125)

Semtin uzun süre Avrat Pazarı olarak anılmış olması buradaki pazarın büyüklüğüne işaret eden bir kanıt olarak ele alınmıştır. Pazarın kurulduğu bölgenin Arkadios Sütunu'nun yakın çevresi olduğu bilinmektedir. Koçu bu pazarın üç hat üzerinde kurulduğunu belirtir: (a) Cerrahpaşa – Kocamustafapaşa Caddesi üzerinde, (b) kısmen Arkadios sütunu önünden Bayram Paşa medrese ve türbesine çıkan Yağhane Sokağı'nda (bugünkü adıyla Haseki Kadın Sokağı) (c) kısmen Haseki Caddesi'nin buraya düşen parçası. (Koçu, 1960, s.1356-1357)

Koçu'ya göre, pazarın asıl kolu Cerrahpaşa – Kocamustafapaşa Caddesi üzerinde yer almaktaydı. Pazarın kısmen yer aldığı Haseki Kadın Sokağı, bugün yaklaşık 150 metre uzunluğundadır. Buna göre pazarın ana kolu en azından 150 metrenin üzerinde olmalıdır ki, bu da toplamda 300 metrenin üzerinde bir hat anlamına gelir. Bu hatta karşılıklı tezgâh açıldığı düşünülecek olursa, Evliya Çelebi'nin 300 nefer söylemi çok da abartılı değildir.

Sıklıkla Cristoboal de Villalón'a[31] atfedilen, on altıncı yüzyılın ortasında yazılmış, *Viaje de Turquia* isimli kitapta, bu pazarın geliri 100.000[32] duka[33] olarak işaret edilmiştir. (Villalón, 2012, s.256-257; de Villalón, 2011, s.346) Kitabın en son Türkçe yayınında, kitapta geçen para birimleri ve kitaptaki bilgilere göre karşılıklarına yer verilmiştir. (bkz. Villalón, 2011, s.370) Buna göre 100.000 duka, 4.411.765 akçe değerindedir. 1546 yılına tarihlenen kayıtlara göre, Davud Paşa Camii Vakfı'na ait bölgenin yakınlarındaki 102 dükkânın yıllık kirası 20.494 akçedir. (Barkan & Ayverdi, Neşr., 1970, s.345) Buradan da anlaşılacağı üzere pazarın geliri olarak verilen 4.411.765 akçe çok çok yüksek bir rakamdır.

---

[31] Bkz. Dipnot 74.
[32] Bkz. Dipnot 75.
[33] Bu para devrin İspanyol dukası olmalıdır.

Her koşulda Avrat Pazarı hem fiziki boyutlarıyla, hem de barındırdığı ticaretin parasal boyutlarıyla, bölgedeki önemli bir ticarete işaret etmektedir. Bu ticaret haftalık pazarın seyyar tezgâhlarında ve bölgedeki sabit dükkânlarda gerçekleşiyor olmalıdır.

Mantran, on yedinci yüzyılın ikinci yarısına odaklanmış çalışmasında, caddeler boyunca açık satış yerleri olarak kurulan pazarların bulundukları bölgelere nüfus yoğunluğuna paralel biçimde yerleştiklerini aktarır. Bu sebeple buralarda küçük ölçekli parakende ticarete ayrılmış dükkânların da olmasının normal olduğunu aktarır. Avrat Pazarı esnafı hakkında, Evliya Çelebi'nin "*dükkânları biledir"* ifadesini "*dükkânları yanlarındadır"* yerine "*dükkânları iç içedir"* olarak yorumlamış, bunu da Avrat Pazarı'nda dükkânlarla pazarın iç içeliği şeklinde yorumlamıştır. (Mantran, 1990, C.II, s.64-65)

Aynı bölgede kurulmuş önemli bir sosyal yardım kurumu olan Haseki Külliyesi'nin bahçelerinde üretilen ürünlerin burada satıldığına yönelik, ilerleyen bölümlerde anacağımız bazı belgeler bulunmaktadır. Necipoğlu, vakfın bütçesinden artanlarla kölelerin özgürleştirildiğini belirtmiştir. (Necipoğlu, 2005, s.274) Kölelikten gelen Haseki Sultan'ın (Hürrem Sultan) kurduğu, İstanbul'da bir kadının banisi olduğu ilk külliyenin bu bölgede bulunmasında, bu vakfın kadın köleleri özgürleştirmesinde, külliyenin darüşşifasının dönem dönem kadınlarla ilgili işlevler kazanmasında, bölgenin adıyla ve dokusuyla ilişkili göndermeler olduğu iddia edilebilir. Yazarların bir kısmı ileride anacağımız üzere, külliyenin yerinin belirlenmesini Kanuni'nin zerafeti olarak nitelendirmişlerdir.

Bölgede, banisi kadın olan ilk külliye olan Haseki Külliyesi'nin dışında, başka kadınların da banilik ettikleri yapılar bulunmaktadır. Örneğin önceleri Ekmekçibaşı Mescidi olarak anıldığı halde, Hürrem Sultan'ın yaptırdığı külliyeden arta kalan malzemeyle, harap haldeki mescidi onaran Nevbahar isimli cariyesinin adıyla anılan bir mescid bulunmaktadır. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c.2, s.60) 1495 civarında inşa edilmiş olan Keyci Hatun[34] (sonraları Keçi Hatun) Mescidi yine bu bölgede yer almaktadır. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c.2, s.17)

İstanbul'u gezen bazı seyyahlar belki isminin yanıltıcılığından ötürü, Avrat Pazarı'nda kadın esirlerin satıldığını aktarmışlardır. Buradaki pazar yerinde, bugüne

[34] Dağlayarak tedavi eden kadın anlamında.

kadar bir esir pazarı tespit edilememiştir. Yalnızca, on yedinci yüzyılda, IV. Murad devrinde sadrazamlık yapan Bayram Paşa'nın Avrat Pazarı'ndaki hanında esir satıldığı kayda geçirilmiştir. (Sakaoğlu, 1993, s.431)

Bu seyyahlardan biri, 1591 yılında kente gelen Wratislaw'dır. Kitabında Avrat Pazarı denen bir esir pazarından manzaralar anlatmıştır. Burada esirlerin çektiği sıkıntılardan bahsedilirken, satın alınacak esirlerin vücutlarını görebilmek amacıyla kullanılan bazı odaların bulunduğundan söz edilmiştir. (Wratislaw, 1981, s.90-91) Kitabın başka bir bölümünde (Wratislaw, 1981, s.65), kentteki anıtlar arasında Avrat Pazarı'nda bulunduğu söylenen sütundan burada bahsedilmemiştir. Elbette bu durum yazarın bu iki pazarı birbirine karıştırmış olabileceğinin somut kanıtı değildir.

1837 yılında devrin önemli yayıncı kuruluşlarından Fisher, Son & Co. tarafından İstanbul'u ve Anadolu'yu resimlemesi için gönderilen Thomas Allom'un, *Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor Illustrated* isimli kitabının yazılı bölümlerini Robert Walsh kaleme almıştır. Walsh her ne kadar bu gezide Allom'a eşlik etmemişse de, çeşitli görevlerle Türkiye'de bulunmuş, İstanbul'u ve Türkiye'yi karış karış gezme fırsatı bulmuştur. (Wilson, 2006, ix-xii)

Walsh'ın kitaptaki üslubu yer yer aşağılamaya varan bir pejoratiflik içerdiği söylenebilir. Kitapta yer alan "Avrat Pazarı ya da Köle Pazarı" başlıklı bölüm, Allom'un çizimlerinin üzerine kaleme alınmış olmalıdır. (Walsh, -, vol1, s.37-38) Allom'un konuyla paralel yayınlanan çiziminde ne Arkadios Sütunu'na ne de Avrat Pazarı'nın bilinen işlevlerine ilişkin ayrıntılara rastlanmaz. Yüksek ihtimalle, Walsh hafızasında kalanlarla yazdığı yazısında, Çemberlitaş yakınlarındaki kadın esirlerin satıldığı pazar ile Avrat Pazarı'nı bir arada değerlendirmiştir.

Kadın esirlerin satıldığı pazar, Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye tarafında, Kürkçüler Kapısı ile Divanyolu arasındaki alanda, Çemberlitaş yakınlarında bulunan bir hanın içindedir. Burada bir sokağın adı yirminci yüzyılda bile Esir Pazarı Sokağı olarak anılmıştır. (Eyice, 1965, s.210) Muhtemelen Walsh'un sözünü ettiği yer burasıdır. Bu örnek, belki de yalnızca etimolojik ya da çağrışımsal sebeplerden, "avrat pazarı" kavramına yüklenen işlevlerin ya da anlamların başka dillerde de benzer şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Avrat Pazarı isminin kadın köle pazarıyla karıştırılmasıyla ilgili, Musahipzâde Celal'in 1914 yılında yazdığı İstanbul Efendisi oyununda bir pasaj yer alır. Eski

İstanbul yaşantısına göndermeler içeren oyunda, oyunun saf karakteri İrfan, Avrat Pazarı ismini duyduğu anda, burada kadın köleler satılmadığı halde isminden dolayı aldanarak burada kadınların satıldığını düşünmüştür. (Musahipzade Celal, 1988, s.79)

Sonraki dönemde, Avrat Pazarı ifadesini kadın (ve kimi zaman erkek) kölelerin satıldığı pazarlar için genel (jenerik) bir terim olarak kullanan, Salih Münir Çorlu, Gülru Necipoğlu gibi yazarlar da olmuştur. (bkz. Çorlu, 1935, s.12; Necipoğlu, 2005, s.274)

Özetle Avrat Pazarı, belki yalnızca bu ismin yanıltıcılığından ötürü, burada hiç var olmadığını düşündüğümüz bir kadın köle pazarı ile yüzyıllar boyu birlikte anılmıştır.

3.2 Osmanlı Devrinde Bir Kamusal Alan Örneği Olarak Avrat Pazarı

Osmanlı kenti, meydan olarak ele alınabilecek bir kamusal alanı birkaç istisna dışında içermez. Kuban, bu durumun İslam toplumunun kendine özgü yapısından kaynaklandığını düşünmektedir. Zira İslam kentinde sosyal yaşam cami ve çarşıda sahnelenmekte, kendi içinde zaten kapalı bir oluşum olan mahalle, geniş bir toplanma alanı sağlamaktadır. (Kuban, 1998, s.157)

Faroqhi'ye göre, genel olarak Osmanlı mahalleleri içe kapalı, aynı dinden, mezhepten ya da etnik kökenden kişilerin bir arada yaşadıkları yerler olmakla beraber; mahallelerin birbirlerine kapalı olmalarını engelleyen en önemli faktörlerden biri iş ilişkileriydi. Açıkta kurulan pazarlar ve dükkânlar; farklı cinsiyetten, farklı mahalleden satıcıların ve müşterilerin bir araya geldikleri yerlerdir. (Faroqhi, 2008, s.183-184) Bu açıdan Osmanlı pazarlarının, küçük ölçekte olmalarına karşın, toplumsal bir araya gelmelerde fonksiyon sahibi oldukları varsayılabilir.

Prensip olarak kadınların dışlandığı Osmanlı sosyo-politik yaşantısı, erkeklerin bir araya gelmeleri üzerinden şekillenmekteydi. Mahallenin kapalı yapısı gereksinimleri karşılayamadığından, büyük kalabalıkların bir araya gelme alanları büyük camiler, diğer bir deyişle cuma camileriydi. Cuma camileri kalabalık cemaatlerin toplanıp cuma namazı kıldıkları camilerdi. Bu camiler kentlerin ticaret ve üretim alanlarında yer alırlardı. Bazı örneklerde, büyük camilerin çarşıyı çektikleri; bazı örneklerde ise büyük çarşıların camileri çektikleri görülmüştür. (Kuban, 1998, s.157)

Kuban, sosyo-politik bir araya gelmelerdeki fonksiyonunun benzerliğinden hareketle, camileri İslam kentlerinin forumları olarak değerlendirmekte, bu uygulamanın en önemli örneğini İstanbul'un oluşturduğunu öne sürmektedir. Osmanlı külliyelerine ve büyük camilerin iç ve dış avlularına; farklı işlevlere hizmet etmeleri, büyük kalabalıkları bir araya getirmeleri ve görkemli mimarileri yönlerinden, Roma forumlarının bir çeşit içe dönük İslami eş anlamlıları olarak bakılabileceğini öne sürmektedir. (Kuban, 1998, s.157) Hatta bu bağlamda mimari elemanlar ile yaratılan; açık, yarı açık ve kapalı alanların Osmanlı'nın avlulu camilerinde görülebildiği söylenebilir.

Kuban İstanbul'da bulunan bütün forum alanlarına, topografya ve geleneklere bağlı bir süreklilik içinde büyük camilerin inşa edildiğini belirtmiştir. (Kuban, 1998, s.157) Daha önce 2.3 nolu bölümde ele alınan sırayla gözden geçirilecek olursa, kentin en merkezi noktasında, Augusteion'da yer alan Ayasofya, camiye dönüştürülmüştür. Ardından gelen Konstantinos Forumu'nun bulunduğu alana Atik Ali Paşa Külliyesi ve Nuruosmaniye Camisi inşa edilmiştir. Tauri Forumu'nun bulunduğu alana Beyazıt Külliyesi; Amastraianon Forumu'nun bulunduğu alanın yakınlarında Laleli Külliyesi ve Bous Forumu'nun bulunduğu alanda Valide Camii bulunmaktadır. (Kuban, 1998, s. 157)

Ne var ki, Kuban'ın forumların ticari işlevini göz ardı ettiği söylenebilir. Arkadios Forumu'nun ticari fonksiyonunun Avrat Pazarı ile bir biçimde sürdürülmüş olması bu açıdan önem taşımaktadır.

Özgen, Osmanlı kentinde ticaret ortamlarının her tabakadan kadın ve erkeğin, farklı dillerin ya da dialektlerin biraraya gelebildiklerini, yalnızca ticaretin değil kimi zaman siyasetin[35] de bu ortamlarda gündeme gelebildiğini belirtir. (Özgen, 2007, s.56) Bu ortamları, bu bağlamda günümüzün kamusal alan kavramı çerçevesinde değerlendirmek olası olduğu gibi antikitenin agora-forum yapılarıyla özdeş kabul etmek de olasıdır.

Osmanlı döneminde bölgeye üç külliye inşa edilmiştir. Bunlardan ilki Mimar Sinan tarafından 1551 yılında tamamlanan Haseki Külliyesi'dir. Koçu, yazısında,

[35] Elbette yönetsel erkin tek bir kişiye ait olduğu dönemlerde, bu politik işlevin oldukça sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Öte yandan, Arkadios Forumu'nun inşa edildiği dönemde de yönetim erki imparatorun (imparatorların) elindedir.

Kanuni'nin hasekisi için yapılacak külliyenin yerini belirlemede "Avrat" Pazarı olarak anılan semtin seçilmesini "bir özellik" olarak önemsemiştir. (Koçu, 1960) Külliye; cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, darüşşifa ve çeşmeden oluşmaktadır.

Ardından cami, türbe, çeşme ve hamamdan oluşan Cerrahpaşa Külliyesi inşa edilmiştir (1593). 17. yüzyılda inşa edilen Bayram Paşa Külliyesi ise tekke, türbe, sebil, çeşme, medrese ve dükkânlardan oluşmaktadır.

Osmanlı döneminde kurulmaya başlanan Avrat Pazarı ve inşa edilen külliyelerle, bölgenin Bizans devrindeki bazı işlevlerinin farklılaşan şekil, yapı ve kurumlarla korunduğu öne sürülebilir. Söz gelimi ticaret işlevini barındıran, forumdaki dükkân sıralarının yerini seyyar bir avrat pazarı, bu büyük pazarın çekimiyle burada yerleşmiş olması muhtemel esnafa ait sabit dükkânlar ve külliyelerin vakıflarına bağlı olarak inşa edilen dükkânlar almıştır.

Bölgedeki demografik yapı ve kültürün değişmesine paralel olarak, yeni işlevler de gündeme gelmiştir. Müslüman toplumun ibadetine olanak tanıyan Haseki ve Cerrahpaşa Camileri ile Bayram Paşa Tekkesi inşa edilmiştir. Bunlara bağlı külliyelerde, eğitim, yeme-içme, hasta bakma, kişisel temizlik vb. diğer işlevlere has yapılar kurulmuştur.

3.3 Gezginlerin Anlatılarında ve Haritalarda Arkadios Sütunu ve Avrat Pazarı

3.3.1 1400'ler

Buondelmonti'nin 2.6 nolu bölümde aktarılan gözlemlerini doğrular nitelikte, 1453'te kente giren Türklerin kenti enkaz halinde, sefalet içinde buldukları bilinir. Osmanlı akınlarından dolayı kentin dış kesimlerinde yaşayan halkın bu bölgeleri boşaltmışlardı. 1204'te Latinlerin yıkımlarına maruz kalan kentin tümüyle yeniden ayağa kaldırılamamış olduğu düşünülmektedir. (Kafesçioğlu, 1996, s.5)

Tüm bu bilgiler, Helbert'in hayali ve sanatsal çalışmasının (bkz. Şekil 2.8) genel hatlarını bir bağlamda doğrular. Muhtemelen yüzyılın ortalarında kente gelen Osmanlı, bu forum yapısına bağlı bazı ticarethanelere rastlamıştır. Burada bir pazarın oluşturulmasını bu varsayım çerçevesinde değerlendirmek uygun olacaktır.

Kentin el değiştirmesinin hemen ardından, 1454-1455 arasına dayandırılan tuhaf bir öyküde Kserolofos'tan bahsedilmiştir. İtalyanca bir elyazmasında[36] yer alan bu öyküye göre, Hıristiyanların kutsal emanet (rölik) saydıkları İskenderiyeli Athanasius'un bedeni, İstanbul'da bir manastırdan alınmış ve Venedik'e götürülmüştür. (Stiernon, 1961, s.165-188)

Kutsal emanetin kentin en uçtaki kısımlarında bulunan bir manastırda olduğu belirtilmiştir. İtalyanca metinde, bölgeye Grekçe *Asirolafo* dendiği, burada Roma'dakilere benzer *yüksekçe tarihlendirilmiş sütun* (*colonna altissima historiada*) bulunduğu belirtilir. (Stiernon, 1961, s.170)

Taddei, bu *historiada* ifadesinin sonraki yüzyılda özellikle Fransız seyyahlarca değiştirilerek, Tarihi / Tarihsel Sütun (*Colonne Histoirée*) olarak kullanıldığını belirtmiştir. (Taddei, 2009, s. 61) Taddei'nin bahsettiği özgün ifade, günümüz İtalyancasında *historieta* biçimini almış olan *dizi-çizgi*[37] anlamındaki söz olmalıdır. *Dizi-çizgi* ifadesi, sıra çizimlerle bir öykünün anlatıldığı sütunun spiral bantlarıyla oldukça uyumlu bir ifadedir.

Bu sütunda yer alan bantlardan birinin Çarmıhtaki İsa denen bir yer, bir diğerinin Saint Athanasio (denen bir yer?) olduğu belirtilir. Tüm bunlar *Asirolafo*dadır. Bu bölgede altı yedi civarında harabe halinde kilise bulunduğu, bahsi geçen kutsal emanetin de burada bulunduğu aktarılmıştır. (Stiernon, 1961, s.170).

Bu öykü, kentin el değiştirdiği dönemdeki durumunu anlatan tüm anlatılarla uyuşmaktadır. Öte yandan özellikle Kserolofos'un tahmin edilen yıkık halini gösteren en önemli bulgu bu öyküdür.

Yüzyılın ikinci yarısında, kentin yeni sahipleri, hızlıca yeniden imar çalışmalarına başlamışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in başta olduğu ilk 30 yıllık süreçte, kentin silüetini değiştirecek önemli yapıların inşasına başlanmıştır. Kentteki kiliselerin bir kısmı camiye[38] dönüştürülmüş, yeni mahallelerin kurulacağı alanlara yeni cami ve mescidlerinin inşasına girişilmiştir. (Ülgen, 1939, s.8-9)

---

[36] El yazmasının ilgili kısımlarının aslı ve yorumu için bkz. Stiernon,1961, s.165-188.
[37] Türkçede bu ifadenin karşılığı çizgi roman olmalıydı. Fakat daha uygun olduğunu düşünerek burada Fransızcada aynı anlama gelen *bande desinée* ifadesinin motamot tercümesine yer verdik.
[38] Ayasofya, Küçük Ayasofya, Zeyrek, Kariye, Gül, Altımermer, Eski İmaret, Bodrum Kilise Camileri gibi.

Kafesçioğlu, bu dönemi derinlemesine ele alan çalışmasında, kentteki Bizans mirasının bir kısmının Ayasofya örneğinde olduğu gibi benimsendiğini aktarır. Diğer bir kısmı ise ona göre reddedilmiştir. Reddedilenler arasında yerle bir edildiği düşünülen Iustinianos heykeli de bulunmaktadır. (Kafesçioğlu, 1996, s.5)

Arkadios Sütunu bu bağlamda ne tümüyle benimsenmiş ne reddedilmiştir. Bu şekilde kendi kaderine terk edilmiş Bizans "mirasını" ne şekilde yorumlamak gerekir? Acaba kentin yeni sakinlerinin bir yapıyı "miras" kabul edebilmesi hangi bilinçli / bilinçsiz tercihlerin neticesidir?

Roma İmparatorluğu'nun varisi Doğu Roma'yı yıkan II. Mehmed, I. Konstantinos'un ardından kentin ikinci kurucusu kabul edilmiştir. Kendisiyle ilgli Roma İmparatoru yakıştırması, kent ve tüm Akdeniz havzasında ortak bir kültürün yerleşmesine yönelik izlediği politikalarla ilişkilendirilir. Sakaoğlu ayrıca, antik çağ eserlerine ilgili olduğu bilinen sultanın, dikilitaşların üzerlerindeki heykelleri kaldırttığı fakat dikilitaşları korumaya aldırdığını ifade etmiştir (Sakaoğlu, 1994d, s. 328, 329, 331) Burada nasıl bir "koruma"dan söz edildiğini bilemiyoruz. Zira on beşinci yüzyıl "koruma" kavramı için görece erken bir dönem sayılabilir. Bu konu dördüncü bölümde yeniden ele alınacaktır.

Türklerin Arkadios Sütunu'nun çevresine yerleşmelerini takiben, bölgenin önce "yayla" (Kuban, 1993b, s.404) ardından "Avrat Pazarı" olarak anıldığından bahsedilmektedir. (Sakaoğlu, 1993) Bu isimlerin ne zamandan itibaren ve ne şekilde ilk kez kullanılmaya başlandığı tam olarak tespit edilememiştir.

"Avrat Pazarı" ismi Osmanlı devrinde, bölgede kurulmaya başlanan pazarla ilişkilidir. Bu pazarın ilk kez ne zaman kurulduğu ile ilgili olarak en erken veri, 1470 yılında Eğriboz Adası seferinde Osmanlılara esir düşen Vicenzalı Giovan Maria Angiolello'nun aktardıklarıdır.[39] Theodosios Sütunu'nu genel hatlarıyla tasvir eden

---

[39] Burada sözü edilen kitap, Angiolello'nun yazdığı üç kitaptan biri, Eğriboz'dan İstanbul'a yaptığı yolculuğu anlattığı kitaptır. Bu kitapta, Osmanlı İstanbul'u ve Osmanlı düzeni konu edilmiştir. Kitabın Türkçe çevirisi yoktur ve İstanbul'daki belli başlı kütüphanelerde herhangi bir kopyasına rastlanmamıştır.
Eserin İstanbul'un tasvirini içeren kısmı, Yerasimos'un bir makalesinde, dipnotlarla zenginleştirilerek Türkçe olarak yayınlanmıştır. (bkz. Yerasimos, 1988, s.226-233) Ayrıca Yerasimos'un 14-16. yüzyıllar arasında İstanbul'da bulunmuş gezginler üzerine hazırladığı detaylı çalışmasında bu yayının içerdiği yer adlarına ulaşılabilir. (bkz. Yerasimos, 1991, s.115)
Sözü edilen yazma eser Biblioteca Civica Bertoliana'da MS Vicenza 413 numarada yer almaktadır. Pierre A. MacKay tarafından, aşağıda sıralanan, 4 basılı eserde, metnin transkripsiyonu yer almaktadır. (MacKay, 2006)

Angiolello, bu sütuna benzer bir başka sütunun "her pazar günü, büyük pazarın (*Grosso Mercato*) kurulduğu yerde" olduğunu yazmıştır. (Yerasimos, 1988, s. 230) Angiolello'nun 1483'te kaçarak ülkesine döndüğü bilindiğine göre (Afyoncu, 2011, s.5-7), fethin hemen ardından, burada bir pazar kurulduğu kesinleşmiş olur.

Pazarın bu ilk dönemde dahi "büyük" oluşu, göz ardı edilemeyecek bir detaydır. Buna göre, forumun geç dönemdeki durumu tespit edilemese de, Osmanlı'nın kentteki varlığının bu kadar erken bir döneminde büyük bir pazarın buradaki varlığı, ister istemez forumun sürekliliğini akla getirir.

Öte yandan Angiolello, bu pazarın kadınlara özgü olduğundan bahsetmemiştir. Bunun yazarın es geçtiği bir detay olup olmadığı bilinememektedir.

İstanbul'un el değiştimesiyle birlikte kente yeni mahallelerin kurulması gerekmiştir. Ayverdi, İstanbul'un fethinden sonra kurulan mahallelerin büyük çoğunluğunun, fetihe bir biçimde hizmet etmiş kişilerin[40] cami, mescid, hamam gibi vakıflarının etrafında şekillendiğini ve bu kişilerin isimleriyle anıldıklarını tespit etmiştir. (Ayverdi, 1958, s.3)

Bölgede Türk yerleşimini gösteren ilk yapı Fatih'in başçıbaşısı[41] Hacı Mahmud Bin Sinan'ın kurduğu Başçı Mahmud Mescidi[42]'dir. Vakfiyesi 1495 (h. 900) tarihli olan yapının etrafında kentin Müslüman mahallelerinden biri Başçı Mahmud Mescidi Mahallesi adıyla şekillenmiştir. (Ayverdi, 1958, s.14-15; Tanman, 1994a, s.79) Hadîka'da da mescidin mahallesinin bulunduğu belirtilmiştir. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, C.1, s.88)

---

(1) Caporozzo, A. (1881) Di Gio. Maria Angiolello e di un suo inedito manoscritto. Staider. Vicenza. [Bu eser Lampertico-Balbi düğünü için özel olarak basılmıştır.]
(2) Reinhard, J. (1913?) Angıolello: Historien des Ottomans et des Persans. -. Buenos Aires.
(3) Angiolello, G. M. (1982). Viaggio di Negroponte. Ed. Cristina Bazzolo. Testi Inediti o Rari, 1. Neri Pozza. Vicenza.
(4) Guérin Dalle Mese, J. (1985) Il Sultano e il Profeta de Giovan Maria Angiolello. Serra e Riva. Milano.

[40] Işın, bu kişileri fethe hizmet etmiş devlet ricali, ulema sınıfı ve tasavvuf ehli olarak sıralamıştır. (Işın, 2011, s.20)

[41] Başçıbaşı: Saraya ait inşaat işlerinde çalışan işçilerin başındaki kimselerin başı / amiri konumundaki kimse.

[42] Mescid, sonraki yıllarda inşa edilen Haseki İmareti'nin batısında, sütunun 250 metre kadar kuzey batısında konumlanmıştır.
Başçı Mescidi 1918 yangınında harap olmuş, duvar kalıntıları 1953'te yıktırılmış, 1956'da arsasının bir kısmı genişletilen Cevdet Paşa Caddesi'ne katılmıştır. 1986'da burada aynı isimle yapılan cami, eskisinden tümüyle farklıdır. (Tanman, 1994a, s.79)

Fetihin hemen ardından, bir mescidin çevresinde oluşturulan bu mahallede Müslüman nüfus yaşamaktadır. Bu yeni mahallenin sakinlerinin nerelerden geldiğine ilişkin bir veri bulunamamıştır. Ne var ki, kentin yeniden iskânında yürütülen politikalar çerçevesinde oluşturulmuş olması muhtemeldir. Bu yeni iskân politikalarıyla, eski canlılığını yitirmiş olan kentte, sosyo-ekonomik canlılığın yeniden tesis edilmesi amaçlanmıştır.

Müslümanlara yönelik güdülen iskân politikalarıyla, öncelikle nüfusun Müslümanlar lehine ayarlanması hedefenmiştir. (Işın, 2011, s.20) Bu çerçevede, yeni sakinlerin sosyo-ekonomik çeşitliliğini dengede tutmak ve ihtiyaç duyulan zanaat erbabının kente çekilmesi amacıyla, duruma göre teşvikler verilmesi ya da zorunlu tehcir (sürgün) edilmeleri yoluna gidilmiştir. (Barkan & Ayverdi, 1970, s.XII)

İskan politikasına bağlı olarak kente sürgün yoluyla, farklı dinlere mensup kalifiye nüfus da taşınmıştır. Bu yolla kentteki ekonominin canlandırılması hedeflenmiştir. Yeni gelenler için kurulan bu mahalleler, dini, kültürel ya da etnik kimlik gözetilerek bir araya gelmiş-getirilmiş kişilerden oluşmuştur. Bu küçük ölçekli mahalleler, tekil kültürü barındıran, görece homojen yapıda, Müslüman, Hırıstiyan ve Yahudiler için ayrı ayrı oluşturulmuştur ve kent tarihinin uzun bir bölümüne iz bırakmıştır. (Işın, 2011, s.20 ve s.74-75)

Angiolello'nun gözlemleri de yukarıda bu yüzyıl için anılan hemen tüm değişiklikleri doğrular niteliktedir. Her mahallenin kendi düzen ve adaletine göre, kendi tapınağının ve çarşısının bulunduğunu aktarmıştır. Her mahallenin farklı dili, örf ve âdeti olduğunu zira bunların başka memleketlerden getirildiğini[43] belirtmiştir. (Yerasimos, 1988, s.232)

Bölgedeki ilk Türk yerleşimi olan Başçı Mahmud Mescidi Mahallesi kentin yeni sâkinlerinin yerleştiği en eski Müslüman mahallelerinden biridir. Bazı vakfiyelerde, yüz yıl içinde bölgenin hem bu isimle hem de Avrat Pazarı (*Pazar-ı Zenan*) ismiyle anıldığı tespit edilmiştir.

II. Mehmed'in kenti her anlamda önemsediği görülmektedir. Yukarıda sayılan politikalarla yeni başkentin zenginleştirilmesi ve kozmopolitleştirilmesi sağlanırken,

[43] Yerasimos, Angiolello'nun sürgün yoluyla iskân konusuna, giriş bölümünde daha uzun değindiğini belirttiği halde, 1988 yılında, makalesinin içerisinde yayınladığı tercümede bu bölüm yer almamıştır. (Yerasimos, 1988, s.233)

diğer taraftan bilim ve kültür sanat insanlarının iyi koşullar sunularak kente çekilmesi hedeflenmiştir. (Sakaoğlu, 1994d, s. 228-332; Kafesçioğlu, 1996, s. 6)

1479'da ziyaret eden Venedikli ressam Gentile Bellini sultanın resimlerini çizmekle kalmamış, kendisinin dostluğunu kazanmıştır. Divan üyelerinin iltimas ve ilgi gösterdikleri biri olmuştur. İstanbul'da geçirdiği süreyi saraydaki resim işlerine ve Bizans sanatını incelemeye ayırmıştır. (Thuasne, 1888, s.41-42)

Bellini'nin kentteki sütunların detaylı tasvirlerini yapıp yapmadığı konusunda bir hayli tartışma bulunmaktadır. (bkz. Ek A-1) Ayrıca sanatçının Brera Müzesi'nde, *Aziz Markus'un İskenderiye'deki Vaazı* isimli tablosunda (bkz. Şekil 3.1) yer alan iki anıtsal sütunun Konstantiniyye'de gördüğü sütunlardan esinlenmiş olabileceği varsayılabilir. Ne var ki bu sütunlar işlemesizdir.

Şekil 3.1 : Gentile Bellini'nin "Aziz Markus'un İskenderiye'deki Vaazı isimli tablo. Şekil URL-6'dan alınmıştır.

Bu sırada kentte, Osmanlı mimarisinde ve kent yaşamında hatırı sayılır iz bırakan külliyelerin yapımına başlanmıştır. Bir taraftan kentsel ölçekte hizmet vermek üzere planlanmış, ardıllarının takip edecekleri bir "rol-model" niteliğindeki Fatih Külliyesi yapılmıştır. Diğer taraftan birkaç mahalleye hizmet verecek şekilde planlanmış olan, devlet adamlarınca ya da hanedan mensuplarınca yaptırılmış olan küçük ölçekli külliyelerin ilk örneklerinden Murad Paşa Külliyesi bölgenin yakınlarına inşa edilmiştir. (Kuban, 1994, s. 165)

Tarihçi Kritovulos, kentin ileri gelenlerinin yaptırdıkları mescid ve camilerin yanı sıra, bu küçük ölçekli külliyelerin, Fatih'in emri doğrultusunda, güçleri ve servetleri

ölçüsünde yapıldığını iddia eder. Bu yolla kente refah ve güzelliğin geleceği, başkentin canlanacağı ön görülmüştür. (Kafesçioğlu, 1996, s.93-94)

Arkadios Sütunu'na yaklaşık 500-600 metre uzaklıkta bulunan, 1472 civarına tarihlendirilen Murad Paşa[44] Külliyesi'nin çevresine, vakfına gelir getirmak üzere 45 dükkân yapılmıştır. (Barkan & Ayverdi, ed., 1970, s.307) Bu dükkânların Avrat Pazarı'yla doğrudan ilgili olup olmadığı bilinmemektedir. Yine de bundan, kentin yeni sahiplerinin daha ilk etapta, bu bölgenin ticari işlevlerini sürdürmesine karar verdikleri anlaşılmaktadır.

Fatih devri, başkentin yeniden oluşturulduğu süreçtir. Kentin yerleşimsel, yönetsel, dini, askeri ve entelektüel merkezlerinin oluşturulmasınının yanı sıra kentin anıtsal yapılara kavuşması da istenmiştir. (Kafesçioğlu, 1996, s. 87-88) Kentin imarına yönelik tüm faaliyetler ve anıtsal yapılaşmalar, kentin Osmanlılara geçmiş olduğuna yönelik siyasi mesajın mimari karşılığı olarak da görülebilir.

Kafesçioğlu bu mesajın Batıya iletilmesi için bir yola başvurulmuş olabileceğini öne sürer. Bu yol daha önce bahsettiğimiz Buondelmonti haritasının "güncel" bir versiyonunu yaptırmaktır. Düsseldorf Üniversitesi'nde bulunan ve Ian Manners tarafından ortaya çıkarılmış olan bir Buondelmonti yazmasındaki haritada, Osmanlı'nın kentteki varlığı gösterilmiştir. (Kafesçioğlu, 1996, s.226)

Haritanın bir şekilde Batı'ya yukarıda anılan mesajın iletilmesi için kullanıldığı düşünülmektedir. Bu düşüncenin ortaya atılmasında, Buondelmonti haritasının eski ve bilinen diğer versiyonlarında olmayan tüm detayların, Fatih devrinde İstanbul'da yapılan imar faaliyetleriyle ilişkili olmasıdır. (bkz. Şekil 3.2) (Kafesçioğlu, 1996, s. 226)

Abartılmış boyutlarıyla hisarlar, Kapalı Çarşı'nın çekirdeğini oluşturan bedesten, abartılmış boyutlarıyla Tophane, Ayasofya'ya eklenmiş minare, Topkapı Sarayı'nın çekirdeği, Eski Saray, Fatih Camii ve Külliyesi ve Fatih'in üç vezirinin (Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa, Has Murad Paşa) külliyeleri kentteki Osmanlı hâkimiyetini vurgulamaktadır. Hisarlardan ateşlenen toplar bir çeşit askeri mesaj ya da gözdağı olarak yorumlanabilir.

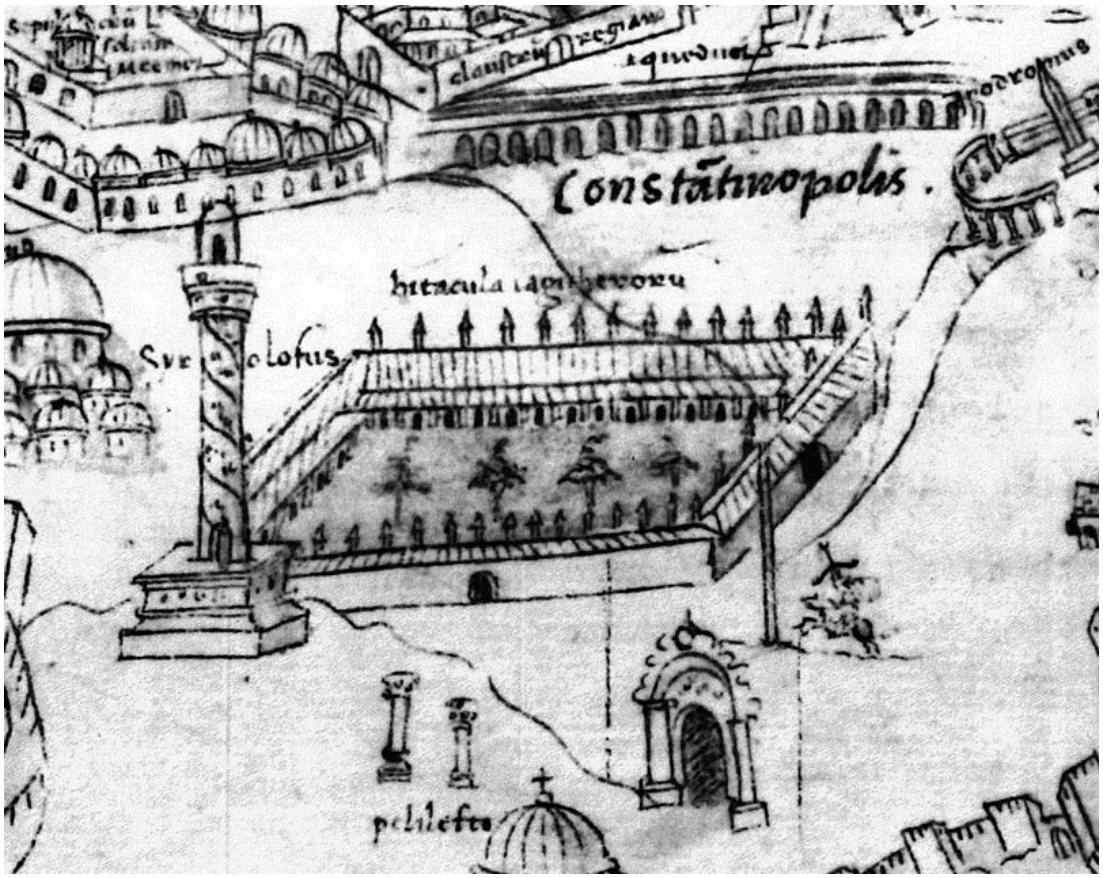
---

[44] Has Murad Paşa olarak bilinen bu kişi, Bizans'ın son hanedanı Paleologos ailesine mensuptur. Hatta Angiolello onun son imparatorun yeğeni olduğunu öne sürmüştür. (Kafesçioğlu, 1996, s.190)

Şekil 3.2 : Düsseldorf Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Buondelmonti haritası. Görsel, Buondelmonti (2005)'ten alınmıştır.

Kentte daha önceleri var oldukları halde, önceki Buondelmonti haritalarında bulunmayan Valens Su Kemeri'nin haritaya konulmasının, burada Fatih devrinde bir tamiratın yapılmış olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. (Kafesçioğlu, 1996, s.229)

Şekil 3.3 : Düsseldorf Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Buondelmonti haritasından detay. Görsel, Buondelmonti (2005)'ten alınmıştır.

Haritada Arkadios Sütunu'nun diğer sütunlara nazaran daha büyük gösterilmesi ilginç bir detaydır. Üzerinde Kserolofos'un değiştirilmiş hali niteliğinde, "*Syrolofus*" yazısı okunabilir. Sütun, duvarlarla çevrili bir alanın köşesine yerleştirilmiştir. Kafesçioğlu burayı, Fatih devrinde bahçe olarak kullanılmaya başlanan Mokios Sarnıcı olarak, sütunun solundaki kubbeli yapıyı Murad Paşa Camii olarak belirlemiştir. (bkz. Şekil 3.3) (Kafesçioğlu, 1996, s.233-234)

Bugün Çukurbostan adıyla bilinen, Mokios Sarnıcı 170 x 147 m. boyutlarında olduğu hesaplanan bir açık hava sarnıcıdır. Daha Bizans devrinde bostana dönüştürülmüş olduğu düşünülmektedir. (Eyice, 1994b, s. 482-483)

Aynı yapıyı Effenberger, Eski Odalar olarak yorumlamıştır. (bkz. Şekil 3.3) Yapının üzerindeki "H(ab)itacula iagitheroru(m)" yazısı bu yorumu doğrular niteliktedir. Ne var ki çizerin yapıyı doğru konumlandırmamış olduğu da ortadadır. (Effenberger, 2005, s.49) Kentte inşa edilmiş bu ilk kışla yapısı Angiolello tarafından tasvir edilmiştir. Angiolello'ya göre, yapı önde ve arkada kapıları olan, dikdörtgen bir avlunun çevresinde dizili iki katlı odalar olarak tanımlamıştır. Çimenlik avlunun

ortasında bir kuyu bulunmaktadır. (Yerasimos, 1988, s.232) Gösterim, tarif edilen yapıyla büyük ölçüde uyuşmaktadır. Odalara ait bacalar da Eski Odalar varsayımının daha yerinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu gösterimin benzerlerine, sonraki dönemlerde yapılmış farklı haritalarda da rastlanmaktadır. Bu durum bu haritanın da bir şekilde kopyalanmaya devam edildiğimi göstermektedir.

1485 yılına gelindiğinde, II. Beyazid'in vezirlerinden Derviş Davud Paşa, sütunun yaklaşık 500 metre batısına, cami, tabhane, medrese, mekteb, türbe ve çeşmeden oluşan bir külliye yaptırmıştır. (Eyice, 1994a, s.7) *Hâdikatü'l Cevami*'de caminin mahallesi bulunduğu bildirilmiştir. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c.1, s.143) Bu durumda Davud Paşa Mahallesi'nin bu caminin çevresinde yer aldığı düşünülmelidir.

Osmanlı mimarisinin önemli unsurlarından biri olan külliyeler, kamusal hizmetleri bünyesinde toplayan bir yapıya sahiptir. Işın, külliyelerdeki camilerin, cemaatin belirli zamanlarda toplandığı, saray yönetimi ile halk arasında bir iletişim odağı görevi gören, kararların cemaate duyurulduğu ve tepkinin ölçüldüğü yerler olarak, bir çeşit forum işlevinde olduklarını belirtir. (Işın, 2011, s.27) Bu bağlamda bu külliyenin ve ardından bu bölgeye inşa edilecek Haseki Külliyesi'nin Arkadios Forumu'nun yakınlarına konumlanışında, kentsel öğenin bir çeşit sürekliliğinden söz edilebilir.

Kuban, Sadrazam Davud Paşa'nın külliyesini yaptırırken gelir sağlamak için kadınlara özel Avrat Pazarı'nda 108 dükkân inşa ettirdiğinden bahsetmektedir. (Kuban, 1996, s.250; ayrıca Cezar, 2002, s.113) Kuban, 15. yüzyılın sonlarında, hala böylesi ticaret merkezleri yapımına olanak tanıyacak eski forum alanlarının bulunmasının ilginç olduğunun altını çizmektedir. (Kuban, 1996, s.250)

Fatih devrinde, kentin o günkü merkezine daha yakın olan Çemberlitaş'ta birçok dükkândan oluşan bir çarşının[45] inşa edildiği bilinmektedir. (Ülgen, 1939, s.23) Burası bilindiği üzere, önceleri Konstantinos Forumu'nun bulunduğu alandır. Burası Fatih devrinde, Dikilitaş Çarşısı ya da Tavuk Pazarı denen ticaret alanı haline getirilmiştir. (Ülgen, 1939, s.23) Bu tip pazar-çarşı alanlarının çoğunun, Dikilitaş

[45] Buraya ayrıca, muhtemelen kiralanmak üzere evler de yaptırıldığı bilinmektedir. (Ülgen, 1939, s.23)

Çarşısı örneğinde de olduğu gibi (Işın, 2011, s.24) vakıf geliri elde etmek üzere hayata geçirildiğinin altı çizilmelidir. Kuban'ın yukarıda dikkat çektiği durum, yaklaşık 100 yıllık bir sürenin geçmesine rağmen, kent merkezine görece yakın ve Bizans'tan kalan eski bir ticaret alanına bu merkezin kurulmamış olmasıdır.

Osmanlı'nın fetih yoluyla elde ettiği kentlerde, topografik geleneğe[46] bağlı kalarak eskiden o alanda var olan fonksiyonlardan yola çıkılarak yapılaşma oldukça yaygındır. Bunu bir bakıma kentin belleğinin sürdürülmesi olarak yorumlamak da mümkündür.

Bu bağlamada, kentin ticari merkezi[47] sayılabilecek bedestenler[48] de, Konstantinos Forumu ile Tauri Forumu arasında inşa edilmiştir. (Işın, 2011, s.24) Bu iki bedestenin gelirleri de Fatih Vakfiyesi'nde Ayasofya Camii'ne bağlanmıştır. (Tanman, 1994b, s.118; Gülersoy, 2003, 422) Kentin Osmanlı devrindeki yeniden kurucusu kabul edilen Fatih'in, benzer şekilde kentin Bizans devrindeki kurucusu olarak kabul edilen Konstantinos ile özdeşleşerek, aynı bölgede aynı işlevde bir kurum oluşturması, kentteki süreklilikler bağlamında ayrıca değerlendirme konusu olarak ele alınabilir.

1546 (h. 953) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde Davud Paşa Vakfı'nın gelir kaynaklarının sayıldığı bölümde, Avrat Pazarı'nda yaptırılmış dükkânlardan bahsedilmemekle beraber, caminin ileri tarafında yer alan 91 dükkân ve 11 hücreden yıllık 20.494 akçe[49] gelir elde edildiği belirtilir. Aynı kaynakta caminin dikilitaş yakınındaki Avrat Pazarı'nda olduğu belirtilmiştir. (Barkan & Ayverdi, neşr., 1970, s.345) Kaynakta açıkça belirtilmediği halde bunlar, Avrat Pazarı'nda inşa edilmiş 108 dükkandan kalanlar olabilir.

3.3.2 1500'ler

On altıncı yüzyılda İstanbul'u gezen yabancı seyyahlarda Rönesans insanının merakı olduğuna dikkat çeken Ebersolt, pozitivist tutumları ile önceki yüzyılın mistisist

---

[46] "Topografik gelenek" ifadesi, Ekrem Işın'ın İstanbul'da Gündelik Hayat isimli eserinden alınmıştır. (Işın, 2011)

[47] Önceleri kumaş satıcıları için inşa edilen bu yapılar, görece daha korunaklı olduklarından para ve mücevherin el değiştirdiği ve saklandığı yerler olmuştur. Bir çeşit borsa işlevi de görerek bazı ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde rol oynamışlardır. (Özgen, 2007, s.54)

[48] Burada Fatih devrinde inşa edildiği bilinen Cevahir ve Sandal Bedestenleri kastedilmektedir.

[49] 1600 (h.1009) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde dükkân ve hücre sayıları aynı kalmakla beraber, yıllık gelir 20.444 olarak değişmiştir. (Canatar, haz., 2004, s.551)

seyyahlarından ayrıldıklarını belirtir. Yine de tasvirlerinin, modern araştırma-inceleme metotlarından uzak kalabildiğine, çeşitli eksiklikleri olabildiğine işaret etmiştir. Ayrıntıları gözden kaçırabildiklerini, yapıları ancak bir bütün halinde görebildiklerini, parçaların tasvirlerini yapamadıklarını aktarmıştır. (Ebersolt, 1996, s.103-104)

Önen'e göre, on altıncı yüzyılda seyahat, yalnızca bir macera, din uğruna göze alınmış bir Haçlı Seferi ya da olağanüstü bir şey değildir. "*Hümanizm ve Rönesans çağının insanları, bilgi ve görgülerini artırmak, kendilerini daha iyi yetiştirmek için seyahat ediyorlardı*". (Önen, 1992, s.1)

Müller-Wiener, bu yüzyılda, bölgeye kısmen ahşap evler ve dükkânların inşa edilmeye başlandığını, buradaki pazarın pazar günleri kurulmaya başlandığını, sütun tabanının bir tarafına bitişik bir yapının inşa edilmiş olduğunu belirtir. Ayrıca, sütunun depremler ve yangınlardan hasar gördüğünü ve demir halkalarla emniyete alındığını aktarır. Sütuna henüz çıkılabildiğini aktaran yazar, çevrede oturanların itirazına rağmen pek çok seyyah tarafından sütunun tasvir edildiğini ve resmedildiğini aktarır. (Müller-Wiener, 2007, s. 250- s.253)

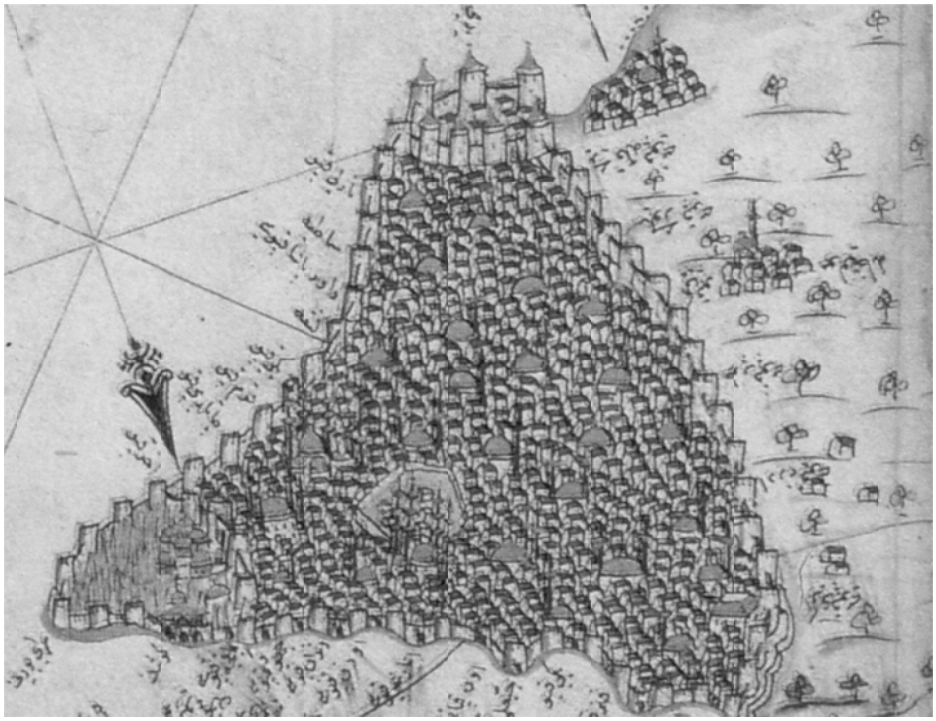
Sütunun çevresindeki küçük ölçekli yapılaşmanın belirgin imar kararlarıyla değil de, kendine has doğal süreçler ile şekillendiği düşünülebilir. Pazarın ve külliyelerin varlıkları buradaki küçük ölçekli barınma yapılarını gerektirmiş olmalıdır.

Osmanlı entelektüellerinden, denizci Piri Reis'in 1520'lerde çizdiği ve Kitab-ı Bahriye isimli eserinde yer alan, İstanbul haritası, erken bir örnek olarak, kentin el değiştirdikten sonra aldığı yeni çehreyi vurgular. (bkz. Şekil 3.4) Bir deniz haritasının parçası olması muhtemel bu haritadan bölge için pek az veri okunabilir. Arkadios Sütunu'nun gösterilmediği haritada, bölgede işaretlenmiş bir-iki camiden söz edilebilir.

Aynı dönemde, on altıncı yüzyılın ilk yarısında Giovanni Andrea di Vavassore tarafından tamamlanan yarı harita yarı kuşbakışı resim niteliğindeki gravür 1530'ları işaret etmektedir. (Tekeli, 1994, 557) Bu harita Avrupa'da, İstanbul'un imajını belirlemiş ve defalarca kopyalanmıştır.

Vavassore haritasını esas alan İstanbul haritalarından belki en popüler olanı Cosmographia'da yer almaktaydı. 1554 yılında yayınlanan Cosmographia, Sebastian

Münster tarafından hazırlanmış olan, on altıncı yüzyılın en popüler atlasıydı. (bkz. Şekil 3.5 ve 3.6) (Kubilay, 2010, s.38)

Şekil 3.4 : Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'de yer alan İstanbul Haritası. Şekil Du Tanney (1996)'dan alınmıştır.

Şekil 3.5 : Sebastian Münster'in Cosmographia'sında İstanbul, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Şekil 3.6 : Münster'in İstanbul haritasından bölgenin detayı, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Vavassore haritası ve onu temel alan diğer örnekler, en azından 16 yüzyılın belli bir dönemine kadar sütunun bulunduğu alanın bir duvar ya da yapıyla çevrelendiğini öne sürmemizi sağlayabilir. Bu yapı, yukarıda belirtildiği gibi, Mokios Sarnıcı ya da Eski Odalar olabilir. Burada sütunu çevreler biçimde çizilmiş olması Mokios Sarnıcı ya da Eski Odalar olması ihtimalini azaltmaktadır. Bu yapı çizer(ler)in hayal gücünün eseri olabileceği gibi bir pazar için ayrılmış bir bölgeyi de işaret ediyor olabilir. Öte yandan bu yapının hiç bacasının olmayışı da, bunu Eski Odalar gösteriminden uzaklaştırır.

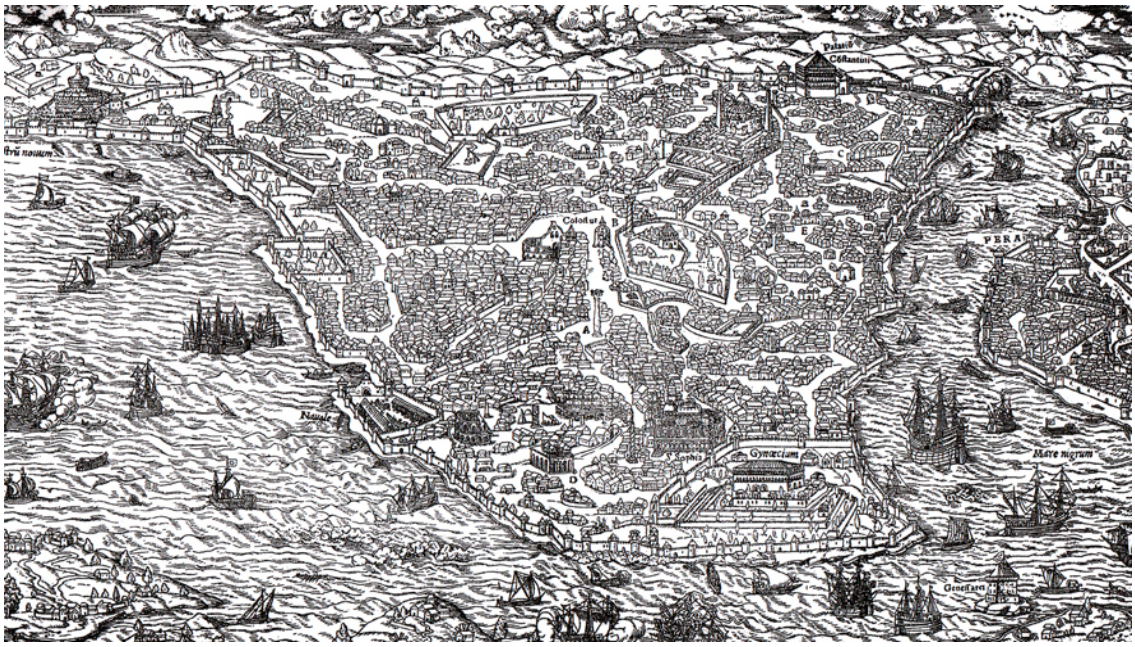
Arkadios Sütunu'nun, duvarlarla çevrili büyükçe bir alanın ortasında yer aldığının gözlemlenebilir olması açısından bu planın önemi büyüktür. Bu alanın Konstantinopolis devrinin forum alanından kalan bir alan olup olmadığı, çizerin hayal gücüyle artık mevcut olmayan bir forum alanını bu haritaya ekleyip eklemediği elbette cevabı olmayan sorulardır. Sonraki dönemde yazılmış bazı seyahatnamelerde sütunun bir konutun bahçesinde yer aldığının belirtiliyor olması, buradaki alanın Bizans'tan devralınan bir forum alanı değil de, bir çeşit bahçe olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Ne var ki, sütunun bulunduğu alanda ağaçların ya da yeşil alanın bulunmaması, bu alanla ilişkilendirilebilecek özel bir yapıya vurgu yapılmaması, bizi forum alanının varlığını sürdürdüğü sonucuna yöneltir. Harita

çizer(ler)inin gördüklerini çizdiğini varsayarak, güvenecek olursak, sonraki yüzyıllarda küçük ölçekli sivil konut yapılarıyla kuşatılacak olan forum alanının, bu dönemde bir şekilde korunduğunun söylenebilmesi mümkündür.

Buondelmonti haritasından yüz yıl kadar sonra yapılan bu haritada, İstanbul'un genel görüntüsünün bir hayli değiştiği gözlemlenebilir. Kentin Osmanlı dönemindeki bu ilk yüzyılında, görece kalabalıklaştığı, küçük ölçekli sivil yapıların sayıca çoğaldığı görülebilir. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesiyle yapıya eklenen minare ve Fatih Külliyesi panoramadaki Osmanlı izleri olarak ele alınabilir. Langa Limanı'nın Langa Bostanı olarak İstanbul'un mesire alanlarından birine dönüştüğü gözlemlenebilir.

Haritadan kolayca okunabilecek bir diğer durum ise, sütunu barındıran alanın çevresinin büyük ölçüde bitişik düzendeki küçük ölçekli yapılarla çevrilmiş olmasıdır. Bu yapı adasının iç içe geçmiş, küçük ölçekli pek çok yapıdan oluştuğu ve bu yapıların organik düzende yerleşmiş oldukları gözlemlenebilir. Bitişik nizamdaki küçük ölçekli bu sivil mimari örnekleri, Osmanlı devrinde inşa edilmiş konutlar ve bu konutlara servis veren ticarethaneler olmalıdır.

Peter Coeck'un 1533 tarihli gravürü, Vavassore etkisindeki çok sayıda çalışmadan biridir. Bu yönüyle üzerine fazlaca söz etmeye gerek görülmemiştir. (bkz. Şekil 3.7 ve 3.8)

Şekil 3.7 : Peter Coeck'un İstanbul Haritası, görsel Düzgüner (2004)'den alınmıştır.

Şekil 3.8 : Peter Coeck'un İstanbul haritasından detay, görsel Düzgüner (2004)'den alınmıştır.

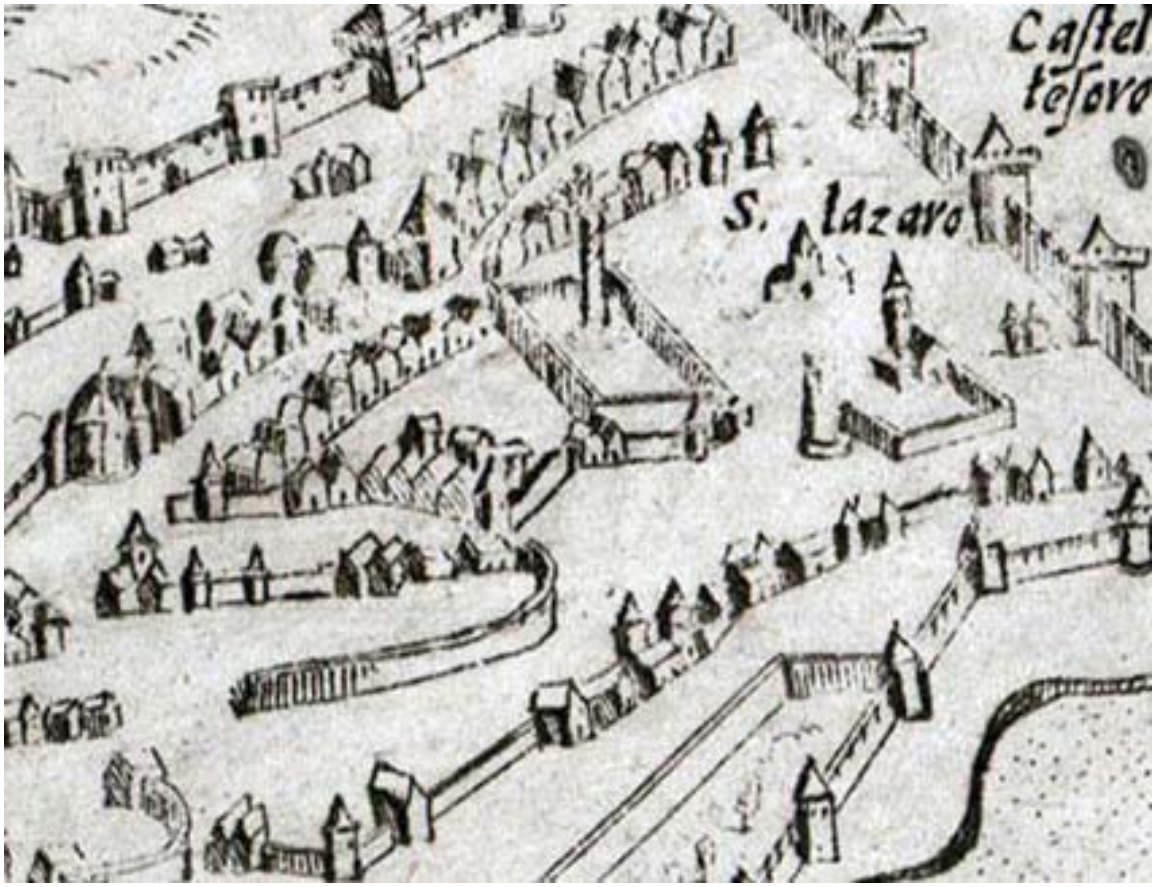
Giovanni Francesco Camocio'nun 1566-1574 arasına tarihlenen İstanbul Haritası, bakış yönü dışındaki pek çok yönüyle Vavassore esinli haritalara benzemektedir. (bkz. Şekil 3.9 ve 3.10)

Şekil 3.9 : Giovanni Francesco Camocio'nun İstanbul Haritası, görsel URL-14 (2012)'den alınmıştır.

Camocio'nun haritasında, sütun alanın bir ucuna itilmiştir. Alanın kısa kenarlarındaki yapı izleri silikleşmiştir. Yiine de bu çizimden yola çıkarak alanın ne olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

Braun ve Hogenberg'in hazırladıkları, 1574 yılında yayınlanan harita Vavassore haritasını esas alan bir diğer haritadır. (Tekeli, 1994, 557) Temelde aynı şemanın kullanıldığı harita, çevre süslemeleriyle emsallerinden ayrılır. (bkz. Şekil 3.11)

Şekil 3.10 : Giovanni Francesco Camocio'nun İstanbul Haritasından detay, görsel URL-14 (2012)'den alınmıştır.

Burada benzer biçimde Arkadios Sütunu tanımlı bir alan içerisinde karşımıza çıkarken; farklı olarak, alanın çevre konturlarının çok net biçimde ancak duvar olabilecek denli ince çizildiği ve güney cephesinde iki adet kemerli açıklığı bulunduğu gözükmektedir. (bkz. Şekil 3.12) Bunun yanı sıra, alanın yeşil tasvir edilmiş olması da önemli bir detay olarak altı çizilebilir. Alanın yeşil alan olarak tasvir edilmesi, Mokios Sarnıcı'ndaki bostan varsayımını kuvvetlendirir. Ne var ki bostanın sütuna uzaklığı kuş uçuşu 700 metredir.

Şekil 3.11 : 1574 tarihli Braun ve Hogenberg'in İstanbul haritası, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Şekil 3.12 : 1574 tarihli Braun ve Hogenberg'in İstanbul haritasından detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Vavasore haritası, yukarıda ada görüldüğü gibi defalarca kopyalanmıştır. Bu İstanbul'un Batı'da gördüğü taleple ilişkili olmalıdır. Bu kadar fazla kopyası çıkarılan bu harita Batı'nın belleğindeki İstanbul imgesini oluşturmuş, zaten var olan ilgiyi iyice artırmış olmalıdır.

Şekil 3.13 : Vavassore haritası, Münster kopyası. a) Arkadios Sütunu, b) Iustinianos Sütunu, c) Theodosios Sütunu. Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Vavassore haritasında kentteki üç sarmal sütunun resmedildiği görülebilir. Bunlar Münster kopyasından detaylandırılarak yukarıda sunulmuştur: a) Arkadios Sütunu, b) Iustinianos Sütunu, c) Theodosios Sütunu. (bkz. Şekil 3.13) Iustinianos Sütunu'nun yanında lejand niteliğindeki *Piaza Colona* ibaresi aslında Roma'da Marcus Aurelius Sütunu'nun bulunduğu, kentin merkezinde yer alan bir meydanı tanımlar. Theodosios Sütunu'nun yanında yer alan *Colona istoriata* ibaresi, sonraki dönemde sıklıkla Arkadios Sütunu'na atfedilmiş bir ibaredir.

Taddei, burada Vavassore'nin bu ibareyi *dizi-çizgi* anlamında kullanmış olabileceğini, bu nedenle Arkadios Sütunu'ndaki bantlara hiçbir bezeme yerleştirmemiş olabileceğini öne sürer. (Taddei, 2009, s.62) Ne var ki Iustinianos Sütunu bezemeli olarak tasvir edilmiş olduğu halde *istoriata* ibaresine rastlanmamaktadır. *Colona istoriata* ibaresinin Vavassore tarafından yanlış sütunla ilişkilendirilmiş olup olmadığı bizce hâlâ çok açık değildir. Zira bu ifade, sonraki dönemde hem bir sıfat olarak, sütunun sarmal bezemelerini ya da bu bezemelerde anlatılan imparatorun *tarihi* maceralarını karşılar şekilde, hem de Arkadios Sütunu'nu işaret eden bir özel isim olarak kullanılacaktı.

On altıncı yüzyılda bölgede gerçekleştirilen en önemli yapım faaliyetlerinden birini, 1538-1551 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilen Haseki Külliyesi oluşturmaktadır. Kompleks, cami, medrese, imaret, darüşşifa ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır. Önce tek kubbeli küçük bir camii inşa edilmiş, bir yıl sonra klasik bir medrese (1539/1540) ve sıbyan mektebi ile büyütülmüş, daha sonra da aşevi ve darüşşifa (1550) ile büyük bir sosyal merkez

haline getirilmiştir. (Kuban, 1994, s.5; Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c.1, s.140-141; Kuran, 1986, s.37) Tek kubbeli olarak inşa edilen cami, 1612'de cemaatinin fazlalaşması sebebiyle, bir kubbe daha eklenerek iki kubbeli hale getirilmiştir. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c.1, s.140-141)

Külliyenin yapıları, cami ve diğer yapılar olmak üzere, Haseki Caddesi ile bölünmüştür. Bu birimlerin birbirlerinden ayrı, dağınık yerleşimini, kimi yazarlar külliyenin bir bütün olarak planlanmamış olmasına bağlar. (Kuran, 1986, s.43) Kuban, külliye birimlerinin konut alanı içerisindeki çok düzensiz ve sıkışık yerleşiminden, onaltıncı yüzyılda mahallenin çok yoğun bir yerleşme alanı olduğu sonucunu çıkarır. (Kuban, 1994, s.5) Taşkıran, Haseki Külliyesi'nin bir bütün halinde tasarlanmış olabileceğini, sonradan binalar arasından sokaklar geçirilmesi, külliyeye ait bahçelerin üzerilerine yapılar inşa edilmesiyle külliyenin asimetrik bir hal almış olabileceğini düşünmektedir. (Taşkıran, 1972, s. 100)

Kuban külliyedeki diğer bazı yapıların da Mimar Sinan'ın denetiminde yapıldığını düşünmekteyse de, yalnızca darüşşifanın Sinan tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmektedir. (Kuban, 1994, s.5; Kuran, 1986, s.40-41) Asimetrik planlamanın nedenlerini Sinan'ın arayışlarıyla ilişkilendiren yazarlar da mevcuttur. (bkz. Kuran, 1986, s.43)

Müller-Wiener'e göre inşa edildiği bölge, Arkadios Forumu'nun civarında olmasına rağmen, öncesinde burada ne bulunduğu tam olarak bilinmemektedir. (Müller-Wiener, 2007, s. 419)

Bölgenin önceki durumu ile ilgili bilgi alınabilecek en önemli kaynaklardan biri Haseki Hürrem Sultan Vakfiyeleri'dir. Sayıları dört olan orijinal vakfiyeler, 1540 (h. 947), 1551 (h. 958) ve 1556 (h. 964) tarihlidir. Arapça[50] yazılmış olan orijinalleri, Türk İslam Eserleri Müzesi'ndedir[51]. (Taşkıran, 1972, s.38-39) Vakfiyelerde Hürrem Sultan'ın külliye için ayırdığı kaynaklara özellikle yer verilmiştir. Gülru Necipoğlu, külliyenin 1534'teki evliliklerinin hemen ardından yapılmaya başlanmasından

[50] Bu üç orijinal vakfiyenin tercümesi 1955 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Osman Keskioğlu'na yaptırılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde sırasıyla (1540 tarihli olan) 608/23üncü defterin 213. yaprak 176. sırasında; (1551 tarihli olan) aynı defterin 222. yaprak ve 178. sırasında ve sonuncusu (1556 tarihli olan) aynı defterin 235. yaprak 178. sırasında kayıtlıdır. (Taşkıran, 1972, s.39) Necipoğlu, 1540 tarihli vakfiyenin tercümesinin aynı yerde 608/2 nolu defterde, 1551 tarihlinin ise 2142 nolu defterde yer aldığını belirtmiştir. (Necipoğlu, 2005, s.536)

[51] Türk İslam Eserleri Müzesi'ndeki envanter numaraları 1540, 1551 ve 1556 tarihli vakfiyeler için sırasıyla 2191, 2194 ve sonuncusu için 2192 ve 2193'tür. (Taşkıran, 1972, s.38)

hareketle, bu kaynakların çeyiz parası olmasının muhtemel olduğunun altını çizer. (Necipoğlu, 2005, s.271)

1540 ve 1551 tarihli vakfiyelerde caminin Başçı Hacı Mahallesi'nde[52] olduğu bilgisine yer verilmiştir. (Taşkıran, 1972, s.43, s.45) Taşkıran, Avrat Pazarı teriminin henüz geçmeyişinden hareketle bölgeye önceleri Başçı Hacı Mahallesi dendiğini öne sürer. Hatta 1540 tarihli vakfiyede, Bizans devrinde Kserolofos olarak anılan semte, sonradan Başçı Hacı Mahallesi adının verildiği bildirilmiştir. Başçı Hacı isminin arşivlerde sınırlı olarak geçtiğini, yirminci yüzyıl başında da tümüyle ortadan kalktığını aktarmıştır. (Taşkıran, 1972, s.70)

Peçevi Tarihinde ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinde[53], Haseki Külliyesi'nin Avrat Pazarı'nda inşa edilmesinin, Kanuni'nin eşine gösterdiği bir incelik, bir zarafet olduğu aktarılmaktadır. (Peçevi İbrahim Efendi, 1981, s.298 ve Evliya Çelebi, 2003, s. 123) Koçu da bu seçimin bilinçli olduğuna vurgu yapmıştır. (Koçu, 1960, s.1356-1357) İstanbullu kadınlar için önemli bir merkeze, kendisinin ilgisine mazhar olmuş bir kadına adanmış bir kompleks yapılması yazarların önem atfettikleri bir konu olagelmiştir.

Taşkıran, Peçevi ve Evliya Çelebi'nin aksine, külliyenin Avrat Pazarı'nda kurulmadığını, Avrat Pazarı'nın ilk kez külliyenin inşasından sonra, çevresinde kurulmaya başlandığını düşünmektedir. Ona göre, vakfiylerde başlangıçta Avrat Pazarı denmeyişinin nedeni budur. Taşkıran'a göre, kalabalıklaşan çevreye pazarın sonradan kurulmuş olması daha makuldür ve bu da yeterince önemli bir jesttir. (Taşkıran, 1972, s.78-79)

Özkan Ertuğrul da, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan yazısında, kaynaklarda pazarın ilk defa Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi, Haseki Hürrem Sultan'ın desteğiyle, banisi olduğu Haseki Külliyesi'nin yakınlarında, Arkadios Sütunu'nun önünde kurulduğunu ifade etmiştir. (Ertuğrul, 1991, s.125) Bu kesinlikte bir bilgiye başkaca hiçbir kaynakta rastlanamadığı gibi, Ertuğrul'un buradaki kaynakçası oldukça sınırlıdır.

---

[52] Aynı kaynağı inceleyen, Necipoğlu'na göre 'Hacı Revvas' (Başçı Hacı Mahmud) Mahallesi'nde… (Necipoğlu, 2005, s.536)

[53] Taşkıran 1972 yılında yaptığı çalışmada, Peçevi Tarihi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesinde konu ile ilgili olan ifadelerini karşılaştırmıştır. İki kaynakta neredeyse tümüyle aynı olan bu ifadeyi, Evliya Çelebi'nin Peçevi'den aldığı düşünülmektedir. (Taşkıran, 1972, s.78-79)

Bu konuyu netleştirmesi adına bölgedeki diğer yapıların kayıtlarına bakıldığında, Davud Paşa Külliyesi'nin yapımından yaklaşık 60 yıl sonra oluşturulan, 1546 (h.953) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde ilgi çekici bir bilgiye erişilir. Burada Davud Paşa Vakfıyla ilgili olarak, paşanın İstanbul'da yaptırdığı cami, imaret, medrese ve mektepten oluşan külliyesinin, Dikili Taş yanında, *Pazar-ı Zenan* yani Kadınlar Pazarı yakınında olduğunu bildirilir. (Barkan & Ayverdi, neşr., 1970, s.345) Bu, yukarıda andığımız, pazarın yeniliği ve bölgeye yalnızca Başçı Hacı Mahallesi dendiği yönündeki iddialarının aksi yönünde önemli bir kanıt sayılabilir.

Yüz yıl kadar öncesinde, burada büyük bir pazarın varlığına dair Angiolello'nun aktardıkları pazarın yeni olmadığı yönünde yeterince önemli bir kanıttır. (bkz. 3.3.1 nolu bölüm) Bölgenin çoğu zaman bu pazarla anılması, pazarın Başçı Hacı Mescidi'nden daha önce burada var olmuş olmasından kaynaklanmış olabilir. Zira 1495'e tarihlenen mescitten daha önce, 1483 öncesinde Angiolello büyük bir pazardan söz etmiştir. Öte yandan mescit görece küçük bir yapı olduğundan, pazar daha tanımlayıcı olmuş olabilir. Mescitten çok daha büyük olan Haseki Külliyesi'nin bile bölgeye ismini vermesi çok daha uzun süre sonra gerçekleşmiştir.

Haseki Hürrem'in haremdeki teamülün dışında, fazlaca ayrıcalığa sahip olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında sultanın yasal eşi olabilmesi, birden fazla erkek çocuğa sahip olabilmesi, şehzadeleriyle sancağa gitmeyip başkentte kalabilmesi sayılabilir. Bütün bu ayrıcalıklarına parelel olarak, diğer şehzade analarının başkente uzak sancaklarda yaptırdıkları külliyelerin aksine Hürrem, başkentte külliye yaptırmış ilk kadın sultandır. (Necipoğlu, 2005, s.268-269)

Ne var ki Necipoğlu, bu külliyenin yapımında ihtiyatlı davranmak zorunda kalındığını belirtmiştir. Bu ihtiyatlı tutumun izleri, tek kubbeli caminin diğer sultan eşlerinin tek minareli camilerinde görülen genel yaklaşıma uygunluğunda bulunabilir. Yapım alanının seçiminde de, Bizans anıtlarına yaklaşılmış olsa da kentin merkez çekirdeğinden uzaklaşıldığı gözlemlenebilir. Necipoğlu bölgeyi "görece marjinal" olarak tanımlamıştır. Ayrıca Avrat Pazarı'nın cinsiyet ayrımcı karakteri de, bir hanım sultanın vakfedeceği bir külliye için, burayı özellikle uygun bir yer haline getiriyordu. (Necipoğlu, 2005, s.274)

Külliye birimlerinin anıtsallık ya da özgün bir mimari kimliğe sahip olup olmadığından ziyade, külliyede sunulan yardım ve hizmetlerin cömertliği

kaynaklarda sıklıkla vurgu yapılan bir durumdur. (Nacipoğlu, 2005, s.269 ve Evliya Çelebi, 2003, s.123)

Bu cömert hizmetlerin verildiği yapıların başında Haseki Darüşşifası gelir. Önceleri kadın-erkek karma bir kitleye hizmet veren Haseki Darüşşifası, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bölgenin kadınlara ayrılmış işlevdeki bir diğeri çekim noktasına dönüşür. 1843'ten itibaren bir süre yalnız kadınlara hizmet veren bu kurumun 1848'deki onarımın ardından muhtaç kadınlara ayrılmış bir sağlık tesisi olduğu nilinmektedir. (Şenyurt, 2011, s.100)

Le Chevalier, daha önceki bir dönemde, 1786 yılında Haseki Darüşşifası'nda Müslüman kadınlara ayrılmış bir akıl hastanesinin bulunduğunu yazmıştır. (Le Chevalier, 1800, C. 2, s.237)

1861'de kadın tutuk evi olarak Nisa Tevkifhanesi[54] adıyla kullanılmaya başlanan yapı, 1868'de tutukluların bakımına ayrılmış bir sağlık merkezine dönüştürülmüştür. Bunun yanı sıra muhtaç kadınlara sağlık hizmeti vermeyi sürdürdüğü bilinmektedir. 1880'de tutuk evi işlevi kaldırılmış, Haseki Sultan Nisa (Kadınlar) Hastanesi adıyla bilinen kurumla burada muhtaç kadınlara sağlık hizmeti verilmeye devam edilmiştir. 1884'te yeni hastane kurulurken darüşşifanın dul ve kimsesizlerin bakımına ayrıldığı görülmektedir. Bu sürecin bir on yıl kadar sürdüğü bilinmektedir. Sonrasında burası kısa süreyle sağlık hizmetlerine tahsis edilmişse de kadınlara özelleşmiş bir kurum olma özelliğini kaybetmiştir. (Şenyurt, 2011, s.100-103)

Darüşşifanın kurulduktan sonraki dönemde, yukarıda sayılan kadınlara özelleşmiş sağlık, bakım ve cezevi işlevleri bölgenin kadınlara özelleşmiş yapısı bakımından önemlidir. Son bölümde bunların da değerlendirilmesine çalışılacaktır.

Gyllius'un gelişinden hemen önce bitirilmiş olan kompleks, antikitenin izindeki seyyahın dahi ilgisini çekmiştir. Burada, değişik türde toplam altmıştan fazla sütun saymıştır. (Gyllius, 1997, s.192) Gyllius, bölgedeki diğer bazı camilerde de kaideleri ve başlıkları yeniden işlenmiş, gövdeleri çok daha eski bazı sütunlar olduğunu tespit etmiştir. (Gyllius, 1997, s.192) Bu sütunların Arkadios Forumu'nun kalıntılarından olduğunu iddia edecek kesin kanıtlara ulaşılamadığını belirtmek gerekir.

[54] Kadınlar Tutukevi

Hâdikatü'l Cevami'de Haseki Camii'nin mahallesi olmadığı belirtilmiştir. (Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, 1987, c. 1, s.140-141 ve s.88) Buna göre, Haseki diye bir mahalle henüz oluşmamış, en yakın yerleşme yeri olarak Başçı Hacı Mahallesi varlığını korumuştur. Zaten, yukarıda bahsedildiği gibi, bu tip külliye camileri, mahallelerin kendi ihtiyaçlarından ziyade, birkaç mahallenin ihtiyaçları düşünülerek, daha kentsel ölçekte bir bakış açısıyla inşa edilmektedir. Bu durumda yirminci yüzyıla kadar (Taşkıran, 1972, s.84), caminin yakın çevresinde Haseki diye bir mahalleden söz etmek mümkün değildir.

1551 (h. 958) yılına ait bir belgede[55], Haseki Medresesinin yakınlarında yıllık geliri 692 akçe olan 6 dükkân ve Haseki Camii çevresinde yıllık geliri 116 akçe olan 3 kiralık odanın bulunduğundan söz edilmektedir. (Barkan & Ayverdi, neşr., 1970, s.434) Aynı belgede yapılan masraflardan bahsedilen kısımda, medresenin, caminin, mutfakların ve diğer vakıf yapılarının yıllık mukataasının[56] 6.342 akçe tuttuğundan bahsedilmiştir. (Barkan & Ayverdi, neşr., 1970, s.435) Burada sözü edilen dükkanların Avrat Pazarı ile ilişkili olmaları kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar Avrat Pazarı'nın sütunun hemen dibinde kurulduğundan pek çok yabancı kaynakta söz edilmişse de, bir semte ismini verecek denli büyük bir pazarın külliyeye kadar ulaşması çok şaşılacak bir veri değildir. Yukarıda bahsettiğimiz, Koçu'nun tariflediği alan da külliyeye kadar uzanmaktadır.

On altıncı yüzyılda, Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn kitabında yer alan İstanbul Haritası, (bkz. Şekil 3.14) bazı açılardan öncülleri olan Piri Reis ve Buondelmonti haritalarıyla bazı benzerlikler içerir. (Kösebay, 1998, s.17,18) Kitap, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534-1536 yılları arasında çıktığı İran seferini konu alır ve bu seferde konaklanan menzilleri gösteren haritalar içerir[57].

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yazdığı tarihleri bizzat resimleyen Matrakçı Nasuh özgün üslubu ile Osmanlı minyatüründe

---

[55]Barkan ve Ayverdi'nin, 1546 tarihli, İstanbul Vakıfları Tahrîr (Kayıt) Defteri isimli kitabında, 2496 numarası ile yayınladıkları, 1551 (h. 958) tarihli belgenin, orijinal vakfiyeden çıkarılmış hülasa (kısa, kısa özet) olabileceği düşünülmektedir. (Barkan & Ayverdi, neşr., 1970, s.434-435)

[56] Mukataa: Arsası vakıf ve üzerindeki bina ve ağaçları mülk olan akarda, mutasarrıf tarafından arsa vakfına verilmek üzere arsa için belirlenen ve ayrılan senelik ücrettir. Buna icâre-i zemin de denir. (URL-4)

[57] Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kösebay, 1998; Du Tanney, 1996; Denny, 1970 ve Bkz. Gabriel, A. (1929): Les étabes d'une Campagne dans les deux Irak d'apres un manuscrit Turc du XVIème siècle. *Syria*. IX, 1928, pp. 328-324..

"*Topografik Ressamlık*" adı verilen yeni bir tasvir türünün yaratıcısı sayılır. (Mahir, 2005, s.51)

Şekil 3.14 : Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatürü, Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır.

1537 yılında tamamlanan kara atlası niteliğindeki bu kitapta yer alan İstanbul haritasında, minyatür ve haritalama tekniklerini bir arada kullanmıştır. Tekeli'ye göre, bu haritada coğrafyadan çok binaların betimlenmesine eğilinmiş ve haritada yer alan 200 yapıdan 121'i bir biçimde tanımlanmıştır. (Tekeli, 1994, 557) Mahir'e göre,

bu tasvir, ne bir kent planı ne de tam bir kuş bakışı çizimdir; burada kent tek bir açıdan gösterilmişse de, yapılar kimi zaman karşıdan, kimi zaman da yandan gösterilmiştir. (Mahir, 2005, s.52)

Nasuh'un İstanbul minyatürü üzerine ilk detaylı çalışma, sanat tarihçisi Albert Gabriel tarafından 1928 yılında yayınlanmıştır. (Yurdaydın, 1976, s.33) Bu çalışmasında Gabriel, haklarında az bilgi bulunan camileri bir kenara bırakarak, Bizans kiliselerinin yerini tespite girişmiştir. (Yurdaydın, 1976, s.33) Daha sonraki dönemde, Walter B. Denny'nin *A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul* isimli makalesi de, Nasuh'un planında yer alan, 121 binanın kimliklerini tespite yönelmiştir. (Yurdaydın, 1976, s. 45) Burada Denny'nin makalesi, du Tanney'in 1996 yılında yayınlanan kitabı ile Kösebay'ın 1998 tarihli aynı konudaki çalışmasından yararlanılmıştır. (bkz. du Tanney, 1996 ve Kösebay, 1998)

Aşağıda, haritanın detayında (1) ile gösterilen Arkadios Sütunu'nun çevresinde forum yapılarının artık var olmadıkları görülebilir. (bkz. Şekil 3.15) Önceki haritaların aksine sütun tanımlanmış bir alanda yer almaz. Sütunun hemen yanında minaresiyle bir cami resmedilmiştir.

Taşkıran, Nasuh'un minyatüründe, Haseki Camii'nin[58] tasvir edilmiş olduğunu düşünmektedir. (Taşkıran, 1972, s. 100) Du Tanney de Matrakçı'nın İstanbul'una özelleşmiş detaylı çalışmasında, aşağıda (2) ile numaralandırılmış olan yapının Davud Paşa ya da Haseki Camii olabileceğini belirtmiştir. Bu yapının hemen solunda yer alan ve tasviri oldukça farklı olan (6) ile numaralandırılmış yapının[59] ise olsa olsa bahsi geçen külliye hangisiyse ona ait medrese yapısı olabileceğini ifade etmiştir. (Du Tanney, 1996, s.72-75) Benzer şekilde Denny ve Kafesçioğlu bu yapıyı medrese, camiyi de Davud Paşa Camii olarak ele almıştır. (bkz. Şekil 3.15) (Denny, 1970, s.61; Kafesçioğlu, 1996, fig. 105)

Nasuh'un bu minyatürünün yer aldığı Beyan-ı Menazil, daha önce de belirtildiği üzere Kanuni'nin 1534-1536 yılları arasında çıktığı bir seferin menzillerini

---

[58] Muhtemelen 2 ile numaralandırılmış yapıyı kastetmektedir.

[59] Yapı kare bir avlunun çevresine dizili, bazılarında birer ocak bacası bulunan odalardan oluşmaktadır. Kare avuyu ortasından ikiye bölen bir başka oda dizisi daha vardır. Kare avlunun giriş kapısı olabilecek duvarları yükseltilmiş bir anıtsal kapı yapısı göze çarpar. Bu anıtsal kapı bir başka avluya açılmaktadır.
Du Tanney, bu yapının benzerine minyatürün başka bir yerinde rastanmadığını belirtir. (Du Tanney, 1996, s.72)

sıralamaktadır. Dahası İstanbul bu seferin ilk durağıdır ve muhtemelen 1534 yılında çizilmiştir. Yani henüz Haseki Camii inşa edilmemişti. Bu durumda en makul ihtimal yine Davud Paşa Camii gibi görünmektedir.

Şekil 3.15 : Matrakçı Nasuh'un İstanbul Minyatüründen detay, Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır.

Taşkıran, Nasuh minyatüründe, bölgede yer alan kırmızı çiçekli yeşil ağaçlara dikkat çeker. Külliyenin çevresinde iyi bakımlı çiçek bahçeleri, ürünleri satışa bile sunulabilecek bir bolluk ve nitelikte meyve ve sebze bahçeleri olduğunu aktarır. Matrakçı Nasuh'un panoramasındaki çiçekli ağaçları buna delil kabul eder. (Taşkıran, 1972, s. 100)

Taşkıran ayrıca, Kapalı Çarşı ve diğer çarşıların şekillerine uygun olarak (bkz. Şekil 3.16) Haseki bölgesinde de bir çarşının[60] resmedildiğini belirtmiştir. Bunu Avrat

[60] 3 ya da 4 nolu yapıların kemerli açıklıkları ya da revakları, kapalı çarşıda resmedilenlerle uyumlu görünmekle beraber, 5 de bu cinsten sayılabilir. Burada tam olarak hangi yapıdan söz edildiği anlaşılamamıştır. Bir sonraki şekle bkz.

Pazarı çarşısının kesin delili sayar. (Taşkıran, 1972, s. 77-78) Bir yüzyıl kadar sonra, 1767-1768'e (h. 1181) tarihlenen bir belgede, *Bezazistan*[61] teriminin kullanılıyor olmasından hareketle burada bir çarşının varlığı fikri desteklenir[62]. (Taşkıran, 1972, s. 78)

Şekil 3.16 : Nasuh'un İstanbul minyatüründe Kapalı Çarşı detayı.
Yurdaydın (1976)'dan alınmıştır.

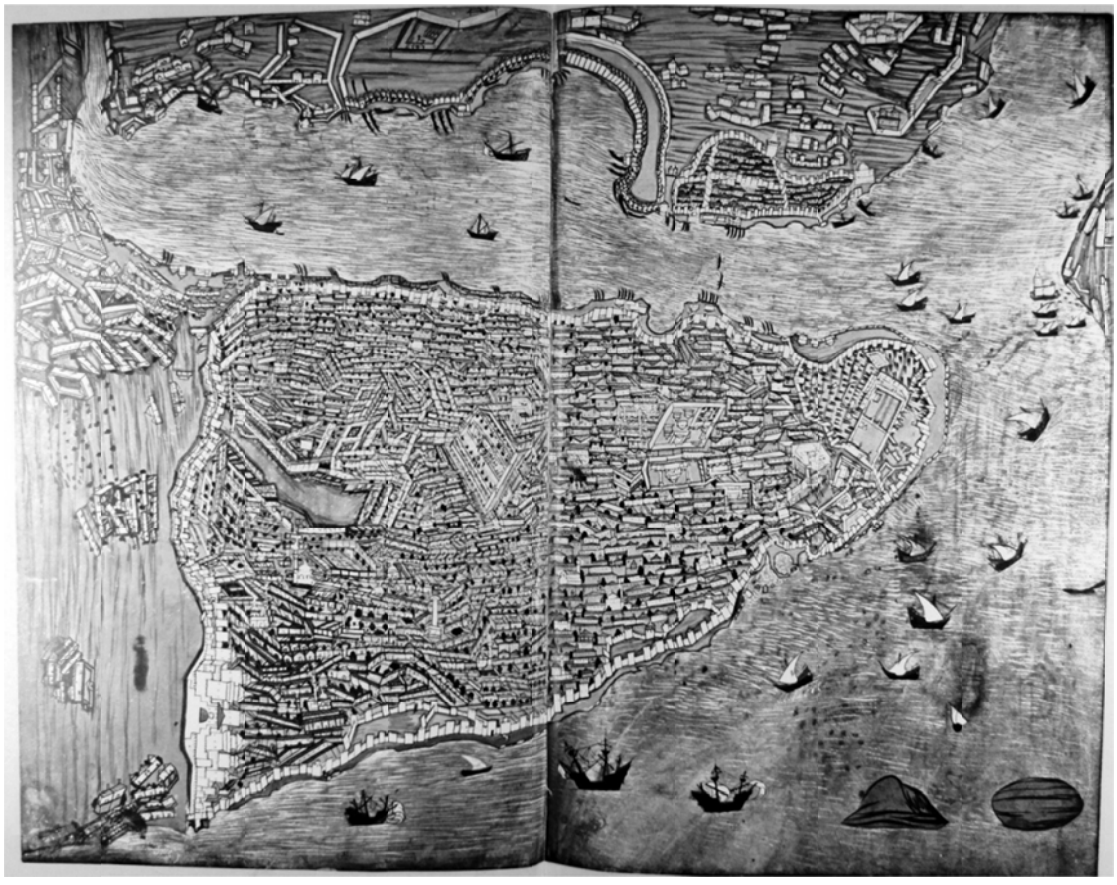
Aynı kaynakta, 1557-1558 (h. 965) tarihli Haseki Vakıfları Mahsulat ve İhracat Defteri[63] adıyla anılan gelir-gider defterinin orijinal sayfaları yayınlanmıştır. (Taşkıran, 1972, s. 185-193) Defter, vakfın o yılki toplam gelirlerini, geçen yıldan kalan yedek akçesini belirttikten sonra, bu gelirlerin 55 kaynağını[64] uzun uzun sıralamaktadır. Bu gelirler arasında "cami ve imaret yakınındaki bahçelerin meyva ve çiçeklerinden elde edilen para" da vardır. Bu para yıllık 500 akçe gibi sınırlı bir gelirdir. Üç yıl sonra, 1560 (h. 968) yılında tutulan defterde[65] ise bu gelir 100 akçe daha artmıştır. (Taşkıran, 1972, s. 187) Taşkıran, sonraki dönemde bu bahçelerin üzerlerine yapılar inşa edildiğini düşünmektedir. (Taşkıran, 1972, s. 100) Bütün bu verileri dikkate almakla beraber, Nasuh minyatüründeki ağaçların henüz inşa edilmemiş külliyenin bahçesinde yer alması mümkün değildir. Ne var ki, minyatürün

[61] Bezazistan yada bezesten, aslen kumaş satılan çarşı anlamına gelmekle beraber, Osmanlı devrinde bu sözcük genel olarak çarşı sözcüğünü kapsayacak biçimde kullanılmıştır.
[62] Taşkıran bu belge ile ilgili detay vermemiştir. (Taşkıran, 1972, s.78)
[63] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve 4575 numaralı muhasebe defteri. (Taşkıran, 1972, s. 185-193)
[64] Orijinal vakfiyelerden 1551 tarihli olanında, bu cins gelir getiren kaynakların sayısı 32 ile sınırlıdır. (bkz. Taşkıran, 1972, s.45)
[65] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 4573 numaralı Haseki Hürrem Sultan Vakıfları Muhasebe Defteri. (Taşkıran, 1972, s.100, s.197)

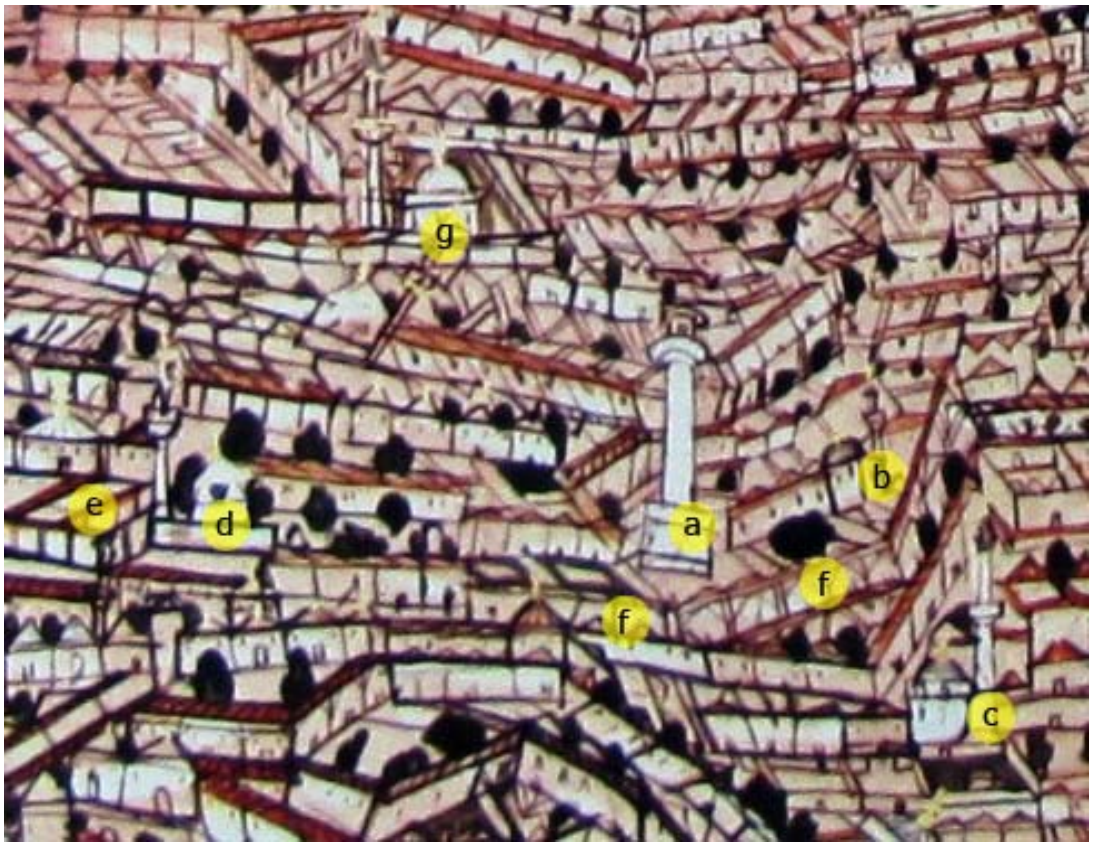
çizilmesinden birkaç sene sonra, buradaki ağaçların meyvalarının geliri, inşa edilecek külliyeye kalacaktır.

Necipoğlu, önceden caminin kıble duvarının arkasında, duvarlarla çevrili alana kadar revaklı forumun yayılmış olduğunu belirtir. Bunun geç onbeşinci yüzyıl haritalarında bozulmamış olarak göründüğünü belirtir. Caminin önünde ve yanlarındaki bahçelerden ve imarete karşı gelen bahçeden sorumlu bir bahçıvandan, vakfın bir çalışanı olarak 1540 tarihli vakfiyede söz edildiğini belirtir. (Necipoğlu, 2005, s.273)

Yerel haritalardan bir diğeri Seyyid Lokman'ın Hünernâme'si içinde yer alan, nakkaş Veli Can'ın yaptığı İstanbul haritasıdır. (bkz. Şekil 3.17) Bu harita, 1579-80 ile 1584-85 arasına (H. 987-992) tarihlenmektedir. (bkz. Hün., 1969) Yine yerel bir sanatçının elinden çıkmış olan bu minyatür harita, türünün ender örneklerinden biri olmasının yanı sıra; ölçeğine rağmen mahalle dokularının anlaşılmasında ve o dönem ayakta olan anıt eserlerin tanımlanmasında önemli bir belge teşkil etmektedir.

Şekil 3.17 : Hünernâme'de yer alan, Veli Can'ın çizdiği İstanbul Haritası. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır.

Şekil 3.18 : Hünername'de yer alan, Veli Can'ın çizdiği İstanbul Haritası. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır.

Detaydan seçilebildiği kadarıyla, alan küçük ölçekli Osmanlı konut yapılarıyla neredeyse tümüyle doldurulmuş durumdadır. Dar sokakların arasında sıkışıp kalmış durumdaki sütun tümüyle ayaktadır.

Hünername'deki İstanbul harita-minyatüründen yola çıkarak, üstteki şekilde (bkz. Şekil 3.18) (a) ile gösterilmiş olan Arkadios Sütunu dar da olsa bir açıklıkta yer almaktadır. Pazar günleri kurulan pazarın bu açıklıkta kurulduğu düşünülebilir.

On altıncı yüzyılın sonunda yapılan bu çalışmada; Davud Paşa Camii (d), Haseki Camii (g) gibi referans noktaları kolaylıkla tespit edilebilirken bazı yapıların kimliği o kadar rahat tespit edilemez[66].

[66] Nasuh'un minyatüründe işaret ettiğimiz ve tanımlayamadığımız "tuhaf" yapı (e) burada da Davud Paşa Camii ile ilişkili olarak yer almaktadır.
Kesin olmamakla birlikte, yukarıda (b) ile gösterdiğimiz yapı Keyci Hatun Mescidi olabilir. Fakat boyutları ve konumu uygun görünmemektedir.
Mevut bilgiler ve haritalarla karşılaştırarak minyatür detayında (c) ile gösterdiğimiz yapıyı konumu ve boyutları itibarı ile Cerrah Mehmed Paşa Camii olarak tespit edecek olduk. Fakat Hünername'nin ilk cildinin 1584-84'te tamamlandığını bilirken, nasıl 1593-94'te inşa edilen Cerrah Mehmed Paşa Camii'ni gösterdiğini düşünebiliriz?

Bu minyatürde tanımlanamayan birçok alan bulunurken (f) ile gösterilen yapılar bahsi geçen Avrat Pazarı dükkânları ya da çarşısı olabilirler. Harita-minyatürde kemerli açıklıklar olarak gösterilen, bu yapılara benzeyen tonoz örtülü dükkânlar bölgede halen bulunmaktadır. Bu yapılardan bölgenin günümüzdeki durumunun incelendiği bölümde bahsedilecektir.

On altıncı yüzyılda İstanbul'a gelen seyyahlardan belki de en önemlisi, 1544-1547 arasında İstanbul'da bulunan Fransız Pierre GilIes ya da Latinceye uyarlanmış haliyle Petrus Gyllius'tur. Gyllius'un çalışmaları kendi devrinden daha öncesine, *Notitia Urbis Constantinopoitanae*'de sözü edilen beşinci yüzyıl Konstantinopolis'i ve anıtlarına odaklanmıştır. (Kuban, 1996, s.265) Bu anıtların detaylı ölçülerini almış, etraflı biçimde incelemiştir. Ne var ki beşinci yüzyılın kentinin izindeki yazarın, yukarıda defalarca anılan detaylı incelemesinden, alanın güncel durumuna ilişkin detaylı bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Yaptığı çalışma ile on altıncı yüzyıl İstanbulu hakkında önemli veriler sunan Gyllius'un Arkadios Sütunu üzerine detaylı incelemesi, sütunla ilgili ilk ve erken-bilimsel çalışma olarak kabul edilebilir. En azından, yazarın bu detaylı incelemeyi gerçekleştirmiş olmasına rağmen, sütuna gizlice sızdığını, Türklerin onu şuç üstü yakalamaması için ölçüm aletlerini sütunun dışında bıraktığını, sakladığını biliyoruz. (Gyllius, 1997, s.187)

1547-1552 ve 1553-1555 yılları arasında İstanbul'da bulunan Jean Chesneu, Fransa elçileri d'Aramon'un ve Codignac'ın dönemlerinde sayılan isimlerin hizmetlerinde bulunmuştur. (Yerasimos, 1991, s.211) Elçi d'Aramon'un hizmetinde bulunduğu döneme ilişkin olarak kaleme aldığı eserinde, kentin bir yerinde, beyaz mermerden oldukça yüksek bir sütun gördüğünü belirtmiştir. Tarihi Sütun olarak adlandırıldığı sütunun "Roma'dakilere yakın" olduğunu[67] belirtmiştir. (Chesneau, 1887, s.30) Bu eserde sütunla ya da bulunduğu bölge ile ilgili daha fazla detaya yer verilmemiştir.

Hemen hemen aynı dönemde, 1551-1552 yıllarında İstanbul'da bulunan, Fransız Nicolas de Nicolay kentteki antik eserleri anlattığı kısa bölümde, ismini vermeksizin, Silivrikapı taraflarında, üzerinde tarihi olayların, Roma'daki örneklere benzer tarzda tasvir edildiği büyük bir sütundan bahseder. (de Nicolay, 1989, s.126)

[67] Chesneau burada bir hata yaparak, Roma'daki sütunlardan birini Hadrianos Sütunu olarak aktarmıştır. (Taddei, 2009, s.65)

Bir yıl kadar sonra, 1553-1555 arasında, 1,5 yıl kadar Türkiye'de kalmış olan Hans Dernschwam, Kral I. Ferdinand'ın elçilik heyetine özel ziyaretçi olarak, kendi imkânlarıyla katılmış, İstanbul ve Anadolu yolculuğunda tuttuğu günlüklerinde, titizlikle yaptığı gözlemlerini olabildiğince nesnel bir biçimde aktarmıştır. (Önen, 1992, s.1-5; And, 2012, s.286)

Dernschwam, Avrat Pazarı[68] ile ilgili olarak; sütunun eskiden tümüyle boş bir meydanda yer aldığını ve dört tarafının açık olduğu belirtir. Artık (1553-1555 arasında) bir tarafına kule gibi evler inşa edildiğini, ancak üç taraftan görülebildiğini aktarmıştır[69]. (Dernschwam, 1992, s.137)

Dernschwam burada pazar günleri kurulan pazarla ilgili de önemli detaylar vermiştir. Pazar yerinin her tarafında küçük baraka ve kulübeler[70] vardır; tahıl, sebze vb. gibi her türlü yiyecek maddesi[71] satılmaktadır. Buradaki satıcıların hocalara, barakaların değerinin çok üstünde haraç (And, 2012, s.82'ye göre "vergi"; Necipoğlu, 2005, s.273'e göre "pekçok dini vakfa gelir / bağış") verdiklerinden bahsetmiştir. (Dernschwam, 1992, s.137) Vergilerin fazlalaşmış oluşu, on altıncı yüzyılda Avrat Pazarı'ndaki pazarın alışverişin çok yoğun olduğunu göstermektedir. Bu veri, Avrat Pazarı'nın on altıncı yüzyılda önemli bir çekim merkezi olduğunu göstermektedir.

Dernschwam'dan öğrenilen önemli bilgilerden bir diğeri de Avrat Pazarı'nda, satıcılara ait barakaların olmasıdır. Bu barakaların niteliği, Çemberlitaş'taki Tavuk Pazarı'ndaki emsalleri ile aynı olabilir. Zira Dernschwam, birkaç paragraf öncesinde, Tavuk Pazarı'ndaki barakaları anlatmış, onları derme çatma, tahta ve çamurdan yapılmış olarak tanımlamış, kendi ülkesinde panayırlarda kurulan dükkânlara benzetmiştir. (Dernschwam, 1992, s.134-135)

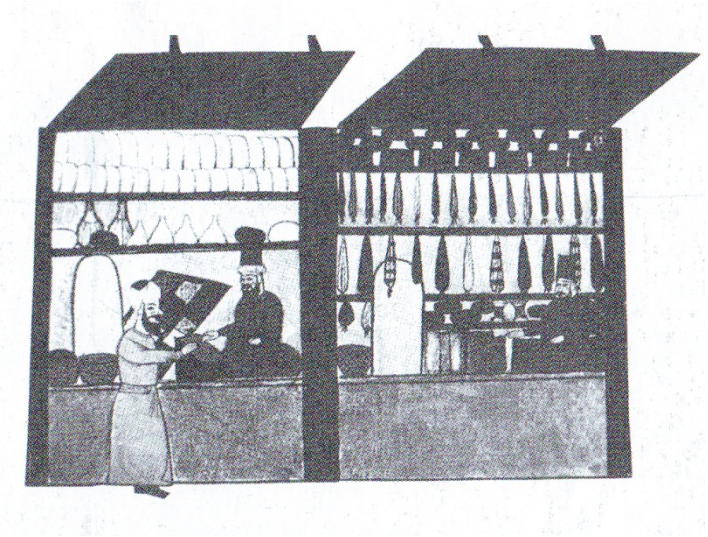
---

[68] Yaşar Önen'in 1992 yılında yayınlanan tercümesinin 137 numaralı sayfasında yanlışlıkla "At Pazarı" ifadesine yer verilmiştir. (Dernschwam, 1992, s.137) Önceki ve sonraki paragraflardaki anlam bütünlüğüyle ilişkili olarak, burada Avrat Pazarı'ndan söz edildiği kesindir. (Dernschwam, 1992, s.137)

[69] Necipoğlu, aynı kitaptan naklen, 'yalnızca dördüncü kenarının forumun revaklarının kalıntılarını barındırdığını' ifade eder. (Necipoğlu, 2005, s.273) İncelediğimiz tercümede (Dernschwam, 1992) bu detaya rastlanmamıştır.

[70] Metin And aynı kitaptan naklen "küçük tezgahlar"ın varlığından ve bölgede birçok meyhane bulunduğundan bahsetmiştir. (And, 2012, s. 82) İncelediğimiz tercümede (Dernschwam, 1992) bu detaylara rastlanmamıştır.

[71] Necipoğlu aynı kitaptan naklen, pazar günleri burada ayrıca 'tohum'ların ve 'temel mutfak malzemelerinin' satıldığını belirtmiştir. Pazar dışındaki günlerde bu alanın 'fahişe pazarı' olarak işlediğinden bahsetmiştir. (Necipoğlu, 2005, s.273) İncelediğimiz tercümede (Dernschwam, 1992) bu detaylara rastlanmamıştır.

Şekil 3.19 : Dernschwam'ın aktardıklarına benzeyen bir dükkân tasviri. Görsel İnalcık (2009)'dan alınmıştır.

Özgen, Osmanlı çarşı dükkânlarında kimi zaman her şeyin iç içe olduğunu belirtir. Üretim, depolama, teşhir ve satış için ayrı mekânların kurgulanmamış olduğunu aktarır. Vitrinin olmadığı, ürünlerin teşhirinin en basit biçimde yapıldığı yerler olduklarını aktarmıştır. (bkz. Şekil 3.19) (Özgen, 2007, s.60) Dernschwam'a uzak olabilecek Osmanlı dükkânlarındaki tüm bu olağan bileşenler, belki de onun bu dükkânları derme-çatma diye nitelendirmesine neden olmuştur.

Kanuni devrindeki İstanbul hayatını anlatan seyahatnamelerden bir diğeri, 1557 yılında İspanyolca olarak yazılmış olan, *Viaje de Turquia* (Türkiye Yolculuğu)[72] adlı seyahatnamedir. Türkçeye de çevrilmiş[73] olan kitapta, kitabın kahramanlarından Pedro de Urdemalas'ın 1552-1556 yılları arasında İstanbul'da esir tutulduğu sürede yaşadıkları anlatılmaktadır. Bu kitapta, sarmal bir merdivenle içine tırmanılabilen kalın ve yüksek bir sütunun altında, *Abratbazar* adlı bir yerde kadınlara ayrılmış bir pazar kurulduğu söylenmiştir. Bu haftalık pazarın geliri, daha önce de belirtildiği

[72] Viaje de Turquia, el yazması Madrid Ulusal Kütüphanesi'nde korunan, yazarı kesin olarak belirlenememiş bir seyahatnamedir. Kimi zaman Cristoboal de Villalón'a, kimi zaman Andrés Laguna'ya, kimi zamansa Jean Ulloa Pereira'ya atfedilmiştir. Yazarın hiçbir zaman Türkiye'ye gelmemiş olabileceği iddia edilmekteyse de, detaylı gözlemleri dikkat çekicidir. (Önalp, 1990, s.313-314) Kitap yazarı olarak kimi zaman Pedro de Urdemalas'ın da gösterildiği olmuştur. (Taddei, 2009, s. 64)

[73] Kitabın ilk tercümesi 1964 yılında Fuad Cırım tarafından yapılmış, "Kanuni Devrinde İstanbul" adıyla yayınlanmıştır. Aynı tercüme, sonraki yıllarda "Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati" adıyla da basılmıştır. Ardından A. Kurutluoğlu tercümesi (Sanz, t.y.) "Türkiye'nin Dört Yılı: 1552-1556" adıyla Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser kapsamında yayınlanmıştır. Bu iki tercüme, çeşitli bölümler seçilerek yapılmış olduğundan, burada Yeliz Demirören'in 2011 yılında yayınlanan tam metin tercümesi (Villalón, 2011) ele alınmıştır. Ayrıca kaynakçada yer alan URL-12'den kitabın İspanyolca bir kopyasına ulaşılabilir.

üzere 100.000[74] duka[75] olarak işaret edilmiştir. (de Villalón, 2011, s.256-257; de Villalón, 2011, s.346) Bu gelirin neye karşılık geldiğine yukarıda değinilmiştir. Kitapta bu bölüm, özel çiçeklerin çok yüksek fiyatlarla satıldığı bir bölümle iç-içe ele alınmıştır. Dolayısıyla *Viaje de Turquia*'da, bu pazarda çiçeklerin de satılıyor olması, bir şekilde ele alınmış kabul edilebilir.

Dernschwam ise, detaylıca tarif ettiği sütunu bütün halde görmüştür. Yuvarlak taşların aralarına harç konmamışcasına ayakta durması onu şaşırtmış, taş oymacılığının güzelliğinden etkilenmiştir. İstanbul'u etkileyen depremlerin etkisiyle yer yer çatlamış olduğunu, hatta çatlakların arasından bakılsa karşı tarafın görüleceğini belirtmiştir. (Dernschwam, 1992, s.136-137)

İmparator I. Ferdinand tarafından, diplomatik görevli olarak 1555-1562 yılları arasında İstanbul'da bulunan Flaman bilim adamı Augier Ghislain de Busbecq'in (Ebersolt, 1996, s.84-86) mektuplarında, bölge sınırlı bir yer tutar. Sütunun Avrat Pazarı (*Avret-Bazar*) denen kadınların pazarında bulunduğunu aktaran yazar, sütunu genel hatları ile tasvir eder. (de Busbecq, 1939, s.56 ve de Busbecq, 2005, s.37) Bu tasvirde sütunun herhangi bir hasarı olduğundan söz edilmezken, bir başka bölümde Çemberlitaş'taki sütunun aldığı hasarlardan bahsedilmiştir.

Ebersolt (1996), Hansbourg hanedanından I. Ferdinand'ın elçisi de Busbecq'in, Arkadios Sütunu'nun çizimlerinin kendi evinde çizildiğini[76] ifade ettiğini belirtmiş, bu işin de olsa olsa elçinin himaye ettiği Flensbourglu ressam Melchior Lorichs tarafından yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Lorichs, Hollanda ve İtalya'da benzer çalışmalar yaptıktan sonra, 1557 yılında antik sanat eserlerinin resimlerini çizmek üzere İstanbul'a gelmiştir. (Ebersolt, 1996, s.84-86)

Lorichs'in Arkadios Sütunu'yla ilgili çalışmaları, ilk kez Adolf Michaelis tarafından keşfedilerek 1892 yılında yayınlanmıştır. (Geffroy, 1895, s.103-105) Sütunun üst kısmını, süvarilerin hücumunu ve esirlerin götürülüşünü tasvir eden iki spiralin resmi (bkz. Şekil 3.20) Almanya'da bir satışta yer almıştır. Sanatçının iyi tanınan

---

[74] Aynı kitaptan naklen Metin And, pazarın gelirini 1.000.000 duka olarak aktarmıştır. (And, 2012, s.81) Fuat Carım'ın tercümesini kaynak alan Taşkıran bu rakamı 500.000 duka olarak nakletmiştir. (Taşkıran, 1972, s.80) Oysa ki, F. Carım'ın, Kurutluoğlu'nun ve Demiröreh'in tercümelerinde ve İspanyolca kopyasında bu rakam 100.000 dukadır. (de Villalón, 2002, s.195; Sanz, t.y, s.183, de Villalón, 2011, s.367 ve URL-12, s.256-257)

[75] Bu para devrin İspanyol dukası olmalıdır.

[76] "*Ea penes depicta est*" Bkz. bir sonraki dipnot.

monogramı bu resimlerde yer aldığı gibi "*Antique zu Constan[tinopel]gemacht" (Konstantinopolis'te yapılmış antik)* ibaresine ve 1559 tarihine yer verilmiştir. (Michaelis, 1892, s.91) Geffroy, Lorichs'in Osmanlıların tutumu nedeniyle bu resmi yapmakta zorlanmış olabileceğini, ancak güçlü birinin himayesinde bunu başarabileceğini varsaymıştır. Bu kişinin Lorichs'i himeye eden elçi de Busbecq olmalıdır. Bu durumda de Busbecq'in kente gezisinin başlangıcını anlattığı mektubunda, Arkadios Sütunu'nun resminin kendi mülkünde çizildiğini aktardığı kısım[77] daha anlamlı hale gelebilir. (Geffroy, 1895, s. 105-106)

292 x 217 cm boyutlarındaki bu çizim Kopenhag Devlet Sanat Müzesi[78] baskı ve resim bölümünde 15.188 envanter numarası ile yer almaktadır. (Fischer, 2009, C. 1, s.21) Lorichs'e ait olan bu çizimin devamının olabileceği ya da elçinin maiyetindeki başka birinin bu sütunun başka çizimlerini yapmış olabileceği yönünde iddialar bulunmaktadır[79]. Bu iddiaların kökeni, 1597-1598 arasında kentte bulunan Van der Does'un sütunun tam bir resmini görmüş olduğunu ima etmesinden kaynaklanmaktadır. Van der Does'un ve Busbecq'in ifade ettikleri bu çizimler, Lorichs'in kayıp çizimleri olabileceği gibi, Freshfield çizimleri bile[80] bu elçiliğin yakın çevresinden birilerince çizilmiş olabilir.

Lorichs'in Arkadios Sütunu'nu konu alan çizimlerinin yanı sıra, 1559'da İstanbul'u konu alan ve dolayısıyla anıtlarını da içeren 12,5 metreden daha uzun bir görünümü bulunmaktadır. (bkz. Şekil 3.21) Bu eser daha on altıncı yüzyılda Leiden Üniversitesi Kütüphanesi envanterine[81] girmiştir. (Ebersolt, 1996, s.84-86 ve Fischer, 2009, C.1, 100-102) Bu çizim, on altıncı yüzyıl İstanbulu için önemli bir belgedir. Öncülü olan İstanbul harita-panoramalarından farklı bir üsluptadır ve daha ziyade kent siluetleri ya da kent panoramaları arasında ele alınabilir. (And, 2012, s.30)

---

[77] Bu bölümü Geffroy, Busbecq'in *Itinera Constantinopolitanum* adlı eserin 1582 baskısının 41inci sayfasından almıştır. Elimizdeki baskılarda bu bölüme rastlamadığımızdan, Latince yayının bu bölümünü Geffroy (1895, s. 105-106)'dan naklediyoruz: *Ei ab imo ad summum inscripta est historia cujusdam expeditionis Archadii qui eam construxit.. Ea penes me depicta est.*

[78] Copenhagen Statens Museum for Kunst

[79] Bu konuda bkz. Taddei, 2009, s.71.

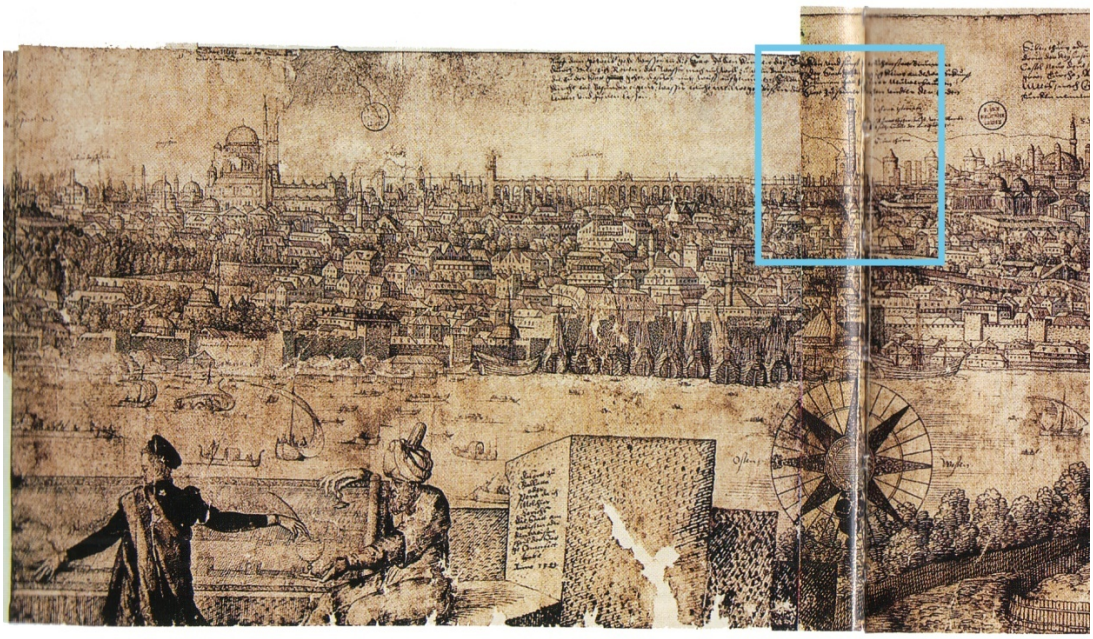
[80] Freshfield çizimlerinin elçilikle bağlantısı yukarıda aktarılmıştır.

[81] Bu eserin Leiden Üniversitesi'ne kazandırılmasında, önceki sahibi olan Janus Douza, George Dousa ve Jan Van Der Does isimleriyle bilinen kişinin faydası olmuştur. (Fischer, 2009, C.1, s. 101-102) Üniversitenin ilk kütüphanecisi olan bu aydın, yüzyılın sonunda kendi İstanbul seyahatnamesini de yayınlayacaktır. Van der Does hakkında bu alt bölümün sonunda bir kısa bilgiye daha yer verilmiştir. Leiden Üniversitesi envanter numarası BPL 1758'dir. (Fischer, 2009, C.1, s.21)

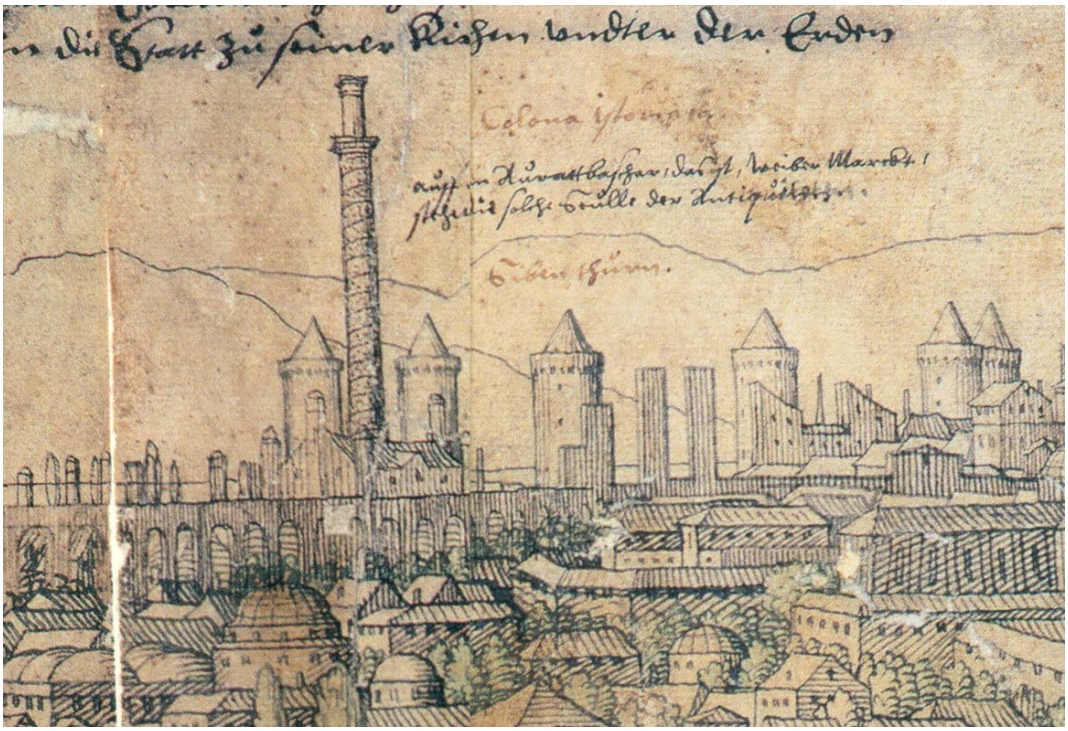

Şekil 3.20 : Lorichs'in 1559 tarihli, sütunun üst iki spiralini gösteren tasviri. Şekil Fischer (2009, C1, s.104)'ten alınmıştır.

En eski ve ayrıntılı İstanbul panoramalarından biri olan çizim, 21 paftadan oluşmaktadır. Bu panoramada arka planda Yedikule ve Arkadios Sütunu görünmektedir.

Şekil 3.21 : Melchior Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoramasından detay. And (2012)'den alınmıştır.

Şekil 3.22 : Melchior Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul Panoramasından detay. Görsel Fischer (2009)'dan alınmıştır.

Yukarıdaki büyültülmüş halinde (bkz. Şekil 3.22), bu panoramanın ilgili bölümünün tepesinde Arkadios Sütunu görülürken, hemen sağında bazı yazılar okunabilir. Bu yazılardan ilki *colona istoriata (tarihi sütun)* ibaresidir. Bunun Vavassore'den alındığı düşünülmektedir. (Fischer, 2009, C. 4, s. 56)

Bu ibarenin altında *auff dem Aurattbaschar, das ist Weiber Markt / stehet die solche Seulle der Antiquiten (antik sütun Avrat Pazarı'nda, yani kadınlar pazarındadır)* ibaresine yer verilmiştir. (Fischer, 2009, C.4, s.18 ve 56)

Lorichs panoramasında Valens su kemerinin arkasında yer alan sütun gerçekte olduğu gibi 13 spiral bantlı değil de 16 spiral bantlı olarak gösterilmiştir. Taddei, bunun tesadüfi olmayabileceğini, Patria'da, *Theama* tanımlanırken sözü edilen 16 sarmal sütunun (κοχλίαι / Koxhia)[82] bununla ilişkili olabileceğini iddia etmiştir. (Taddei, 2009, s.70)

Burada, 16. yüzyıla dair panoramik İstanbul görünümlerinden bir diğeri olan, Metin And'ın çalışmasında Viyana Albümü[83] olarak anılan albümdeki anonim bir sanatçının İstanbul panoramasına yer verilmelidir.

Muhtemelen on altıncı yüzyıla ait, İstanbul panoramasından alınan bu detayda (bkz. Şekil 3.23), tıpkı Melchior Lorichs'in panoramasında olduğu gibi Arkadios Sütunu siluete hâkim biçimde, Valens Su Kemerleri'nin hemen ardında kendini göstermektedir. Kent siluetinin "Osmanlılaşması"nın bütün hızıyla sürdüğü, kentin kalabalıklaşmaya devam ettiği bu iki panoramadan görülebilir.

Şekil 3.23 : Viyana Albümlerinde yer alan İstanbul panoramasından detay, görsel And (2012)'dan alınmıştır.

[82] Bu söz spiral bant olarak yorumlanabileceği gibi, spiral sütun olarak da yorumlanabilir.
[83] Metin And'ın çalışmasında (2012) bu albüm: "Österreichische Nationalbibliothek-Viyana Codex Vindobonensis 8626" olarak belirtilmiştir. 172 varaklık bu albümde boyutları 40.5 x 27 cm olan 159 resim ve bu albüme ait olan fakat albüm dışında tutulmuş 1.50 x 10.45 m. boyutlarında İstanbul Panoraması bulunduğundan söz edilmiştir.

Tıpkı bu resim gibi, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan ve Lorichs'in görünümüne benzeyen başka bir görünümden Taddei söz etmiştir. Bu görünümü 1642'de gravür sanatçısı Giovanni Temini'nin yaptığını belirtmiştir. Bunda sütunun tepesinde yer alan heykel tabanının yer almadığını ve sütun başlığı tablasının görünür biçimde yarılmış olarak tasvir edildiğini aktarır. (Taddei, 2009, s.79) Ne yazık ki bu görünüme ulaşamadığımızdan burada yayınlayamıyoruz.

Parisli iyi bir ailenden gelen de Fresne-Canaye, 1573 yılında, Venedik'te, Fransa'nın İstanbul'daki elçisi M. de Noailles ile tanışarak İstanbul'a gelir. (Hausser, 2009, s.9; Yerasimos, 1991, s.297) Sütunu görüp Roma'daki Traianus Sütunu'na benzetenlerdendir. Öncülü Gyllius'u okumuş olan de Fresne-Canaye, ne sütun ne de bulunduğu bölge hakkında detaylı bilgi vermez. (de Fresne-Canaye, 2009, s.73)

Yüzyıl boyunca yabancı ressam-seyyahların İstanbul'a olan ilgisi süreklilik göstermiştir. 1577-1581[84] yılları arasında, Alman Joachim Sinzendorf'un İmparatorluk elçiliğinde papaz olarak bulunan Salomon Schweigger, yazdığı kitaba tahta baskı tekniğiyle yapılmış birçok resim eklemiştir. Burada yer alan İstanbul panoramasında I harfiyle Tarihi Sütunu (*Die seul mit den historien*) gösterilmiştir. (bkz. Şekil 3.24) (Schweigger, 1613, s.102-103)

Salomon Schweigger'ın kitabında sütunun ikinci bir resmine (Schweigger, 1613, s.123) daha yer verilmiştir. (bkz. Şekil 3.25) Kentteki dört anıtsal dikili taşın yer aldığı bu tasvirde Arkadios Sütunu D harfiyle gösterilmiştir ve bir öncekine göre daha detaylıdır. Yine de bu çizimden hareketle sütunda yer alan tasvirlerin tespiti mümkün değildir.

Schweigger, Tarihli Sütunu (*Seul mit den Historien*) tariflemiştir. Ona göre sütundaki bezeme bantları belli bir optik düzene göre yapılmıştı ve en üstteki bantta yer alan tasvirlerle en alt bantta yer alan tasvirler aynı boyuttalarmış gibi görünüyordu. Sütunun bulunduğu yer kadınlar pazarıydı (*Frawenmarct*) ve *Afratbasar* olarak adlandırılıyordu. *Afrat* kadın demekti ve *basar* meydan ya da pazar (*Plaz oder Marckt*) anlamlarındaydı. (Schweigger, 1613, s.124-125) Yazarın bu vurgusu, on altıncı yüzyılda pazarın bu bölgenin tanımlanmasındaki önemini ortaya koymaktadır.

[84] Eyice, tarihleri 1578-1581 olarak belirtmiştir. (Eyice, 1959, C.2, s.1015)

Şekil 3.24 : Salomon Schweigger'ın İstanbul haritası, görsel Gyllius (1997)'dan alınmıştır.

Şekil 3.25 : Schweigger'ın kentteki dikilitaşları gösteren tasviri. Görsel Schweigger (1613)'ten alınmıştır.

Yüzyılın sonlarına doğru, 1579-1581 yıllarında İstanbul'da bulunan (Yerasimos, 1991, s.329) Henricus Porsius'un *Bizans Gezisi*[85] isimli kitabında, sütun ve bölgeyle ilgili fazlaca detaya yer verilmemiştir. Burada önemli olarak, sütunda zamanın etkisiyle oluşmuş, bazı çatlakların olduğundan bahsedilmiştir. (Porsius, 1583, s.23)

Aynı dönemde, Prusya'nın Königsberg kentinin meclis üyelerinden olan eczacı Reinhold Lubenau, 1587 yılında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun elçilik heyetinin bir üyesi olarak İstanbul'a gelmiştir. Seyyah, Silivri Kapı'ya doğru giderken yol üzerinde bulunan *Columna Historiaca*'yı da inceleme fırsatı bulmuştur. (Lubenau, 2012, s.197-198)

Lubenau, sütunun bulunduğu meydana Avrat Pazar (*Haurat Bassar*) dendiğini belirtmiştir. Bunu kadın pazarı anlamında *forum mulierum* olarak isimlendirmiştir. (Lubenau, 2012, s.198) Bu tanıklıktan yola çıkılarak, Avrat Pazarı'nın henüz "*forum*" denebilecek bir meydanlık alanda olduğu varsayılamasa da, hâlâ bu şekilde anılabilecek bir pazarda yer aldığı ortadadır.

Lubenau, bu ismin (*Haurat Bassar*) nereden geldiğini çözememiştir. Ona göre, aklına gelen iki ihtimalin ikisi de Hıristiyanların zamanına ilişkin olmalıydı. Zira çevrede kadın esirler yoktu ve bildiği kadarıyla Türk kadınları satış yapamayacakları gibi alışverişe de gidemezlerdi. (Lubenau, 2012, s.198) Ne var ki Lubenau'nun bu çelişkisi, onu burada istisnai bir pazarın var olduğu çıkarımına götürmemiştir.

Lubenau, pazar günleri sütunun dibinde kurulan pazarda, kendisinin tanımadığı Türk bitkileri, çiçekleri, özellikle lale soğanları ve sebzeler satıldğını aktarmıştır. (Lubenau, 2012, s.198) Bu aktarım, yukarıda *Viaje de Turquia*'da kısmen tespit edilenlerle uyuşmaktadır.

Lubenau'nun bu anlatımları ayrıca, bir şekilde bu pazardan haberdar olduğunu gösterir. Ne var ki kadınların buradaki ticarette var olduğuna inanmamıştır. Bu anlatımların bir yönüyle çarpıtılmış oldukları düşünülmelidir. Kimi noktalarda, ya kendi beklentileri ya da okurlarının beklentileri yüzünden, Batılı seyyahların bazı stereotiplere aşırı bağlı kaldıkları görülebilir. Bu da ancak, anlatımlarının tarihi verilerle karşılaştırılması yoluyla ortaya çıkarılabilir. *Haurat Bassar* anlatısındaki durum bunun bir örneğidir.

---

[85] *Iter Byzantinum*

Lubenau, sütunla ilgili olarak depremler yüzünden merdivenlerinin zarar görmüş olduğunu ve sütunda çatlaklar oluşmuş olduğunu belirtir. Birkaç yıl önce Arkadios Sütunu'nun olduğu yerde çok şiddetli bir deprem yaşandığını belirtmiştir. (Lubenau, 2012, s.198, 435)

1591 yılında, Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Rudolf'un İstanbul'a gönderdiği heyette bulunan Wratislaw, kentteki sütunlardan ilkinin elçiler hanının karşısında, diğerinin ise kadın tutsakların satışa çıkarıldığı Avrat Pazarı denilen yerde bulunduğunu aktarır. Sütunu tanımlayışı kabaca öncülleriyle ve ardıllarıyla benzerdir. İmparator Arkadios'un yaptığı bir savaşın tarihçesinin üzerine kazındığını belirttiği sütunun içerisinde bir merdivenin yer aldığından bahsetmiştir. (Wratislaw, 1981, s.65)

Wratislaw, Lubenau gibi Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun elçiliğine hizmet etmiştir. Bize göre Baron Wratislaw, Lubenau'nun yazdıklarını kendi süzgecinden geçirmiş ve stereotipe uygun hale getirmiştir. Aksi takdirde diğer pek çok seyyahın göremedikleri bir pazarı yalnızca, aralarında Baron Wratislaw'ın da bulunduğu, az sayıda şanslı insanın görebildiğini düşünmek zorunda kalırız.

1594'te İstanbul'a gelen John Sanderson, genişçe ve ferah bir meydan olduğunu belirttiği Avrat Pazarı'nı (*Aurat Bazar*) "*kadınların pazar yeri, yaptıklarını*[86] *ve eşyalarını satmaya geldikleri yer*" olarak tanımlamıştır. Sütunun genel hatlarından söz etmiş fazlaca detay vermemiştir. (Sanderson, 1931, s.77; Sanderson, 2010, s.77) Sanderson, yüzyılın hemen tamamında gelip giden seyyahların belirtmediği netlikte, sütunun geniş ve ferah bir meydanda yer aldığını ifade etmiştir. Sanderson'ın bu ifadeleri oldukça ilginçtir. Zira bu dönemle ilgili olarak, alanı "geniş ve ferah bir meydana" dönüştürecek bir yangına kaynaklarda rastlanmamıştır.

Bu yüzyıl boyunca çeşitli tarihlerde başka seyyahlar da kente ve bölgeye ilişkin eserler bırakmışlardır. Eyice'ye göre, 1573-1578'de Stephan Gerlach; 1579'da H. Jacop von Buochenbah; 1582'de[87] Jean Palerne; 1587'de M. Heberer von Bretten ve 1595'e doğru Van der Does eserlerinde Arkadios Sütunu'nu yüzeysel biçimde ele

---

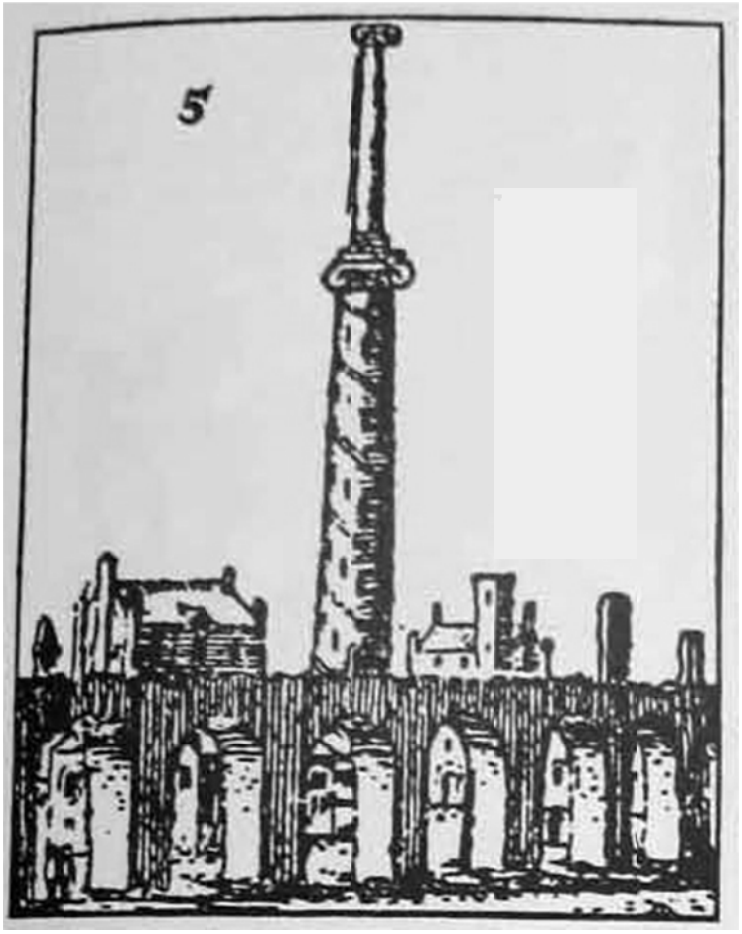
[86] İngilizce dilindeki kaynakta, bugün sözlüklerde rastlamadığımız "wourks" ifadesine (Sanderson, 1931, s.77 ve Sanderson, 2010, s.77) yer verilmiştir. Bu sözcük, işler anlamındaki "works" sözcüğünün karşılığı olabilir ve burada "el işleri" kastediliyor olmalıdır. Reyhanlı kendi çalışmasında, sözü geçen yayında geçen kelimeyi "el işleri" olarak çevirmiştir. (Reyhanlı, 1983, s.41)

[87] Yerasimos (1991)'e göre 1581-1582.

almıştır. (Eyice, 1959, C.2, s.1015) Yerasimos bu listeye Jacques de Bracle'ı (1570), Hans Jacop Breuning'i (1579), Carlier de Pinon'u (1579) ve François de Pavie'yi (1585-1586) eklemiştir. Bu seyyahların eserlerine ulaşamadığımızdan burada yalnızca isimlerini anarak belirtmek durumunda kaldık.

3.3.3 1600'ler

Yüzyılın hemen başında, 1600'de kentte bulunan Alman sanatçı Wilhelm Dilich (Taddei, 2009, s.74-75), sütunun ilginç bir resmini kitabına[88] almıştır. (bkz. Şekil 3.26) Bu resimde sütun bilinenin aksine, başlığı İyon düzeninde ve tepesinde heykelin kaidesi yerine daha küçük ikinci bir sütun taşır şekilde tasvir edilmiştir

Şekil 3.26 : Dilich'in Arkadios Sütunu tasviri[89]. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır.

[88] Bu kitap için bkz. Dilich, 1606.
[89] Tasvir Dilich, 1606'da sayfa 17 ile 18 arasında yer alan, görsellerin bulunduğu sayfada yer almaktadır. Fakat elimizdeki dijital kopyada (Dilich, 1606) bu sayfa bozuk taranmış olduğundan, görseli buraya Konrad (2001)'den aldık.

Onyedinci yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar arasında, İngiliz seyyah George Sandys de bulunmaktadır. Sandys, Ebersolt'a göre 1619 yılında, Eyice'ye göre 1610 yılında İstanbul'da bulunmuş ve Arkadios Sütunu'nun çizimini yapma fırsatını bulmuştur. (Eyice, 1959, C.2, s.1015; Ebersolt, 1996, s.107) Sandys'in tespitlerine göre sütun, Roma'da gördüğü Traianus ve Marcus Aurelius Sütunlarından çok daha büyüktü. (Sandys, 1673, s.27)

Yazılı olarak fazlaca bilgi aktarmayan[90] Sandys, yaptığı çizimle[91] onyedinci yüzyıl başında Avrat Pazarı'nın neye benzediğini anlamamıza büyük katkı sağlamaktadır. (bkz. Şekil 3.27) Öncelikle çizimde sütuna bitişik bir yapı olmadığını belirtmek gerekir. Bu, elbette çizerin tasvirini belli bir etkide sunma ihtiyacıyla ilişkili olabilir. Bunun dışında, arka planda dükkân sıraları yer almaktadır. Bu dükkânlardan biri, görüldüğü kadarı ile ahşaptır ve sokağa açılan bir teşhir alanına sahiptir. Diğer dükkânlar büyük pencere açıklıklarına sahip olmalarına rağmen, görece daha fazla kapalıdır.

Çizimdeki ticarethanelerin sabit olduklarını ve pazar günleri kurulan pazardan bağımsız olduklarını varsayıyoruz. Çizimin yapıldığı gün pazarın kurulu olmaması, diğer bir değişle ressamın pazarın kurulduğu gün çalışamamış olması, bölgede yaşayanların isteği ile gerçekleşmiş olabilir.

Sütunun tasvir ediliş biçimi tümüyle hayali olmamakla birlikte, bezemelerin şematik biçimde resmedilmiş olduklarının altı çizilebilir. Bu görünüm Freshfield Albümlerindeki güney batı yönünün görünümüyle özdeş kabul edilmektedir. (Taddei, 2009, s.78)

1615 yılında İstanbul'u gezen Pietro della Valle, yanlış bir bilgi olarak, Arkadios Sütunu'nun zelzelede yıkılmış olduğunu belirtir. (della Valle, 1745, s.58) Bu bilginin gerçek dışı olduğu hemen hemen aynı dönemde kenti gezmiş diğer seyyahların yazdıklarından kolaylıkla ortaya konabilmektedir.

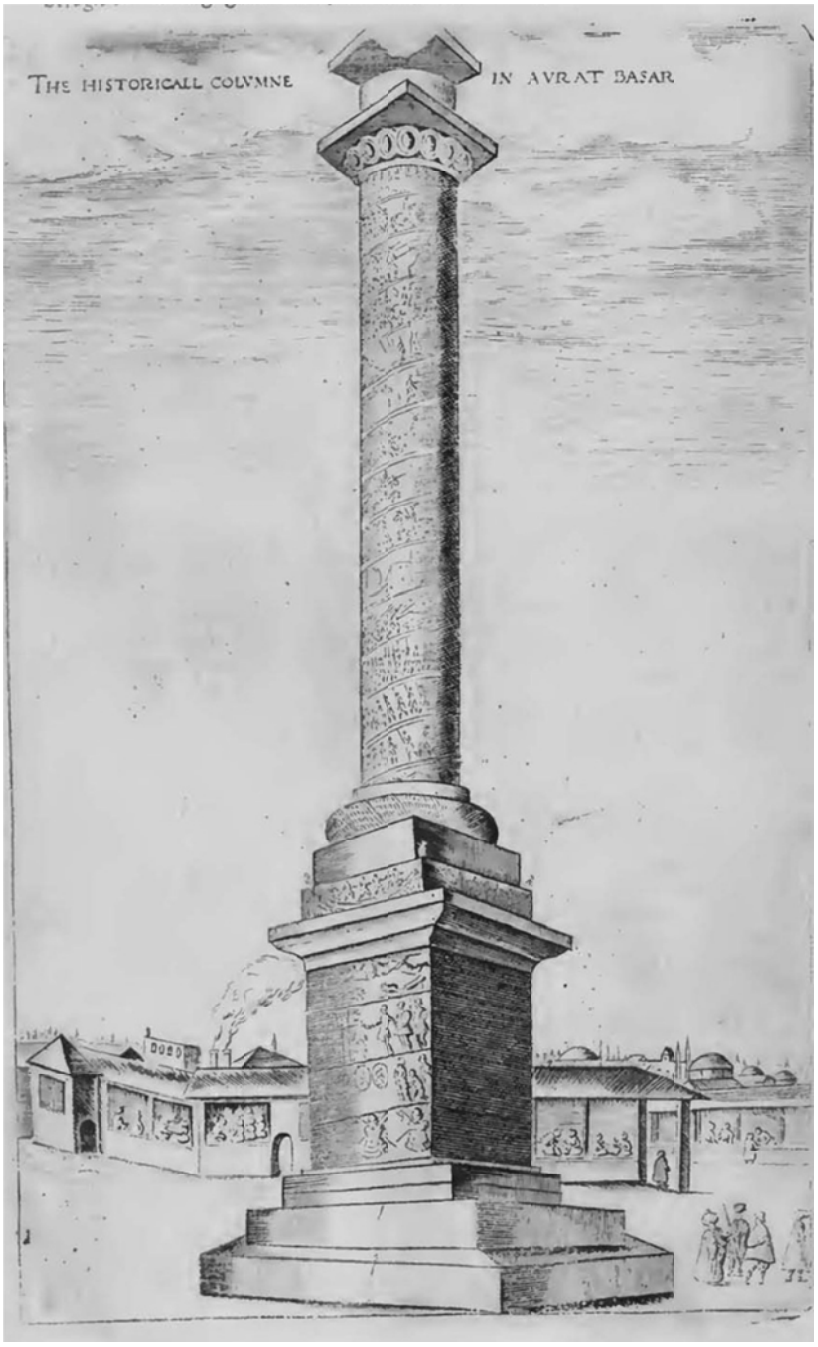
Aynı yıllarda sütunla ilgili bir başka gerçek dışı öykü daha kaleme alınmıştır. Bunu ise 1624 yılında Fransa kralı XIII. Louis'nin emriyle kente gelen Louis Deshayes

---

[90] Tokatlı (2004), Sandys'in Avrat Pazarı adını taşıyan bir meydanda, kadınların el işlerini yine kadınlara sattığını yazdığını belirtir. (Tokatlı, 2004, s.41) İncelediğimiz baskıda bu ifadeye rastlamadık. Yazarın Sandys'i Sanderson'la karıştırmış olması muhtemel görünmektedir.

[91] Geffroy'a göre bu çizim bir dönem çok popüler olmuş, yayıncılar tarafından birçok esere eklenmişlerdir. Bunlar arasında Gyllius'un baskıları da bulunmaktadır. (Geffroy, 1895, s.103)

aktarmıştır. Ona göre, kentin bir ucunda, *Tarihi* (*Historiale*) diye adlandırılan bir sütun bir önce anlattığı sütundan[92] daha hasarlıdır. Zira kentin alınışının ardından Türkler bu sütunu ateşe atarak, üzerinde bolca bulunan altın ve gümüşü erimişti. (Deshayes, 1621, s.112)

Şekil 3.27 : George Sandys'in Arkadios Sütunu ve çevresinin çizimi
Görsel, Sandys (1673)'ten alınmıştır.

[92] Bunun hemen öncesinde içinde merdiven bulunan Hipodrom'da bulunan rustik bir sütundan bahsediyor. (Deshayes, 1621, s.111-112) Belli ki bu da hayali bir sütundur, zira içinde merdiven yer alan diğer sütun, Theodosios Sütunu'dur ve onaltıncı yüzyılda yıkılmıştır.

Bu hayali anlatımı, kentte artık sıradan bir olay haline gelmeye başlayan yangınlarla ilişkilendirenler vardır. (Taddei, 2009, s. 78) Bizce Deshayes, başka öykülerden esinlenmiş yeni bir mitos aktarmıştır. Kralın emriyle gelen bu devlet görevlisinin, Osmanlı karşıtı bu öyküyü yazıp halkla buluşturarak krala hoş görünmek isteyebileceğini akla geliyor. Elbette bunun ardında, resmi bir politika ya da halkın zevkine uygun bir öykü sunmak isteği yatıyor olabilir.

On yedinci yüzyıl Osmanlı gündelik hayatına dair yerel kaynaklardan belki de en önemlisi Evliya Çelebi Seyahatnamesidir. Seyahatname, kolaylıkla fark edilebilecek masalsı üslubuna ve bazı gerçekdışılıklarına rağmen, kentlerin ve yapıların onyedinci yüzyıldaki durumlarına ışık tutarken, Osmanlı gündelik yaşantısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Evliya Çelebi'nin 1611'den 1682 sonrasına uzanan yaşamında, 1630 yılında seyahatnamesini yazmaya başlaması önemli dönüm noktasıdır. Gözlemlerden ve sözlü gelenekten yararlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, bu bağlamda Osmanlı gündelik hayatına ilişkin önemli detaylar sunmaktadır. (Sakaoğlu, 1994b, s.234-235; Ebersolt, 1996, s.115)

Önceki bölümlerde, Evliya Çelebi'nin bölgeyle ilgili tüm anlatılarına yer verilmiştir. Burada yalnızca, esnaf alayında seyyar Avrat Pazarı esnafından bu dönemde bahsettiğini hatırlatarak, bu anlatının tarihsel çerçeveye eklenmesi amaçlanmıştır. Aynı amaçla, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın aktardığı bir bilgiyi burada tekrarlayarak, bu yüzyılda pazarın Arkadios Sütunu'nun çevresinde pazar günleri kurulmaya devam ettiğini hatırlatmak gerekir. (Kömürciyan, 1988, s.48)

Benzer bir kaygıyla yine bir tekrara düşerek bir bilginin daha hatırlatılmasında fayda görüyoruz. IV. Murad devrinde sadrazamlık yapan Bayram Paşa 1630larda, Haseki Külliyesi'nin hemen yakınlarında bir medrese külliyesi vakfetmiştir. Bu külliyeye gelir getirmesi amacıyla da esirlerin satıldığı bir han vakfetmiştir. (Sakaoğlu, 1993, s.431) Bu hanın Avrat Pazarı'ndaki tam konumu tespit edilememiştir. Wratislaw'ın sözünü ettiği esir ticarethanesinin kronolojik olarak bu han olamayacağını vurgulamak adına bu tekrarı anlamlı buluyoruz.

Onyedinci yüzyılda sütun ve Avrat Pazarı ile ilgili bilgilerin bir kısmını, İstanbul'un geçirdiği iki büyük yangın felaketine "borçluyuz". Bu yangınlardan ilki 2 Eylül 1633'te (Kömürciyan'a göre 26 Ağustos 1633) çıkan Cibali Yangını'dır. Kentin beşte birini silen bu yangında Cerrah Paşa Camii ve Avrat Pazarı'nın hasar aldığı

bilinmektedir. (Sakaoğlu, 1994c, s.430; Müller-Wiener, 2007, s.253; Cezar, 2002, s.367-369; Andreasyan, 1973, s.62) Eremya Çelebi Kömürciyan'a a göre hasar alan eşya ve servetin hesabını yapmak mümkün olmadığı gibi; yanan evlerin, dükkânların, hamamların, fırınların ve mescitlerin sayısını ancak Allah bilebilirdi. (Andreasyan, 1973, s.62)

Bu yangından altı yıl sonra, 1639 Kasım'ından 1641 yılının başlarına kadar kentte bulunmuş olan Fransız seyyah du Loir, Ayasofya ile ilgili çalışmasıyla hatırlanabilir. (Ebersolt, 1996, s.115 ve Taddei, 2009, s. 82) Bu kitapta yer alan 28 Ocak 1640 tarihli mektubunda[93] seyyah, tarihi sütunun (*hystorialle*) önceleri Avrat Pazarı (*Marché des Femmes*) denen yerde olduğunu ve Türklerin onu "dikili taş" (*Dykili-Tach*) olarak isimlendirdiklerini anlatır. (Du Loir, 1654, s.60)

Taddei, bunun Avrat Pazarı'nın varlığını sürdürmeyişinin, aynı ismi sürdüren yeni konutlarla ve ticari yapılarla sürdürdüğünün dolaylı kanıtı olduğunu öne sürmüştür. Meydanın küçülmeye başladığını ve evlerle kaplanmaya başladığını düşünmektedir. (Taddei, 2009, s.82) 1615'te Sandys'in yaptığı çizimde, sütunun dört yanının henüz diğer yapılarla kaplanmamış halde tasvir edilmiş olduğunu göz önünde bulundurarak, sütunun çevresindeki açık alanın bu dönemde yavaş yavaş dolmaya başladığı varsayılabilir. Ancak pazarın varlığını sürdürdüğüne yönelik pek çok karşıt kanıt aşağıda sunulacaktır.

Du Loir ayrıca sütundaki kabartmaların düşük nitelikte oldukları halde içinde yer alan tepesine kadar ulaşan sarmal merdivenin olağanüstü olduklarını aktarmıştır. (Du Loir, 1624, s.60) Bu durumda De Beaveau'nun 1605'te aktardığı, sütundaki merdivenlerin tehlikeli bir durumda olduğu bilgisi ancak yüzyılın ortasında teyid edilebilmiştir.

1648 yılında kentte bulunan Fransız seyyah de Montconys, kral XIV. Louis'nin danışmanı olacak kadar yüksek rütbeliydi. (Ebersolt 1996, s.117) Bunun yanı sıra kültür ve sanat dünyasının yüksek çevreleriyle de çok yakın ilişkiler içindeydi. (Taddei, 2009, s. 83-84) Gezisinin kaydını günü gününe tutan seyyah, 22 Şubat 1648'de sütunu görmüştür. Sütunun içerisine girmesi ve üstüne çıkması mümkün olmamıştır. Seyyah bunun iki sebebe dayandırır: sütun (yıldırım düşmesi veya

[93] Bu mektup, sözü geçen kitapta yer alan ikinci mektuptur. Mektup İstanbul'dan, Dijon Parlementosu'nda danışman olan Moınsieur Lantin'e hitaben yazılmıştır. (Du Loir, 1654, s. 38-75)

yangın yüzünden) hasar görmüştür ve tehlikelidir ya da yalnızca artık Türkler çıkmalarını istememektedir. Sütunun birkaç yerinden çatlamış olduğunu görmüş olan seyyah yine de ikinci ihtimali belirtmek ihtiyacını hissetmiştir. (de Monconys, 1665, s.387-388)

2 Aralık 1655'ten 30 Ağustos 1656'ya kadar İstanbul'da kalan Fransız seyyah Jean Thévenot ise, Arkadios Sütunu'nu[94] kabaca tariflediği çalışmasında, Çemberlitaş'taki Canstantinus Sütunu'nun yangınlardan bir hayli etkilendiğinden bahsettiği halde, Arkadios Sütunu ile ilgili olarak böyle bir veri sunmaz. (Thévenot, 1978, s. 64 ve Thévenot, 2009, s.52) De Monconys'in aksine, Du Loir ve Thévenot'da 1633 yangınının etkilerinin yer almayışı, ister istemez 1633 yangınında sütunun ve muhtemelen çevresinin fazlaca etkilenmediğini gösterebilir.

İkinci yangın ise, ilkine göre kente daha fazla hasar vermiş olan Ayazma Kapısı yangınıdır. 24 Temmuz 1660'ta (Andreasyan, 1973 – Eremya Çelebi'ye göre 17 Temmuz 1660) başlayan yangın Cerrahpaşa'ya kadar ulaşmış ve üç gün boyunca etkisini sürdürmüştür. Büyük yangın anlamında, *Harik-i kebir* denen bu afetin de sütuna zarar verdiği bilinmektedir. (Cezar, 2002, s.370-375; Andreasyan, 1973, s.71; Çubuk, 1973, s.285)

Eremya Çelebi Kömürciyan'ın aktardıklarına göre bu yangında, 120 saray ve konak, 40 hamam, 360 cami ve mescid, 100'den fazla mahzen, 100 han, birçok medrese, tekke, kilise, 80.000 ev yanmış, 2700 ila 4000 kişi can vermiştir. (Cezar, 2002, s.372; Öztelli, 1976, s.629)

Mustafa Cezar, bu felakete maruz kalan bazı insanların, kurtarabildikleri kadar eşyayla Kebeciler Hanı ve Avrat Pazarı'ndaki Cerrah Mehmed Paşa Camii gibi taş binalara sığındıklarını ve ateşin buralara kadar ulaşması ile yanarak ya da dumandan boğularak can verdiklerini aktarır. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'dan naklen Cezar, yangın sonrası en hızlı tamir edilen binalardan birinin, Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa'nın teklifi üzerine Cerrah Mehmed Paşa Camii olduğunu belirtir. (Cezar, 2002, s.372 ve s.375) Bu belki de bölgenin nüfusunun fazlalığı, bu nedenle bu yapıya gereksinimin bir hayli fazla olduğunu gösterebilir.

---

[94] Ali Berktay çevirisinde, "hikayeli sütun" olarak anılmıştır. (Thévenot, 2009, s.52)

Pekak 1633 ve 1660 tarihlerini, muhtemelen yanlışlıkla, sütuna zarar veren "deprem"lerin tarihleri olarak aktarmıştır. Yine aynı yazıda Pekak, bu afetlerin neticesinde çevresindeki evlerin sütunun üzerine yıkıldığının bilindiğini yazar. Bu durumda bu dönem için burada bir meydanın varlığından söz edilemeyeceğini belirtmektedir. (Pekak, 1993, s.306) Diğer yapıların sütunun üzerine yıkılmış olmaları sütunun yakın çevresindeki doku kadar, bu dokunun sütuna verdiği zararı da ortaya koymaktadır.

Bu yangınların kentsel dokuya ve mimariye olan tartışmasız yansımalarının dışında; gündelik hayata, kültür-sanat hayatına da yansımaları olması elbette olağandır. Bu bağlamda, kentin karşılaştığı en büyük yangın felaketlerinden biri olan 1660 Ayazma Kapısı Yangını, halk şairlerinin de ilgisini çekmiştir. Bilinen en eski yangın destanları bu yangın üzerine yazılmışlardır[95]. (Koz, 1994, s.425)

Kâtibzade'nin 1660 yangınına ilişkin olarak yazmış olduğu, *Tarih-i İhrak-ı Kebir* isimli destan, bu yangınla ilişkili önemli kaynaklardan biridir. Bu destanda yangının yayıldığı semtler, yanan binalar ve yaşananlar anlatılmıştır. *Hâdikatü'l Cevami*'nin yazarı Ayvansaraylı Hüseyin de bu şiiri *Mecmua-i Tevarih-i Ayvansarayî* isimli kitabına almıştır. (Çubuk, 1973, s. 285; Sakaoğlu, 1994c, s.430; Cezar, 2002, s.373-375) Destanın bir bölümü de elbette Haseki ve Avrat Pazarı'na ilişkindir.

(...) Vardı andan Bayram Paşa türbesine bir ucu

Karşusunda yattı cümle Haseki mahâlleli

Çıkdı andan Câmii Cerrâh'ı yaktı şöyle kim

Nice âdemler yanup rızkıle kaldı dökülü

Yandı Avratbâzârıyla <u>Dikilitaş çarşusu</u>[96]

Kaldı kesildi orada âteşin iki kolu (...)

---

[95] Kâtibzade'nin destanının dışında, 1660 Ayazma Kapısı yangını üzerine, Aznavuroğlu'nun yazdığı, burada alıntılamayacağımız bir destan daha bulunmaktadır. (Koz, 1994, s.425; Pamukciyan, 1960, s. 1728-1729; URL-3, 2012; Öztelli, 1973, s.629-633)

[96] Cezzar ve Ünver burada "çarşusu" yerine "çevresi" ifadesini kullanırken, (Cezzar, 2002, s.374; Ünver, 1950, s.688) Sakaoğlu ve Çubuk "çarşusu" ifadesinde birleşmişlerdir. (Sakaoğlu, 1994c, s.437; Çubuk, 1973, s. 285) Benzer şekilde bir üstteki dizede "rızkile" olarak aktarılan ifade, Sakaoğlu ve Çubuk'ta "razkapla" olarak ele alınırken, Cezzar ve Ünver'de "rızkile olarak alıntılanmıştır.

(Çubuk, 1973, s. 285; Sakaoğlu, 1994c, s.437; Cezar, 2002, s.373-375) Bu dizelerden bu yangında yalnızca sütunun değil, mahallede yer alan çarşının yani sabit dükkânların hasar aldığını anlıyoruz. Sütun ile tanımlanan bu çarşı belli ki sütunun çok yakınlarında yer alıyordu.

Yangınlar muhtemelen eski İstanbul'un sık sık karşılaştığı felaketlerdendi. Yine de onyedinci yüzyıl İstanbul'u için yangınlar daha da büyük etkiler yaratır hale gelmişti. Yangınların yıkıcı etkisini artıran en önemli faktörler artan nüfus ve konut dokusunun sıklaşmasıdır. (Koz, 1994, s.425; Sakaoğlu, 1994c, s.427) Mustafa Cezar bu faktörlerin yanı sıra, büyük çaplı binalar ve anıt eserlerde kullanımı yaygın olan taş ve tuğla gibi yangın dayanımı yüksek malzemelerin, konut ve bir kısım ticaret yapılarında kullanılmadığını aktarır. Bunların yerine ahşap malzemenin kullanılıyor oluşu, konut dokusunda bitişik nizamın nüfus artışına paralel biçimde yaygınlaşması yangınların sayısının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, sayılan faktörler, sokak açıklıklarının darlığı gibi ek faktörlerle birleşerek, yangınların yayılma hızı artmakta, böylece geniş alanları bir çırpıda yok eden bir hal almasına neden olmaktadır. (Cezar, 2002, s.354)

1660 yılındaki büyük yangından hemen sonra, 1666 yılında İstanbul'da bulunan ve *Türkiye ve Yunanistan'a Seyahat* (*Voyage en Turquie et en Grece*) isimli kitabında İstanbul'daki izlenimlerine yer veren Robert de Dreux, Arkadios Sütunu'nu görmüş ve içine de girebilmiştir. İçeriden gözlemleyerek, yapının büyük değirmen taşlarınına benzer biçimdeki taşların üst üste konulmasıyla inşa edildiğini, bu taşların iki kişinin aynı anda geçebileceği denli, en azından 12 ayaklık bir çapa sahip olduğunu belirtmiştir. (de Dreux, 1925, s.50; Eyice, 1993, s.306-307; Eyice, 1959, C.2, s.1015)

Seyyahın aktardıklarına göre, sütunun ortalarında bir yerlerde merdivenler yıkılmış olduğundan daha yukarı çıkamamıştır. Seyyah merdivenlerin yıkılma sebebinin, sütunun çevresindeki evlerin bir yangında yanması neticesinde gerçekleştiğini, alevlerin birçok yerde çatlaklara sebep olduğunu ve birçok basamağın yıkıldığını aktarmıştır. (de Dreux, 1925, s.50) de Dreux'nün bu gözlemleri, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, Avrat Pazarı mahallesindeki kentsel dokunun nasıl olduğuna dair ipuçları vermektedir. Bu anlatım yukarıda Pekak'tan aktardığımız, evlerin sütunun üzerine yıkılması öyküsünün aslı olabilir.

1670'e doğru kente gelen İngiliz Thomas Smith (Eyice, 1959, C.2, s.1015-1016), Oxford'daki Magdalen College'ın mensubuydu. (Ebersolt, 1996, s. 146) Latince olarak yazdığı eserinde, sütunun kadınlar pazarında[97] bulunduğunu belirtmiştir. Genel tasvirlerde çağdaşlarıyla uyuşurken, geçen yüzyılların sütun üzerindeki kabartmalara çok ciddi tahribat yaptığını belirtmiştir. (Smith, 1674, s.120) Bu hasarın sebebi gelişinden hemen önce gerçekleşen büyük yangın olmalıdır. Ne var ki varlığından bahsettiği döner merdivenle ilgili herhangi bir başka detaya yer vermemiştir.

Smith ayrıca, Fransızların sütuna neden *Tarihi Sütun* dediklerine açıklama getirmiştir. Ona göre, Arkadios sütunu yaptırırken, anıtın sadece sanatsal öğe olarak ön plana çıkmasını hedeflememişti, aynı zamanda kendisinin tarihe iz bırakan edimlerinin gelecek kuşaklara ulaşması yönündeki hırsı ona bu anıtı yaptırmıştı. (Smith, 1674, s. 121)

Bu çalışma sırasında, özellikle Fransız seyyahların çok benimsedikleri *Tarihi Sütun* ifadesinin pek çok farklı yazılışına birçok dildeki eserlerde rastlandığı belirtilmedir: *histoirée, historia, Historiaca, historiada, historiale, Historiata, Historica, historical, istoriata, quam historiatam* vb. Bu sözcüğün Fransızca *histoire*[98] sözcüğünden türetildikleri varsayımıyla aynı zamanda *hikaye* anlamında kullanılmış olabileceği söylenebilir. Bu söylem Taddei'nin öne sürdüğü *dizi-çizgi* varsayımıyla paraleldir.

1672 yılında İstanbul'da bulunan Şövalye Laurent d'Arvieux, 1660 yangınının sütunda bıraktığı etkiyi gözlemlemişti. Seyyahın belirttiği kadarıyla, çevre evleri yakan yangın yüzünden sütun harap olmuştu. (Arvieux, 1735, s.470; Ebersolt, 1996, s.137)

Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen Joseph Grelot, öncüllerinin kitaplarındaki plan, rölöve ve çizim eksikliklerini gidermek niyetindeydi. 1680 yılında yayınlanan *Relation Nouvelle d'un Voyage à Constantinople* isimli seyahatnamesinde, Arkadios Sütunu'nu ayakta gördüğünü belirtmiştir. Önceleri sütunun büyükçe bir meydanın ortasında yer aldığını belirten seyyah, artık meydanın evlerle dolmuş olduğunu

---

[97] Smith yazısında "Foro mulierum" ve "Aurat Bazar" ifadelerini birlikte kullanmıştır.
[98] Sözcüğün kökeninin antik Yunanca'da *soruşturma* anlamında kullanılan *historia*'ya dayandığı düşünülmektedir.

bildirir. Hatta bazı evlerin sütuna değer şekilde yapılmış olmalarından dolayı, sütun tabanının tümüyle saklı kaldığını dahi iddia etmiştir. Daha önceleri sütunun tepesine ulaşan merdivene çıkılabildiği halde, artık buna izin verilmediğini aktarmıştır.[99] (Grelot, 1680, s.80-82) Bu durumda, 1660 yangının hasar verdiği mahalle 20 yıl gibi bir sürede yeniden ve belki daha sık bir dokuyla yeniden imar edilmişti.

British Museum'da bulunan ve Grelot'ya atfedilen bir el yazmasında Arkadios Sütunu'nun henüz yıkılmadan önceki halini gösteren bir resim[100] bulunmaktadır. (bkz. Şekil 3.28) (Hasluck, 1912, s.273)

Şekil 3.28 : Grelot'ya atfedilen eskiz. Görsel Hasluck (1912)'den alınmıştır.

[99] Sütuna çıkılamamasına ilişkin Grelot'nun iddiaları sonraki sayfalarda, Spon'un gezi notlarıyla birlikte sunulmuştur.
[100] Envanter numarası MSS. Add. 22, 912 – f.119.

Seyahatnamenin 1680 yılında yapılan baskısında bu resim yer almamıştır. Bu çalışmayı ilk kez yayınlayan Hasluck, resmin, bu sütunun çizimini yaptığını hiçbir yerde belirtmemiş olan Grelot'ya ait olduğunu tespit etmiştir. Yukarıda verilen anlatımda da belirtildiği gibi sütun tabanını göremeyen Grelot, bunu çizimine de yansıtamamıştır. (Hasluck, 1912, s.273)

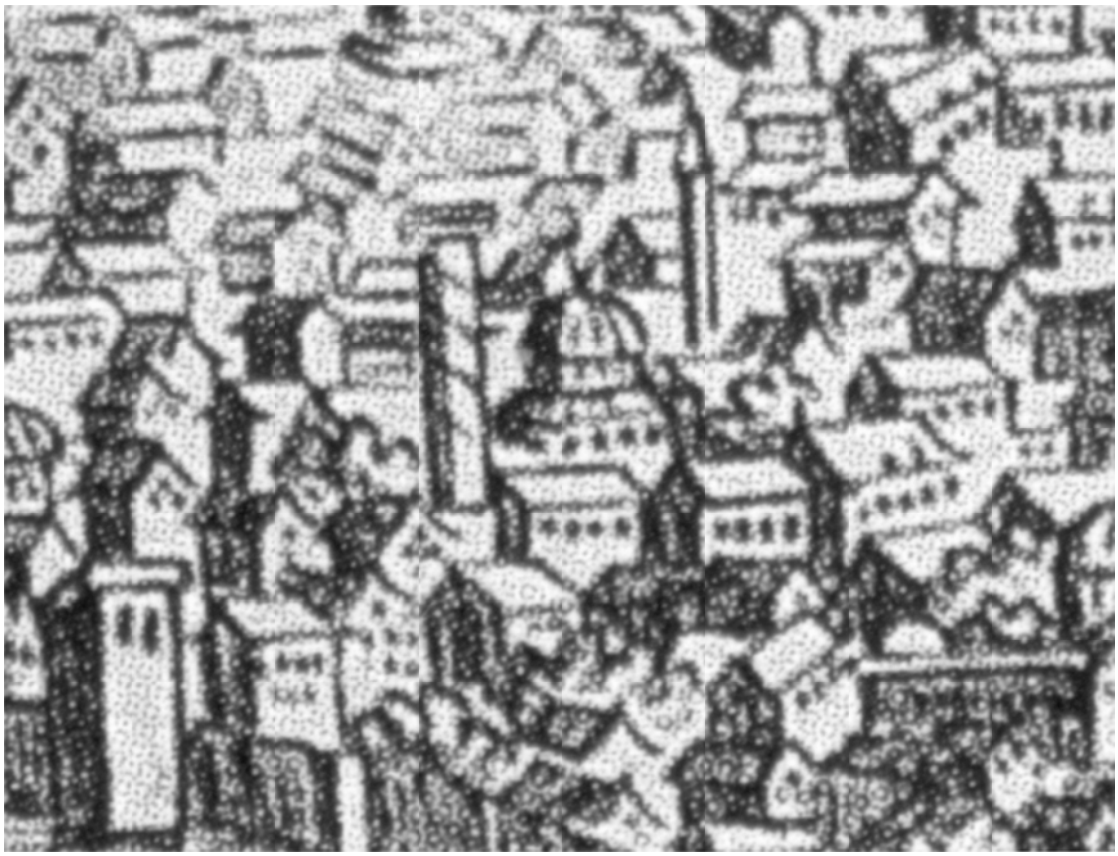
Grelot'nun çiziminde sütun kaidesinin hemen bitişiğindeki evler dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, sütunun bezeme bantlarının sayısı oldukça abartılmıştır. Yine de bu çizim, bölgedeki yerleşimin sütunun hemen dibine kadar yayıldığının en sağlam görsel kanıtlarından biridir.

Grelot Seyahatnamesinde yer alan harita-panoramada bölgenin oldukça kalabalıklaştığı görülebilir. Sütunun güney tarafında küçük ölçekli birbirine tıpatıp benzeyen üç yapı sıralanırken, bu yapıların kuzeyinde, sütunun yanı başında kubbeli ve minareli bir başka yapı görülmektedir. (bkz. Şekil 3.29 ve 3.30)

Şekil 3.29 : Grelot'nun seyahatnamesinde yer alan İstanbul görünümü, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Kubbeli ve minareli yapının Haseki Camii ve Cerrahpaşa Camii olma ihtimali bulunmaktadır. Ne var ki Haseki Camii'ne 1612 yılında ikinci kubbe eklendiğine göre, bu yapının Cerrahpaşa Camii olma ihtimali kuvvetlenir. Fakat diğer üç yapının kimliğini tespit etmek güçtür. Bunların bölgedeki sıkışık konut dokusunu temsil ettikleri düşünülebilir.

Şekil 3.30 : Grelot'nun seyahatnamesinde yer alan İstanbul görünümünden detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Doğan Kuban'ın 1996'da yayınlanan çalışmasında, 16. yüzyılda artan nüfusun etkisiyle, Arkadios Forumu'ndan batıya doğru kara surları boyunca mahallelerin çoğalmasından bahsedilmektedir. Bu çerçevede, yukarıda daha önce söz edilen, Davud Paşa'nın külliyesine gelir sağlamak için Avrat Pazarı'nda inşa ettirdiği 108 dükkân bunlar olabilir mi? (Kuban, 1996, s.250; ayrıca Cezar, 2002, s.113) Elbette bu tasvirde görülen yapıların bu dükkânlar olduğunu söylemek güçtür.

Yine de en azından sıklaşmış kentsel dokuyu gösteren bu tasvir, bölgenin topografyasındaki değişimleri takip etmek adına önemlidir.

Venedik Correr Müzesi'nde bulunan Venedik'in İstanbul'daki balyosu Giovanni Soranzo'nun[101] yaklaşık olarak 1649-1655 arasında kentte yaşadıklarının anlatıldığı (Taddei, 2009, s.83) ve bir el yazmasında[102] yer alan bir minyatür Avrat Pazarı'nın on yedinci yüzyıldaki durumu için en önemli belgedir. (bkz. Şekil 3.31)

---

[101] Banu Mahir'e göre, Soranzo ve Ballarino'nun (Mahir, 2005, s.74)

[102] Kısaca *Memorie Turche* (Türk Hatıraları) olarak anılan bu yazmanın orijinal isminin *Memorie di Sultani e cose Turchesche, e di Baili Veneziani e generali d'armata contro il Turco* (*Sultanın ve*

Şekil 3.31 : Avrat Pazarı'nın, Venedik Correr Müzesi'nde bulunan bir minyatürü. Görsel Yüzy. (1995)'ten alınmıştır.

Türklere dair şeylerin ve Venedik Balyosunun ve Türklere karşı –oluşturulmuş- ordu generalinin anıları) olması muhtemeldir. (Taddei, 2009, s. 83)
Yazma Venedik Correr Müzesi envanterinde *ms. Cicogna 1971* olarak kayıtlıdır.

Muhtemelen yerel bir minyatür sanatçısının elinden çıkmış olan bu minyatürün, on yedinci yüzyılda çarşı ressamlarınca[103] neredeyse seri biçimde üretilen kıyafet albümleriyle aynı çerçevede üretildiği düşünülmektedir. Bu albüm de dönem kıyafetlerini içerir. Bunun yanı sıra, tarihi konuları ele alması, Venediklilerle Osmanlıların Çanakkale'de yapılan deniz savaşını anlatması, kentteki günlük yaşam öğelerini ve Osman Gazi'den IV. Mehmed'e kadar olan padişahların portrelerini[104] içermesi yönlerinden istisnaidir. (Mahir, 2005, s.74)

Minyatür, sütunun genel hatlarını görece uygun göstermiştir. Fakat sütun gövdesinde bulunan bezeme bantlarının sayısı, bantların sağdan sola yönelmiş olması gerçek dışıdır. Öte yandan tek kubbeli bir caminin duvarı sütuna oldukça yakın gösterilmiştir ki ne Haseki Camii ne Cerrahpaşa Camii sütuna bu denli yakın değildir. Sütunun üzerindeki kabartmalar şematiktir ve çoğu bant tek bir öğe ile özetlenmiştir.

Sütun gövdesinde yer alan öğeleri Freshfield çizimlerinde aramak mümkündür. Alttan ikinci ve üçüncü bantlarda atlar, beşinci bantta (Freshfield çizimlerinde yürür pozisyonda, minyatürde oturur pozisyonda) insanları, 6, 7, 8 ve 9uncu bantlarda denizi (minyatür sanatçısı denizi balık olarak özetlemiş olabilir) gemileri bulabiliriz. Minyatürün üst dizilerinde yer alan insanların dışında kalan öğeleri Freshfield çizimlerinde bulmak bir yana, bunları tanımlamak bile hayli zordur.

Sütunun çevresinde hiçbir yapı gösterilmemiştir. Bu durumun aşağı yukarı benzeri, Sandys gravüründe gözlemlenirken, sanatçının antik eserin detaylarının daha rahat görülmesi için bu biçimde tasvir edilmiş olabileceğini varsaymıştık. Fakat burada aynı kaygının güdülmüş olması muhtemel görünmüyor. Bu durumda bu minyatür hangi tarihe aittir.

Minyatür, Sanderson'un 1594 tarihli tasvirine uygun düşer. Ne var ki balyosun hayatının 1649-1655 arasını anlatan kitaptaki minyatürün yüzyılın ortasına tarihlenmesi muhtemeldir. Bu durumda iki yangının arasında sütunun çevresinin boşaldığını var sayabiliriz. Sütunun yüzeyinde yangına ilişin bir ize ya da sütunun yüzeyinde bir çatlağa rastlamıyoruz.

---

[103] Çarşı ressamları, çarşıda dükkanları olan, müşterilerinin ısmaladığı konularda resimler yapan profesyonel halk ressamlarını tanımlamaktadır. (And, 1985, s.256; And, 1990, s 6)

[104] Albümde diziyi tamamlayan başka portrelerin de yer aldığı ve bunların bu albümden ayrıldığı yönünde ciddi kanıtlar vardır. Bu konuda Mahir, 1995, s.74'e bakınız.

Minyatürlerin şematik anlatımlar olmaları nedeniyle, sütundaki bezeme bantlarının sayısını tutturamaması, bantlardaki tasvirlere ve sütunun fiziksel durumuna ilişkin detaylara rastlanmaması makul gelebilir. Yine de, o dönemde sütuna bitişik bir yapılaşma olsaydı bunu bu minyatürde görmemiz daha muhtemel görünüyor.

Minyatürün arka planında, pazarın hemen ucunda, sütuna çok yakın bir konumda bir cami yer almaktadır. Bu cami tek kubbelidir ve eğer minyatürün 1612 yılından sonrasına tarihlendiğini kabul edersek bu caminin Cerrahpaşa Camii olması daha muhtemeldir.

Öte yandan bu tasvir, doğrudan gözlemlerin neticesi değildir. Zaten, minyatür sanatında uzaklık ve boyut ilişkisinin batının perspektif algılı resim sanatına göre daha farklı olduğu bilinir. Dolayısıyla nesnelerin oldukları gibi tasvir edilmeleri beklenmemelidir. Bu örnekte Cerrahpaşa Camii ya da Haseki Camii'nin sütuna olan 150 metre civarındaki uzaklıkları bu tasvirde çok daha yakın gösterilmiştir.

Çarşı ressamının külliye ile pazar arasında bir çeşit anlamsal "yakınlık" kurmuş olması muhtemeldir. Tasvir edilen caminin Haseki Camii olması, pazarla anlamsal "yakınlık" kurması anlamında daha makul görünmektedir. Bu yakınlığa yukarıda Haseki Külliyesi'nin ele alındığı bölümde bir miktar değinilmiştir. Özetle bu yakınlığı Haseki Külliyesi'nin "kadın"larla ilişkili kimliği, külliyenin yer seçiminde gösterilen "nezaket" ve burada üretilen bahçe ürünlerinin pazarda satıldığına yönelik bilgi olarak üç başlığa indirgenerek ve hatırlatılabilir. Ne var ki bu durumda, minyatürün yapıldığı dönemden 30-40 yıl kadar önce, camiye eklendiği bilinen ikinci kubbenin göz ardı edildiği düşünülmelidir.

Bir diğer ihtimal de bu caminin belirli bir cami olmaması, figüratif amaçlarla İstanbul, islam kenti ve doğu imgelerini anıştıran görsel bir gösterim olması ihtimalidir.

Minyatür Avrat Pazarı'nın olağan bir gününün en önemli belgesidir. Burada, alıcı ve satıcı topluluğunu kadın ve erkeklerin oluşturduğu söylenebilir. Bütün bunlar, Avrat Pazarı ile ilgili olarak, bu tezde aktarılan bilgilerin sağlaması niteliğindedir. Minyatürde tasvir edilen pazarın niteliklerine göz atacak olursak; pazarda çiçek, meyve ve kümes hayvanlarının satıldığı görülebilir. Minyatürün kısa lejandında da

bu bilgiye rastlanabilmektedir. "*Tanc (?) bazar, strada che conduce al Divano, ove si vendono fiori, frutti polami et altre cose*"[105] yazmaktadır. (Yüzy., 1995, s.260-261)

Minyatürde, alıcı ve satıcı olarak kadınların da gösterilmesi, Avrat Pazarı'nda kadınların ticaret içine girebilmiş olmalarının kanıtıdır. Yukarıda belirtildiği gibi bu durum, ekonomik koşulların getirisi olarak gelişmiş olabileceği gibi, kentin Bizans devrinden beri sürdürülen geleneklerinin devamı olarak da gelişmiş olabilir. (bkz. 3.1 nolu Osmanlı Ticaret Kültürü'nün Bir Parçası Olarak Avrat Pazarı başlıklı bölüm)

Aynı dönemde, 1675 yılında kendisini İran'a götürecek kervanı beklerken, 11 ay süreyle kentte bulunan seyyah Jean Baptiste Tavernier, Topkapı Sarayı üzerine bir çalışma yapmıştır. (Ebersolt, 1996, s. 143-144) O dönemde saray bahçesinde yer aldığından, muhtemelen hiç görmediği (Taddei, 2009, s.88) ya da hızlıca görebildiği (Ebersolt, 1996, s. 145) Gotlar Sütunu'nu Arkadios Sütunu'na benzer biçimde tariflemiştir. (Tavernier, 1681, s.326)

Geffroy (1895), Ebersolt (1996) ve Taddei (2008)'in de benimsediği bu genel kabulü sürdürerek, bu sütunun Arkadios Sütunu olduğunu varsayarsak, sütunun bezemeleri oldukça harap, figürlerin kafaları kırıktır. Hatta sütun tabanının çevresinde otlar bitmiştir. (Tavernier, 1681, s.326)

Bundan birkaç yıl sonra, Grelot'nun 1680 tarihli görünümü, hakkâk Jean Baptist Liebaux tarafından kopyalanır. Bunda küçük ölçekli yapıların sütuna ne denli yanaştığını görmek daha kolaydır. (bkz. Şekil 3.32 ve 3.33)

Grelot'nun kente gelmesinden kısa bir süre önce, 1674-1676 yılları arasında gerçekleştirdikleri kapsamlı seyahatlerinde, İstanbul'a da uğramış olan Jacop Spon ve George Wheler Avrat Pazarı'nda Arkadios Sütunu'nu da görmüşlerdir. Pek çok seyyah gibi, onlar da sütunun kapsamlı tarifini yaparken çevresinde bulunan pazar ve çarşıyı es geçmişlerdir. Spon, sütunun yüzeyindeki bezemelerin, Türklerin batıl inançlarından ziyade, zamanın yıpratıcı etkisinden ötürü hasarlı olduklarını belirtmiştir. (Spon, 1678, s.226-228)

---

[105] Lejantta yer alan Tanc sözcüğü belli ki Taddei tarafından da anlaşılamamıştır. Tercümesi şu şekildedir: Tanc Pazarı, Divân'a giden cadde(de), çiçeklerin, meyvelerin kümes hayvanlarının ve diğer şeylerin sayıldığı (yer). Tercüme yapılırken *polami* sözcüğü, güncel İtalyancada kümes hayvanları anlamındaki *pollame* biçiminde ele alınmıştır.

Şekil 3.32 : Jean Baptist Liebaux tarafından yayınlanmış İstanbul görünümü, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Şekil 3.33 : Jean Baptist Liebaux tarafından yayınlanmış İstanbul görünümünden detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Önemli bir ayrıntı, sütunun kentin ortasında yer aldığını ifade etmiş olmalarıdır. Oysa kentin merkezi yüzyıllardır sarayın, Ayasofya'nın bulunduğu alandır. Spon ve yoldaşının burada ifade etmek istedikleri belki de, sütunun bulunduğu alanın kentin merkezi sayılabilecek işlerlikteki bir alanda yer aldığıdır. (Spon, 1678, s.226-228; Ebersolt, 1996, s.142-143)

Spon ve yoldaşının çalışmasında izin alamamaları neticesinde sütuna çıkamadıkları belirtilmiştir. Hatta uzun uzadıya, Türklerin bazı kuruntular sebebiyle Hıristiyanların buraya çıkmalarını istememiş olabileceklerini aktarmıştır. Spon, Türklerin, ölümden sonra bu sütuna çizilmiş figürlerin çizerlerinden ruhlarını isteyeceğine inandıklarını yazmıştır. (Spon, 1678, s.226-228) Görüldüğü gibi Spon da söylence dağarcığımıza katkıda bulunan isimlerdendir.

Öte yandan, merdivene çıkmasına izin verilmeyen ilk seyyah Spon değildir. Yüzyılın ortalarında de Monconys aynı durumdan bahsetmiş ve sütuna çıkamamasının bir sebebinin de Türklerin bunu istememesi olduğunu aktarmıştır. (de Monconys, 1665, s.388) Güvenlik nedeniyle oluşmuş olabilecek bu engellemeler, seyyahların anılarında bir çeşit karşıt söylem malzemesi halini almıştır. (Taddei, 2008, s. 85)

Geffroy, Grelot'nun bahsettiği, kendisinden az evvel gelen ve buraya çıkma izni alabilen tedbirsiz seyyahın Spon olabileceği[106] fikrini ortaya atmıştır. (Geffroy, 1895, s. 112) Grelot ismini vermediği bu seyyah, salık verilenlerin aksine tepeye çıktığında, adını sütunun tepesine yazmış, kendini belli edecek bazı davranışlarda bulunmuş, ahalinin tepkisini çekmiş ve hatta bu işin sonucunda falakaya yatırılmıştır. Grelot kendisinin sütuna çıkmasına izin verilmemesinin, bu isimsiz seyyah yüzünden olduğunu belirtmektedir. (Grelot, 1680, s.82-83) Taddei, bahsedilen uygunsuz davranışın, sütunun tepesine çıkıp çevre evlerdeki kadınları gözetlemek olduğunu yazar. Grelot'nun aktardığı bu metnin, hikayeye folklorik bir tat vermek amaçlı eklenmiş, klişe bir metne benzediğini aktarmıştır. (Taddei, 2009, s. 86)

Burada belirtmeliyiz ki sütuna çıktığını tespit ettiğimiz son Fransız seyyah, 1666'da kentte bulunan Robert de Dreux'dür. Ne var ki o da sütunun ortasında bir yerlerde merdivenler yıkılmış olduğundan yarı yolda kalmıştır. Öyleyse ardılı Spon muhtemelen izin verilse de sütunun tepesine çıkamayacaktı. Grelot'nun öyküsü, bizce sütunla ilişkilendirilen mitoslardan çok da farklı değildir.

---

[106] Spon sütuna çıkamadığını aktarmıştır.

Hemen hemen aynı dönemde, 1678 yılının sonlarında İstanbul'a ulaşan, Hollandalı seyyah Cornelius de Bruyn, kapsamlı seyahatnamesini yazarken, öncülleri Petrus Gyllius'un, De Montconys'in, Spon ve Wheler'in yazdıklarından da bazı parçaları aktarıyordu. (Ebersolt, 1996, s.148) De Bruyn bezestenleri, pazar ve çarşıları anlattığı bölümün ardından, Arkadios Sütunu hakkında, sütunun *Avret-Bazaar* isimli kadınlara has pazarda bulunduğunu aktarır. De Bruyn'ün anlattığı kadarıyla, eskiden büyük Avrat Pazarı'nda yalnız olan sütunun, artık onu çevreleyen evlerin üstünden ne kadarı görünüyorsa, ancak o kadarını görmek mümkündü. Çevreleyen evler sütunu öyle yakından sıkıştırmışlardı ki, sütun tabanını rahatlıkla ve tehlikesiz bir şekide görebilmek için yeterli açıklık bulunmuyordu. Ayrıca, bu evlere girebilmek için de izin alamamıştı. (de Bruyn, 1725, s.152-154) 1660 yangınından sonra bölgenin daha sıkı bir dokudaki yerleşme bölgesi haline geldiğini gösteren önemli kanıtlardan biri olarak de Bruyn'ün seyahatnamesi sayılabilir.

De Bruyn'a göre, sütunun görünen kısmında, çeşitli yerlerde çatlaklar bulunuyordu ve işittiği kadarıyla tabandaki figürler tümüyle bozulmuştu. Ayrıca seyyah, İstanbul halkının büyük bir çoğunluğunun, sütunun üzerinde yer alan kabartmaların neyi tasvir ettiğini bilmediklerini ifade etmiştir. (de Bruyn, 1725, s.153) Bu da zaten mitosların oluşumunu açıklayan en önemli sebeptir.

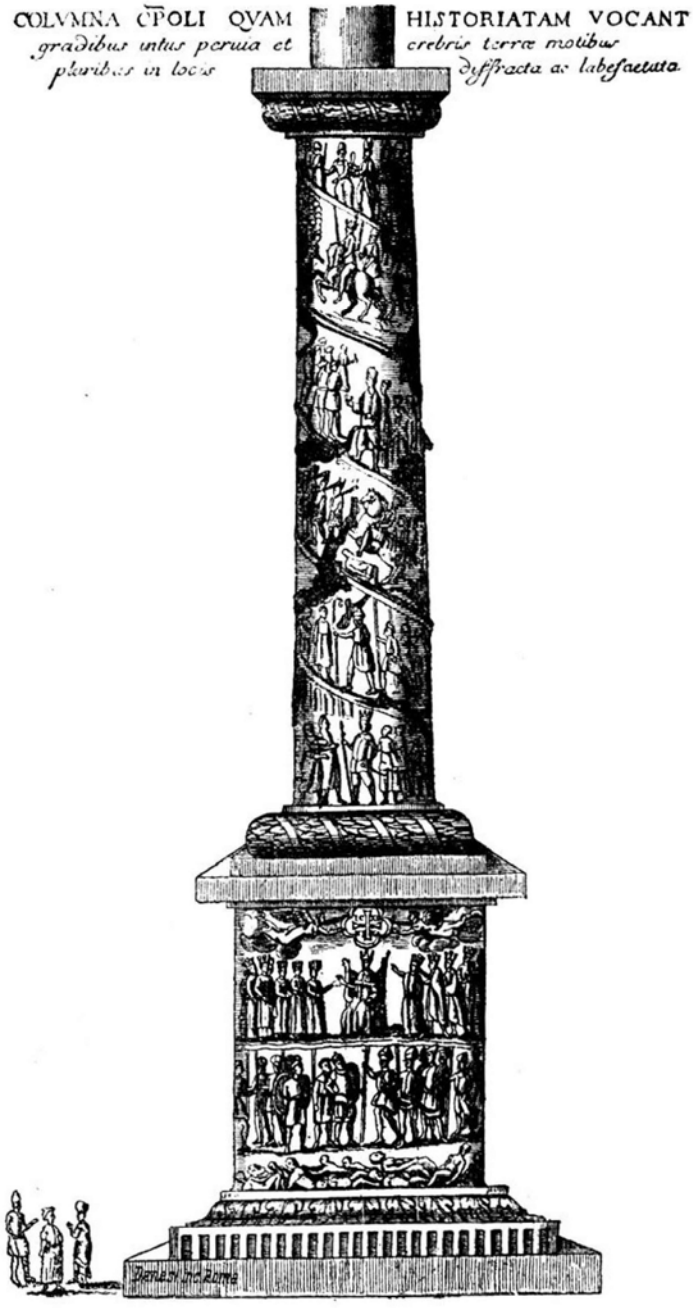
1680 yılında yayınlanan *Constantinopolis Christiana* isimli eserinde[107] tarihçi Du Cange, Arkadios Sütunu (*Columna Historiata*) olabileceği düşünülen ve araştırmacıların tuhaf buldukları bir resmi yayınlar. (bkz. Şekil 3.34) Du Cange bu resmi Paris'teki Saint Geneviève Manastırı'ndaki din görevlilerinden biri olan P. du Molinet[108]'den edindiğini belirtse de Banduri resmin orijinaline erişememiştir.

Geffroy özellikle sütundaki bantların sağdan sola yönelmesini, Roma sütunlarında görülmeyen bir özellik olarak değerlendirmiştir. Sütunda 6 bant gösterilmesi resimdeki bir diğer tuhaflıktır. Bu tasvirin Theodosios Sütunu'na ve hatta kentteki üçüncü bir sütuna ait olma ihtilmali üzerinde durulmaktadır. (Geffroy, 1895, s.123 ve 130) Strzygowski resimdeki tuhaflıkları değerlendirirken, sanatçının acele etmesi gerekmiş olabileceğinden, taslak niteliğinde bir çalışmada bulunmuş olabileceğini hatırlatmıştır. (Strzygowski, 1894, s.243)

---

[107] Cilt 1, sayfa 79. (Geffroy, 1895, s.123)
[108] Strzygowski bu ismi Claudius Molinetus olarak aktarmıştır. (Strzygowski, 1894, s.243)

Resmin lejandında, "*Columna C[onstantino]poli quam historiatam vocant/ gradibus intus pervia et crebris terrae motibus/ pluribus in locis diffracta ac labefacta*"[109] yazısı göze çarpar. Özellikle merdivenlerin durumu, yazarın sütunun güncel durumuyla ilgili bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.34 : Du Cange'ın 1680'de yayınladığı Columna Historiata resmi. Şekil Geffroy (1895)'ten alınmıştır.

[109] K[onstantino]polis'teki Tarihi diye adlandırılan sütun –içindeki merdiven hasarlıdır ve sıklıkla olan depremler[den] / pek çok yerinden çatlamış, yıkılmış.

XIV. Louis'nin emriyle kente gelen Fransız Gravier d'Ortières'in asıl amacı kentin Fransızlar tarafından fethedilmesine ilişkin casusluk faaliyetleriydi[110]. 1686 tarihli yayınlanmamış bir mektubunda[111] sütunun kapsamlı bir tasvirini yapar. Figürlerin ve merdivenin büyük ölçüde hasarlı olduklarını aktarmıştır. (Geffroy, 1895, s.109-110)

Gravier d'Ortières'in tasvirinin bir bölümü sütunun tabanına ayrılmıştır. Bu bölümü en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Oysa yine kendisi bezemelerin çok büyük ölçüde hasarlı-kırık olduklarını belirtmiştir. Bu durum, sütunun mevcut durumu göz önüne alındığında, seyyahın eski tarihlere ait bir resimden yararlanıp yararlanmadığı sorusunu gündeme getirir. (Taddei, 2009, s.91)

Mektubun ilgili bölümünün sonlarında sütundan bahsedilerek, "*Elle est un peu diminuée, du tiers inférieur en haut"* (*üstten bir çeyrek aşağıya, biraz indirilmiştir*) ifadesine yer verilmiştir. Bu metni borçlu olduğumuz Geffroy (1895, s.110) ve Taddei (2009, s.91), bu konuda hiçbir açıklamada bulunmazlarken, bu ifade sütunun nihai mertebesine değilse de belli ölçüde indirildiğine yorulabilir. Ne var ki, sütunun indirilmesini bu tarihe yaklaştıranlar dahi her nasılsa bu metnin bu bölümünden bahsetmezler.

1693 yılının 24 Eylül'ünde (Cezar'a göre 5 Eylül 1693) Ayazma Kapısı yangını tekrarlanacak, yine Avrat Pazarı'ndaki Çınar Camii'ne kadar ulaşacaktı. Bu yangının da bilançosu bir hayli ağırdı: 18 cami, 19 mescit, 17 mektep, 10 medrese ve tekke, 11 hamam, 12 fırın, 2547 ev, yeniçeri kışlalarından 87 oda, 1146 dükkân, 22 değirmen, 3 yağhane, 3 han ve at ahırları ve Yahudi evlerinden oluşan 159 yapı. (Sakaoğlu, 1994c, s.427; Cezar, 2002, s. 378-379) Bu yangında bölgenin ne kadar hasar aldığına ilşkin kaynaklarda bunların dışında bir detaya rastlanmamıştır.

Ebersolt'a göre, tıpkı on altıncı yüzyılda olduğu gibi, on yedinci yüzyılda da Bizans'tan kalma eserler hasar almayı sürdürmüştü. Tekfur Sarayı'nın çatısı çökmüş, Hipodrom'daki taş örme dikilitaş dağılacak hale gelmiş, Arkadios Sütunu yavaş yavaş parçalanmıştı. (Ebersolt, 1996, s.153) Hatta yüzyıl sonunda sütunu ayakta gören seyyahların ardından gelecek olanlar, onlar kadar şanslı olamayacaklardı.

---

[110] Bu konuda bkz. Bilici, F. (2004). 14. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı - Louis XIV. Et Son Projet De Conquete D'Istanbul. Türk Tarih Kurumu Yayınları. İstanbul.

[111] Paris, Ulusal Kütüphanesi, Yazma eserler arşivi, Supplément Français 19, 7176. (Geffroy, 1895, s. 110) Eser halen aynı kodla aynı arşivde yer almaktadır. Bkz. Kütüphanenin web sitesi: http://www.bnf.fr
Geffroy bu mektuptaki ilgili paragrafı aynen yayınlamıştır. (Geffroy, 1895, s.110)

Yüzyılın sonunda seyyahlar, artık içine giremedikleri bir sütunun tarifini yapıyorlardı. Sütun hasar almış ve çevresinin güvenliğini tehdit eder hale gelmişti. Belki bu sebebin dışında, seyyahların sayısının artması[112], ya da bu seyyahların yukarıda aktarılan "beğenilmeyen" tutumları, sütunun içerisine girilmesinin yasaklamasını getirmişti.

Semavi Eyice bu yüzyılın sonunda, yukarıda anılan seyyahların dışında, 1680-1684 arasında G. Battista Donado'nun; 1690'da Du Mont'un artık yıkılmak üzere olan Arkadios Sütunu'nu gördüklerini aktarır. (Eyice, 1959, C.2, s.1015-1016) Bu yüzyılda kente gelen seyyahlar listesine Taddei, 1617'de sütunu gören Adam Wenner'i eklemiştir. (Taddei, 2009, s.82)

Yüzyılın sonlarına tarihlenen ve yukarıda defalarca yararlanılan Roger de Gaignières koleksiyonuna ait çizim, (bkz. Şekil 3.35) sütunun yüzyıl sonundaki durumunu gözler önüne sermektedir. Görünüşe göre, özellikle gövdenin alt kısımlarındaki hasar, acil bir müdahaleyi gerektiriyordu.

[112] Taddei bunu bir çeşit "kitle turizmi" diyerek adlandırır (Taddei, 2009, s.76)

Şekil 3.35 : Arkadios Sütunu'nun Roger De Gaignières Koleksiyonu'ndaki çizimi. Şekil Geffroy (1895)'ten alınmıştır.

3.3.4 1700'ler

Yüzyılın hemen başında, 1701 yılında, Fransız doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort, İstanbul'a gelir ve burada 15-20 gün kadar kalır. Yangınlarla, vebayla ve donanma azaplarının başıbozukluğu ile kentin zor günler geçirdiğini gözlemlemiştir. (Yerasimos, 1994b, s.297) Sütunun, Çemberlitaş kadar olmasa da yangında zarar gördüğünü gözlemlemiştir. Sütunun bulunduğu bölgeyle ilgilenmemiş olan J. P. de Tournefort, kabartmalarda güzel bulduğu bazı detayları paylaşmıştır. (de Tournefort, 2008, İkinci Kitap, s.43)

Sakaoğlu, 1701'deki şiddetli bir yağmurda Arkadios Sütunu'na yıldırım isabet ettiğini belirtir. (Sakaoğlu, 1993, s.431)

Onsekizinci yüzyıl sütunun bugünkü seviyesine inmesinin gerçekleştiği yüzyıl olmuştur. Sütunun yıkılması ya da yıktırılmasının tarihi ile ilgili olarak, kaynaklar tam bir uzlaşma halinde değildir.

Thuasne, Gentile Bellini üzerine yazdığı eserde, sütunun bir depremin ardından yıkılma tehlikesi yüzünden 1695'te yıktırıldığını kaydetmiştir. (Thuasne, 1888, s.41)

İstanbul'a 1699 Haziran'ında gelmiş olan Aubry de la Motraye 1714 yılında, kendisinin İstanbul'dan ayrılmasından kısa bir süre öncesinde, sütunun ayakta olduğunu belirtir. Kitabı yazdığı sırada ayakta olmadığını, devrilme tehlikesi nedeniyle yıkıldığını aktarmıştır. (de la Motraye, 1730, s.197) Ebersolt, sütunu son kez gören A. de la Motraye'nin, yıkıım kararını isabetli bulduğunu aktarmıştır. (Ebersolt, 1996, s. 153)

Dönemin İngiliz elçisinin eşi olan Lady Montague, Bristol kontesine yazdığı 1718 tarihli mektubunda, kendisi İstanbul'a gelmeden (1717) (Ebersolt, 1996, s. 161) iki yıl kadar önce (1715) sütunun yıktırılmış olduğunu öğrendiğini bildirir[113]. (Montagu, 1825, s.36) Kabaca bu tarih A. de la Motraye'nin verdiği tarihle uyumludur.

1720-1724 arasında İstanbul'da bulunan, Liegeli de Saumery de kendisinin gelişinden az önce sütunun yıkıldığını haber verenler arasındadır. (Ebersolt,

[113] Bu eserin Ahmet Refik tarafından yapılan tercümesinde (Montagu, 1933, s. 127) yanlışlıkla Theodosios Sütunu denmişse de, ele aldığımız İngilizce baskıda, özellikle Fransız seyyahların sevdikleri "tarihi sütun " (historical pillar) ifadesine yer verilmiştir. (Montagu, 1825, s.36) Bu yanlışlıktan Eyice de bahsetmiştir. (Eyice, 1959, C.2, s.1015-1016)

1996, s.160-161) Bu durumda, de la Motraye ile de Saumery'nin anlattıkları ışığında, yıkımı 1714 ile 1720 arasına tarihlendirebiliriz.

E. Mamboury de bu tarihi işaret etmiş, III. Ahmed devrinde 1715 yılında, yıkılma tehlikesi üzerine sütunun yıktırıldığını belirtmiştir. (Mamboury, 1951, s.262)

Taşkıran kaynak belirtmeksizin sütunun 1719'daki büyük depremde tamamen yıkıldığını ve çevresi için tehlike gösterdiğinden ötürü dönemin otoriteleri tarafından ortadan kaldırıldığını belirtir. (Taşkıran, 1972, s. 78) Taşkıran'ın belirtmediği kaynak, bu bilgiyi aynen veren Unger (1878, s.180), Strzygowski (1894, s.122) ya da Reinach (1896, s.80) olabilir. Geffroy ise (1895, s.101) yıkımı "yaklaşık olarak 1720'ye" tarihlendirmiştir. Bu son sayılan isimler oldukça güvenilir olmalarına rağmen bu bilgiye nereden ulaştıkları bilinememektedir.

Aynı dönemde, 1718 yılının 17 Temmuz'unda çıkan ve 27 saat süren büyük yangın da Avrat Pazarı'na ulaşmıştır. (Cezar, 2002, s.385) Küçük Çelebizâde İsmail Asım da, 29 Ekim 1727 tarihinde Avrat Pazarı'nda küçük çaplı bir yangın çıktığını ve bu yangının birkaç evin yanmasıyla neticelenmiş olduğunu aktarır. (Cezar, 2002, s.396) Bu yangınların sütuna zarar vermiş olmaları muhtemelse de, yıkımıyla doğrudan bir ilişkileri tespit edilmemiştir.

Freshfield çizimlerini ilk kez yayınlayan E. H. Freshfield, 1729 yılında bir deprem neticesinde sütunun yıkıldığını aktarmıştır. (Freshfield, 1922, s.90) Sanırız bu tarih bir basım yanlışlığından kaynaklanmaktadır.

Süheyl Ünver, Ayvasaraylı Hafız Hüseyin'in (ölümü 1786-87) bir mecmuasından[114] naklen 1685 (h. 1096) senesinde sütunun ayakta durduğu halde, sonrasında tehlike arzettiğinden yıktırılmış olduğunu aktarır. (Ünver, 1950, s.688) Bu bilgiyi Ayvansaraylı'nın nereden bulduğunu bilemiyoruz. Fakat bu tarih Gravier d'Ortières'in yukarıda verdiğimiz kısa bilgisiyle örtüşmektedir.

Ünver, belli ki 1685 tarihini çok geçerli bulmamıştır. Aynı kaynakta, bir başka mecmuada[115]şu ifadeye rastlandığından söz edilmiştir: "*İptidai hedmi*[116] *dikili taş der*

---

[114] Mecmua Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde N1565 numarasıyla kayıtlıdır. (Ünver, 1950, s.688)

[115] Bu mecmua ise Beyazid Camii içinde Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde 3191 no. ile kayıtlıdır. (Ünver, 1950, s.688)

kurbi Cerrahpaşa Fi 16 Şevval 1123 (1711).” (Ünver, 1950, s.688) Bu durumda 27 Kasım 1711’de dikilitaş yıkılmış / yıktırılmış ve bugünkü seviyesine indirilmiş olmalıdır.

Kente gelen seyyahlardan biri, 1711 tarihinde sütunun tümüyle indirildiğini düşünmemektedir. 1738 yılında (Eyice, 1959, C.2, s.1015-1016) İstanbul’a gelen Lord Sandwich[117], Avrat Pazarı[118] meydanında bulunan sütunun, neredeyse tamamı ahşaptan yapılmış kentte sıklıkla gerçekleşen yangınlardan büyük hasar aldığını ifade eder. Ortasında bulunan merdivenden tepesine çıkmanın artık imkânsız olduğunu belirtir. Bütün sütunun harabeye dönüştüğünü ve Türklerce demir çemberlerle sabitlendiğini, bu sayede devrilmeyip bitişiğindeki diğer yapıları mahvetmesinin engellendiğini aktarmıştır. (Montagu, 1799, s. 132) Ebersolt seyyahın gözlemlerini doğru varsaymış, önceki seyyahların görüşüyle birleştirerek sütunun daha önce belli bir noktaya kadar indirilmiş olduğunu düşünmüştür. (Ebersolt, 1996, s. 165)

Ne var ki bunu kabul bizce, yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan gözlemleri ve yukarıda bahsi geçen mecmuada yer alan yazıyı tümüyle reddetmeyi gerektirir. Öte yandan Sandwich sütunun harabeye dönüştüğünü söylediği halde, yarısına kadar kırık olduğu ya da indirildiğini söylemez. Bu kadar büyük bir “detayı” kaçırmış olması olası değildir.

Taddei, yazarın önceki seyyah-yazarlardan bir derleme yaptığı görüşündedir. (Taddei, 2009, s.96) Ayrıca Lord Sandwich’in bu derlemeyi yaparken, ya sütunu hiç görmemiş olması ya da hafızasının kendisini oldukça fazla yanıltıyor olması gerekir. Bu yüzden Lord Sandwich’in verileri geçerli kabul edilmemelidir.

1737-1742 arasında gerçekleştirdiği Doğu seyahati sırasında kente gelen İngiliz seyyah Pockocke, sütunu tahrip eden şeyin yangınlar olduğunu belirtir. Otuz yıl kadar önce[119] (1707-1712?) başka bir kamu yapısında kullanılmak üzere kaidesi ve tabanı dışındaki bütün gövdenin kaldırıldığını ifade eder. (Pockocke, 1772, s.354-

---

[116] Hedm ifadesinin yıkılma manasında ele alınabileceği gibi, fena durumdan yıktırılması olarak da ele alınabileceği belirtilmiştir. (Ünver, 1950, s.688)
[117] John Montagu, 4. Earl of Sandwich
[118] Auret Pasan
[119] Eyice, Pockocke’un kente “on sekizinci asrın son senelerinde” geldiğini iddia eder. (Eyice, 1959, C.2, s.1015-1016) Buna göre sütunun yıkılmasıyla ilgili olarak verdiği tarih aralığı oldukça yanlış görünür. Ebersolt da Pockocke ile ilgili bir detay vermemiştir. Seyyahın 1737-1742 arasında Doğu’yu gezdiği ve bu konudaki çalışmasının ilk cildinin 1943 yılında Mr. Bowyer tarafından yayınlandığı gibi, Pockocke’un hayat öyküsü ile ilgili detaylar Nichols’un, on sekizinci yüzyıl yazını üzerine 1812’de basılmış eserinde bulunabilir. (bkz. Nichols, 1812, s. 157-158)

355) Pockocke'un bir kamu yapısında kullanılmak üzere kaldırıldığını belirtmesi, Osmanlı yapım dünyasındaki devşirme yapı elemanı kullanımının yaygınlığının Batılılarca fark edildiğini göstermektedir.

Her koşulda sütun, III. Ahmed (salt. 1703-1730) ya da düşük bir ihtimalle I. Mahmud devrinde (salt. 1730-1754) bugünkü yüksekliğine indirilmiştir. Önceleri 8-9 metre olarak verilen bu yükseklik 1992 ve 1996 yıllarında yaklaşık 11 metre (10,77 ve 10,825) olarak ölçülmüştür. (Öztürk, 1992, s.45; Konrad, 2001, s.320) Sütunun orijinal yerinde, sütun tabanı, sütun kaidesi ve sütun gövdesinin ilk bandının bir kısmı bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Buradaki parçaların niteliğine yukarıda kısmen değinilmiştir. İlerleyen bölümlerde alandaki kalıntılar yeniden ele alınacaktır.

Sütunun aldığı hasarlar, kente gelen seyyahlarca uzun yıllar neredeyse an be an kaydedilmiştir. Ne var ki sütunun indirilmesi sürecinde, indirmeden sorumlu otoritenin bu konuda aldığı herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Sütunun bir anda hiçbir iz bırakmadan kaybolması dikkat çekicidir.

Yirminci yüzyılın başında Ebersolt, Geffroy gibi isimler, bu alanda arkeolojik çalışmalar yürütülerek, Markianos Sütunu'nda olduğu gibi, sütunun bulunduğu yerde pek çok kalıntıya rastlanacağına inanıyorlardı. Hatta Ebersolt, bu sayede müzedeki parçaların kimliğinin tespit edilebileceğini düşünüyor, bunu da önemsiyordu. Onlara göre bu devasa sütunun bir anda yok olması mümkün değildi. Bu iyimser araştırmacılar, yere düşmüş olabilecek bazı kabartmaların toprak altında kalmış olabileceğini varsayıyorlardı. (Ebersolt, 1996, s.213 ve Geffroy, 1895, s.128-130) Ne var ki henüz bu varsayımlara ışık tutabilecek bir çalışma yapılmamıştır.

Kasan Üniversitesi'nde sanat tarihi profesörü olan M. Dimitri Ainaloff'un 1894 yılı Haziran ayında, sütunun bulunduğu alanda bazı parçalara rastlamış olduğundan bahsedilir. (Geffroy, 1895, s.129-130) Ancak bu çalışmanın niteliği ve buluntulara dair başka bir veriye sahip değiliz.

Sütunun yakın çevresinde bu sütunun parçalarına rastlamak elbette mümkün olabilir. Fakat sütun gövdesinin tamamının burada olması ihitmal dışı görünüyor. Bunların bir şekilde bir yerlere taşınmış olmaları daha muhtemeldir.

Bu konuda, on sekizinci yüzyılın Hollandalı seyyahları J. Ægidus Van Egmont ve Jan Heyman'ın yazdıkları eserde önemli bir bilgi yer almaktadır. Roma'daki Trainanus ve Marcus Aurelius (*Antoninus*) Sütunları ile aynı tarzdaki Tarihi Sütun'un (*Columna Historica*) tabanını gören ikili, korkunç yıkımını önlemek için sultanın emriyle yıktırıldığını ve saraya "konduğunu" aktarmışlardır. (van Egmont & Heyman, 1759, s. 202) Ne var ki bu seyyahların aktardıkları dışında bu veriyi doğrular nitelikte hiçbir bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır.

Bu seyyahlar, Arkadios Sütunu'nu çoktan saraya "taşımış" olan Tavernier'nin notlarını bir şekilde değerlendirmiş olabilirler. Öte yandan Pococke'un başka bir kamu yapısında kullanılmak üzere sütunun kaldırıldığını belirtmiş olması, bu seyyahların anlatısıyla paraleldir. Bu veriyi de doğrulamak mümkün değildir.

Geffroy, eski duvarlarda, konut bölgelerinde, özel bahçelerde ya da özel koleksiyonlarda bazı parçalara rastlanabileceğini ummuştur. (Geffroy, 1895, s.128) Elbette bu tezin en büyük dayanağı Osmanlı'daki devşirme yapı malzemesi geleneğidir.

Anıtsal sütunun devşirme malzeme olarak kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa nerede kullanıldığı bilinmemektedir. Arkadios Forumu'nu oluşturan diğer yapılardan kalmış olması gereken sütunların ve diğer yapı malzemelerinin bir kısmının, inşa edilen ticaret yapılarında, konutlarda ve ibadet yapısı merkezli komplekslerde kullanılmış olmaları muhtemeldir.

Bölgeden devşirilen bazı sütunlara ilişkin, on sekizinci yüzyıl belgelerinde[120] bazı ipuçlarına rastlamak mümkün olmuştur. Bu belgeler, Laleli Camii inşaatına götürülen sütunlar için yapılan ödemelerin kayıtlarıdır. Sütunların bulundukları ev ve dükkânların sahiplerine ödenenler, bu sütunları haber verenlere (*müjdegân*) verilen bahşişler, taşıma masrafları ve diğer bazı masraflar bu belgelere kaydedilmiştir.

[120] Bu belgeleri Aras Neftçi'ye borçluyuz.

TSA E3185/3 nolu belge, üzerindeki kayıttan da anlaşılacağı üzere, Laleli Camii için *mubaya'a olunan*[121] *seng*[122] *sütunlar* ve bazan *taruk*[123] *caddede* görülüp getirilen *seng sütunlar*ın defteridir. Bu defter Ağustos 1761 (h. *Muharrem 1175*) tarihlidir. (TSA E3185/3)

Bu belgeler, Avrat Pazarı çevresindeki en az beş sütunun, bölgedeki konutlardan ve yollardan devşirildiğini ortaya koyar. Bu belgelerin hepsinde Avrat Pazarı ifadesi geçmekle beraber, birinde *Avrat Pazarı kurbunda*[124] *Hobyar Mahallesi'nde*[125] ifadesine, birinde *Avrat Pazarı'nda simit fırını kurbunda* ifadesine rastlanır.

Bu sütunların niteliği aynı belgelerde *sütun*, *serçe gözü seng sütun* ve *serçe gözü seng sütunu sagir*[126] olmak üzere üç ayrı biçimde ifade edilmiştir. Çoğu konutlardan çıkan bu sütunların ikisi *tarikda*, biri *cadde-i tarik'ta* bulunmuştur.

Belgelerin üçünde geçen toplam 6 sütunun boyutlarına ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre bu sütunların *tulanları*[127] 4,5 arşın (341 cm.), 6,5 arşın (492 cm.) ve 7 arşındır (530,6 cm.). Kalınlıkları da 19,5 parmak (61,59 cm.) ile 23 parmak (72,64 cm.) arasındadır. Bunun dışında bazı belgelerde, ne olduklarını anlayamadığımız parmak cinsinden bazı ölçüler verilmiştir.

TSA E3185/3 nolu belgelerde ayrıca *Haseki'de Yeni Fırın kurbundan*, *Yeni Fırın*'dan ve *Davudpaşa Mahallesi Yeni Fırın Çarşısı*'ndan devşirilmiş benzer özellikteki bazı sütunlardan bahsedilmiştir. Bugün bölgede benzer bir isimle anılan bir bölge tespit edilemediğinden bunların alanla ilişkileri kurulamamıştır.

---

[121] Satın alınan
[122] Taş, mermer (?)
[123] Yol
[124] Yakınında
[125] Bahsedilen Hobyar Mahallesi bugün Avrat Pazarı bölgesinde var olmayan Hobyar Camii'nin çevresinde oluşmuştur. Fatih Belediyesi'nden alınan ada/pafta bilgisine (1138/13) (bkz. URL-10, 2012) göre göre cami, sütunun 150 metre kadar güney batısında, Koca Mustafa Paşa Cadddesi ile Yokuş Çeşme Sokağı'nın birleştiği yerdedir.
[126] Küçük
[127] Boyları

TSA E3185/80 nolu belge, yukardakilere benzer özelliklerdedir. *Avrat Pazarı kurbunda* bir konuttan devşirilen *serçe gözü kebir*[128] *seng sütun* için ödenenlerin kaydıdır. Bu belge 14 Şubat 1762 (h. 20 Receb 1175) tarihlidir. (TSA E3185/80)

Yukarıda anılan sütunların bir şekilde kenarda köşede kalmış sütunlar oldukları düşünülebilir. Bunların tamamı ya da bir kısmı Arkadios Forumu'nun kalıntıları olabilecekleri gibi, yukarıda tanımlanan Konstantinopolis'in revaklı ana yolu *Mese*'nin kalıntıları da olabilirler.

Bölgenin tarihçesine geri dönülecek olursa, 1755 Mart'ında çıkan 6. Cibali yangınında Avrat Pazarı çevresinin büyük zarar gördüğü bilinmektedir. (Banoğlu, 2008, s.130-131) 6 Temmuz 1756 tarihinde Cibali Kapısı'nda başlayan yangın büyüyerek Avrat Pazarı'nı da içine almıştır. (Cezar, 2002, s.407) Sakaoğlu Cerrahpaşa ve Davudpaşa semtleriyle birlikte buradaki Avrat Pazarı'nın da 1757'deki büyük bir yangında yandığını aktarmıştır. (Sakaoğlu, 1993, s.431)

1762 ve 1770 yıllarındaki yangınlarda Haseki Külliyesi'nin çeşitli zararlar gördüğü bilinmektedir. (Müller-Wiener, 2007, s. 420) 1780'de çıkan 7. Cibali yangını da bu listeye eklenebilir. (Banoğlu, 2008, s.136-138) Dolayısıyla bunların da Avrat Pazarı'na ve Arkadios Sütunu'ndan kalanlara zarar vermiş olabilecekleri düşünülebilir.

Benzer şekilde 22 Ağustos 1782'de Cibali'de çıkan yangın Avrat Pazarı'na ulaşmış, pek çok konutun yanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yangınla ilgili önemli bilgileri edindiğimiz Harik Risalesi'nin yazarı Derviş Mustafa, yangının her şeyi yakıp kül ederken, Avrat Pazarı'ndaki İshak Efendi Sarayı'nın yanmamış olmasını şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiştir. Benzer durumdaki bazı başka yapıları da sayan Derviş Mustafa, bunda ilahi bir neden olabileceğini düşünmüştür. (Cezar, 2002, s.410-411 ve 414) Bu alıntıyı bölgede küçük ölçekli konutların yanı sıra, bazı büyük sivil mimari örneklerini anmak adına önemli buluyoruz.

On sekizinci yüzyılda peşpeşe gerçekleşen bu yangınlar, bölgedeki konutların ve belki "derme-çatma" ticari yapıların niteliğini ortaya koymaktadır. Bunların çoğu, iki yangın arası bir an evvel yerleşme isteğiyle alelacele yapılmış olmalıdır. Ahşap

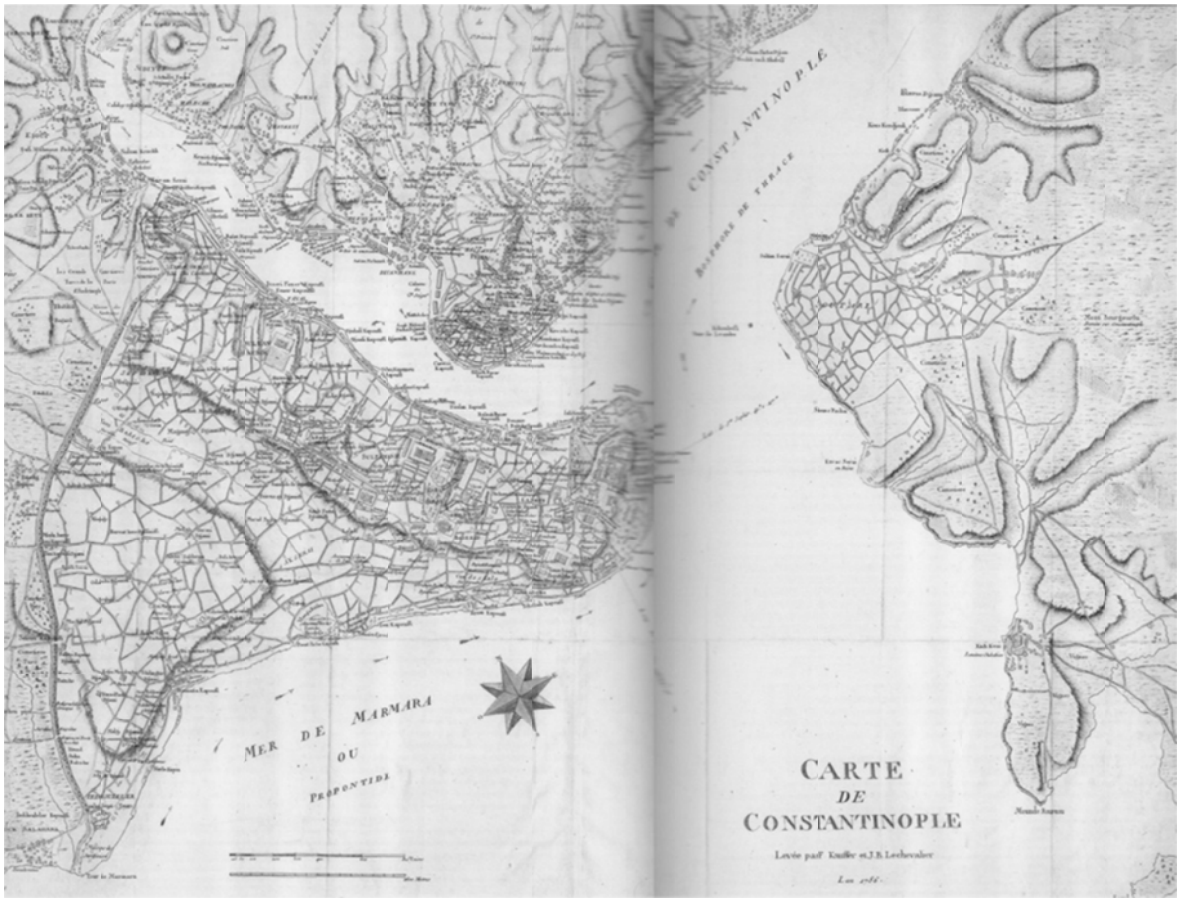
---

[128] Büyük

malzemenin tercih edilmiş olması olağan olduğu gibi, muhtemelen bitişik nizamda, en azından yangın yayılma bölgelerinin büyüklüğüne bakılacak olursa bu konutlar birbirlerine oldukça yakın düzende yerleşmiş olmalıdır.

İstanbul'a dair haritalama çalışmalarında niteliksel bir dönüm noktası, F. Kauffer'in 1776 yılında yaptığı çalışmadır. 16. yüzyıldaki harita-kuş bakışı resim ile panoramik görünüm pratiği harita niteliğini yitirerek bir koldan yürürken, modern haritacılık pratiği görüntülerden arınmış bir kolda ilerlemesini sürdürmüştür. (Tekeli, 1994, s. 557)

F. Kauffer'in 1776 yılında yaptığı İstanbul'un ölçmeye dayalı, modern bilimsel anlamdaki ilk haritası, 1786 yılında M. Le Chevalier'nin yardımıyla yeniden gözden geçirilmiştir. (bkz. Şekil 3.36) (Tekeli, 1994, s. 557)

Şekil 3.36 : F. Kauffer - M. Le Chevalier haritası. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Bu haritada özellikle Cerrah Paşa Camii (*Dgerrah PashA*) ve hemen altında Arkadios Sütunu (*Colonne d'Arcadius*) belirtilmiştir. Hemen batısında avlu içinde

kare planlı bir bina, "*Affe qui ou Avret Bazar Dgianhtir (?)*" şeklinde belirlenmişse de bu yazı tam olarak deşifre edilememiştir. (bkz. Şekil 3.37)

Şekil 3.37 : F. Kauffer - M. Le Chevalier haritasından detay. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

1786'da F. Kauffer ile harita üzerinde birlikte çalışan Le Chevalier, ayrıca bu yolculuğu ile ilgili iki ciltlik önemli bir esere de imza atmıştır. Bu eserinde Avrat Pazarı'ndan (*Avret-Bazar*) söz eden görece uzun bir pasaja yer veren Le Chevalier burada, Doğulu kadının toplum içerisindeki bastırılmış statüsüne değinmiştir. Doğudaki kadınların evlere kapatılmasının toplumun dirlik ve düzeni adına gerçekleştirildiğini belirtmiştir. (Le Chevalier, 1800, C. 2, s. 268)

Le Chevalier, kadınlara ayrılmış Avrat Pazarı'nın isminin, bir zamanlar burada esir satılan çok miktarda yer olmasıyla ilişkilendirir. (Le Chevalier, 1800, C. 2, s. 268) Bu durumda, İstanbul haritasını hazırlarken burada oldukça fazla vakit geçirmek durumunda kaldığını bildiğimiz yazarın kendisi burada esir ticaretine tanık olmamıştır. Yine de ismi burada kurulan pazarla değil de, eskiden burada olduğunu duyduğu (ya da belki de okuduğu) bir pazara dayandırması ilginçtir.

Le Chevalier'ye göre esir satıcıları, bölgedeki yangınlardan dolayı liman tarafına yaklaşmış ve Nuruosmaniye taraflarında bir yapı[129] oluşturmuşlardır. (Le Chevalier, 1800, C. 2, s. 269) Burası, sürekli bahsedilen Çemberlitaş yakınlarındaki esir pazarı olmalıdır.

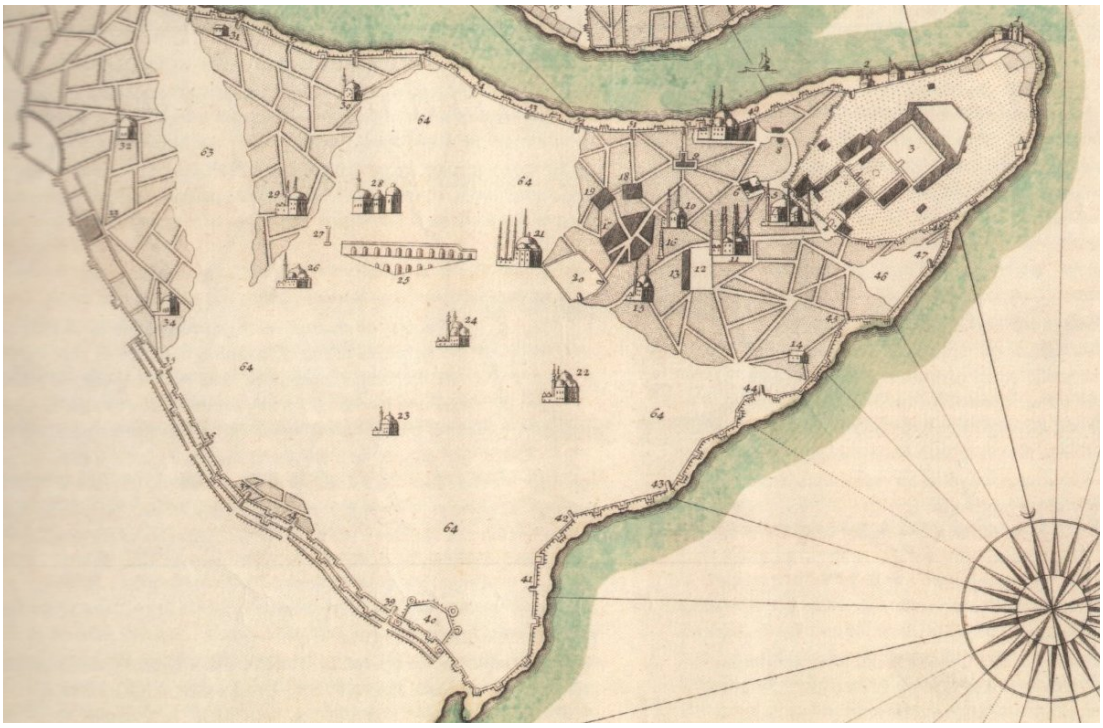
Elbette Le Chevalier de sütundan kalanları incelemiş, taban ve kaidenin oldukça hasarlı bir biçimde yerinde olduklarını tespit etmiştir. (Le Chevalier, 1800, C. 1, s. 157)

Kentin, 1782'de geçirmiş olduğu 3 büyük yangını konu alan Tomas Lopez'in 1783 yılında Madrid'de yayınladığı, türünün ilk örneği sayılabilecek bir harita daha vardır. (bkz. Şekil 3.38) (Kubilay, 2010, s. 114)

Şekil 3.38 : Tomas Lopez'in 1783 tarihli haritası, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

[129] Le Chevalier burada "dépôt" ifadesini kullanmıştır.

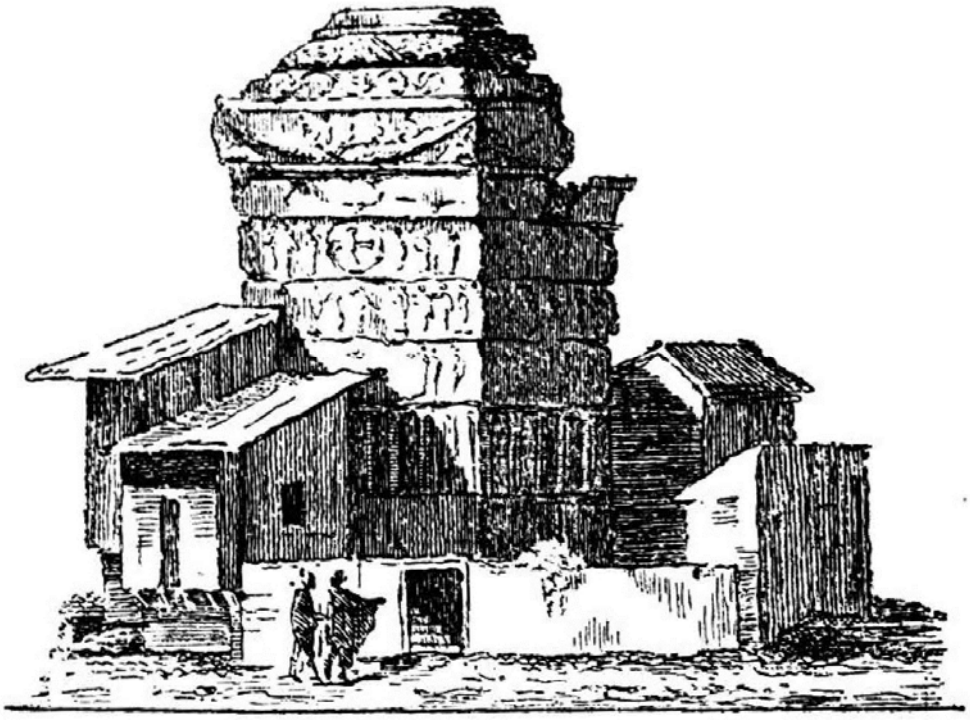
Şekil 3.39 : Tomas Lopez'in 1783 tarihli haritasından detay, görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

Haritadan 10 Temmuz 1782, 12 Temmuz 1782 ve 21 Ağustos 1782'de çıkmış yangınların[130] kenti ne ölçüde tahrip ettiğini takip etmek mümkündür. Haritada 64 ile numaralandırılmış geniş bölge 21 Ağustos 1782 yangınının tahribat alanını göstermektedir. Bu yangın iki gün iki gece sürmüş, 20 bin yapıyı yok etmiştir. Cibali, Gül Camii civarında başlayan yangın, Cerrahpaşa'yı da içine alan bir bölgeyi tahrip etmiştir. (bkz. Şekil 3.39) (Kubilay, 2010, s. 114)

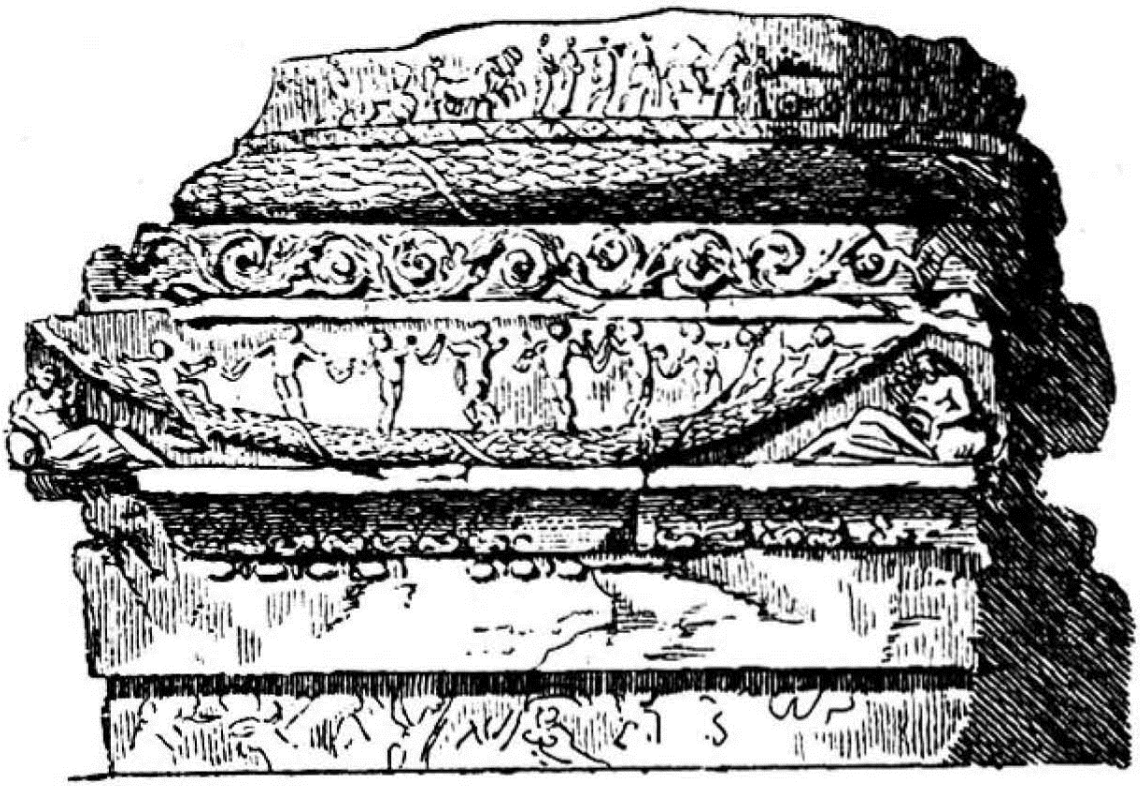
Le Chevalier'den iki yıl önce, 1784'te kente gelen, Fransız elçisi Choiseul-Gouffier'nin heyetinde yer alan ressam Cassas sütunun kalan kısımlarının iki resmini yapmıştır.

Ressamın bu iki çalışmasından ilki (bkz. Şekil 3.40), sütunun 1784'teki durumunu olduğu kadar çevresindeki yapılaşmanın niteliğini ortaya koyan önemli bir belgedir. Peşpeşe yangınların sonucu olduğunu düşündüğümüz bir acelecilik içerisinde, derme çatma yapıların bölgeye kondurulduklarını ortadadır. Hatta aralarından ikisinin sütun tabanının duvarlarına bitişik olduğu gözlemlenebilir. Bu durum muhtemelen yapının dış duvarlarından birini yapmamak için düşünülmüş "pratik" bir çözüme işaret eder.

[130] Haritada bu yangınlar sırasıyla 46, 63 ve 64 olarak numaralandırılmıştır.

Şekil 3.40 : Ressam Cassas'ın, 1784'te yaptığı resimlerden ilki.
Geffroy (1895)'ten alınmıştır.

Şekil 3.41 : Ressam Cassas'ın, 1784'te yaptığı resimlerden ikincisi.
Geffroy (1895)'ten alınmıştır.

İkinci Cassas çizimi ise (bkz. Şekil 3.41), sütun tabanının üst kısmını gösteren çizimdir. Sütunun restitüsyonu ve sütunun üzerinde kalan bezemelerin niteliğini tespit etmek isteyenler için önemli bir kaynaktır.

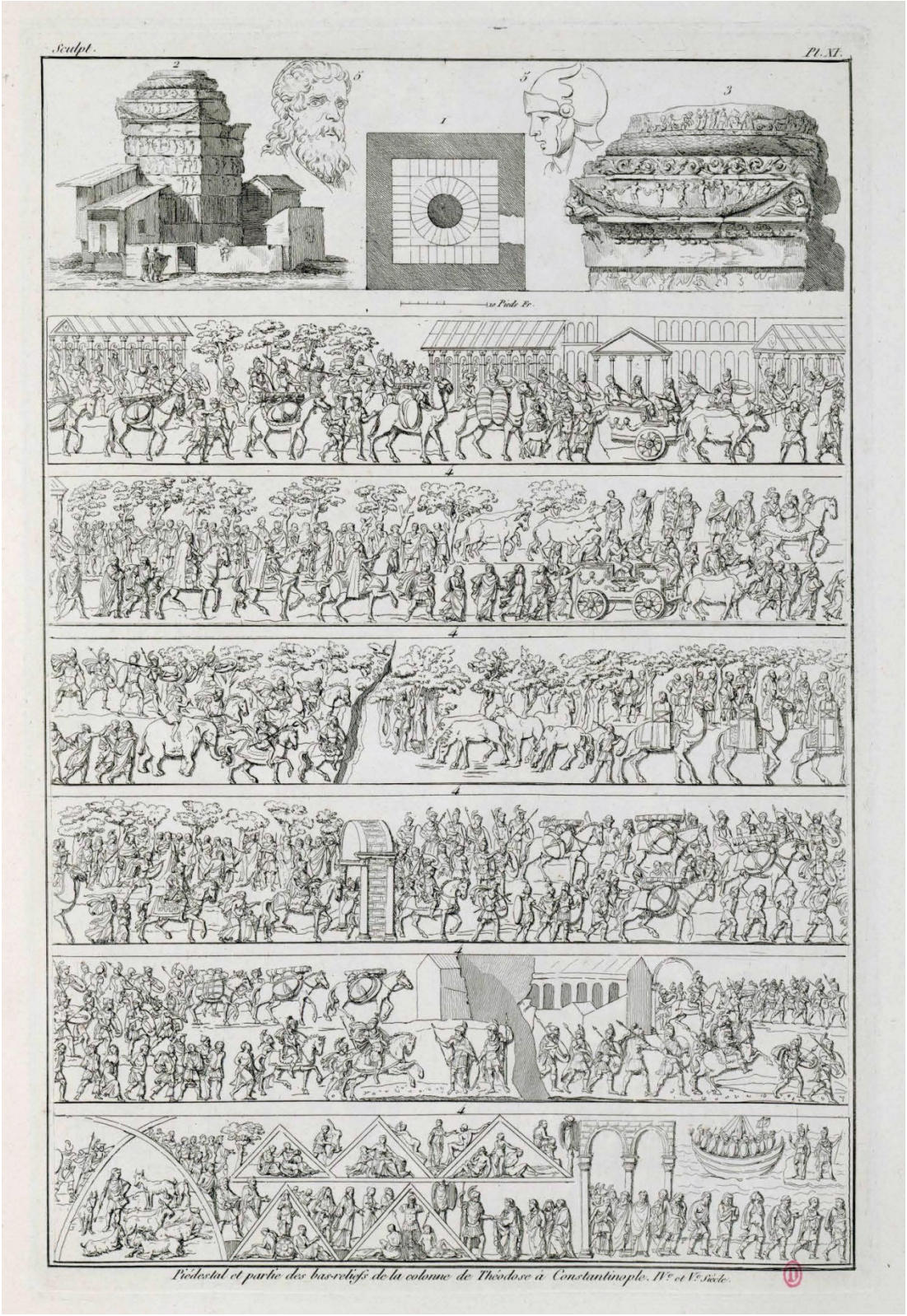

Şekil 3.42 : Sütunun üst bantlarının kuzey tarafının günümüzdeki durumu. Görseller Konrad (2001)'den alınmıştır.

Bu son iki yüzyıllık dönemde de sütunun bezemelerinden kalan kısımların daha da hasarlandıkları gözlemlenebilir. (bkz. Şekil 3.42) Konrad'ın çalışmasına aşağıda yeniden değinilecektir.

Cassas'ın yukarıdaki çizimleri dışındaki üçüncü bir çalışması sütun tabanının planıdır. Bu plan ve diğer iki çizim ilk olarak Jean Baptiste Seroux d'Agincourt tarafından, elçi Choiseul-Gouffier'ye mal edilerek yayınlanmıştır. (d'Agincourt, 1823, pl. XI)

D'Agincourt'un yayınında, Cassas'ın çizimleri, Louvre'da bulunan sırasıyla Bellini'ye ve Battista Franco'ya atfedilen çizimlerle bir arada yer almıştır. (bkz. Şekil 3.43) Bu çizimlerin tamamının Theodosios Sütunu'na ait oldukları belirtilmiştir. (d'Agincourt, 1823, pl. XI) Cassas'ın çizimlerinin dışında kalanlar için bu bilgi doğru kabul edilebilir.

Şekil 3.43 : Cassas'ın çizimleri ile Louvre'daki çizimlerin kopyalarından oluşan bir derleme. Görsel d'Agincourt (1823)'ten alınmıştır.

Yüzyılın sonlarında, François (Charles Hugues Laurrent) Pouqueville isimli Fransız bir entelektüel, Yedikule Zindanları'na hapsedilir. Esir olarak kentte

bulunduğu, 1798-1801 yılları arasındaki iki yıllık dönemde çeşitli dostlar edinmiş ve biraz da onların sayesinde bir miktar özgürlük elde etmiştir. (Ebersolt, 1996, s.189) Pouqueville, Alman asıllı bahçıvan arkadaşı M. Jacque sayesinde, ortak dostları ve Hatice Sultan'ın ressamı M. Melling ile birlikte sarayın bahçelerini gezmeye gidebilmiştir. M. Melling'in fark ettirmesiyle Arkadios Sütunu sandığı Korint başlıklı, 60 ayaktan daha yüksek, çok iyi korunmuş beyaz mermer bir sütun görmüştür. (Pouqueville, 1805, s. 238-239 ve 248) Bu sütun bugün Gotlar Sütunu olarak bilinir ve Topkapı Sarayı'nın Gülhane Parkı olarak bilinen bahçesinde yer almaktadır.

İstanbul Levantenlerinden Cosimo Cosmidos de Carbognango (Komitas Kömürciyan) 1778 yılında kaleme aldığı *Descrizione Topograffica del lo Stato Presente di Constantinopoli* (*İstanbul'un Bugünkü Durumunun Topografik Tasviri*) isimli İtalyanca kitabında, sütunun on sekizinci yüzyıl sonundaki durumunu gözler önüne sermiştir. (Pamukciyan, 1994, s.87)

> *"Eskiden Forum Arcadii olan Avrat Pazarı adlı meydandaki başka bir küçük evin avlusunda İmparator Arkadios'un, her yanı en ince beğeni ürünü olan ve Roma'daki Antoninus ve Traianus sütunlarından aşağı kalmayan kabartmalarla çevrilmiş olduğu için tarihsel olarak nitelendirilen sütun altlığının harap kalıntısı görülür. Altlık, olağanüstü büyüklükte birçok mermer parçadan yapılmıştır ve küçük bir taban parçasıyla 13 ya da 14 ayak yüksekliğe ulaşır. Bu altlığın içinde yaklaşık 5 ayak olan kare biçimli bir oda oyulmuştur. Odada, sütunun tepesine ulaşan sarmal bir merdivenin başlangıcı göze çarpar." (Carbognano, 1993, s. 57)*

18. yüzyılda İstanbul'u gezen İncicyan, Avrat Pazarı'nda (*Avredpazarı*) sütundan kalanları bir evin avlusu içinde görenlerdendir. (İncicyan, 1976, s.69)

On sekizinci yüzyıl seyyahları, Arkadios Sütunu'nun bugünkü seviyesine indirildiğini aktarmışlardır. Bu işlem anıtın, çevresindeki yapılara zarar vermesi endişesinden dolayı gerçekleştirilmiştir. Yüzyıl boyunca anıtın kaidesine bitişik konut yapıları görülmeye devam etmiş, bu doku günümüze değin varlığını sürdürmüştür. Yüzyılın sonunda sıklıkla sütun tabanının bir evin avlusunda yer aldığı bilgisine rastlanmıştır.

Sütunun yakın çevresinde onyedinci yüzyıldan başlayarak görmeye başladığımız yakın yapılaşma muhtemelen tüm semte bir şekilde yayılmıştı. Haseki İmareti'nin ana kapısının bulunduğu duvara bitişik, imaretin bahçe duvarını içine alacak şekilde inşa edilmiş olan "Balahane" isimli yapı, günümüze ulaşmış benzer nitelikteki bir diğer örnektir. (bkz. Şekil 3.44)

Şekil 3.44 : Haseki imareti bahçe duvarını kapsar biçimde inşa edilmiş olan Balahane. Görsel Şenyurt (2011)'den alınmıştır.

3.3.5 1800'ler

On dokuzuncu yüzyılın başında, Fransa elçisi Andéossy (elçiliği 1812-1814) kentte göreve başlar. Elçiliğin d'Aramon ve Chauseul-Gouffier devrindeki gibi bilim merkezi olmasını isteyen Andéossy, kendi yürüttüğü çalışmaların yanı sıra elçilikte başka araştırmacılara da olanak salıyordu. (Ebersolt, 1996, s. 195 ve 197) Elçi Andréossy'nin özellikle kentin su ile ilgili yapılarına özelleşmiş kitabında[131] bölgeyle ya da sütunla ilgili bir detaya rastlanmaz. Ne var ki elçilik ataşesi, topçu subayı

[131] Bkz. Andreossy, A. F. (1828). Constantinople et le Bosphore de Thrace, pendant les années 1812, 1813, et 1814, et Pendant L'anée 1826. Théophile Barrois et Benj. Duprat. Paris.

Charles Pértusier'nin o dönemde yazdığı kitapta, yıkılmış Arkadios Sütunu ve bölge yer almaktadır.

Pertusier kendinden önce kente gelenlerin eserlerini iyice okumuş, pek çok nirengi noktasını bilen biri olmasına karşın sütundan geriye kalanları bulmakta zorlanmıştır. Arayarak ve sorarak çok yakınına kadar gelmesine rağmen, tabanı zor fark etmiştir. Zira anıt kendisinin beklemediği ölçüde yıpranmış, eski şatafatlı günlerinden iz bile kalmamıştır. Yangınların etkisiyle anıttan geriye, sadece kireçleşmiş bir taş bloğu kalmıştır. Pertusier'nin tabanın günümüzdeki durumunu andıran, iki yüz yıl öncesine ait bu ilk izlenimlerini, yukarıda da bahsettiğimiz, tabandaki giriş holünün tavanındaki kristogramdaki harfleri (yanlış biçimde) yorumlayışı[132] izler. (Pertusier, 1815, s. 229-230)

Pertusier'nin burayı bulamayışında etkin olmuş bir diğer unsur, tabanın hemen önünde[133] bir Tatarın çadırını kurmuş olmasıdır. Ona göre, anıtın dış yüzeyleri bu yüzden zarara uğruyor, yalnız içi korunabiliyordu. Sütuna girişi, bir konuttan yaptığını anladığımız Pertusier, bu konutun çadırın ta kendisi ya da bu çadırla bir şekilde ilişkili bir konut olup olmadığını belirtmemiştir. İçeride, giriş aralığı ve merdiven dışında bu konutun sahibinin kullanımına ayrılmış bir oda bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, evin ilk yangında yıkılacak şekilde yapılmış olduğunu aktarmıştır. (Pertusier, 1815, s.231-232) Seyyahın bu tanıklığı, İstanbul'un yangınlarla dolu tarihinde, iki yangın arasında barınmak üzere, bu bölgede konutlar yapıldığını göstermektedir.

Pertusier, bu anıttan geriye kalanların birkaç yıl içinde tümüyle yok olacağına inanmıştır. (Pertusier, 1815, s.231) Belki de sütun tabanının durumunu bu denli detaylandırmasının altında bu refleks yatmaktadır. Ne var ki, tariflediği sütun tabanı, bugün de varlığını hemen aynı biçimde sürdürmektedir. Yine de sütunun on dokuzuncu yüzyıldaki çevresini anlama konusunda tanıklığına çok şey borçluyuz.

Pertusier'de çadır (*tante* / *bivouac*) ve konut (*logis*) olarak iki ayrı kavram geçer. Unger bunları kısaca, kulübe (*Hütte)* olarak ele almıştır. (Unger, 1878, s.184) Bu iki kavram, bizce bölgedeki ayrı şeylere karşılık gelmektedir. *Logis* yukarıda tahminde

---

[132] Bkz. "2.6.4 Sütunun Yapısı ve Bezeme Programı".

[133] Burada yazar, "karşısında, yanında, yakınında" anlamlarındaki "contre" sözcüğünü tercih etmiş olsa da, anlam bütünlüğüne katkı sağlayacak biçimde "önünde" olarak ele aldık.

bulunduğumuz üzere derme-çatma ve muhtemelen ahşap bir konut yapısıdır. *Tante* / *bivouac* ise Avrat Pazarı'yla ilişkili bir satış yeri ya da satış tezgâhı olabilir. Bu iki ayrı kavramın bir arada ele alınışına başka bir açıklama getiremiyoruz.

1875 ya da 1876 yılında, ressam Cesare Biseo ile kente gelen İtalyan edebiyatçı Edmundo de Amcis'in gezi notları, *Constantinople* isimli kitabında yayınlanmıştır. (Tunç, 2012, s.88) De Amicis, eski seyyahların anlattıkları anıtları aramış, biraz da üzülerek, tunçtan atlı heykellerin eritilip top yapıldığını, dikilitaşların bakır kaplamalarından para döküldüğünü, St Eirene Kilisesi'nin cephaneliğe dönüşmüş olduğunu, Konstantinos Sarnıcı'nın işlik olarak kullanıldığını aktarmıştır. (de Amicis, 2010, s. 45-46) Seyyahın kimi noktalarda, heykellerin eritilip top dökülmesi gibi eski ve belli ki sevilen öykülerden yararlandığı gözlemlenebilir.

Bunun yanı sıra aynı kitapta E. de Amicis, Arkadios Sütunu'nun kaidesinin nalbant işliği olarak kullanıldığını belirtilmiştir. (de Amicis, 2010, s.46) On dokuzuncu yüzyılın sonu için bu durum oldukça ilginçtir. Zira çağın önemli sanat tarihçilerinden Josef Strzygowski'nin hemen hemen aynı yıl yazılmış makalesinde pek çok detayın arasında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Sütun tabanı on dokuzuncu yüzyılın sonunda Çifte Fırın Sokağı'na[134] açılan ara sokaktadır. Strzygowski anıtın batı cephesinin alt kısımlarını ahşap bölme parçasının ya da ahşap bir barakanın (*Bretterverschlag*) kapattığını belirtmiştir. Tabana iki taraftan bitişik, tek katlı evlerin çatı seviyeleri, henüz tabanın en yüksek noktasının altında kalmaktadır. Kuzeyden bitişmiş olan o kadar yakınındadır ki sütun tabanını görebilmek mümkün değildir. Sütun tabanına girişin bu evden sağlandığını, tabanda yer alan odaları bu evde oturanların mahzen olarak kullandıklarını bildirmiştir. Güneyde daha fazla açıklık olmakla beraber, bu açıklık ancak burada hiçbir yontunun kalmadığını anlayacak kadar izin vermektedir. Doğu tarafı bir değirmenin (*Mühle* ?) avlusunda/bahçesinde kaldığından boştur. (Strzygowski, 1894, s.232) Bu açıklık günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Strzygowski'nin gördüğü ahşap yapı ya da eleman, günümüzdeki Haseki Kadın Sokağı'na bakan batı cephesindedir. Bu ahşap nesnenin, bir sonraki bölümde ele alınacak pazara ait üst örtü olması ihtimali yüksektir.

---

[134] Bu sokak günümüzde Cerrahpaşa Caddesi'dir.

Bölgede varlıklarını sürdürdüğünü anladığımız; değirmen, fırın gibi geleneksel ticarethane-işlik gibi yapıların yanı sıra, bu dönemde yeni yapıların/işlevlerin de bölgeye yerleştiklerinden söz edilebilir. Bu dönemde attar geleneği kentteki varlığını bir yandan sürdürürken, yüzyılın sonlarına doğru bazı (modern) eczaneler açılmaya başlanır. Bunların arasında, Arif Kalfa isimli birinin Avrat Pazarı'nda işlettiği ve kısa süre içinde kapanan eczane de vardır. (Işın, 2011, s.199) .

Ondokuzuncu yüzyılda doğal afetler de bölge dokusuna zarar vermeyi sürdürmüştür. Bu bağlamda 1894 depreminde Haseki Külliyesi'nin zarar gördüğü bilinmektedir. (Kuran, 1986, s.39)

Yüzyıl boyunca kent haritaları, bilimsel bir düzlemde oluşumlarını sürdürmüştür. Yangın mevzi planlarının bir koldan ilerlediği bu süreçte, F. Kauffer'in çalışmasını takip eden ölçmeye dayalı ikinci önemli harita, F. Von Moltke'nin 1836-1837'de yaptığı çalışma olmuştur. (Tekeli, 1994, s. 558) Bu haritada semt Avrat Pazarı olarak ele alınırken, Arkadios Sütunu "Kız Taşı" olarak gösterilmiştir.

Alman C. Stolpe'nin, 1866 yılında yayınlanan, İstanbul'un demografik çeşitliliğini gösteren haritası, tematik İstanbul haritaları arasında sayılabilir. Müslümanların, Hıristiyan ve Musevilerin yoğun olduğu yerleşimler ayrı renklerle belirtilmiş, bu üç dinin mezarlıkları ve dini yapıları da ayrıca renklendirilerek işaretlenmiştir. (Kubilay, 2010, s.162)

Haritadan anlaşıldığı üzere Avrat Pazarı'nda (*Awret Bazari*), yüzyılın ikinci yarısında, ağırlıkla Müslümanlar (haritada pembe ile gösterilmiş) ikamet etmektedir. (bkz. Şekil 3.45) Bölgede bir de koyu yeşil renkle işaretlenmiş Müslüman mezarlığı bulunmaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl, bölgenin seyyahlarca fazla ilgi görmediği bir dönem olmuştur. Bunun yanında, yüzyıl içerisinde yapılan bilimsel faaliyetler anıttan kalanlar üzerinden bu bölgeyi konu almaya başlamıştır. Déthier'nin, Arkeoloji Müzesi için anıttan kalan parça/parçalar üzerinden yürüttüğü çalışmalardan[135] ve Strzygowski'nin anıt tabanını konu alan sıklıkla ele yararlandığımız makalesinden söz edilebilir. Ayrıca Unger 1878 tarihli kitabının uzunca bir bölümünü buraya ayırmış, Bizans kaynakları başta olmak üzere, burayı ele alan kaynakların bir dökümünü yapmıştır.

[135] Bu çalışmalara ileride değinilecektir.

Şekil 3.45 : Stolpe'nin demografi konulu İstanbul Haritası'ndan detay. Görsel Kubilay (2010)'dan alınmıştır.

3.3.6 1900'ler

Avrat Pazarı'ndaki ticaret alanlarının nasıl bir yapısı olduğuna ilişkin önemli bir bilgi, yirminci yüzyılın başlarına tarihlenen bir tanıklıkta yer almıştır. Bu tanıklık Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yer almaktadır. Mimar Reşat Mimaroğlu'nun büyük annesinin ve babasının hatıralarından derleyerek aktardığı bu tanıklık pazarın yapısını anlamak adına önemlidir. (Koçu, 1960, s.1356-1357)

Reşat Mimaroğlu, bir önceki kuşağın Avrat Pazarı'nın kurulduğu devre yetiştiklerini öğrenmiştir. Bu bölgede yaşayan babası ve büyük annesinin anlattıklarından yola çıkarak, pazarın üzerinde, ahşap bir strüktürün taşıdığı kiremit örtülü bir çatı bulunduğunu aktarır. Bu üst örtü Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası'nın küçük çaplı bir örneğidir. Bu örtü 1905 yılında kaldırılmış, buradaki dükkânlar sokağa açılır hale gelmiştir. (Koçu, 1960, s.1356-1357)

Paralel biçimde Cezar, Osmanlı devrinde bazı çarşılarda dükkânların arasında yer alan sokakların üstünün örtülmesiyle kapalı çarşıların oluşturulduğuna işaret etmektedir. (Cezar, 1985, s.iii) Cezar'ın tespiti bu örtüyü tarihsel çerçeveye

oturtmaktadır. Ne var ki bu örtünün ilk kez ne zaman oluşturulduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

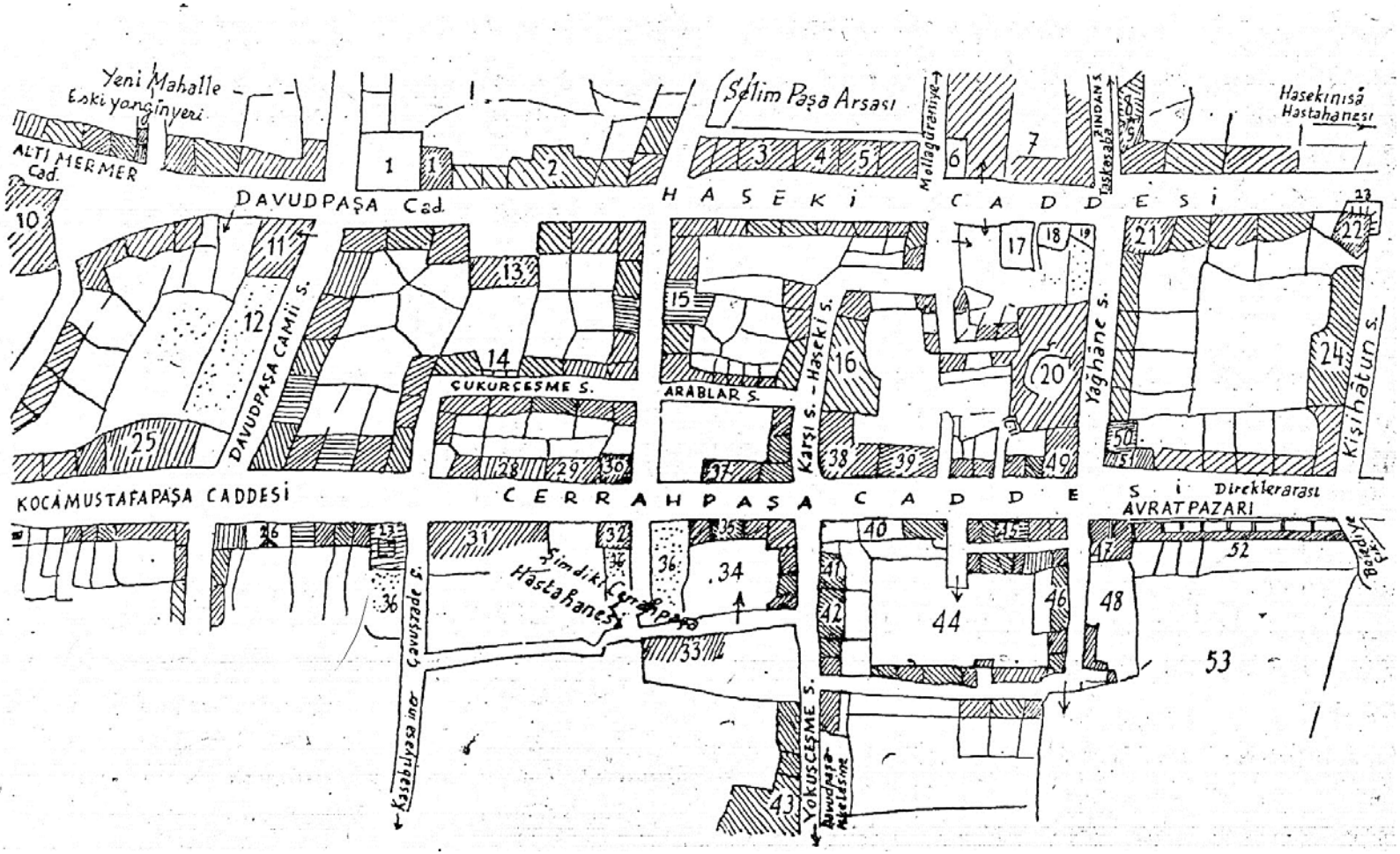
Mimaroğlu, bu örtülü çarşının sınırlarını da aktarmıştır. Ona göre geç dönemde direklerarası, Üçüncü Belediye Dairesi Çıkmazı ile Canbaziye Mescidi Sokağı arasındaydı. Bu da günümüzde Cerrahpaşa Caddesi'nin Seyit Yakuphan Sokağı ile Kargı Sokağı arasına denk düşen 80 metrelik bir kısmına karşılık gelmektedir. (bkz. Şekil 3.46) Ayrıca Mimaroğlu, 1839'dan önce bu örtülü kısmın daha geniş ve uzun olduğunu, Cerrahpaşa Camii yakınındakini Kürkçübaşı Sokağı'nın başına kadar uzandığını aktarır. (Koçu, 1960, s.1356-1357) Günümüzde Kürkçübaşı Külhanı Sokağı Cerrahpaşa Camii'nin güneyinde yer aldığından ve Mimaroğlu'nun aşağıda yer alan, 1896 tarihindeki durumu gösteren krokisi bu sokağı içermediğinden bu eski sınır tam olarak tespit edilememiştir. Ne var ki, Cerrahpaşa Camii'nin yanında yer alan Cerrahpaşa Camii Sokak'a kadar bu ölçüyü uzatsak bile, toplam ölçü 120 metre civarına denk düşer.

Yukarıda pazar hattının eski uzunluğunun en azından 300 metreye ulaştığına yönelik bir tahmine yer vermiştik. Mimaroğlu'nun verdiği bilgiler semte adını verecek büyüklükteki çarşının, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren küçüldüğünü göstermektedir.

Reşat Mimaroğlu, Avrat Pazarı direklerarasının son devrinde dört bahçeli kahve, bir tatlıcı dükkânı, iki bakkal bir de manavı içerdiğini yazar. (Koçu, 1960, s.1356-1357) Krokisinde bunları 52 numarada göstermiştir.

Krokinin lejandına göre, bölgede çok sayıda konak yer almaktadır. Bunun dışında çok sayıda ticarethaneden söz edilmektedir. Bütün bunlar, bölgenin on dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başındaki dokusunu anlamada önemli verilerdir.

Yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşen Sultan Selim yangınında (1917-1918) Haseki Külliyesi'nin ve özellikle de darüşşifasının büyük ölçüde hasar aldığı bilinmektedir. (Taşkıran, 1970, s.245) Bu yangının bölgeyi ne kadar etkilediğini tam olarak bilemesek de belli ölçülerde bir zarara yol açtığı düşünülebilir. Bu konuda İşli, yangının ardından uzun bir süre, Haseki semtinin büyük bir kısmının yangın yeri şeklinde kaldığını aktarır ki bu da düşüncemizle paraleldir. (İşli, 1994, s.1-2)

Şekil 3.46 : Hatıratına göre Reşad Mimaroğlu'nun çizdiği kroki-planı. 1896 yılında bölgeyi ve Avrat Pazarı'ndaki üst örtünün sınırlarını göstermektedir. Görsel Koçu (1960)'tan alınmıştır.

Şekil 3.46'nın Lejandı

Davudpaşa Bahçeli Kahvesi (1); Hasekibostan Hamamı (2); Haseki Turşucusu (3); Südcü (4); Bakırcı (5); Bakkal (6); Haseki İmareti, Haseki Kız Mektebi, Haseki Medresesi, Şifahane (7); Timarhane (8); Zindan (9); Hekimoğlualipaşa Camii (10); Davudpaşa Camii (11); Mezarlık (12); Helvacı Ömer Ağa'nın dükkanı (13); Çukur Çeşme (14); Komik Abdürrezzakın ev, (15); Divanı Muhasebat Reisi Zühdi Bey'in konağı (16); Haseki Camii (17); Tekke (18); Bayram Paşa Türbesi (19); Yağhane (20); Taşmekteb (21); Arabhoca Mektebi (22); Taştekneler (23); Levazım Reisi Ali Paşa konağı, yıkılmıştır (24); Davudpaşa rüştiyesi (25); Çiftefırın (26); Şeyhülharem Mescidi (27); Balmumucuların evi, Müşir Edhem Paşa (28); Tunuslu Ömer Efendi'nin evi (29); Celal Sahir Beyin evi (30); Takiyüddin Paşa konağı (31); Hobyar Mescidi (32); Namık Kemal'in pederi Mustafa Bey'in konağı (33); Çiçek Bostanı (34); Vasilaki Eczahanesi (35); Mezarlık (36); Abdülcebbar Beyin kagir konağı ve bahçesi (37); İzzet Paşa Konağı (38); Evkaf Müsteşarı Hüsnü Efendi Konağı (39); Kör Mehmedin kahvesi (40); Mimaroğlu ailesinin evi (41); Hasib paşa konağı (42); Meşhur konak? (43); Sakızlı Nikolinin sebze bostanı (44); Karakol (45); Defterdar Hüseyin Rüşdi Efendi Konağı (46); Canbaziye Mescidi (47); Mezarlık (48); Kapuçuhadarı Ali Beyin evi, Cerrahpaşa Eczahanesi (49); Arkadios Sütunu (50); Fırın (51); Avratpazarı, Direklerarası ve Bahçeli kahveler (52); Panayotun Bostanı (53).

Yirminci yüzyıl boyunca yazılan ve aslında başka gündemleri olan pek çok makalede sütun kaidesinin mevcut durumları yer almıştır. 1939 yılında Ülgen, sütun kaidesinin bir evin bahçesinde bulunduğunu aktarmıştır. (Ülgen, 1939, s.14)

1950 yılında yazdığı makalesinde Süheyl Ünver, sütunun "furun ardında" bulunduğunu aktarmıştır. (Ünver, 1950, s.687) Tarihi Cerrahpaşa Fırını olarak bilinen ve sütunun hemen yanında yer alan fırın bir kaynakta 1931 yılına tarihlendirilmektedir. (URL-11, 2012) Muhtemelen Ünver'in sözünü ettiği fırın budur. On dokuzuncu yüzyılın 1896'yı gösteren krokisinde Mimaroğlu da burada bir fırının (51) varlığına işaret etmiştir. Bununla hemen hemen aynı tarihler için (1894) Strzygowski buradaki bir değirmenden söz etmiştir. Öyleyse, yakın tarihli bu iki kaynak, hammadde ve son ürünün birarada işlendiği bazı işlikleri işaret etmişlerdir. Buna göre burada yüzyılı aşkın bir süredir aynı konuda faaliyet gösteren imalathaneler burada yer almışlardır.

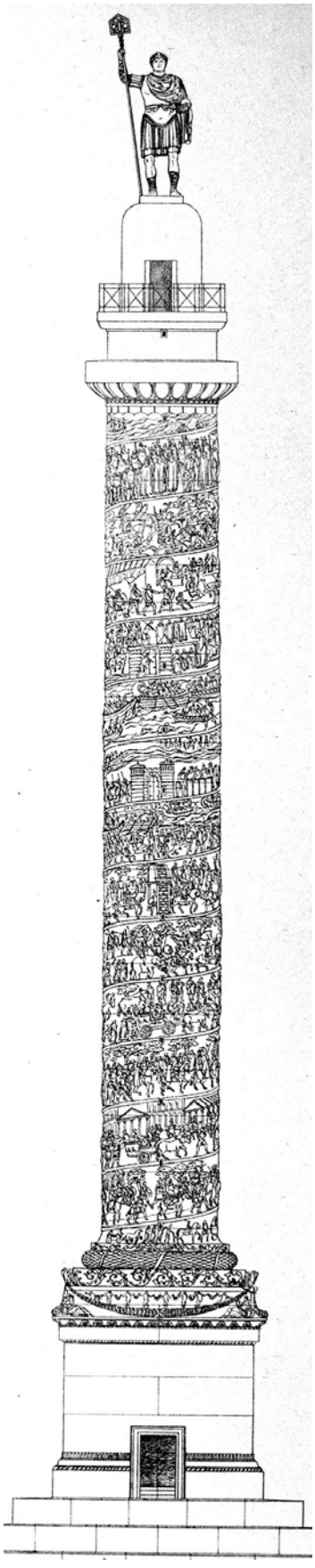
Taşkıran, Haseki Darüşşifası'na özelleşen çalışmasında, 1970'lerde sütunun evler ve araba tamirhaneleri arasına sıkışıp kaldığını yazar. Sütunun üst kısmında kalan rölyefi görece iyi durumdayken çıplak gözle tespit edebilmiştir. (Taşkıran, 1972, s. 72-73)

Yirminci yüzyılın belli bir noktasından itibaren, bölgeyle ilgili tanıklıkların sonlandırmak gerekmiştir. Zira bu veriler sütunun güncel durumunu yansıtan bir sonraki bölümde ele alınacaklardır.

Yüzyılın başında Cornelius Gurlitt sütunun restitüsyon çizimini *Die Baukunst Konstantinopels* isimli kitabında yayınlamıştır. (bkz. Şekil 3.47) Bu çalışma günümüzde aşırı şematik olarak değerlendirilir. (Taddei, 2009, 100) Konrad bu çizimdeki yanlışlıkları 2001 yılında yaptığı çalışmada sıralamıştır. (bkz. Konrad, 2001, s. 319-401) Bu yanlışlıklara burada tekrar değinmeye gerek görmüyoruz. Ne var ki tüm yanlışlıklarına rağmen bu çizimin de burada yer alması gerekiyor.

3.4 Alanın Güncel Durumu

Bu bölümde alanda ve Arkeoloji Müzesi'nde tespit edilen veriler bir araya getirilerek bu kentsel alanın tarihsel kimliğini oluşturan bazı öğelerin güncel durumlarının tespitine girişilecektir. Bu bağlamda sırasıyla, alanda anıtsal sütundan geriye

Şekil 3.47 : Gurlitt'in 1912 tarihli restitüsyon denemesi. Görsel URL-13 (2012)'den alınmıştır.

kalanlar, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki buluntular ve Avrat Pazarı'nı oluşturmuş olabilecek bazı yapılar değerlendirilecektir.

3.4.1 Bölgede Arkadios Sütunu'ndan geriye kalanlar

Günümüzde Arkadios Sütunu'nun yaklaşık 11 metre yüksekliğindeki kalıntıları, Haseki Caddesi ile Cerrahpaşa Caddesi arasında uzanan Haseki Kadın Sokağı'nın güney ucundadır. (bkz. Şekil 3.48) Bu uçtaki köşe parselde, yukarıda sözünü ettiğimiz Tarihi Cerrahpaşa Fırını yer almaktadır.

Şekil 3.48 : 2010 Kasım ayında, batı cephesi. (Fotoğraf: Hakan Taştan)

Sütun tabanının batı yüzü Haseki Kadın Sokağa açılırken, kuzeyinde ahşap bir konut yapısı bu yüzün dışarıdan görülmesini tümüyle engellemektedir. Güneyinde yer alan fırının, muhtemelen kendi pratik gereksinimleri doğrultusunda alt katında açılmış açıklıktan, binaların çevrelediği bir orta bahçe ya da açıklığa çıkılır. Buradan sütunun doğu cephesini kısmen görmek mümkündür çünkü buraya da depo benzeri bir yapı, neredeyse sütuna bitişik şekilde inşa edilmiştir. (bkz. Şekil 3.49)

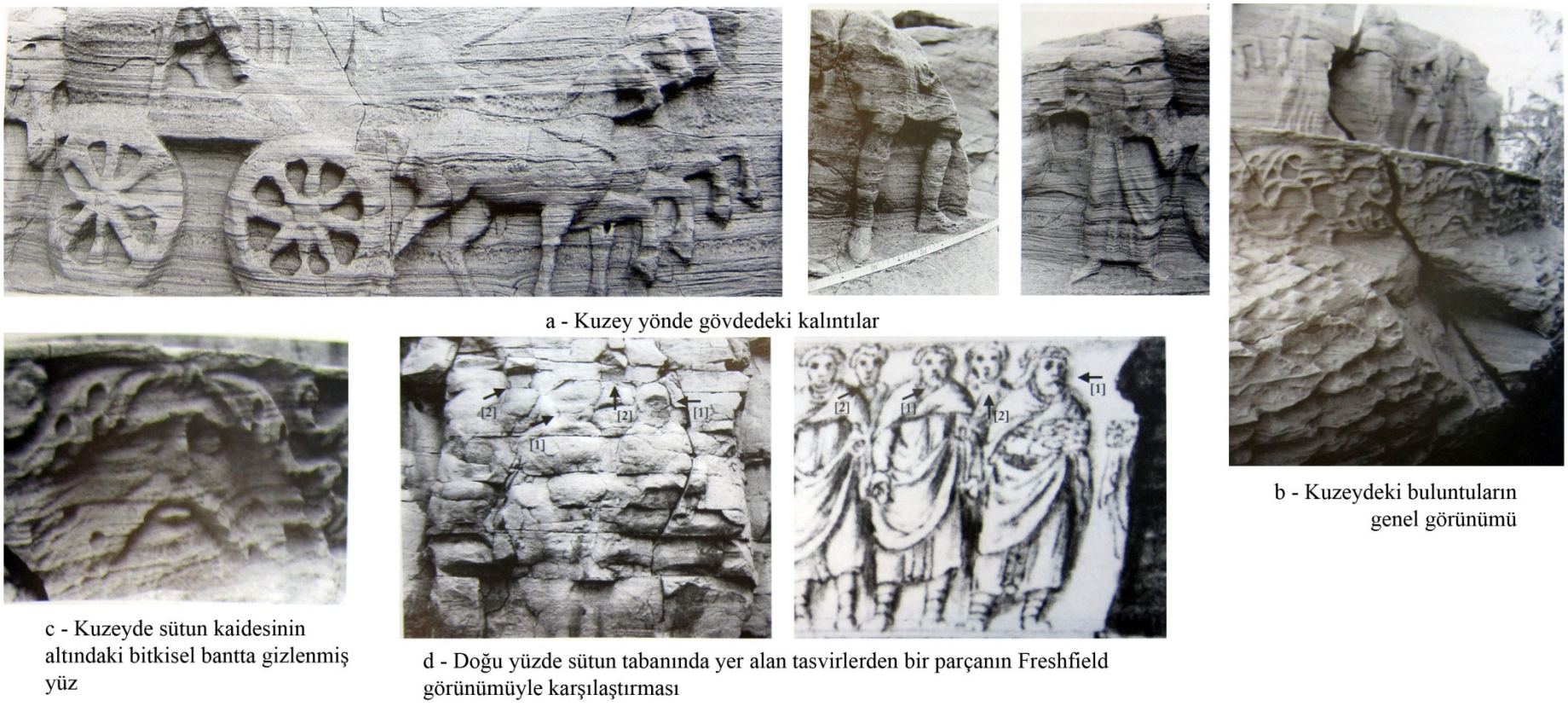

Şekil 3.49 : 2010 Kasım ayında, doğu cephesi. (Fotoğraf: Hakan Taştan)

Sütun tabanının içerisinde yer alan odalara erişim, kuzeydeki ahşap konutun içinden mümkün olmaktadır. Bu odaların niteliklerine 2.6.4 nolu bölümde değinilmiş olduğundan burada yeniden ele alınmayacaktır.

1993 yılında Eyice, Fatih Belediyesi'nin sütunun etrafının istimlak yoluyla açılmasını amaçlayan bir proje hazırlandığından söz eder. Ne var ki fırının alt katından bahçeye açılan koridor dışında, burada herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Eyice bu çalışmadan umutludur. Bu çalışma sayesinde toprak altında kalmış olabilecek parçalara ulaşılacağını düşünmektedir. (Eyice, 1993, s.306-307)

Konrad öncülüğünde 1996 yılında gerçekleştirilen alan araştırması, sütundan geriye nelerin kalmış olduğunun tam bir envanteri niteliğindedir. Konrad'ın makalesi, sütunun restitüsyonu için önemli verileri bir arada sunmaktadır. Bu çalışmada yapının strüktürel analizi dikkatlice ele alınmış, Roma'daki öncülleri ile karşılaştırma yoluna gidilerek, farklılıkları ve ortak yönleri değerlendirilmiştir. (bkz. Konrad, 2001, s.390-401)

a - Kuzey yönde gövdedeki kalıntılar

b - Kuzeydeki buluntuların genel görünümü

c - Kuzeyde sütun kaidesinin altındaki bitkisel bantta gizlenmiş yüz

d - Doğu yüzde sütun tabanında yer alan tasvirlerden bir parçanın Freshfield görünümüyle karşılaştırması

Şekil 3.50 : Sütundan geriye kalanların bir özeti. Görseller Konrad (2001)'den alınmıştır.

Ayrıca alan araştırması sırasında, sütundaki odacıkların Osmanlı devrindeki kullanımlarına dair izlere rastlanmıştır. (Konrad, 2001, s.384-390) Bu izler yukarıda bazı seyyahların kaydettikleri kullanımlara ilişkin olmalıdır.

Bunun yanı sıra kapsamlı bir alan araştırması yapılarak, bazıları daha önce Strzygowski tarafından, bazıları ise ilk kez tespit edilen rölyef kalıntılarına ulaşılmıştır. Bunların çoğu kuzeydeki ahşap yapının olduğu yüzdedir.

Bunların bir kısmına yukarıda yer verilmiştir. Yine de aşağıda bu buluntuların bir kısmı, genel niteliklerinin gösterilmesi amacıyla fotoğraf ve çizimlerle özetlenmiştir. (bkz. Şekil 3.50) Sözü edilen çalışmada bunlara detaylıca ulaşılabilir. (bkz. Konrad, 2001, s.390-401)

3.4.2 Arkeoloji Müzesi'ndeki kalıntılar

İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde Arkadios Sütunu'na ait olup olmadıkları tartışmalı olan üç parça kayıtlıdır.

Bunlardan ilki 660 numarayla kayıtlıdır. (bkz. Şekil 3.51) Saray Burnu yakınlarında (Mendel, 1914, C. I, s. 442 ve Guide Illustr., 1935, s. 115-116) ya da Davudpaşa Kapısı civarında (Eyice, 1959, C.2, s.1018) denizden çıkarılmıştır. 1881 yılında Arkeoloji Müzesi'nin müdürlüğüne getirilmiş olan Déthier'nin tuttuğu günlüğe göre[136], parça 1874 yılında Davudpaşa Kapısı civarında görülmüştür ve müzeye taşınmasına karar verilmiştir. Déthier, bunu bulan[137] Derviş Hüseyin'i[138] teşvik etmek için fazladan para verilmesi gerektiğini düşünmektedir. (Mendel, 1914, C.I, s.442)

Bu parçanın ayrıntılı incelemesini Mendel, 1914'de Arkeoloji Müzesi (*Musées Impériaux Ottomans*) için hazırladığı rehberde yapmıştır. Buna göre, parça beyaz renkli ve gri damarlı Marmara mermerindendir. Yüzeyi fazlaca yıpranmış, konturları yuvarlanmış ve detayların hemen tamamı siliktir. Üzerindeki figürler fazlace hasarlı kısmen ayırt edilemez haldedir. Arka tarafı özenle iç bükey hale getirilmiştir. Bu yüzde bir basamağın başlangıcını

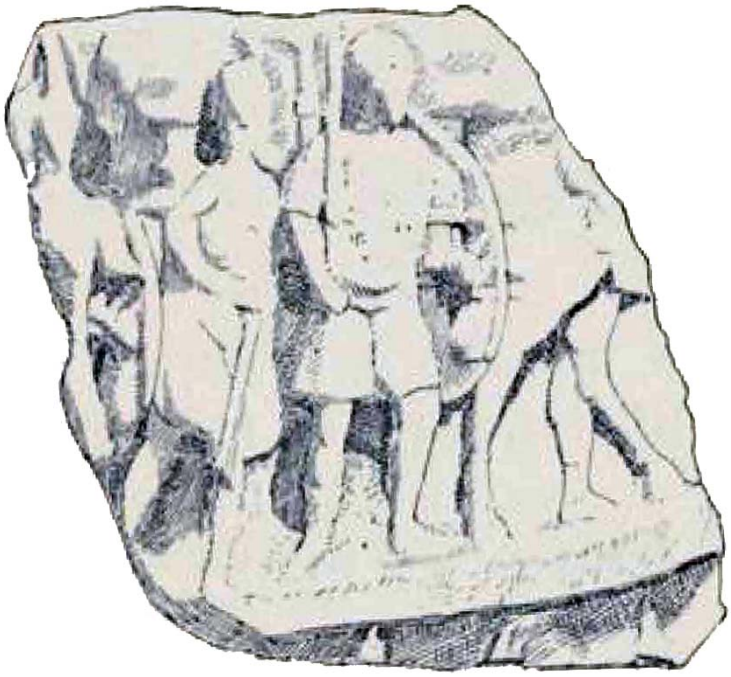
---

[136] Bkz. Déthier, El yazması Günlük, f° 29, no 173, 17 /5 février 1874.
[137] Déthier burada "*fouiller dans la terre*" (*toprakta kazı yaparak*) demişse de bu alıntıyı bizlere sunan Mendel dahil olmak üzere yazarlar müze envanterinde yer alan "*denizden çıkarıldığı*" yönündeki bilgiyi esas almaktadır. (bkz. Mendel, 1914, C.I, s.442)
[138] *Houssein*

ve sökümüne dair izleri görmek mümkündür. Mendel tam olarak bir sütun kasnağının yüksekliğinde olduğunu belirtmiştir. 104 cm. yüksekliğinde, 110 cm. genişliğinde ve yaklaşık 58 cm. kalınlığındadır. Tasvirdeki figürlerin boyu yaklaşık 80 cm.dir. (Mendel, 1914, C.I, s. 442)

Bu parçanın ön planında, sağa doğru yönelmiş kısa tünikli, mızraklı ve dairesel kalkanlı iki askerin hemen hemen tamamı ve solda muhtemelen aynı özellikteki bir üçüncüsünün bir kısmı görünmektedir. Bunların önünde bir atın sağrısı ile arka ayakları yer almaktadır.

Atın ayakları arasından, muhtemelen bir başka askerin ayağının görünmesi, resmin arka planında bu askerlerin devamı olabileceğini akla getirir. Mendel de bu görüştedir ve bizim görseller üzerinde göremediğimiz, arka planda yer alan, belli belirsiz başka askerlere dair izlere de dikkat çekmiştir. (Mendel, 1914, C.I, s. 442-443)

Şekil 3.51 : İstanbul Arkeoloji Müzesi envanterinde 660 no ile yer alan parça. Şekil Mendel (C.I, 1914)'den alınmıştır.

Bu parçanın Arkadios Sütunu'na mı Theodosios Sütunu'na mı ait olduğunun kesin olarak tespiti mümkün değildir. Pek çok kaynak, bu parçayı Arkadios Sütunu'na atfetme eğilimindedir. Yine Mendel bu geleneğin bir parçası

olarak, parçada tasvir edilen sahneyi Roger de Gaignières koleksiyonundaki[139] resmin[140], sütun gövdesinin yedinci spiralindeki sahnenin alt kısmına (bkz. Şekil 3.31) benzetmiştir. (bkz. Şekil 3.52) (Mendel, C.I, 1914, s. 443)

Şekil 3.52 : Roger de Gaignières koleksiyonundaki resmin 7'nci spiralinden detay. Görselin aslı Geffroy (1895)'ten alınmıştır.

Öztürk ise aynı parçayı Freshfield çizimlerinde güney tasvirindeki ikinci sıraya benzetmiştir. (bkz. Şekil 3.53) (Öztürk, 1992, s.23)

Şekil 3.53 : Freshfield çizimleri, güney tasvirindeki ikinci bandın detayı Görselin aslı Freshfield (1922)'den alınmıştır.

1315 ve 1316 envanter numaralı diğer iki parça daha küçük boyutludur ve Arkadios Sütunu'na ait olup olmadıkları daha şüphelidir. Semavi Eyice bunların büyük olasılıkla Theodosios Sütunu'na ait olduklarını

[139] Sözü edilen resim, Roger de Gaignières koleksiyonundan elde edilmiş olup, Paris'te Bibliotheque Nationale'de korunmaktadır. Resim ilk olarak A. Geffroy tarafından yayınlanmıştır. (Geffroy, 1895, ek)

[140] Sözü edilen resim yukarıda Şekil 3.35 olarak yer almaktadır.

düşünmektedir. (Eyice, 1959, C.2, s.1018) Ne var ki, 1914 ve 1935 tarihli müze rehberlerinde Arkadios Sütunu'na ait olduğu belirtilmiştir. (Guide Illustr., 1935, s. 117; Mendel, 1914, C.III, s.524)

1315 nolu parça bir savaş sahnesine aittir. 36 cm. yüksekliğinde 106 cm. genişliğinde ve 64 cm. kalınlığındadır. 1316 nolu parça ise 40 cm. yüksekliğinde, 57 cm uzunluğunda ve 60 cm. kalınlığındadır. Ölü bir asker başının tasviridir. (Mendel, 1914, C.III, s.524) Bu iki parça sütunun çizimleriyle eşleştirilememiştir.

Taşkıran, sütuna ait olduğunu düşündüğü, Bizans Salonu'nda 315 numara ile kayıtlı başka bir parçanın fotoğrafını yayınlamıştır. (bkz. Şekil 3.54) (Taşkıran, 1972, s. 72, 78) Ne var ki bu parça da Arkadios Sütunu'nun çizimleriyle eşleştirilememiştir.

Şekil 3.54 : İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 315 numara ile kayıtlı parça. Görsel Taşkıran (1972)'den alınmıştır.

Ayrıca Ainaloff'un İstanbul Arkeoloji Müzesi önündeki parçalardan birinin bu sütuna ait olduğunu fark ettiği söylenmektedir. (Geffroy, 1895, s.129-130) Muhtemelen aynı parçayı, 1894'te Strzygowski, müzeye bağlı Çinili Köşk'ün önünde terk edilmiş halde görmüştür. Detaylı biçimde tasvir ettiği ve bir resmini yayınladığı parça yukarda bahsettiğimiz müze envanterinde 660 numara ile kayıtlı parçadır. (Strzygowski, 1894, s.249) Dolayısıyla muhtemelen Ainaloff'un bu son

"keşfi" 1874'te Déthier'nin çoktan envantere kazandırdığı parçayı tekrar keşfetmekten öteye gitmemiştir.

3.4.3 Avrat Pazarı dükkânları

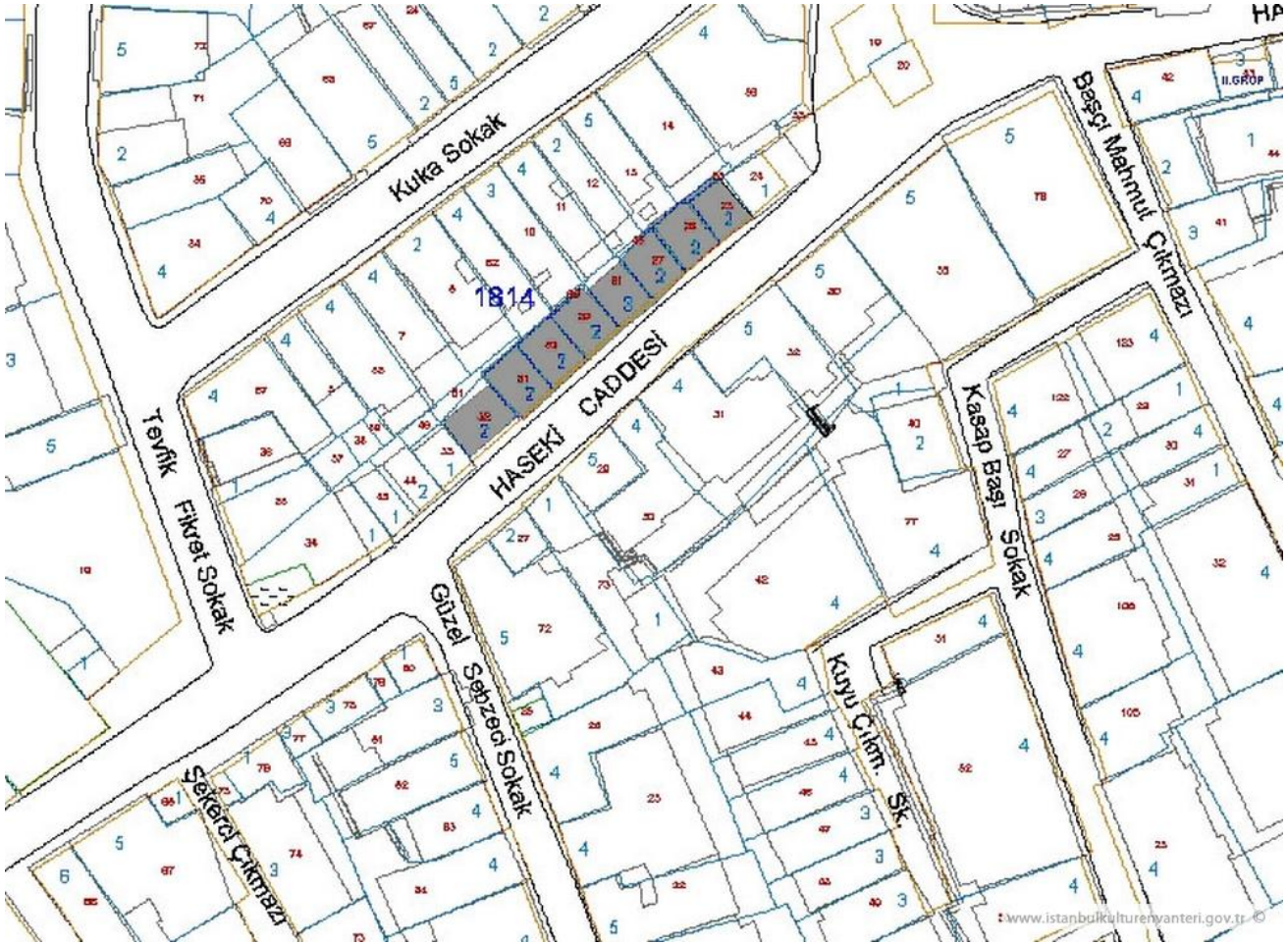
Taşkıran, 1972'lerde Haseki Külliyesi'nden çıkıp, Atik Ali Paşa Camii yönünde, Haseki Caddesi 40-50 m. takip edildiğinde, bazı kemerlerin altının kapatılarak, dükkân ve ev haline getirilmiş olduğundan bahseder. Bunlardan 13 tane kadar sayar. Bunların "agora tarzında" pazar yerleri olduklarını, avrat pazarı'nın kurulduğu muhtemel dükkânlar olduklarını iddia eder. (Taşkıran, 1972, s. 79) Bunlardan bazılarını gösteren iki fotoğraf yayınlar. (bkz. Şekil 3.55)

Ayrıca mahallenin yaşlılarından, artık sokağa dönüştürülerek ortadan kalkmış 4 tanesini daha listesine ekleyerek 17 sayısını bulur. Nasuh'un planında gösterilen kemerli yapının bu dükkânlar olabileceğini belirtir. (Taşkıran, 1972, s. 79)

Şekil 3.55 : Avrat Pazarı dükkânlarının 1972'deki durumu. Görsel Taşkıran (1972)'den alınmıştır.

Haseki Caddesi'nde külliyenin batısındaki, tonozlu sıra dükkânlar Osmanlı devri anıt eseri olarak tescillenmişlerdir. (bkz. Şekil 3.56, 3.57) (URL-12, 2012) Bu dükkânlarla aynı özellikteki bir diğer yapı, aynı caddede, külliyenin doğusunda, Haseki Medresesi'nin hemen yanındadır. (bkz. Şekil 3.58 ve 3.59)

Şekil 3.56 : Haseki Caddesi üzerinde anıt eser olarak tescillenmiş dükkanların vaziyet planı. Görsel URL-12 (2012)'den alınmıştır.

Şekil 3.57 : Haseki Caddesi üzerinde anıt eser olarak tescillenmiş dükkanların görünüşleri. Görsel URL-12 (2012)'den alınmıştır.

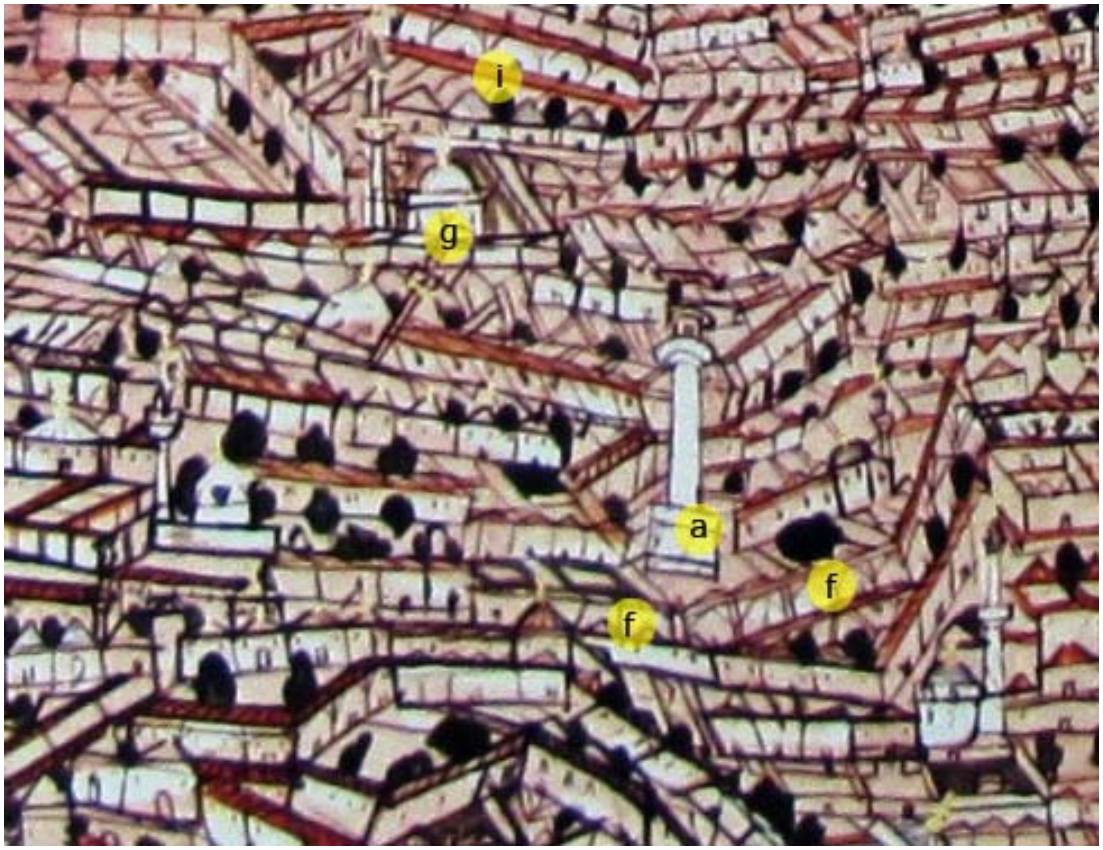
Şekil 3.58 : 1960 yılında Haseki Medresesi'nin yanındaki dükkân. Görsel Alioğlu, Aydemir ve Sünnetçi (2012)'den alınmıştır.

Şekil 3.59 : Haseki Medresesi'nin bitişiğindeki dükkânın görünümü. Fotoğraf Caner Cangül (2011).

Bu tonozlu yapıların Avrat Pazarı'nın çarşı dükkânları olmaları muhtemeldir. Hünername'de yer alan İstanbul tasvirinde, daha güneyde benzer yapılar tespit etmiş ve (f) ile göstermiştik. (bkz. Şekil 3.60)

Bunlara şimdi, caminin kuzeyinde, (i) ile gösterek başkalarını da eklemek mümkündür. (bkz. Şekil 3.60) On altıncı yüzyılın sonlarına tarihlenen tasvirde bu dükkânların gösterilmiş olmaları önemlidir. Bunlar Haseki Külliyesi'yle ilişkili olabileceği gibi Davud Paşa Vakfı için Avrat Pazarı'nda yaptırılan dükkânlar da olabilir.

Şekil 3.60 : Hünername'de yer alan Veli Can'ın çizdiği İstanbul haritasından detay. Görsel Hün. (1969)'dan alınmıştır.

Haseki Külliyesi'nin 2010-2012 arasında yapılan restorasyonu sırasında, medresenin bitişiğindeki tonozlu yapıda bir kazı çalışması yürütülmüş, daha eski bazı kanal ve duvar kalıntılarına ulaşılmıştır. (Aloğlu & Aydemir & Sünnetçi, 2012, s.28)

Bu kalıntıların Arkadios Forumu'na ait olup olmadıkları bilinmemektedir. Kalıntıların sütuna 150 metre uzaklıkta olması, eğer foruma aitlerse forumun boyutlarının olağanüstü büyük olmasını gerektirir. Bize daha makul görünen bu kalıntıların forumun çevresindeki başka yapılara ait olmalarıdır. Forumun etki

alanında kalan bu bölgede, Bizans devrinde de ticari işlevlerin var olması muhtemeldir.

Bu dükkânlardan özellikle Haseki Medresesi'ne yakın ve külliyenin doğusunda yer alan, 1551 tarihli tahrir defterinde geçen bir tarife çok uygun düşer. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu defterde Haseki Vakfiyesi'nin bir özeti yapılmış, Haseki Medresesinin yakınlarında yıllık geliri 692 akçe olan 6 dükkândan söz edilmiştir. Bu son dükkân Haseki Medresesi'nin duvarına neredeyse bitişiktir.

4. DEĞERLENDİRME

4.1 Bölgedeki Yapı Tarihinin ve Sürekliliklerin Tespiti

4.1.1 İlk oluşumlar: Theama, sütun ve forum

Doğu Roma İmparatorluğu döneminde bölgeye Kserolofos dendiği bilinmektedir. Buraya inşa edilen forumdan önce, burada bir tapınağın ve temenosunun bulunmuş olabileceğinden söz edilir. Forumdan önce buraya "görülecek şey" anlamında *Theama* denmiştir. *Theama*'da birçok heykelin ve 16 sarmal sütunun (*κοχλίαι* / *Koxhia*) bulunduğu bilinmektedir. *Theama* insan kurban etme kültüyle ve kehanet alınan bir anıttan (*theamation*) hareketle, kehanet kültüyle ilişkilendirilmiştir. Bu kehanet kültünün bir şekilde sonrasındaki döneme söylencelerle aktarılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu konudaki tespitlere aşağıda söylencelerin ele alındığı bölümde ayrıca yer verilecektir.

Beşinci yüzyılın başında imparator Arkadios'un devrinde, Got bir komutanın çıkardığı isyan, kentte büyük sosyal olaylara sebep olmuştur. Bu isyan, Çanakkale taraflarına yapılan bir seferin sonucunda bastırılmış, Kserolofos'ta bu seferi anlatan bir sütunun yapımına başlanmıştır. Kserolofos'taki sütunun tamamlanması ve forumun düzenlenmesi II. Theodosios devrinde gerçekleşmiştir. Böylece bölge, bir süre Theodosios Forumu olarak, ardından uzunca bir süre Arkadios Forumu olarak anılmıştır.

Sütunun bezeme programı elde edilen çizimler üzerinden ek bölümde detaylıca ele alınmıştır. Sütunda anlatılan öykü ortaya çıkartılmış ve bu öykünün sonraki dönemde tarihçi Teofanes'in anlatısıyla örtüştüğü ortaya konmuştur.

On üçüncü yüzyıldan itibaren imparatorluğun zayıflaması kentin bakımsız kalmasına sebep olmuştur. Kentin Latin işgalinde büyük zarar gördüğü ve bu zararların onarılamadığı düşünülmektedir.

Kentteki duruma paralel bir biçimde on beşinci yüzyılın başlarında Kserolofos'un geçtiği bir "kaçakçılık" öyküsünde, buradaki manastırların harabe haline geldiğine

vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Buradaki forumun da benzer bir akıbete uğradığını söylemek bizce mümkündür. Ne var ki, kesintiye uğrayıp uğramadığı konusunda kesin bir hüküm verilemese de, buradaki ticaret Avrat Pazarı adı altında varlığını sürdürmüştür.

4.1.2 Bölgede ticaret işlevinin sürekliliği: Pazar

Kentin el değiştirmesinin hemen ardından, burada pazar günleri büyük bir pazar kurulmaya başlanmıştır. Bu konudaki en büyük kanıt Angiolello'nun tanıklığıdır. 1483'ten öncesine tarihlenen bu tanıklık, bölgedeki ticari işlevlerin sonlanmadığına dair en geçerli kanıttır.

Osmanlı İstanbulu, özellikle ilk devirde, devralınan topografyanın bazı özellikleri korunarak ve bunlar yeniden ele alınarak şekillendirilmiştir. Bu çerçevede Havariyyun Kilisesi'nin yerine Fatih Camii'nin yapılmış olması topografyadaki bilinen en geçerli süreklilik örneğidir. Burada ibadet işlevinde görülen süreklilik, bizce Arkadios Forumu'nun ticari işlevinin kurulan pazarla sürdürülmesinde de görülebilir. Ayrıca Osmanlı ticaret alanları, forumlara benzer biçimde politikanın kısmen de olsa halk arasında tartışıldığı yerlerdir. Bu bağlamda alanda bir başka işlevsel süreklilikten söz edilebilir.

Öte yandan, ticari işlevli bölgelerdeki sürekliliğin tek örneği Arkadios Forumu - Avrat Pazarı sürekliliği değildir. II. Mehmed devrinde inşa edilen ve Kapalı Çarşı'nın çekirdeğini oluşturan Cevahir ve Sandal Bedestenleri, Konstantinos Forumu ile Tauri Forumu arasında inşa ettirilmiştir. Bu bağlamda, bu bedestenler kentsel ticaret alanlarındaki sürekliliğin bir diğer örneği olarak ele alınabilir.

Bu süreklilikler, elbette kentsel alanın tarihi topografyasının sürdürülmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, ticaret yollarının, kent kapılarının ve limanların önceki konumlarını büyük ölçüde korumalarından hareketle, bu süreklilikler, doğal topografyanın takip edilmesinin bir sonucu olarak da görülebilir.

Osmanlı'nın bu topografyaya organizasyonel katkısı haftalık Avrat Pazarı'nın burada kurulmaya başlanmasıdır. Pazarın yarattığı çekimle birlikte bölgede çarşı olarak anılmaya başlanan dükkanlar inşa edilmiştir.

1485 yılında inşa edilen Davud Paşa Külliyesi'nin vakfına gelir getirmek üzere Avrat Pazarı'nda 108 dükkân inşa ettirildiği bilinir. 1546'da bunların sayısı 91 olarak tespit

edilmiştir. Benzer şekilde Haseki Külliyesi'nin 1551 yılındaki gelirleri arasında, külliye yakınlarındaki 6 dükkândan söz edilir.

Günümüzde bölgede anıt eser olarak kaydedilmiş bazı dükkânlara rastlanmaktadır. Bunlardan medresenin hemen doğusunda ve bitişiğindeki dükkân, 1551'de Haseki Vakfı'na gelir getiren medresenin yakınındaki altı dükkândan biri olarak değerlendirilebilir. Bu dükkân, külliyenin batısındaki dükkânlardan görünüm itibariyle bazı küçük farklılıklar içerir. Örneğin bundaki tonozlu örtü, dışa doğru çıkıntı yaparken, diğerlerinin tonozlu örtüsü görülenlerinde, bu örtünün iki yandan doldurulmasıyla tonozlu örtü gizlenmiştir. Ayrıca medreseye bitişik dükkân vaziyet planında kapladığı alan itibariyle daha büyüktür. Bütün bu farklılıklar, konumlanma farklılıklarından ya da dönem dönem yapılmış olabilecek bazı tamiratlardan kaynaklanmış olabilir. Yine de bu farklılıkları iki ayrı dönemde iki ayrı oluşum çerçevesinde yapılmalarına bağlamak mümkündür.

Avrat Pazarı'ndaki ticari yapılaşmanın mimari tek karşılığı bu dükkânlar / dükkân sıraları değildir. On altıncı yüzyılın ortalarında Dernschwam, Avrat Pazarı'nda derme çatma barakalar görmüştür. Bu konu yukarıda değerlendirilmiş, bunların pazarla ilişkili dükkânlar olabilecekleri ortaya konulmuştur. Öyleyse bu yüzyılın ortalarında, haftalılk pazarın bulunduğu bölgeye geçici-kalıcı bazı ticarethaneler yapılmaya başlanmıştır. Bu baraka ticarethaneler giderek daha fazla alana yayılmış ve böylece sütun çevresindeki boş alanların dokusu yitirilmiş olabilir.

Yangınların bölge dokusunda alanlar, açtığı bilinmektedir. Bu yangınlarda evlerini kaybetmiş bazı insanların zaten yapılaşmaya bir şekilde açılmış bölgede, ahşap barınaklar, konutlar oluşturdukları seyyahların notları ve diğer tarihi veriler doğrultusunda bu çalışmada tespit edilmiştir.

Çevredeki konutların varlıklarına rağmen, buradaki ticarethanelerin bir çarşı niteliği kazandığından söz edilmelidir. Bu çarşıyı netlikle tespit edebildiğimiz ilk yazılı kaynak, Katibzâde'nin 1660 yangını üzerine yazdığı destandır. Burada açıkça *Dikilitaş Çarşısı* ifadesine yer verilmiştir.

Sonrasında on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Pertusier'nin tanıklığında, aynı yüzyılın sonlarıyla ilişkili olarak, Koçu ve Strzygowski'de, ahşap bir strüktürün izlerine rastlanır. Bu strüktürün dükkanların bulunduğu sokakları örterek çarşı haline getirdiği, pazarın da bu örtünün altında kurulduğu düşünülmelidir. Bu örtü

ondokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru küçülmüş, 1905'te de kaldırılmıştır. Bu konudaki tüm tespitler Şekil 4.1'e lekeler halinde işlenmiştir.

Bu dükkânlar, günümüzün Haseki Caddesi üzerinde tonozlu sıra dükkânlar olarak tespit edilmiştir. Bu sıra dükkânları forumlardaki dükkân sıralarıyla özdeşleştirecek, üst örtüyü forumdaki revakların işlevsel karşılıkları olarak değerlendirecek olursak, beşinci yüzyılın forumu yapı, şekil, konum ve daha birçok değişikliğe rağmen yirminci yüzyıl başlarına kadar, anlamsal-işlevsel bir süreklilik göstermiştir.

Elbette bu üst örtü, Bizans devri forumunun şekilsel sürekliliği olarak ele alınabileceği gibi, aynı bölgedeki işlevsel sürekliliğin gereksinimleri doğrultusunda tekrar uygulanması gerekmiş zorunlu bir mimari eleman olarak ele alınabilir.

4.2 Bölgenin Kadınlarla İlişkili Kimliği

Bu çalışmada, bölgenin kadınlarla ilişkili, istisnai bir kimlik kazandığı tespit edilmiştir. Detaylıca ele alınan bu bölüm, bu kimliğin mimari ve organizasyonel karşılıklarını bir ölçüde tespit etmiştir.

Ayrıca bu kimlik, pazar özelinde sosyo-ekonomik hayata da izler bırakmıştır. Hatta bu izleri, kentin hafızası olarak değerlendirebileceğimiz söylencelerde ve dolayısıyla kent kültüründe de bulmak mümkündür.

Burada Evliya Çelebi'de bir tılsım biçimde yer alan Avrat Taşı'na (Arkadios Sütunu) değinebiliriz. Evliya Çelebi'nin anlatısında, eskiden sütunun tepesinde bulunan bir kadın heykelinden söz edilmektedir. 740'ta sütunun üzerinden devrilmesiyle izi kaybedilen İmparator Arkadios'un heykelinin on yedinci yüzyılda bir kadın heykeli olarak anılması, bölgenin kimliğinin kent kültürüne bıraktığı derin izi gösteren bir detay olarak ele alınabilir.

4.2.1 Avrat Pazarı

Bir kaynakta, Bizans döneminden beri, bölgedeki yer adlarının kadınlarla ilgili olduğundan söz edilmiştir. (İşli, 1994, s.1) Bizans devrinde bu yönde somut bir kanıta ne yazık ki rastlanmamıştır. Bu nedenle bölgede, kadınlarla ilgili ilk oluşum Avrat Pazarı olarak belirlenmiştir.

Avrat Pazarı oluşumunu on altıncı yüzyıl ortalarında Haseki Külliyesi'nin kuruluşuna tarihlendiren bazı yazarlar olmuştur. Bu çalışmada bunun aksi ortaya konulmuştur.

Kentte bir kadının banilik ettiği ilk Osmanlı külliyesi 1538-1551 arasında inşa edilmiş olan Haseki Külliyesi'dir. Haseki Hürrem'in istisnai ayrıcalıkları arasında başkente külliye inşa ettirmiş ilk şehzade annesi olması gösterilebilir. Peçevi ve Evliya Çelebi, külliyenin Avrat Pazarı'nda yer almasını, Kanuni'nin gösterdiği bir incelik olarak kaydeder. Bu söylemler, Avrat Pazarı'nın kadınlara has kimliğinin külliyeden daha öncesine uzandığını gösteriyor olabilir.

1546 yılında hazırlanan İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde, Davud Paşa Camii'nin *Pazar-ı Zenan*'da (*Kadınlar Pazarı*) inşa edildiği belirtilmiştir. 1546'da *Pazar-ı Zenan* adıyla bölgenin tarif edilmiş olması bile, 1538-1551 yılları arasında inşa edilen Haseki Külliyesi'nden öncesine işaret eder. Öte yandan tahrir defterleri vakfiyenin aslından yola çıkarak yapılan bir teftişi anlattıklarından, sıklıkla vakfiyenin aslına gönderme yapar, vakfın tanımını orijinal vakfiyeden aynen alırlar. Bu nedenle 1485 yılında, Davud Paşa Camii yapılırken bölgenin *Pazar-ı Zenan* yani Avrat Pazarı olarak anıldığını düşünülebilir[141].

Bu nedenle, Avrat Pazarı'nın Haseki Külliyesi'nin bir organizasyonu olduğu yönündeki iddianın bir geçerliliği yoktur. Haseki Vakfiyeleri'nde külliyenin yerinin Başçı Hacı Mescidi ile belirlenmiş olmasını, yapının külliyeye olan yakınlığıyla ilişkilidir. Zira ikisinin arasında bugün ancak 20-30 metrelik bir mesafe vardır. Mescid yeniden aynı yere inşa edildiğinden, orijinal durumda da bu mesafenin bundan aşırı derecede sapmacağı ortadadır. Dolayısıyla Haseki Külliyesi inşa edildiğinde, en yakın referans noktası da Başçı Hacı Mescidi'dir.

Diğer taraftan, bu söylemle vakfiye, hem Fatih devrinin geleneksel yolla kurulmuş mahallesine atıfta bulunmuş oluyor, hem de iki ibadethaneyi muhtemelen ortak bir cemaatinin kullanacağını tespit etmiş oluyordu.

Oysa Murad Paşa ve Davud Paşa Camilerinin yapıldığı dönem için aynı şeyi söylemek söz konusu değildir. Bu iki caminin sütuna olan uzaklıkları hemen hemen aynı olduğuna göre, bunlardan yalnızca Davud Paşa Camii ile ilgili olarak *Pazar-ı*

[141] Ne yazık ki bu çalışma Davud Paşa Vakfiyesi'ne ulaşamaması yönüyle önemli bir eksiklik içerisindedir.

Zenan kaydına rastlanması, pazarın batıya doğru uzandığına yorulabilir. Ne var ki ilerleyen dönemde bütün kayıtlar, pazarın Haseki Külliyesi'ne doğru, kuzeye uzandığına ilişkindir.

Avrat Pazarı kadınların kadınlara satış yaptıkları haftalık bir pazarın adıdır. Bu pazar tıpkı Angiolello'nun aktardığı gibi pazar günleri kurulmaktadır. Fethi takip eden kısa süre içerisinde oldukça büyük bir pazarın, oldukça hızlı ve istisnai bir biçimde kadınlara ayrılmış olması, kadınlar pazarı kurma fikrini daha köklü bir geleneğe bağlamayı gerektirir. Bir izlek olarak, bu fikri Bizans Konstantinopolis'inde aramak oldukça makûldür.

On birinci yüzyılda, profesyonel kadın dokumacıların kentteki lonca benzeri bir oluşuma üye oldukları yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Buna paralel olarak, 1330'larda İstanbul'a gelen Faslı gezgin İbn Battûta'nın seyahatnamesinde, kentteki çarşıların esnaf ve zanaatkârlarının çoğunu kadınların oluşturduğu aktarılmıştır. Bütün bu sayılanları, Osmanlı Avrat Pazarı geleneğinin istisnai durumunun, öncül kaynakları olarak ele alabiliriz. Ayrıca Osmanlı'nın tanık olduğu bu geleneği kendi ihtiyaçları doğrultusunda, kadını kentsel hayatta kontrol altına almak adına yeniden yorumlamış olduğundan söz edilebilir.

Osmanlı kadınının *katı bir dinsel zorunluluk*tan ötürü, kent hayatına katılımının sınırlı olduğu düşünülmektedir. Baskıyla karşılaşmaksızın, kendi mahallelerindeki ticarethaneler aracılığıyla gereksinimlerini bir ölçüde karşılayabilseler de, kalan ihtiyaçları için kentteki çarşı-pazarlara gitmeleri (en azından bazı dönemlerde) hoş karşılanmamıştır.

Kentin merkezi bir noktasında yer alan Avrat Pazarı, kadınların çarşı-pazar ihtiyaçlarını meşru bir biçimde karşılayacakları önemli bir merkezdir. Bu pazarın meşruiyeti buradaki satıcıların da kadın olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, avrat pazarlarında, kırsal üretimi kente taşıyan kadın pazar satıcıların ortaya çıkmış olması, yukarıda bir ölçüde tespit edildiği üzere, ekonomik koşulların bir getirisidir. Böylece arz ve talep, "güvenli" ve kontrollü bir biçimde bir araya gelmiş oluyordu.

Bu pazarda yiyecek maddelerinin yanı sıra kadın müşterilerin gereksinimleri olan aktariye (kına, şap, nöbetşekeri, mum, tohum, ilaç vb.), bez, iplik, havlu, terlik gibi ürünler de satılmaktaydı. Bunların yanı sıra çiçek satışının yapıldığı on altıncı

yüzyıla ait tanıklıklarda ve meşhur Correr minyatüründe yer almıştır. Ayrıca aynı yüzyılın sonunda İstanbul'a gelen John Sanderson, burada satılan el işlerinden söz etmiştir.

Haseki Külliyesi'ne ait bahçelerde üretilen meyva ve çiçeklerin[142] satışına ilişkin vakıf kayıtlarındaki bilgi, bu ürünlerin Avrat Pazarı'nda arz edildiği yönünde yorumlanacak olursa, Correr minyatüründeki bazı noktalar bununla ilişkilii değerlendirilebilir. Minyatür, Haseki Camii'ni sütuna olduğundan daha yakın göstermiştir. Bu yakınlık minyatür sanatçısının kurduğu anlamsal bir yakınlık olarak değerlendirilecek olursa, pazar külliyeyle bu bağlamda bir ilişki içerisinde olmalıdır. Minyatür sanatçısının anlamsal yakınlık kurmasına, elbette külliyenin banisi itibariyle aldığı kadınla ilişkili kimlik de sebep olmuş olabilir.

Correr minyatüründe gösterilen üç kadından ikisi satıcı olarak resmedilmiştir. Bu satıcı kadınlar külliyenin duvarının hemen önündedir. Bu da kurulan anlamsal yakınlıklar arasında değerlendirilmelidir. Diğer taraftan satıcı kadınların birbirinin aynı başlıkları, aynı zümreden olduklarına işaret ediyor olabilir. Benzer biçimde, pazarlık halinde gösterilmiş olan alıcı konumundaki kadının başlığı diğerlerinden farklıdır.

Correr minyatürü, bölgedeki ticarette kadınların ve erkeklerin, hem satıcı hem de alıcı olarak yer aldığının görsel kanıtı niteliğindedir. Bizce, Avrat Pazarı'nda sadece kadınların ticaret yapmaları "ideal" bir durumdur. Bu ideal durumun büyük ölçüde dışına çıkıldığını düşünmek için, bu çalışmada yeterince veri ele alınmıştır.

Burada bu verilerin bir kısmını özetlemek gerekirse, öncelikle Evliya Çelebi bir esnaf alayında Avrat Pazarı esnafından söz etmiştir. Esnaf alayına yalnızca erkekler katılabildiklerine göre, Avrat Pazarı'nda on yedinci yüzyılda erkekler de satış yapmıştır. Benzer şekilde, Correr minyatüründeki alıcı ve satıcı rolündeki erkek tasvirleri bir diğer kanıt olarak yorumlanmalıdır.

Yukarıda Avrat Pazarı'nın, kadınların bir çeşit "konrol" altında hareket edebilmelerine yönelik ideal işlevinden söz edilmiştir. Bunun yanı sıra, istenmeden de olsa bunun tam tersi işlevlere de hizmet etmiş olabilir.

---

[142] Hatırlanacağı üzere, külliyenin inşasından önce, bölgede bazı çiçekli ağaçların yer aldığı Nasuh minyatüründe tespit edilmiştir.

Bilindiği üzere hamam ziyaretleri, kadının toplumsal baskıdan etkilenmeden kent hayatında görünürlüğünü sağlayan önemli bir vesiledir. Bu meşru vesilenin suistimal edildiğine yönelik Nicolas de Nicolay ve Baron Wratislaw'ın tanıklıklarına yukarıda yer verilmiştir. Bu doğrultuda, benzer bir "suistimal"den Avrat Pazarı için de söz edilebilir. En azından meşruiyeti sorgulanamayacak yapısıyla, kadının kentteki özgürlük alanına katkıda bulunduğu göz ardı edilemez. Bu meşru yolla, bir biçimde kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılmaları mümkün olmuş, kent içindeki görünürlükleri artmış olmalıdır.

Avrat Pazarı Osmanlı ticaret kültürünün, (bu bölgede olmasa da başka bölgelerde) bir şekilde günümüze ulaşan bir kültür varlığı olarak değerlendirilmelidir. Bu amaçla, çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde Avrat Pazarı'nın Osmanlı ticaret hayatındaki kendine has yeri vurgulanmaya çalışılmış, Osmanlı ticaret hayatının diğer olağan bileşenleri de ele alınmıştır.

Kadının kent ticaretindeki yerini anlamamıza olanak tanıyan Avrat Pazarı, bir anlamda Bizans'taki kültürü ve günümüze ulaşan uzantılarıyla kadının ticaret hayatındaki yerini ortaya koyan, ekonomi tarihinin fazlaca ele alınmamış önemli bir parçasıdır.

Bizans'ın forum alanı, içinde yer alan anıtsal Arkadios Sütunu ile tanımlanmaktaydı. Benzer biçimde Avrat Pazarı'nın bu anıt ile tanımlandığı seyyahların tanıklıkları ile tespit edilmiştir. Osmanlı'nın Avrat Taşı olarak adlandırdığı sütunun altında kurulmaya başlanan pazarın en azından 300 metreyi aşan bir hatta kurulduğu tahmin edilmektedir ve bu hattın on dokuzuncu yüzyılın sonunda oldukça küçülmüş olduğu tespit edilmiştir.

Villalón tarafından, on altıncı yüzyılda pazarın gelirinin 100.000 İspanyol Dukası olarak tahmin edilmesi pazarın ekonomik boyutu anlamında fikir verebilir. 100.000 dukanın oldukça büyük bir miktar olduğu hem kaynağın bunu ele alışıyla, hem de tarihsel bazı karşılaştırmalarla ortaya konmuştur. 102 dükkânın yıllık 20.494 akçe kira getirdiği bir dönemde, 100.000 İspanyol Dukası yaklaşık 4.400.000 akçe etmektedir. Aynı yüzyılda Dernschwam, buradaki vergilerin yüksekliğinden söz eder. Bu tanıklık Villalón'unkiyle paraleldir ve pazarın Osmanlı'nın kentteki ilk yüzyılı bitmeden yabancı tanıkları şaşırtacak bir büyüklüğe ulaşmış olduğunu göstermektedir.

Bu tespite bir ekleme daha yapmak gerekir. Yukarıda belirtildiği üzere Davud Paşa Camii, tahrir defterinde tanımlanırken, Dikilitaş yakınındaki Avrat Pazarı'nda olduğu belirtilmiştir. Davud Paşa Camii sütuna kuş uçuşu 450 metre uzaklıktadır. Söylemi referans esasıyla verilmiş bir bilgi olarak ele almak makul görünüyor. Aksi takdirde pazarın boyutları İstanbul'un o günkü nüfusu için akıl almaz bir durumdur. Yine de bu, pazarın daha kurulmaya başlandığı ilk dönemde bile oldukça büyük olduğunu anlamamızı sağlayan bir kanıttır.

Diğer taraftan bölgenin uzun süre Avrat Pazarı olarak adlandırılmış olması, pazarın büyüklüğü anlamında önemli bir veridir. Usul olduğu halde Başçı Hacı Mahallesi isminin yaygınlaşmaması ya da Haseki'nin bölgeye atfedilmesinin yirminci yüzyıla kadar (Taşkıran, 1972, s.84) gerçekleşmemesi bu bağlamda bu verinin alt bileşenleridir.

Günümüzde, bölgede Avrat Pazarı adıyla kurulan bir pazar yoktur. Fatih Belediyesi'nden edinilen bilgilere göre, en yakın semt pazarı, cuma günleri Haseki Medresesi'nin batı, kuzey ve kuzeybatısında yer alan toplam 15 yolda kurulmaktadır. Pazara Fındıkzade Pazarı denmektedir. (URL-17, 2012) Belediyeden alınan bilgilerle, Google Earth hava fotoğrafları arşivinde yer alan 14 Eylül 2012 Cuma günü tarihli fotoğraf eşleştirildiğinde, pazar hattının uzunluğu toplam en az 2.000 m. olarak kabaca tahmin edilebilir. (bkz. Şekil 4.1)

Semt pazarını bölgedeki açık hava satış geleneği bağlamında Avrat Pazarı'nın kadın kimliksiz uzantısı olarak değerlendirecek olursak, hâlâ ciddi bir büyüklüğü koruduğundan, gününün değiştiğinden ve kuzeye kaydığından söz etmek gerekir.

Şekil 4.1 : Bölgenin hava fotoğrafı. Görsel Google Earth Hava fotoğrafları arşivinden (2012) alınmıştır.

4.2.2 Bölgede kadınlarla ilişkili diğer yapılar

Bölgede, bânisi kadın olan ilk külliye olan Haseki Külliyesi'nin dışında, başka kadınların da bânilik ettikleri yapılar bulunmaktadır. 1495 civarında inşa edilmiş olan Keyci Hatun (sonraları Keçi Hatun) Mescidi bu çerçevedeki ilk örnektir. Ekmekçibaşı Mescidi olarak anılan mescit ise, Hürrem Sultan'ın yaptırdığı külliyeden arta kalan malzemeyle, harap haldeki mescidi onaran Nevbahar isimli cariyesinin adıyla anılmaktadır.

Haseki Darüşşifası'nın dönem dönem kadınlarla ilgili yukarıda sıralanan işlevleri kazanmasında, bölgenin adıyla ve kimliğiyle ilişkili göndermeler olduğu iddia edilebilir.

Bölgenin kimliğini vurgulayan tüm bu örneklerden Keyci Hatun Mescidi, yapım tarihi itibariyle bölgenin ve belki de pazarın özgün kimliğinin daha eskiye tarihlenmesinde önemli bir kanıt olarak ele alınabilir.

4.3 Söylenceler, Söylemlerle ve Yanılgılarla İlgili Tespitler

Bu bölümün ilk yarısında, çalışmada ele alınan, özellikler de seyyahların tanıklıklarında geçen söylemlerin bir analizi yapılarak, bölgeyle ilgili edinilen bilgiler tartışmaya açılacaktır. Bu tartışma, kaynaklardan alınan tüm bilgileri, dolayısıyla yukarıda çıkarımsanan tüm kuramı asla boşa çıkarmaz. Yalnızca birbiriyle çelişen durumların tespitiyle, bunu hangi sebeplerin ortaya çıkarmış olabileceğini ve dolayısıyla, kentle karşılaşan seyyahların bulundukları düşünsel ortamı ortaya çıkarmak niyetindeyiz.

Bölümün ikinci yarısında, bu kentsel alanla ilişkili başka bir söylem biçimini, hayali olduğu ortada olan kentsel mitoslar değerlendirilecektir. Yüzyıllar boyu ortak bir takım kavramlar etrafında dönen bu söylencelerin incelenmesiyle, bu kentsel alana yüzyıllar boyu nasıl bir "rol biçildiğini" ortaya koymak hedeflenmiştir.

4.3.1 Seyyahların anlatıları

Yukarıda bölgeyle ilgili tanıklıklarına başvurduğumuz batılı seyyahların bu tanıklıklarını genel olarak incelemeksizin bölgenin anlatımında görülen bazı tutarsızlıkların ardındaki sır perdesini aralamak mümkün değildir.

Yakın tarihli incelemesinde, Goytisolo'nun da dediği gibi, on altıncı yüzyıldan bu yana İstanbul'a yaklaşmak her şeyden önce "***yazılı bir bütünce"***yi özümsemektir. Zira bu seyyahlar on beşinci yüzyılda yazılmaya başlanan yüzlerce[143] kaynağın etkisiyle, kente, Doğu'ya yakıştırılan klişelerle basmakalıp imgelerle donanmış olarak ayak bastılar. Olaylar, anektotlar ve sözde-gözlemler anlatıların pek çoğunda değişmeden aktarılmış, ötekinin imgesinin yapılandırılmasında belli kalıplara uyulmuş, iki tarafın birbiriyle örtüşmeyen gelenekleri ve özellikleri giderek bir karşıtlığa dönüşmüştür. (Goytisolo, 2002, s.15-16)

Yazarı tam olarak tespit edilemeyen *Viaje de Turquia*'dan alıntı yapan yazar, *gerçek türk yazılı olandır* der. Çünkü Doğuya giden sahici ya da sahte seyyahların geliştirdiği bu melez edebiyat, daha öncekilere gönderme yapan, başı sonu belirsiz bir *alıntılar zincir*ine bağlanarak kendi anlatısının metnini yine kendi oluşturmaktadır. (Goytisolo, 2002, s.17)

Aşağıda bölgeye dair ele alınan veriler üzeriden, detaylandırılacak olan bu analiz, bu çalışmada ele alınan seyahatnamelerin, kimi zaman Batı'nın zevklerine uygun düşen bazı stereotipler yüzünden, kimi zaman derleme çalışmaları sırasında güncel verinin bir şekilde ele alınmaması yüzünden düşülen yanlışları ortaya koymaktadır.

Bölge için alıntılar zincirinin ilk halkasını beşinci yüzyıla tarihlenen ve öncüllerinin anlatımlarından da kesitler içeren *Notitia Urbis Constantinopoitanae*'den başlatabiliriz. *Notitia*'da tasvir edilen kenti kendisine kaynak alan Petrus Gyllius sütunun ilk ve önemli incelemesini tam da on altıncı yüzyılın ilk yarısında, kentle ilgili yüzlerce kitabın yayınlandığı dönemde hazırlamıştır.

Ardılı pek çok seyyah Petrus Gyllius'un incelemesini kendilerine temel almış, modern bilim insanları bu ölçümlerdeki tutarlılığı tespit etmişlerdir. Ne var ki bu incelemesine rağmen *Notitia*'daki kentin izindeki Gyllius, alanın güncel durumundan hiç söz etmeyerek incelemesinin bir yönünü eksik bırakmıştır. Bunu, alanın o dönemdeki kullanımını ve dolayısıyla kentin yeni sahiplerini beğenmeme durumuyla ilişkilendirmek olasıdır.

Öte taraftan ardılı pek çok seyyahın açık veya kapalı yolla başvurdukları Gyllius, ölçümlerini bir şekilde gerçekleştirmiş olmasına rağmen, sütuna gizlice sızdığını,

---

[143] Bir kaynakça derlemesinde 1501-1551 arasında Osmanlı başkentini konu alan 901 kitap yayınlandığı tespit edilmiştir. (Goytisolo, 2002, s.15)

Türklerin onu şuç üstü yakalamaması için ölçüm aletlerini sütunun dışında bıraktığını, sakladığını belirtir. Zira ölçüm yaparken yakalanırsa, sütunun yüksekliğini ölçmek için kendisini sütunun tepesinden aşağıya bırakabileceklerinden endişe etmiştir. Gyllius'un bu anlatısı, Latin işgali sırasında V. Aleksios Murzuflos'un idamına benzemektedir. Murzuflos, kendini kral ilan etmiş olmasından hareketle, "ünvanının yüksekliğine" uygun bir sütundan aşağı bırakılarak infaz edilmiştir.

Gyllius'un vurgulamaya çalıştığı belki de, yerel halktan ne denli farklı olduğu, ne denli "anlaşılmaz" bir işle uğraştığıdır. Kenti işgal edenlerin Murzuflos'un iktidarını kabul etmeyişleri gibi, "cahil yerel halk" da, antik bir eserin ölçüsünü almak isteyen Gyllius'u anlayamaytacaktır.

Öte yandan Gyllius'un kimseye farkettirmeden sütunun içerisindeki taşları detaylıca ölçecek denli uzun çalışmasını olağan göremeyiz. Belli ki kendisine ya izin verilmiş ya göz yumulmuştur.

On yedinci yüzyıl seyyahları sütunun fazlaca hasar almış olduğundan söz ederler: Daha yüzyılın başlarında, sütunun merdivenlerinin yıkılmış olduğu kaydedilmiştir. Muhtemelen bu yüzden, yüzyılın ikinci yarısında sütuna çıkılmasına izin verilmemeye başlanmıştır. Ne var ki bu durum bazı seyahatnamelerde, Türk stereotipinin anlaşılmaz tutumlarından biri olarak kayda geçirilmiştir.

Spon, Türklerin ölümden sonra bu sütuna çizilmiş figürlerin ruhlarını isteyeceğine inandıklarını ve bu yüzden Hıristiyanların bu sütuna çıkmalarının engellendiklerini aktarır. Bu söylem bir yandan yeni bir kent söylencesi oluştururken, bir yandan da beslendiği Türk stereotipini geliştirmektedir.

Grelot, kendisinden önce gelmiş ve sütuna çıkabilmiş bir seyyahın "kendini belli edecek" bir takım davranışlarda bulunması nedeniyle falakaya yatırıldığını aktarır. Ona göre artık sütuna çıkılamamasının sebebi bu seyyahın uygunsuz davranışlarıdır. Ne var ki bu küçük "uygunsuzluk" Türk stereotipince ağır cezalandırılmıştır.

Gyllius'un ölçüm aletlerini saklamasına neden olan aşırı tedbiri, belki bu seyyahları etkilemiştir. Zira 1666'da Robert de Dreux merdivenlerin yıkıldığı yere kadar çıkabilmiştir. Belli ki içindeki merdivenler bir güvenlik çekincesi oluşturmuş, sütuna çıkılması istenmemiştir.

Stereotiplerle ilişkilendirilebilecek bir diğer konu, çağrışımlar yoluyla buraya bir kadın esir pazarı atfetmek şeklinde özetlenebilir.

Açıkça burada esir pazarı bulunduğunu söyleyen ilk isim 1591 yılında, Kutsal Roma-Germen İmparatoru II. Rudolf'un İstanbul'a gönderdiği heyette bulunan Baron Wratislaw'dır. Bu anlatı öyle benimsenmiştir ki, 1837 yılında Thomas Allom'un gravürler kitabına Robert Walsh'un yazdığı yazıda kendisine yer bulmuştur. Osmanlı ülkesini karış karış gezmiş Walsh'un, kitap boyunca sürdürdüğü olağanüstü pejoratif üslubu ayrı bir incelemenin konusudur. Kaleme aldığı *Avrat Pazarı ya da Köle Pazarı* başlıklı bölüm ise Çemberlitaş yakınlarındaki esir pazarıyla ilgilidir.

Sonraki dönemde Türk yazarlar da bu yanlış kullanımı benimsemiş, Avrat Pazarı ifadesini kadın (ve kimi zaman erkek) kölelerin satıldığı pazarlar için genel (jenerik) bir terim olarak kullanmışlardır.

Bütün bu alıntılar zincirini oluşturan Baron Wratislaw'ın anlatısının kaynağı, kendisinin bağlı bulunduğu diplomatik misyonun öncülü Lubenau'nun anlatısında bulunabilir. Lubenau diğer tanıklıkları doğrular nitelikte, pazar günleri sütunun dibinde kurulan pazarda çiçek, sebze vb. bitkiler satıldığını aktarır. Ne var ki, *Haurat* ve *Bassar* kelimelerinin anlamlarını ayrı ayrı öğrendiği halde, çevrede kadın esirler göremez. Türk kadınlarının satış yapamayacaklarından ve alışverişe gidemeyeceklerinden emin olduğundan, bu ismin Hıristiyanların zamanından kaldığını düşünmüştür.

Lubenau'nun Türk stereotipine bağlılığının altını çizmenin ötesine geçilecek olursa, vardığı çıkarımsal sonuç ardılı Wraitislaw'ı tatmin etmemiş olmalıdır. Wraitislaw bu stereotipin daha açık göstergesi olacak bir düşünceyi, öncülünün mantıksal izleğinin ilk etabında bulmuştur. *Çevrede kadın esirler* olsa da olmasa da, *yazılı olduğu için gerçek olan Türk,* Avrat Pazarı'nda da kadın esirler satıyor olmalıdır.

Yazılı kaynaklar üzerinden bölgede tespit edilen, esir ticaretine ayrılmış tek yapı Bayram Paşa Vakfı'na ait esir hanıdır. Ne var ki bu han, Lubenau ve Wraitislaw'ın tanıklıklarından sonrasına, 1630'lara tarihlendirilir.

Çağrışımsal bir sebebin Türk stereotipine yaptığı katkıyı sonlandırmak adına, Musahipzâde Celal'in 1914 yılında yazdığı İstanbul Efendisi oyununda geçen bir pasajdan söz etmek gerekir. Oyunun saf karakteri İrfan, Avrat Pazarı ismini duyduğu anda, burada kadın köleler satılmadığı halde isminden dolayı aldanarak burada

kadınların satıldığını düşünmüştür. Seyyahların elbette *"İrfan"* karakteri kadar saf olmadıkları muhakkâktır, ne var ki onları da belki Türk stereotipine bağnaz bağlılıkları, belki ötekiyi meşru yoldan eleştirme zemini yaratma kaygıları aynı bariz yanlışa itmiştir. Aynı kavramın Türklerce günümüzde dahi sürdürülmesi[144] kavramın muazzam yaygınlığına işarettir.

Lubenau'nun Avrat Pazarı'nı eskiye dair bir isim olarak ele almasının *alıntı zincir*ine farklı bir halka Fransız Du Loir tarafından 1639-1641'de eklenmiştir. Eldeki diğer verilerin aksine, Du Loir'a göre de Avrat Pazarı eskiden kurulan bir pazardı. Bu noktada bu pazarın bittiğine inanan çağdaş yazarların bulunuyor olması, bu *alıntı zincir*inin bir şekilde ister istemez sürdürüldüğünü gösterir.

1624 yılında Fransa kralı XIII. Louis'nin emriyle kente gelen Louis Deshayes sütunun hasarını, kentin alınışının ardından Türklerin bu sütunu ateşe verip, üzerinde bolca bulunan altın ve gümüşü eritmesine dayandırır. Hikâyenin hemen hemen aynısı Hipodrom'daki Örme Sütun'la ilgili olarak, Latin işgaliyle ilişkilendirilerek anlatılır. Bu anlatı da ister istemez Türk stereotipiyle bağdaştırılabilir. Diğer taraftan bu anlatı, tıpkı bir çocuk oyununda kulaktan kulağa bozulan, duyulanla zihnindekilerin bir harmanı olarak yeniden ve yeniden şekillenen, en sonunda ise başlangıcıyla yalnız tınlaşım benzerlikleri içeren sözlere benzer. Özetle başı sonu belirsiz alıntılar zinciri yanlışları da beraberinde getirmiştir.

Deshayes'in anlatımını bir kenara bırakırsak, birçok seyahatnamede bölge için, bu alıntılar zincirinin takip edildiği görülmüştür. Seyahatnamelerdeki bazı bariz yanlışlar, olsa olsa kente gelmemiş ya da kentin anlattığı bir kısmını hiç görmemiş seyahatname yazarlarının elinden çıkabilir. *Sahte seyyah*ları[145] tespit etmek bu çalışmanın amacının çok ötesindedir. Zira yalnızca kentin bir bölümünü ele alan bu çalışma bu bağlamda sınırlı bir veri akışı sağlayabilir. Bu çalışmada yer alan tüm seyahatnamelerdeki tanıklıklar a priori doğru kabul edilmiştir. Yine de bu bağlamda iki tespiti sunmak anlamlıdır.

Kente geldiği a priori doğru kabul edilen Lord Sandwich'in 1738'deki tanıklığında, sütunun yıkılmış/indirilmiş olduğuna yönelik hiçbir veri yoktur. Durumun eldeki tüm

[144] Bkz. 2011 yılında yayınlanan Ergun Hiçyılmaz'ın Avrat Pazarından Hareme isimli kitabı.
[145] Bu deyim Goytisolo'nun çalışmasında geçer.

verilerle olan tutarsızlığı, bu bölge özelinde Lord Sandwich'in tanıklığını geçersiz kılmıştır.

Öte taraftan bu çalışmada sıklıka ele alınan *Viaje de Turquia*, yazarının tam olarak tespit edilemeyişiyle, değersiz kabul edilebilecek bir tanıklıktır. Ne var ki, Doğu ya da Türk sterotipini çürüten, belki de bu yolla yazarın içinde bulunduğu İspanyol-Katolik dünyanın dolaylı eleştirisini yapan[146] kitabın yazarının gizlenmiş olması oldukça makuldür.

Anlatılardaki alıntılar zinciri kimi zaman tarihsel incelemenin büyük zorluklarından birine dönüşmüştür. Gravier d'Ortières'in1686 tarihli bir mektubunda sütunun üstten bir miktar indirildiğine yönelik bir tespit bulunmaktadır. Ayvasaraylı Hafız Hüseyin'in bir mecmuasında ise 1685 senesinde sütunun ayakta durduğu halde, sonrasında tehlike arzettiğinden yıktırılmış olduğu bilgisi yer alır. Bu iki anlatım tarihsel olarak örtüştükleri halde hiçbir başka veriyle bunun sağlamasını yapmak mümkün olmamıştır. Bir şekilde d'Ortières'in yayınlanmamış mektubunu Hafız Hüseyin'in okumuş olmasına ihtimal vermemekle beraber, bu gizemin açıklamasını bizden sonrakilere bırakmak durumundayız.

Son olarak 1615'te Pietro Della Valle sütunun yıkılmasından yüzyıl kadar önce, sütunun yıkıldığını aktarmıştır. Belli ki alıntılar zinciri sırasında hataya düşmüş, kentteki iki sarmal sütunu birbiriyle karıştırmıştır.

4.3.2 Görsel yanılsamalar

Yukarıda yazılı kaynaklardaki alıntılar zincirinden bahsedilmiştir. Yukarıda önemle vurgulandığı gibi, bu derleme çalışmalar, özellikle bariz bir tarihleme yanlışına götürdükleri hallerde kendilerini belli etmektedir. Paralel biçimde, sütunla ilgili görsellerde de, gösterimlerdeki hatalar üzerinden gidilerek, bir çeşit "alıntılar zinciri"ne rastlamak mümkündür.

Lorichs panoramasında 16 spiral bantlı olarak tasvir edilmiş olan, 13 bantlı sütunun üst bantlarının en gerçekçi çizimi yine Lorichs'e aittir. Taddei'ye göre, sütunu yakından ve detaylı incelemiş Lorichs'in bu tasviri, *Patria*'da, *Theama* tanımlanırken sözü edilen 16 κοχλίαι / *Koxhia* ile ilişkilidir. Çizer *koxhia*'yı bu noktada 16 sarmal

[146] Bu değerlendirme Neyyire Gül Işık'ın, Goytisolo'nun ele alınan çalışması için yaptığı çevinin notlarında yer almıştır.

sütun değil 16 sarmallı sütun olarak yorumlamış olmalıdır. Bu durumda bir çeşit "alıntılar zinciri" yine *Patria* ile başlamış olur.

Hemen sonrasında, 1600 civarına tarihlenen, Dilich'in tasvirinde, Lorichs panoramasındaki gibi Valens Su Kemeri görülmektedir. Oysa Valens Su Kemeri'nin bu yakın tasvire girebilmesi pek akla yatkın değildir. Gösterimdeki diğer tuhaflıkların başında, bantların ters yönde ve yalnızca 5-6 bant olarak gösterilmiş olması gelir.

1680'de yayınlanan Du Cange gravürü ise pek çok açıdan Dilich'in gravüründen daha makul bir tasvirdir. Yine de 6 adet ve ters yöndeki bantları öncülüyle hemen hemen aynı yanlışı tekrarlamaktadır.

Son olarak bu listeye, Dilich ile Du Cange çalışmalarının arasında bir tarihe denk düşen, Correr Müzesi'ndeki minyatür eklenmelidir. O da ters gösterilmiş 6-7 bant tasvir etmektedir.

Bütün bu çizimlerin birbirlerine özellikle bantların yönüyle bu denli benzeşmesi dikkat çekicidir. Aralarından yalnızca yerel sanatçının, sütunu görmemesinden ya da öncül çizimden etkilenmesinden söz edilemez.

Tüm bu çizimlerdeki ortak yanlışlar sisteminin arka planını, çizerlerin bu yanlışları nasıl tekrar edebildiklerini anlamak için yeterli veriye bulunamadığı gibi, bu yanlışların kökenini ortaya çıkarmak da bu tezin sınırlarının ötesindedir.

Son olarak Grelot'ya atfedilen bir sütun tasvirine daha değinilmelidir. 1680 civarına tarihlenen ve seyyahım kendi kitabına almadığı bu şematik tasvirde, toplam 21 bant gösterilmiştir. Grelot'nun çizdiği kent panaromasında ise bu bantların sayısı 3-4 ile sınırlıdır. Grelot'nun 21 bandı, Marcus Aurelius Sütunu'ndaki bant sayısıyla aynıdır. Sütunların biçimsel yakınlığı, çizerin bu yanlışının kökeni olabilir.

4.3.3 Söylenceler

Kentsel mitoslar bu çalışmada ele alınmış bir diğer önemli kaynaktır. Bu mitoslar yoluyla, bölgeye atfedilen değerler ele alınmıştır. Bu bölümde bu mitoslardaki ortak noktalar ve süreklilikler ele alınarak bunların anlamsal karşılıkları bulunmaya çalışılacaktır.

Bu kent örüntüsüyle ilgili oluşturulmuş mitosların tespit edebildiğmiz en eskisi, onuncu yüzyıla ait Rodoslu Konstantinos'un bir şiirinde yer alır. Burada Theodosios ve Arkadios Sütunlarına askeri görevler yüklenmiş, Theodosios Sütunu kente göz kulak olurken, Arkadios Sütunu'nun kenti düşmanlara karşı koruduğu ifade edilmiştir. İfadenin Bizans tarihçelerinde de yer aldığını hatırlatmakta fayda görüyoruz.

Benzer bir söylence on altıncı yüzyılda yazılmış, İlyas Efendi'nin *Tarih-i Konstantiniyye* isimli eserinde geçer. Avrat Pazarı'ndaki sütunun üzerindeki insan tasvirlerinin düşman ordularını kentten uzak tutmaya yaradığına ilişkin bu söylence, yukarıdakiyle benzeşir.

Her iki söylem, Arkadios Sütunu'na askeri görev yüklemiştir. Bu askeri görev, sütundaki savaş tasvirlerinden yola çıkılarak üretilmiş olabilir. Söylemlerin yeniden ve yeniden üretilmesi, bir anlamda süreklilik göstermektedir.

Yakıştırılan mitosların önemli bir kısmını kehanet söylemleri oluşturmaktadır.

Latin işgali sırasında, on üçüncü yüzyıl başlarında kaleme alınmış üç tanıklıkta kentteki *cochlide* sütunlardaki kehanetlere yer verilmiştir. Sütundaki tasvirlerde, G. de Villehardouin, İstanbul imparatorunun tepetaklak düşeceğini, Günther de Pairis kentin kuşatılacağını ve R. de Clari kentin fethedileceğini görmüştür. Bu anlatılarda, sütunda tasvir edilen tüm bu kehanetlerin ancak gerçekleştikten sonra anlaşılabildiğinin tespiti, yazarların söylencelerde vurguladıkları mistik taraftır. Bu yazarlardan son ikisi *cochlide* sütun(lar)da yaşayan keşişlerden söz etmiştir. Bu ayrıntı da mitosa derinlik ve mistisizm katan bir diğer öğe olarak ele alınabilir. G. de Pairis kehanetin gerçekleşmemesini umarak sütunda tahribat yapıldığını belirtmiştir.

Bir kehanet söylemi onbeşinci yüzyılda tarihçi Kodinus tarafından aktarılmıştır. Buna göre kabartmalı iki sütun kentin yazgısını tasvir etmektedir.

Bu kehanet söylemi, başka kültürlerde de bir şekilde karşılık bulmuştur. Kente yaklaşan "kötülükleri" haber veren çeşitli mistik özellikler, zaman zaman bazı kentsel öğelere atfedilegelmiştir.

Evliya Çelebi bu kehanet söylencesini kısmen almıştır. Sütunun üstünde düşmanı orduya haber vermek üzere çan çalan keşişlerden söz etmiştir. Bu anlatımda yukarıdaki seyyahların aktadıkları *keşiş* gibi bazı izlere rastlamış olmak dikkat çekicidir. Her ne kadar Evliya Çelebi'deki gibi düşmanı haber vermese de, Katip

Çelebi'nin mitosunda, sütunun tepesine saati haber veren bir insan heykeli yerleştirilmiştir. Bu sonuncusu bir kehanet söylemi değilse de öncekilere paralelliği nedeniyle burada ele alınması gerekmektedir.

Atfedilen bir diğer kehanet söylencesi altıncı yüzyılda tarihçi Teofanes'ce aktarılmıştır. Hükümdara bir astronomun (bizce kâhin olarak değerlendirilmelidir) aktardığı kehanete göre sütunun yakınlarındaki bir heykel, düşman Bulgar kralını temsil etmektedir. Mitosa göre, bu heykelin kafası kesildiğinde, kral da ölmüştür. Anlatının Osmanlı versiyonunda heykelin yerini, sütundaki tasvirler alırken, öykü hemen hemen aynıdır.

Bütün bu kehanet öykülerinde, kötü duruma karşı önlem tasvirlerin parçalanmasıdır. Kentin ve anıtlarının sahiplenildiğini gösteren bu mitoslar, bir çeşit vandalizm öğütler. Bu durum bizce oldukça dikkate değerdir. Diğer taraftan alt metninden geleceğin görülmesi için sütundaki tasvirlerin iyice anlaşılması gerektiğini çıkarabiliriz. Dolayısıyla gaipten haber veren bu öğelerden korkulmalı ve onlar iyice korunmalıdır.

Bu söylencelerin çoğu bilgi eksikliğinden ortaya çıkmış olmalıdır. On yedinci yüzyılın sonlarında C. de Bruyn sütunun üzerindeki kabartmaların anlamını kimsenin bilmediğinden dem vurmuştur. Bunun Bizans devrinde de benzer olması muhtemeldir. Zira Rus hacı Pilger Zosima on beşinci yüzyılın başında sütunun üzerinde dünyadaki tüm olayların tarihini görmüştür.

Söylencelerin bir diğer kaynağı, *tarih*in sonraki kuşaklara aktarılmamış olması olabilir. Zira sütun Roma'daki öncüllerinin aksine hiçbir yazı içermez.

Bu devasa anıtlar, kent sakinlerinin içinde yaşadıkları dünyanın bilinmezlikler âlemine aittir. Onlardan korku duydukları, bu korkuyu büyüten mitoslardan bellidir. Mitoslara göre sütun, kente yaklaşan düşmanı haber verecek mi diye kollanması gereken, tasvir ettiği kehanetler önceden anlaşılsın diye bakılması gereken, Evliya Çelebi'ye göre bir anda havadaki kuşları yere seren, Dernschwam'ın derlediği mitosa göre bir anda içinden binlerce yılan fırlayan korkutucu bir kentsel öğedir. Hatta yine Evliya Çelebi'ye göre tılsımlı sütun, Muhammed Peygamber'in doğduğu sırada olan bir depremle bile yıkılmamıştır.

Bu son anlatıyı kentin yeniden sahiplenmesi açısından önemsiyoruz. Zira bu son anlatı, "*gâvurun işi*" algısından çok uzaktadır. Kendi kutsalını kentsel öğeyle

paylaşan bu yönüyle bizce korumaya hizmet eden bir yaklaşımdır. Aynı bağlamda kehanetin önlenmesi için vandalizmi öneren söylencelere farklı bir bakış daha getirilmelidir. Belki de bu öykü(ler)den çıkarılması gereken mesaj anıtın bezemelerinden bir parça kopartılırsa birileri, muhtemelen Bizans'ın düşmanı birileri, ölecektir.

Elbette bu mitosları duyan seyyahlar da bunlardan kendi yorumlarını çıkaracaktır. Ölümden sonra bezemelerin ruhlarını emeceğine inanacak kadar ahmak olan *yazılı Türk*, (nedense?) Hıristiyanların sütuna çıkmalarına izin vermemiştir.

Mitoslar aracılığıyla bu kentsel alandaki yapı ya da sürekliliklerin korunmuş olduğunu iddia etmek elbette sınırlı bir yaklaşıma işaret eder.

Öncelikle, kentsel yapıyı korumanın en geçerli yolunun kullanımı devam ettirmek olduğunun altını çizmek gerekir. Ayasofya'nın aksine, burada bundan söz etmek olanaksızdır. Tasvir edilenlerin ve tasvirlerin niteliğinin kentin yeni sahiplerinin hiçbir biçimde kullanmalarına olanak sağlamayacak ölçüde farklı bir kültüre işaret etmektedir.

Roma mirasını devralmak üzerinden bir izleğin sürdürülemeyeceği de ortadadır. Zira Süleymaniye'nin inşası sırasında, Orhan devrinde Bursa'da yaptırılan bir yapının döşemelerinin kullanılmış olması, doğrudan miras olması gereken yapıların bile yeterince korunmadığını gösterir.

Öte yandan Theodosios Sütunu devşirme malzeme olarak Beyazıt Hamamında kullanılmıştır. Benzer nitelikteki diğer sütunun ise daha uzun bir süre dayandığı, bir zaman sonra yıkılma tehdidi nedeniyle bugünkü seviyesine indirildiği bilinmektedir. Ne var ki çıkan parçaların akıbeti meçhuldür. Ayrıca, sütunla ilgili koruma önlemleri, yalnızca demir çemberlerle sağlamlaştırılmasının ötesine geçmemiştir.

Eldeki bulgular neticesinde belirtilmelidir ki, sütunla ilgili yürütülmüş tüm koruma faaliyeti, pratik gereksinmelerin ötesinde değildir. Kafesçioğlu'nun Osmanlı'nın, Roma mirasına yönelik bir şeçim yaparak, ya koruduğu ya da tümüyle redderek yıktırdığı yönündeki tezine bir ekleme yapmak gereklidir. En azından bu yapı özelinde, kentin yeni otoritesi yapıyı kendi haline bırakmayı tercih etmiştir. Toplum güvenliğini tehdit edecek ilk ciddi çatlaklar farkedildiğinde demir çemberlerle önlem alınmış, bu önlem yetmediğinde sütun yıkılmayacağı düzeye kadar indirilmiştir.

Ne seyyahların ilgisi, ne de mitoslar bu akıbeti engellememiştir.

Sütunun görece uzun bir süre dayanmasında bir şekilde bu alana ihtiyaç duyulmamış olması etkili olmuştur. Her nasılsa bölgedeki tüm külliyeler farklı alanlara kurulmuş, bu yapı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Çok erken dönemden itibaren bu alanın pazar alanı için gerekli açık alanı oluşturmuş olması önemlidir. Pazar alanı olarak pratik amaçlara hizmet eden alan, dolaylı yoldan da olsa sütunun varlığının uzamasında fayda sağlamış olmalıdır.

5. SONUÇ

Bu çalışma boyunca ele alınan kentsel alandaki yapısal, organizasyonel, fonksiyonel, anlamsal, söylemsel çok sayıda süreklilik tespit edilmiştir. Tespit edilen sürekliliklerin kültür, sanat, tarih gibi sosyal alanlardaki izleri takip edilmiş ve benzer sürekliliklere bu alanlarda ve hatta mistik kent söylencelerinde bile rastlanmıştır.

Kent tarihinde son 1600 yılda yaşanan; kültürel, teknolojik, politik ve sosyal bütün kırılmalara rağmen; kentin tarihinin kuramsal algılanışında bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi adına bu sürekliliklerin tespiti önem arz eder.

KAYNAKLAR

TSA E.3185/3

TSA E.3185/80

- (1935). Musées D'Istanbul, Guide Illustré des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Devlet Matbaası. İstanbul.

- (1969). Hünername Minyatürleri ve Sanatçıları. Yapı ve Kredi Bankası - Doğan Kardeş Matbaacılık. İstanbul.

- (1995). İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından Yüzyıllar Boyunca Venedik Ve İstanbul Görünümleri - Vedute di Venezia ed Istanbul Attraverso i Secolidalle Collezioni Del Museo Correr-Venezia e Museo del Topkapı-Istanbul. (10 Nisan-10 Haziran 1995 tarihleri arasında Topkapı Sarayı Müzesi'nde yapılan serginin kataloğu) İtalyan Kültür Merkezi - Vehbi Koç Vakfı. İstanbul.

- (1996). Gravürlerle Türkiye Cilt 3. Kültür Bakanlığı. Ankara.

Afyoncu, E. (2011): Giovan Maria Angiolello ve Türk Tarihi. Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmed. Profil Yayıncılık. İstanbul.

d'Agincourt, J. B. L. G. S. (1823). Histoire de l'art par les monuments, depuis sa décadence au IVe siecle jusqu'à son renouvellement au XIe. Tome Quatrième (Cilt 4). Treuttel et Würtz. Paris.

Albayrak, S. [haz.] (2000). Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul. Kiptaş. İstanbul.

Alioğlu, E. F. & Aydemir, O. (2011): Haseki Hürrem Sultan Külliyesi Tarihsel Veriler Bağlamında Külliyenin Konumlanma Özellikleri. Vakıf Restorasyon Yıllığı. Yıl: 2011, Sayı: 2, s.6-18.

Alioğlu, E. F. & Aydemir, O. & Sünnetçi, E. (2012): Haseki Hürrem Sultan Külliyesi 2010-2012 Yılları Restorasyonu. Vakıf Restorasyon Yıllığı. Yıl: 2012, Sayı: 4, s.18-29.

de Amicis, E. (2010). İstanbul. Çeviren: Filiz Özdem. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

And, M. (1985): 17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları. *Tarih ve Toplum Dergisi*. Nisan 1985, Sayı: 16, s.256-261.

And, M. (1990): 17. Yüzyıl Türk Çarşı Ressamları ve Resimlerinin Belgesel Önemi. *Kültür ve Sanat Dergisi*. Aralık 1990, s. 5-12.

And, M. (2012). 16. Yüzyılda İstanbul Kent – Saray – Günlük Yaşam. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Andreasyan, H. D. (1973): Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi. *İ. Ü. Tarih Dergisi.* Sayı: 27, s.59-84.

Angiolello, G. M. (2011). Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor Fatih Sultan Mehmed. Çeviri: Pınar Gökpar, Editör: Erhan Afyoncu. Profil Yayıncılık. İstanbul.

Arvieux L. (1735). Mémoires du chevalier d'Arvieux. Tome 4. Chez Charles Jean Baptiste Delespine. Paris.

Arseven, C. E. (1989). Eski İstanbul. Haz. Dilek Yelkenci. Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin (1987). Hâdikatü'l-Cevami'. Haz. İhsan Erzi. Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları. Cilt:1 ve 2. İstanbul.

Ayverdi, E. H. (1958). Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı - Doğuş Limited Şirketi Matbaası. Ankara.

Banoğlu, N. A. (2008). İstanbul Cehennemi Tarihte Büyük Yangınlar. Kapı Yayınları. İstanbul.

Barkan, Ö. L. & Ayverdi, E. H. [Neşredenler] (1970). İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri – 953 (1546) Târîhli. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü, Baha Matbaası. İstanbul.

Bauer, F. A. (2001): Urban Space and Ritual: Constantinople in Late Antiquity. *Acta Ad Archaeologiam et Artivm Historiam Pertinentia.* Volumen XV. Bardi Editore. Ediderunt: Brandt & Steen. s.29-60.

de Beauvau, H. (1615). Relation journalière du voyage du Levant faict et descrit. Jacob Garnich. Nancy.

Beckmann, M. (2002): Columnae Coc(h)lides of Trajan and Marcus Aurelius. *Phoenix.* Vol. 56, No. ¾, pp. 348-357.

Berger, A. (2000): Streets and Public Spaces in Constantinople. *Dumbarton Oak Papers*. No:54, 2000, s.161-172.

de Bruyn, C. (1725). Voyage au Levant, c'est à dire, dans les principaux endroits de l'Asie Mineur, dans les îles de Chio, Rhodes, Chypre, & de meme... Tome I. Chez Jean-Baptiste-Claude Bauche, Charles Ferrand, Robert Machuel. Paris, Rouen.

Buondelmonti, C. (2005). Liber insularum archipelagi (Universitäts und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13 Faksimile). Reichert Verlag. Wiesbaden.

de Busbecq, O. G. (1939). Türk mektupları / Busbecq. Tercüme eden: Hüseyin Cahit Yalçın. Remzi Kitabevi. İstanbul.

de Busbecq, O. G. (c2005) The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, İmperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562. Translated from the Latin of the Elzevir edition of 1663 by Edward Seymour Forster, with a foreword by Karl A. Roider. Baton Rouge : Louisiana State University Press.

Canatar, M. [Hazırlayan] (2004). İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri. İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul.

Carbognano, C. C. (1993). 18.yüzyılın sonunda İstanbul. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Eren Yayınları, İstanbul.

Cezar, M. (1985) Tipik Yapılariyle Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi. Mimar Sinan Üniversitesi Yayını. İstanbul.

Cezar, M. (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul. Erol Kerim Aksoy Eğitim Spor ve Sağlık Vakfı Yayını. İstanbul.

Chesneau, J. (1887). Le Voyage de Monsieur D'Aramon Ambassadeur Pour Le Roy en Levant Escirpt Par le Noble Homme Jean Chesneau L'un des secretaires dudict seigneur ambasadeur. Publié et annoté par M. Ch. Schefer, membre de l'institut; Ernest Leroux, Editeur. Ernest Leroux. Paris.

le Chevalier, J. B. (1800). Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin. Dentu. Paris.

de Clari, R. (1994). İstanbul'un Zaptı (1204). Çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

de Clavijo, R. G. (1859) Narrative of the embassy of Ruy Gonzales de Clavijo. Translated by Robert Markham. Issued by The Hakluyt Society. London.

Curl, J. S. (1999). Triumphal Column. *A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture*. Oxford University Press, Oxford.

Çavaş, R. (1994). Direklerarası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.60-61.

Çorlu, S. M. (1935): İstanbul'un Esir Pazarı Avrat Pazarı. *Yarım Ay Dergisi*. No19, 1935, s.12.

Çubuk, V. (1973): XVII. Yüzyılda İstanbul Yangınları ve Kâtip-zâde'nin 1070 (1660) Yangını Hakkında Manzum Bir Tarihi. *Türk Kültürü Dergisi.* Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. Yıl IX. Sayı 125. Ankara.

Dagron, G. (1989): Pèlerins Russes à Constantinople. *Cahiers du monde russe et soviétique*. Vol. 30 N°3-4, Juillet-Décembre 1989, pp. 285-292.

Denny, W. B. (1970): A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul. *Ars Orientalis.* Vol 8, 1970, s.49-63.

Dernschwam, H. (1992) İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. Çeviren: Prof. Dr. Yaşar Önen. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Deshayes, L. (1624). Voyage de Levant Fait Par le Commandement du Roy en l'Année 1621. -. Paris.

de Dreux, R. (1925). Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l'ambassadeur de France (1665-1669). Société d'édition "Les belles lettres". Paris.

Dilich, W. (1606). Eigendtliche, kurtze beschreibung und Abriss dero weitt berümbten keyserlichen stadt Constantinopel, nach itziger ihrer gelegenheit. Wilhelm Wessel. Cassel.

Düzgüner, F. (2004). Iustinianus Dönemi'nde İstanbul'da Yapılar Procopius Birinci Kitap (Analiz). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ebersolt, J. (1996). Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları. Çev. İlhan Arda. Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul.

Effenberger, A. (2005): Die Illustrationen – Topographische Untersuchungen: Konstantinopel / İstanbul und ägäische Örtlichkeiten. *Liber insularum archipelagi (Universitäts und Landesbibliothek Düsseldorf Ms. G 13 Faksimile)*. Reichert Verlag. Wiesbaden.

van Egmont, J. Æ. & Heyman J. (1759). Travels through part of Europe, Asia Minor (…). Volume I. Translated from the Low Dutch. Printed For L. Davis and C. Reymers. London.

Ersin, Ö. (2007). İstanbul Beyazıt'taki Theodosius forumu geç antik dönemden Osmanlı Dönemi'ne kadar forum ve yapıların değişimi. İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ertuğrul, Ö. (1991): Avrat Pazarı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* C. 4. S.125.

Evliya Çelebi (2003). "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul". Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman & Yücel Dağlı. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eyice S. (1959): Arkadios Sütunu. *İstanbul Ansiklopedisi (Reşat Ekrem Koçu)*. C.2, s.1012-1019.

Eyice, S. (1965): İstanbul'un Mahalle Adları ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme. *Türkiyat Mecmuası*. Cilt 14, s.199-216.

Eyice, S. (1993): Arkadios Sütunu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.1, s.306-307.

Eyice, S. (1994a): Davud Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.7-8.

Eyice, S. (1994b): Mokios Sarnıcı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.5, s. 482-483.

Faroqhi, S. (2008). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla. Çeviren: Elif Kılıç. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.

Fischer, E. (ve diğerleri) (2009). Melchior Lorck. Translations by Peter Spring and Dan Marmorstein. The Royal Library, Vandkunsten Publishers. Copenhagen.

Freely, J. (1999). Saltanat Şehri İstanbul. Çev. Lale Eren. İletişim Yayınları, İstanbul.

Freely, J. (2003). Evliya Çelebinin İstanbulu. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Freshfield, E. H. (1922): Notes on a Vellum Album containing some original sketches of public buildings and monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople in 1574. *Archaeologia.* Volume 72, s.87-104.

de Fresne-Canaye, P. (2009) Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573. Çeviren: Teoman Tunçdoğan. Kitap Yayınevi. İstanbul.

Geffroy, A., (1895): La Colonne d'Arcadius à Constantinople d'après un dessin inédit. *Monuments et Mémoires*. Fondation Eugène Piot, Paris, Cilt 2, sayfa 99-130.

Goytisolo, J. (2002). Osmanlı'nın İstanbulu. Çeviren Neyyire Gül Işık. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul

Grelot, G. J. (1680). Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople. En la Boutique de Pierre Rocolet & Chez la veuve de Damien Foucault, Impr. & Libr., Paris.

Grigg, R. (1977): "Symphōnian Aeidō tēs Basileias": An Image of Imperial Harmony on the Base of the Column of Arcadius. *The Art Bulletin*. Vol. 59, No. 4 (Dec., 1977), pp. 469-482

Gülersoy, Ç. (2003): Kapalıçarşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.* Cilt:4, s.422-430.

Gyllius, P. (1997). İstanbul'un Tarihi Eserleri. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Eren Yayıncılık, İstanbul.

Hasluck, W. (1912): Topographical Drawings in the British Museum Illustrating Classical Sites and Remains in Greece ans Turkey. *The Annual of The British School at Athens*. No XVIII, Session 1911-1912, Macmillan & Co. Limited, London, s.270-281.

Hausser, M. H. (2009): Önsöz. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573.* Çeviren: Teoman Tunçdoğan. Kitap Yayınevi. İstanbul.

Işın, E. (2011). İstanbul'da Gündelik Hayat. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

İbn Battûta [Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî] (2004). İbn Battûta Seyahatnamesi. Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

İnalcık, H. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). Çeviren Ruşen Sezer. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

İncicyan, Ğ. (1976). XVIII. Asırda İstanbul. Tercüme ve notlar: Hrand D. Andreasyan. İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

İşli, E. N. (1994): Haseki. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.4, s.1-2.

Janin, R. (1950). Constantinople Byzantine Développement Urbain et Répertoire Topographique. Institus Français d'études Byzantines. Paris.

Janin, R. (1962): Becatti (Giovanni), La colonna coclide istoriata. Problemi storici, iconografici, stilistici. *Revue Des Études Byzantines*. Numero 20, Année 1962, s. 269-271.

Kafesçioğlu, Ç. (1996) The Ottoman capital in the making: The reconstruction of Constantinople in the fifteenth century. Harvard University, The Graduate School of Arts and Sciences, Department of Fine Arts, 1 Ekim 1996'da kabul edilen Doktora Tezi. Cambridge, Massachussetts.

Koçu, R. E. (1960): Avrat Pazarı. *İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.1356-1357.

Koçu, R. E. (1963): Buondelmonti, Cristoforo. *İstanbul Ansiklopedisi*. C.6, s.3132.

Konrad, C. B. (2001): Beobachtungen zur Architektur und Stellung des Saülenmonumentes in Istanbul-Cerrahpaşa – 'Arkadiossaüle'. *Istanbuler Mitteilungen.* Band 51, 2001, s. 319-402.

Koz, M. S. (1994): Yangın Destanları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.7, s.425-426.

Koday, S. & Çelikoğlu, Ş. (2011): Geleneksel Alışveriş Mekânlarına Bir Örnek: Bartın Kadınlar Pazarı (Galla Bazarı). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2011 15 (2), s. 243-262.

Kömürciyan, E. Ç. (1988). İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul. Tercüme: Hrand D. Andreasyan. Eren Yayınları. İstanbul.

Kösebay, Y. (1998). An Interpretive Analysis of Matrakçı Nasuh's Beyan-ı Menazil: Translating Text into Image. MIT Department of Architecture, Yüksek Lisans Tezi.

Kuban, D. (1981). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Kuban, D. (1993a). Arkadianai. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.1, s.305.

Kuban, D. (1993b): Mese. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.5, s.404-405.

Kuban, D. (1994): Haseki Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.4, s.4-6.

Kuban, D. (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi – Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul. Çev. Zeynep Rona. Tarih Vakfı, İstanbul.

Kuban, D. (1998). İstanbul Yazıları. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Kubilay, A. Y. (2010). İstanbul Haritaları 1422-1922. Denizler Kitabevi, İstanbul.

Kuran, A. (1986). Mimar Sinan. Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul.

Legrand E. (1896): Description des oeuvres d'art et de l'Eglise des Saints Apotres de Constantinople poeme en vers iambiques par Constantin le Rhodien. *Revue des études grecques*. 1896, Tome (cilt) IX, s. 32-66.

Lewis, R. (2009). Osmanlıda Gündelik Yaşam. Alter Yayınları. Ankara.

du Loir (1654). Les voyages du sieur Du Loir: contenus en plusieurs lettres écrites du Levant (…).Chez Gervais Clouzier. Paris.

MacKay, P. A. (2006): The Manuscript, Contemporary Sources, Maps, and Views of Negropont. *Angiolello*.net. Alındığı Tarih: 21.11.2012. Alındığı yer: <http://angiolello.net/ANG-sources.pdf>

Mahir, B. (2005). Osmanlı Minyatür Sanatı. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

Mamboury, E. (1951) Istanbul Touristique. Çituri Biraderler Basımevi. İstanbul.

Mantran, R. (1990). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul. Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan. Türk Tarih Kurumu Yayınları. İstanbul.

Mendel, G. (1914). Musées Impériaux Ottomans - Catalogue Des Sculptures Grecques, Romaines Et Byzantines. Musée Impérial. Constantinople (İstanbul).

Ménestrier, C. F. (1765). Columna Theodosiana: Quam Vulgo Historiatam Vocant Ab Arcadio Imperatore Constantinopoli Erecta In Honorem Imperatoris Theodosii Junioris A Gentile Bellino Delineata ; Nunc Primum Aere Sculpta Et in XVIII. Tabulas Distributa. -. Venedig.

Michaelis, A. (1892): Römısche Sktzzenbücher - Nordischer Künstler Des XVI. Jahrhunderts. *Jahrbuch Des Kaiserlich Deutschen Arcäologischen Instituts.* Band VII, 1892, s.83-105. Berlin.

de Monconys, B. (1665) Journal Des Voyages De Monsieur De Monconys, I: Voyages de Portugal, Prouence, Italie, Egypte, Syrie, Constantinople, & Natolie. chez Horace Boissat & George Remeus. Lyon.

Montagu, J. [Late Earl of Sandwich] (1799). A Voyage Performed By The Late Earl Of Sandwich Round The Mediterranean In The Years 1738 and 1739. T. Cadell and W. Davies. London.

Montagu, L. M. W. (1825). The Letters of Lady M. W. Montagu During The Embassy To Constantinople 1716-18. Vol. II. John Sharpe. London.

Montagu, L. M. W. (1933). Şark mektupları. Hilmi Kitaphanesi. İstanbul.

de la Motraye, A. (1730). Travels Through Europe, Asia, and into Part of Africa., Printed, and sold by Mr. Round [vs.]. London.

Musahipzade Celal (1988). İstanbul Efendisi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Müller-Wiener, W. (2007). İstanbul'un Tarihsel Topografyası. Ç.Ülker Sayın. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Müntz, E. (1888): La Colonne Thédosienne à Constantinople. *Revue Des Études Grecques*. Tome: 1, No: 3, sayfa: 318-325.

Necipoğlu, G. (2005). The Age of Sinan – Architectural Culture in The Ottoman Empire. Reaktion Papers. London.

Necipoğlu, N. (1993a): Arkadios. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.1, s.305-306.

Necipoğlu, N. (1993b): Buondelmonti, Cristoforo. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.1, s.333-334.

Necipoğlu, N. (2003): Kadın Yaşamı Bizans Dönemi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.4, s.358-360.

Neftçi, A. (2002). Laleli Külliyesi'nin İnşaat Süreci. İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.

Nichols, J. (1812). Literary anecdotes of the eighteenth century. Volume II. Nichols, son, and Bentley. London.

de Nicolay, N. (1989). Dans l'Empire de Soliman le Magnifique. Présenté et annoté par Marie-Christine Gomez-Géraud et Stéphane Yérasimos. Presses du CNRS. Paris.

de Novgorod, E. (1889): Pelerinage d'Etienne de Novgorod. *Itinéraires Russes en Orient*. Traduit par B. De Khitrowo. Sociétéde l'Orient Latin. Geneve. s.115-128.

Önalp, E. (1990): Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Sayı:1, sayfa: 313-320.

Önen, Y. (1992): Önsöz. *(Dernschwam'ın) İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü.* Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara. s. 1-5.

Özay, Y. (2009): Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul'un Tılsımlarının Hikaye Edilişi. *Milli Folklor.* Sayı 81.

Özgen, M. (2007): Çarşı – Osmanlı Kentinin Hayat Damarı. *Popüler Tarih Dergisi*. Yıl: 7, Sayı: 2007/78, Şubat 2007, s.54-60.

Özgüven, B. (2010): A market place in the Ottoman Empire: Avrat Pazari and its surroundings. *The Free Library.* Alındığı tarih: 08.12.2010. Alındığı yer: <http://www.thefreelibrary.com/A+market+place+in+the+Ottoman+Empire:+Avrat+Pazari+and+its...-a095807502>

Öztelli, C. (1976). Uyan Padişahım. Milliyet Yayınları. Basım yeri belirtilmemiş.

Öztürk, A. (1992). Arkadius Sütununun Restorasyonu ve Çevresinin Düzenlenmesi. İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Öztürk, A. (2004): İstanbul/Cerrahpaşa'daki Arkadius Sütunu Ve Çevresi. *Sanat Tarihi Defterleri: 8 - Özel Sayı – Metin Ahunbay'a Armağan.* (Ege Yayınları, İstanbul)

Pekak, S. (1993): Arkadios Forumu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.1, s.306.

Pamukciyan, K. M. (1960): Aznavuroğlu. *İstanbul Ansiklopedisi (Reşat Ekrem Koçu)*. C.3, s.1728-1729.

Pamukciyan, K. (1994): Kömürciyan, Kozmas Komitas. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 5, s.87.

Peçevi İbrahim Efendi (1981) Peçevi Tarihi. Kültür Bakanlığı Yayınları. Cilt I. Ankara.

Pertusier, C. (1815). Promenades pittoresques dans Constantinople et sur les rives du Bosphore, Suivies d'une notice sur la Dalmatie. Tome Troisieme (Cilt 3). H. Nicolle, A La Librairie Stéréotype. Paris.

Pockocke, R. (1772) Voyages de Richard Pockocke. Tome Cinquieme (Cilt 5). Chez J. P. Costard. Paris.

Porisus, H. (1583) Iter Byzantinum Henrici Porsii(…).*Historia Belli Persici gesti inter Murathem III. Turcarum et Mehemetem Hodabende, Perfarum Regem, breuiter ac vere conscripta ab Henrico Porsio (...)*.Excudebat Ioannes Wechelus, impensis Sigismundi Feyrabendt, cum gratia & priuilegio Casarea Maiest. Francofurti. (Dijital kopyası Bavyera Eyalet Kütüphanesi'ne bağlı Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek'in http://www.digital-collections.de/index.html?c=autoren_index&l=en&ab=Porsius%2C+Henricus adresinden, 16.11.2011 tarihinde alınmıştır).

Pouqueville, F. C. H. L. (1805). Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801. Chez Gabon. Tome second (cilt 2). Paris.

Quataert, D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu 1700 – 1922. Çeviren: Ayşe Berktay. İletişim Yayınları. İstanbul.

Raczynski, E. (1980) 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat. Çeviren Kemal Turan. Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul.

Reinach, T. (1896): Commentaire archéologique sur le poème de Constantin le Rhodien. *Revue de études grecques.* Tome (cilt) IX, 1896, s.66-103.

Reyhanlı, T. (1983). İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara.

Roth, L. M. (2006). Mimarlığın Öyküsü Öğeleri, Tarihi ve Anlamı. Çeviren: Ergün Akça. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

Sakaoğlu, N. (1993): Avrat Pazarları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.2, s.430-431.

Sakaoğlu, N. (1994a): Esir Ticareti. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.200-202.

Sakaoğlu, N. (1994b): Evliya Çelebi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.234-235.

Sakaoğlu, N. (1994c): Yangınlar – Osmanlı Dönemi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.7, s.427-438.

Sakaoğlu, N. (1994d): Mehmed II (Fatih). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.5, s. 327-333.

Sanderson, J. (1931). The Travels of John Sanderson In The Levant 1584-1602. Edited by Sir William Foster. The Hakluyt Society. London.

Sanderson, J. (2010). The Travels of John Sanderson In The Levant 1584-1602. Edited by Sir William Foster. The Hakluyt Society. London.

Sandys, G. (1673). Travels. Printed for John Williams Junior, at Crown in Little Britain. London.

Sanz, M. S. Y. (t.y.). Türkiye'nin Dört Yılı 1552 – 1556. Çeviren: A. Kurutluoğlu. Tercüman 1001 Temel Eser. Basım yeri belirtilmemiş.

Schweigger, S. (1613). Ein newe Reißbeschreibung auß Teutschland Nach Cobstantinopel vnd Jerusalem (etc.) Mit hundert schönen newen Figuren, zum andern mal gedruckt. Katharina Lantzenbergerin.Nürnberg.

Sinanlar, S. (2001). Atmeydanı As A Publıc Square In Ottoman Istanbul. Dissertation submitted to the Institute of Social Sciences in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in History. Boğaziçi University. İstanbul.

Sinanlar, S. (2009). Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine Atmeydanı. Kitap Yayınevi. İstanbul.

Sivri, İ. (1962a): Kadınlar Panayırı. *Milliyet Gazetesi*. 07-11-1962, s.6.

Sivri, İ. (1962b): Kadınlar Panayırı. *Milliyet Gazetesi*. 08-11-1962, s.6.

Smith, T. (1674). Epistola de moribus ac institutis Turcarum, cui annec titur brevis Constantinopoleos notitia. Excudebat H. H. Academia Typographus, Impensis Ric. Davis. Oxonii (Oxford).

Spon, J. & Wheler, G. (1678). Voyage D'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant, Fait aux années 1675 et 1676. Chez Antoine Cellier. Lyon. Tome: I. s. 226-228.

Stiernon, D. (1961): Le Quartier du Xérolophos A Constantinopleet les reliques vénitiennes de Saint Athanase. *Revue des études Byzantines.* Tome (Cilt) 19, 1961, s. 165-188.

Strzygowski, J. (1894): Die Saule des Arkadius in Konstantinopel. *Jahrbuch des Kaiserlich deutshen archaeologischen Instituts*. C. VIII, s. 230-249.

Şehsuvaroğlu, H. Y. (1953): İstanbulun Dikili Taşları - Arkadyüs Sütunu. *Asırlar Boyunca İstanbul (Cumhuriyet Gazetesi Parasız Tarih İlavesi)*. s.36.

Şenyurt, Z. C. (2011) Haseki Darüşşifası Mimari Değerlendirme ve Koruma Sorunları. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Taddei, A. (2009) La Colonna di Arcadio a Costantinopoli. Profilo storico di un monumento attraverso le fonti documentarie dalle origini all'età moderna. *Nea Rhome - Rivista di ricerche bizantinistiche*. C. 6, 2009, s. 37-102.

Tafur, P. (2005). Travels and Adventures (1435-1439). Translated and edited with an introduction by Malcolm Letts. RooutledgeCurzon. Oxon.

Tanman, M. B. (1994a): Başçı Mescidi, Tekkesi ve Çeşmesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.2, s.79.

Tanman, M. B. (1994b): Bedesten Esnafı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.2, s.118-120.

du Tanney, D. H. (1996). Istanbul Seen By Matrakçı and The Miniatures of The 16th Century. Dost Yayınları. Istanbul.

Taşkıran, N. (1972). Hasekinin Kitabı. Yenilik Basımevi – Haseki Hastanesini Kalkındırma Derneği Yayınları. İstanbul.

Tavernier, J. B. (1681). Nouvelle Relation de l'Interieur du Serail (…). Chez Gervais Clouzier. Paris.

Tekeli, İ. (1994): Haritalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.556-560.

Theophanes Confessor (1997). The chronicle of Theophanes Confessor : Byzantine and Near Eastern history, AD 284-813. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Robert Scott with assistance of Geoffrey Greatrex. Clarendon Press - Oxford University Press. Oxford, New York.

Thévenot, J. (1978). 1655-1656'da Türkiye. Çeviren: Nuray Yıldız. Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul.

Thévenot, J. (2009). Thévenot Seyahatnamesi. Çeviren: Ali Berktay. Kitap Yayınevi. İstanbul.

Thuasne, L. (1888). Gentile Bellini et Sultan Mohammed II - Notes Sur Le Sejour du Peintre Vénitien A Constantinople (1479-1480) - D'apres les documents originaux en partie inedis. Ernest Leroux. Paris.

Tokatlı, B. (2004): Kadın sokağa nasıl çıktı?. *Popüler Tarih Dergisi.* Sayı:42, Şubat 2004, s.40-45.

de Tournefort, J. P. (2008). Tournefort Seyahatnamesi. Çeviren Birinci Kitap: Ali Berktay, Çeviren İkinci Kitap: Teoman Tunçdoğan, Editör: Stefanos Yerasimos. Kitap Yayınevi. İkinci Kitap. İstanbul.

Trachtenberg, M. & Hyman, I. (1986). Architecture from Pre-history to Postmodernity. Abrams & Prentice Hall. New York.

Tunç, Ş. (2012). Şehristan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul. İstanbul Ticaret Odası Yayınları. İstanbul.

Umur, S. (1988): Kadınlara Buyruklar. *Tarih ve Toplum*. Ekim 1988, sayı:58, sayfa: 205-207.

Unger, F. W. (1878). Quellen Der Byzantischen Kunstgeschichte. Wilhelm Brumüller. Wien.

Unutmaz, İ. (1988): İstanbul'un Bizans Dönemi Dikilitaşları. *Tarih ve Toplum*. Ekim 1988, sayı: 58, sayfa: 220 – 225.

Ülgen, A. S. (1939). Fatih Devrinde İstanbul 1453-1481. Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı. Ankara.

Ünver, A. S. (1950): Avratpazarı Dikilitaşı. *Tarih Dünyası*. Cilt: 2, Sayı: 15, 15 Kasım 1950, s.687-689.

Url-1 <*http://www.utexas.edu/courses/ancientfilmCC304/lecture31/detail.php?linenum=27*> alındığı tarih: 10.09.2012

Url-2 <*http://www.utexas.edu/courses/ancientfilmCC304/lecture31/detail.php?line num=26*> alındığı tarih: 10.09.2012

Url-3 **<***http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/halk-kulturu/detay/envanter_id /120***>** alındığı tarih: 08.10.2012

Url-4 <*http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=30*> Başlık: Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Alındığı Tarih: 12.11.2012**.**

Url-5 <*http://fr.wikipedia.org/wiki/Fr%C3%A9d%C3%A9ric_Villot*> Alındığı tarih: 01.12.2012.

Url-6 <*http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/Gentile_e_giovanni_bellini%2C_predica_di_san_marco_in_alessandria_01.jpg*> Alındığı tarih: 01.12.2012.

Url-7 <*http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-93627/mesire-yerleriv e-dogal-guzellikler.html*> Alındığı tarih: 10.12.2012.

Url-8 <*http://sadtranslations.livejournal.com/1302492.html*> Alındığı tarih: 15.12.2012.

Url-9 <*http://blog.milliyet.com.tr/gaziantep-avratpazari/Blog/?BlogNo=131 428*> Alındığı tarih: 15.12.2012.

Url-10 <*http://www.fatih.bel.tr/bpi.asp?caid=40&cid=6307*> Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-11 <*http://www.senozderesi.com/haber_detay.asp?haberID=904*> Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-12 <*http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr*> Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-13 <*http://en.wikipedia.org/wiki/File:Gurlitt_Arcadius_Column.jpg*> Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-14 <*http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/istanbul/maps/camocio_1572_istanbul.html*> Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-15 <*http://www.tertullian.org/fathers/zosimus05_book5.htm*> Yazar: Zosimus; Başlık: New History, Cilt:5. Alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-16 <*http://www.antoine-helbert.com/fr/portfolio/annexe-work/byzance-architecture.html*> alındığı tarih: 18.12.2012.

Url-17 <*http://www.fatih.bel.tr/erehber/detay.asp?GuideID=1065&caid=1371*> alındığı tarih: 25.12.2012.

della Valle, P. (1745). Voyages de Pietro Della Valle, gentilhomme romain dans la Turquie, l'Egypte, la Palestine, la Perse, les Indes Orientales, & Autres Lieux. Tome: 1. Chez Robert Machuel. Rouen.

de Villalón, C. (2002). Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati – Kanuni Döneminde Türklere Esir Düşen Bir İspanyol'un Anıları. Çeviren: Fuat Carım. Güncel Yayıncılık. İstanbul.

de Villalón, C. (2011). Türkiye Seyahati (Viaje de Turquía) Kanuni Devrinde İstanbul, 1557 Yılında Bir El Yazması. Türkçesi: Yeliz Demirören. Erko Yayıncılık. İstanbul.

de Villalón, C. (2012). Viaje de Turquía. Ed: Antonio García de Solalinde (ed. lit.). *Scribd*. Alındığı tarih: 01.11.2012. Alındığı yer: <http://www.scribd.com/doc/30433751/Villalon-Cristobal-de-Viaje-de-Turquia>

de Villehardouin G. & de Valenciennes H. (2001). Konstantinopolis'te Haçlılar. Çev. Ali Berktay. İletişim Yayınları. İstanbul.

de Villehardouin G. (2012). Memoirs or Chronicle of The Fourth Crusade and The Conquest of Constantinople. Trans. Frank T. Marzials (London: J.M. Dent, 1908). *Medieval Sourcebook*. Alındığı tarih: 23.08.2012. Alındığı yer: <http://www.fordham.edu/halsall/basis/villehardouin.asp>.

Walsh, R. ve Allom, T., (t.y.). Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor Illustrated, "Peter Jackson, Late Fisher, Son, & Co.", London.

Wilson, M. (2006). Editor's Introduction & Authors' and Artist's Background. *Constantinople and The Scenery of The Seven Churches of Asia Minor Illustrated*, Georgias Press, New Jersey.

Wratislaw, W. (1981). Anılar. Türkçesi: M. Süreyya Dilmen. Karacan Yayınları. İstanbul.

Yerasimos, S. (1988): Giovan Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri. *Tarih ve Toplum*. Ekim 1988, Sayı: 58, Sayfa: 226-233.

Yerasimos, S. (1991). Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIVe – XVIe Siècles) Bibliographie, Ittinéraires et Inventaire des Lieux Habités. Conseil Suprême D'Atatürk Pour Culture, Langue et Histoire Publications de la Société Turque d'Histoire. Ankara.

Yerasimos, S. (1994a): Grelot, Guillaume-Joseph. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.3, s.423-424.

Yerasimos, S. (1994b): Tournefort, Joseph Pitton De. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C7, s.297.

Yerasimos, S. (2010). Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri. Çeviren: Şirin Tekeli. İletişim Yayınları. İstanbul.

Yıldırım, N. (1994): Haseki Darüşşifası ve Hastanesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.4, s.2-3.

Yurdaydın, H. G. (1976). Nasuhü's Silahi - Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Zosime (1889): Vie & Pelerinage du diacre Zosime. Itinéraires Russes en Orient. Traduit par B. De Khitrowo. Sociétéde l'Orient Latin. Geneve. s.199-224.

EKLER

EK A: Arkadios Sütunu'nun Bezeme Programı

A.1 Görsel Kaynaklar

Günümüzde Arkadios Sütunu'nun bezeme programının incelenebilmesi, ancak sütun henüz ayakta iken yapılmış çizimler sayesinde mümkün olabilmektedir.

Paris'te Louvre Müzesi'nde ve École des Beaux Arts Kütüphanesi'nde bulunan ve önceleri sıklıkla Gentile Bellini'ye atfedilen resimlerde, kentteki sarmal sütunlardan birinin gövdesinde yer alan tasvirler gösterilmiştir. Bu sütunun hangisi olduğu kadar, çizimlerin Gentile Bellini'ye ait olup olmadıkları da tartışmalıdır.

École des Beaux Arts Kütüphanesi'nde yer alan eseri inceleyen Müntz, on beşinci yüzyıldan ziyade on sekizinci yüzyıla ait olduğunu kesin biçimde ifade etmektedir. Bu resim muhtemelen Louvre'da bulunan resimden, Paillet'nin[147] çıkartmış olduğu bir kopyadır. Bu kopya önceleri Académie Royale de Peinture et de Sculpture'de yer alırken buranın kapanması nedeniyle École des Beaux Arts Kütüphanesine taşınmıştır. (Müntz, 1888, s.318)

Louvre'daki resimler[148] ise, 1676 yılında Sieur Accard koleksiyonunda yer alan ve uzun bir maceranın[149] ardından buraya ulaşan, 14,5 metreyi aşan uzunluktaki bir rulonun daha iyi korunması amacıyla kesilip tuvallere yapıştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bu resimleri inceleyen Müntz, on altıncı yüzyılda yaşamış İtalyan ressam Battista Franco'ya ait olduklarının uzmanlıkla belirlendiğini[150] belirtmiştir. Battista Franco'nun yapmış olması muhtemel bu resmin, Bellini'nin yaptığı

---

[147] Paillet hakkında sonraki dipnotlara bkz.

[148] Bu resimler koleksiyon envanterinde, Grafik Sanatlar departmanında 4951 envanter numarasına kayıtlıdır. (Fischer, 2009, C. 1, s. 102)

[149] Bu macera Müntz'ün makalesinde yer almaktadır. Resim 1676'da Académie Royale de Peinture et Sculpture'e, Sieur Accard'ın koleksiyonundan vasiyeti üzerine intikal etmiştir. Eseri, vekâleten M. Paillet ve M. Vallet'in teslim ettiklerini bilinmektedir. Bu iki isim École des Beaux Arts Kütüphanesine geçen kopya eserin ve Menestrier'nin benzer kopyaları içeren kitabının oluşmasında da katkıda bulunmuşlardır. 1700'lerin sonunda École des Beaux Arts Kütüphanesindeki orijinalin izi yitirilirken, kopya orijinal olarak kayıtlara geçirilmiştir. 1793'te akademilerin feshi ile birlikte bu resmin Louvre'a geçmiş olabileceği düşünülmektedir. (Müntz, 1888, s.319-320, 323-324)

[150] Bu tespiti yapan uzman, müzede 1848-1861 arasında konservatör olarak çalışmış olan Frédéric Villot'dur. (Müntz, 1888, s.319 ve URL-5, 2012)

düşünülen kayıp bir orijialden kaynaklanmış olabileceği sıklıkla iddia edilse de bu iddia hiçbir şekilde kesinlik içermemektedir. (Müntz, 1888, s.319 ve 324-325 ve Fischer, 2009, C.1, s.102)

Resimlerin Académie Royale de Peinture et Sculpture salonlarında yarattığı ilgiyi gören Menestrier, 1702 yılında bunların kopyalarını[151] 18 panel olarak yayınlamıştır. Bu yayında ilk kez Menestrier, resimleri Gentile Bellini ile ilişkilendirmiştir[152] ve bu ilişkilendirme uzun yıllar bir biçimde geçerliliğini korumuştur. (Müntz, 1888, s.320-321) Bunun dışında aynı resimlerin gravürlerini, tekrar yaptırarak Banduri de yayınlamıştır.

Bu çizimlerin Arkadios Sütunu'na ait olup olmadıkları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Arzu Öztürk (1992), bunların Arkadios Sütunu'nun alt kısımlarını gösterdiğini iddia etmiştir[153]. Bu çizimlerle diğer çizimlerin arasındaki farkın üslup farklılıklarından kaynaklandığını belirtmiştir. (Öztürk, 1992, s. 20, 20, 31, 32)

Bu resimler, aşağıda anlatılacak diğer çizimlerle detaylı bir biçimde karşılaştırıldıklarında, çizimlerin başka bir sütuna, belki de önceleri varsayıldığı gibi Theodosios Sütunu'na ait olmaları ihtimali daha kuvvetlidir. Zira, benzer öğeleri (filler, yapı gösterimleri, deniz savaşçıları, imparator tasvirleri) kullanmalarına rağmen, bu öğeler tümüyle farklı kurgudadır.

1786'da kente gelen Le Chevalier, Gentile Bellini resimlerinin hangi sütuna ait olduğuna dair kafa yoran isimlerden biridir. Yaptığı inceleme sonunda bu resimlerin Arkadios Sütunu'na ait olmadığına karar vermiştir. (Le Chevalier, 1800, C. 1, s. 155-158) Bu konuda, daha derin bir araştırma yürütmüş olan Floransa Üniversitesi'nden Giovanni Becatti, 1960 yılında yayınlanan *La colonna coclide istoriata. Problemi storici, iconografici, stilistici* isimli çalışmasında, bu tasvirlerin Arkadios Sütunu'na değil de Theodosios Sütunu'na ait olduğunu kuvvetle ortaya koymuştur. (Janin, 1962, s.269-271; Taddei, 2009, s. 76)

---

[151] Menestrier yayınladığı kopyaların kökenini eserinde şöyle açıklar: Resmin orijinaline sahip olan Sieur Accard'ın sağlığında, akademide çalışmakta olan Vallet'nin isteği ve Accard'ın onayı üzerine, Vallet'nin oğlu tarafından ilk kopyaları hazırlanmıştır. Vallet, akademide hocalık yapan resssam Paillet'den de bu ilk kopyaları küçülterek çizmesini istemiştir. Menestrier'ye göre, resmin aslı Venedik'in, II. Mehmed devrinde Osmanlı'da elçiliğini yapan biri İstanbul'daki sarayı için bunları elde etmişti. (Menestrier, 1765, s.3-4 ve ilgili bölümün Fransızca versiyonu için bkz. Müntz, 1888, s.320-321)

[152] Bellini ile ilgili bkz. 1500'leri konu alan 3.3.1 nolu bölüme bkz.

[153] Benzer iddiaları ortaya koyan çok sayıda yazar olmuştur. Bunlar arasında belki de ilki on sekizinci yüzyılda kenti gezen İncicyan'dır. (bkz. İncicyan, 1976, s.69)

Sütuna ait en önemli çizimlerin içinde bulunduğu albüm, yirminci yüzyılın başında bu çizimlere sahip olan[154] ve bunları ilk kez 1922'de (bkz. Freshfield, 1922, s.87-104) yayınlamış olan Freshfield ailesine atfen Freshfield Albümü olarak anılır. Albüm folyo boyutunda[155] 36 sayfadan oluşmaktadır. Üzerindeki fligranda, tepesinde haç ve altında Jacoben stilde büyük harflerle A. M. T. harfleri bulunan, daire içine alınmış bir güneş bulunmaktadır. İçeriğinde tüm çizimler İstanbul'daki yapıları tasvir etmektedir. Albümün başında Latince içerik özeti ve lejand eklenmiştir ve ilk çizimde 1524 tarihi görülmektedir. Albümde yer alan çizimlerin hepsine Latince notlar konmuş, aynı yüzyılın başında kentte bulunmuş olan Petrus Gyllius'un kitabına referans verilmiştir. (Freshfield, 1922, s.88)

Freshfield albümünde yer alan Sultan Selim'in türbesini tasvir eden çizimin üzerindeki notlar Gotik stilde yazılmış Almanca'dır. Bu çizimin arkasında şu Latince ifadeye yer verilmiştir: *missa mihi Constantinpoli Viennam Januarii 1575 a Dno Davido Ungnad von Zonneck successor legatione cum jam inde essem reverus* (*Viyana'ya 1575 Ocak'ında, İstanbul'daki elçilik misyonunun ardılı David Ungnad von Zonneck tarafından, bana gönderilmiştir*.)[156] Bu çizim katlı ve mühürlüdür. (Freshfield, 1922, s.89) Hakikaten o tarihde elçi Ungnad İstanbul'da görevlidir. Elçinin maiyetinde yer alan, elçilik papazı Stephan Gerlach gibi kentteki antik eserlere meraklı birinin, bu resimleri ısmarlamış ya da yapmış olabileceği varsayılabilir. (Freshfield, 1922, s.89) Bu ismin alman bir ressam olmasına muhtemel gözüyle bakılırken (Öztürk, 1992, s.17), Flaman ressam, Lambert de Vos olduğuna dair ciddi iddialar vardır[157]. (Tadddei, 2009, s. 73)

İsmi bugüne dek tespit edilememiş bu sanatçının yaptığı çizimler, günümüzde Cambridge Trinity College Kütüphanesi'ndeki Freshfield MS. Koleksiyonu'nu oluşturmaktadır. (And, 2012, s. 281) Bu çizimler büyük ölçüde güvenilir bulunmakla

---

[154] Edwin Freshfield'ın çizimleri Selanik'ten yirminci yüzyılın başında satın almış olması muhtemeldir. (Taddei,2009, s.72)

[155] Bu terim, uzun kenarı 38 santimetre civarında olan yazma ya da basılı eserleri tariflemede kullanılmaktadır.
Çizimin boyutları 40,5 cm. x 27 cm. / 54 cm.dir. (Taddei, 2009, s.72)

[156] Bu sözü Ungad'ın öncülü Karel Rijm'e bağlamak mümkündür. Fakat bu bağlantı çok geçerli kabul edilmemiştir. (Taddei, 2009, s.73)

[157] Bu konuda, R. H. W. Stichel'in yayınladığı bazı makalelerin bibliografyalarına Taddei, 2009, s.73'ten ulaşılabilir. Aynı yerde yukarıda anılan fligrandan yola çıkarak bu çizimlerin De Vos'a bağlantılandırıldığı yazılıdır.
Aynı Flaman ressamın 1574'e tarihlenen Osmanlı kostümlerini içeren bir albümü Bremen Kütüphanesi'nde korunmaktadır.

beraber, belirgin biçimde sütunun genel hatlarını anlamamıza yönelik yapılmışlardır. Üzerlerinde yer alan figürlerin basitliği bundan kaynaklanıyor olmalıdır. (Taddei, 2009, s.72)

Bu çizimleri bir yana bırakacak olursak, Arkadios Sütunu'nu 1559 yılında, Melchior Lorichs'in[158] sütunun üst bantlarını gösteren çiziminde ele alınmıştır. Bu çizim oldukça detaylıdır. Sütun bantlarındaki yontunun niteliğini anlamak konusunda bu çizimin önemi büyüktür.

On yedinci yüzyılın başlarında kentte bulunan Sandys de sütunun bir çizimini yapmıştır. (bkz. Şekil 3.30)

Sütuna dair bir diğer önemli belge, 17. yüzyılın son üçte birlik kısmına tarihlenen, adı bilinmeyen bir sanatçı tarafından yapılmış olan Roger de Gaignières koleksiyonundaki çizimdir[159] (Bkz. Şekil 3.39). Çizim Paris'te Bibliothèque Nationale'de korunmaktadır. Gaignières çizimi ilk olarak 1895 yılında, A. Geffroy tarafından yayınlanmıştır. (Geffroy, 1895, s. 106-108) Çizim Lorichs ve Sandys çizimleriyle uyumludur.

Takip eden alt bölümlerde bu tasvirlerden, tarihsel olayların sütunda işleniş biçiminin anlaşılması bakımından bahsedilecektir[160]. Tasvirlerin anlatılmasında Freshfield Albümünde yer alan çizimler (bkz. Şekil A.1) ve Roger de Gaignières koleksiyonundaki çizim başta olmak üzere; Sandys ve Melchior Lorichs'in çizimleri ele alınırken; yukarıda anılan sebeplerden ötürü Louvre'da yer alan çizimler ve kopyaları ele alınmayacaktır.

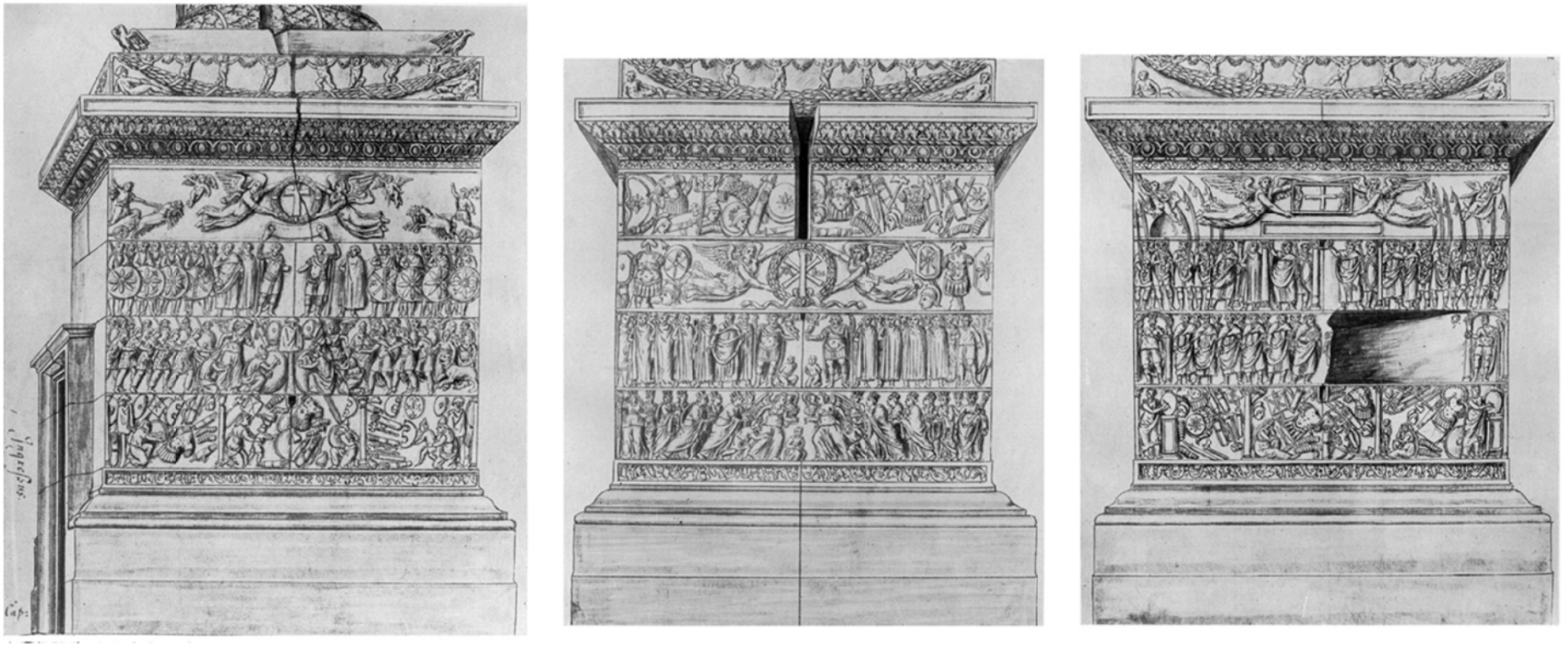
[158] Lorichs'in bu çizimi ve diğer bir çalışması ilave bilgilerle birlikte, on altıncı yüzyılı konu alan 3.3.2 nolu bölümde yer almaktadır.

[159] Çizim *Topographie De Pays Etranger* (Yabancı Ülke Topografyası) başlıklı bir cildin içindedir. Koleksiyon envanterinde 6514 ile numaralandırılmıştır. On yedinci yüzyıla ait oldukları düşünülen kağıtlara çizilmişlerdir ve bu kağıtlar birbirlerine kenarlarından yapıştırılmıştır. Resmin boyutları 242 cm. x 43 cm. şeklindedir. Üzerindeki "*Dessein de la colomne historiale du coste de Tramontane"* (Tarihi sütunun Tramontane / Yıldız / Kuzey Rüzgârı yönünden resmi) yazısı on yedinci yüzyıla ait görünmektedir. Sütunun durumu bu tarihlendirmeyi doğrular niteliktedir. (Geffroy, 1895, s. 106-107)
Geffroy, çizimin Fransız elçisi M. de Nointel devrinde (1670-1678) yapılmış olabileceğini düşünmektedir. Çünkü güçlüklerle dolu bu işte bir miktar himaye gerekmiş olmalıdır ve M. de Nointel'in himayesinde, çok sayıda çizim yapıldığı bilinmektedir. Bunlar biraz Fransız kamuoyunun, biraz da ticari ve politik alanda çıkarlarını düşünen XIV. Louis yönetiminin merakını gidermek amacıyla yapılmış olmalıdır. (Geffroy, 1895, s. 140-141)

[160] Sütundaki bezemelerin detaylı tasviri ve yorumlanmaları konusunda Strzygowski'nin 1894'te yayınlanmış makalesi ile Konrad'ın 2001'de yayınlanmış makalesine bakılabilir. (Bkz. Strzygowski, 1894, s.230-249 ve Konrad, 2001, s.319-401)

Şekil A.1. Freshfield çizimlerinde sütunun batı, güney ve doğu cepheleri. Çizimler, Freshfield (1922)'den alınmıştır.

Şekil A.2. Freshfield çizimlerinde sütun tabanının batı, güney ve doğu cepheleri. Çizimler, Freshfield (1922)'den alınmıştır.

A.2 Anıtın taban kısmı

Tabanın dört yüzü, düzleme paralel çeşitli bezeme bantlarıyla süslenmişti. Eyice, bu biçimiyle anıtın Roma imparatorluk döneminde tercih edilen bir biçimde yapıldığını belirtmiştir. (bkz. Şekil A.2) (Eyice, 1993, s.306-307)

Anıtın taban kısmı, üst üste konulmuş iki mermer blok ile başlamaktadır. Bu blokların hemen üstünde profilli bir bant anıtın üç cephesini dönmektedir. Anıtın kuzey cephesinde kapı bulunduğundan, bu cephe görece sadedir. Diğer üç cephe dört yatay kabartma bandıyla süslenmiştir. Bu dört bandın üstünde yine profilli bir bant yer almaktadır.

Anıtın taban kısmı dışa doğru taşan, üst üste dizilmiş üç profilden oluşan bir bantla sona ermektedir. Bu üçlü bant anıtın kuzey cephesini de dolanmaktadır. Sütun kaidesiyle anıtın tabanı arasında geriye doğru çekilmiş bir taş sırası görülmektedir. Bu taş sırasında bezeme olarak girlandlar ve eroslar yer almaktadır. (Öztürk, 1992, s.33) Yunan mitolojisinden gelen, Roma mitolojisinde de tekrarlanan Eros ya da Romalı adıyla Küpid'lerin bu anıtta tasvir edilmesi, Roma kültürünün eski, mitolojik bağlarını sürdürmekte olduğunun göstergesi sayılabilir.

Freshfield çizimlerinde bu üst sıranın dört köşesine küçük boyutlu kartal heykelleri yerleştirilmiştir. Roger de Gaignières çizimlerinde bunların yalnızca izleri görülebilir. Bu kartallar Doğu Roma'nın sembolü sayılmaktadır.

Bu bandın bir üst sırasında yer alan bitkisel motifli bir bant yer almaktadır. Bu bitkilerin aralarına yerleştirilmiş, bazı aslan avı sahnelerine Konrad'ın alan araştırması sırasında rastlanmıştır. (bkz. Şekil 2.13)

Anıtın taban kısmının, kuzey dışındaki üç cephesinde bulunduğunu belirttiğimiz, orta kısmında yer alan dört bantta anlatılanlar hemen her cephede çok benzer biçimde ele alınmıştır. Bunlar Öztürk'e göre, imparatorluğu simgeleyen resimlerdir. (Öztürk, 1992, s.33)

Doğu ve batı cephelerinde en üstte, güney cephesinde ise üstten ikinci sırada ortada Nikelerin taşıdığı kristogram görülebilir. Bu dini sembolün güney tasvirinde, içinde alfa ve omega harfleri yer alan *Labarum* haçı bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Konstantinos devrinden itibaren kullanılan bu simgedeki alfa ve omega, İsa

Peygamberin her şeyin başı ve sonu olduğunun bir ifadesidir. Bu kristogramı taşıyan Nikelerin ya da meleklerin arkasında birer savaş ganimeti anıtı (*tropaion*) ve savaş ganimetleri yer almaktadır.

Aynı bandın batıdaki versiyonunda kristogramın iki yanında iki araba ve içlerinde ayı ve güneşi simgeleyen sembollerin bulunduğundan bahsedilebilir. Bu semboller, Roma İmparatorlarının, Roma'nın evrensel barışı (*Pax Romana*) geleneği çerçevesinde, Dünya İmparatoru oldukları iddiasının dışa vurumu olarak değerlendirilmiştir. (Öztürk, 1992, s.36) Batıdaki bantta meleklerin arkasında birer küpid de gösterilmiştir.

Batı yüzde dikdörtgen bir çerçeve içinde sunulmuş olan haç konusu, çeşitli yazarlarca önemle ele alınmıştır. Bu haçın bulunduğu çerçeve iki melek tarafından taşınırken, meleklerin altında, içi boş bir başka dikdörtgen çerçeve yer almıştır. Kollwitz, bunun bir yazı için ayrılmış olabileceğini düşünmektedir. (Grigg, 1977, s.470) Meleklerin taşıdıkları çerçevenin ilginç tarafı, burada yatayda uzun kollu bir haçın yer alması ve bunu iki yanından iki kısa boylu figürün taşıyor olmalarıdır. Figürlerin diğer ellerinde mızrak benzeri iki çubuk tasvir edilmiştir. (bkz. Şekil 2.10)

André Grabar, bu figürleri iki silahlı asker olarak yorumlar. Konstantinos'un *Labarum*lu zafer sancağını koruyan askerlere gönderme yapıldığını düşünmektedir. Becatti ise, bunların iki imparator olduklarını öne sürmüştür. Son olarak Grigg, iki imparatorun burada haçı tutar vaziyette gösterilmelerini, çok sayıda benzer gösterimle karşılaştırmış, burada hem haçın hem de iki kardeş imparatorun bunu tutar vaziyette gösterilmesinin "imparatorluğun ahengi" (*concordia augustorum*) düşüncesiyle paralel olduğunu ortaya koymuştur. Burada, iki kardeşin imparatorluğun her köşesinde barışı sağlamak için ahenk içinde çalıştıklarını göstermektedir. (Greigg, 1977, s.470-479)

Batı yüzdeki bir diğer farklılık imparatorların hem haçı taşırken daha kısa figürler olarak, hem de birazdan değineceğimiz bir alt bantta normal boyutta gösterilmeleridir. Beccatti ve Greig, haçın bulunduğu çerçeveyi, imparatorlar ve haçın gösterildiği bir levha/tablo olarak ele almışlardır. Greigg, imaj içerisinde imaj denebilecek bu uygulamanın o devirde başka eserlerde de bulunduğunu göstermiştir. (Greigg, 1977, s.480-481)

Kristogram bandındaki haçın biçim özellikleri bütün cephelerde farklıdır. Güney yüzünde kullanılan I. Konstantinus'a dayandırılan *labarum* haçı Konstantinopolis'i, doğu yüzündeki haç ise Roma'yı ya da batıyı simgeliyor olabilir. Batı yüzde iki imparatorun tuttukları haç ise yukarıda anlatıldığı üzere iki imparatorun ülkeyi ahenk içinde yönettiklerini gösterir.

Doğu ve batı yüzlerinde bir alt sırada, güney cephesinde ise alttan ikinci sırada yer alan bandın ortasında, Roma İmparatorları Arkadios ve Honorius bulunmaktadır. Bir ellerinde mızrak tutmaları askeri güçlerini ortaya koyuyor olmalıdır. Diğer ellerinde tuttukları cismin dünyayı temsil eden bir sembol (globus) olduğu söylenmiştir. Bu sembolün, zaferi ve zaferin Roma İmparatorlarının ortak zaferi olduğunu anlattığı ileri sürülmüştür. (Öztürk, 1992, s.34) İmparatorların yanlarında yüksek mevki sahibi memurların ve askerlerin bulunduğu görülmektedir. Grigg doğu yüzde imparatorların Roma ve Konstantinopolis senatolarınca oylanmasının gösterildiğini belirtmiştir. (Grigg, 1977, s.469)

Konrad, doğu ve batıdaki sıralamanın güney cephede farklılaşmasını, Freshfield çizimlerindeki bir yorum olabileceğine işaret eder. (Konrad, 2001, s.374) Zira Tanrıyı sembolize eden bandın en üstte, imparatorların ise bunun hemen altında yer almaları daha makuldür.

Doğu ve batı tasvirlerinde üstten üçüncü, güney tasvirinde ise en alttaki bant, Konrad'ın deyimiyle "saygı" temalıdır. Konrad, bu bantta doğu yüzünde başkentin senatörlerinin, güney yüzünde diğer eyaletlerin senatörlerinin ve batı yüzünde doğunun ve batının barbar kavimlerinin temsil edildiklerini öne sürmüştür. (Konrad, 2001, s.374)

Öztürk batıdaki bantta İmparatora savaş esirlerini getiren Nikelerin ardında, savaşta yenilmiş ve boyun eğmiş "barbar" kavimler olan Germenlerin[161] ve Perslerin yer aldığını belirtmiştir. (Öztürk, 1992, s.34-35) Grigg bu bandın, bir Roma zaferinin önünde barbar askerlerin aşağılanmasına ayrıldığını belirtmiştir. (Grigg, 1977, s. 469)

Güney cephedeki bantta, Nikeler dışındaki yer alan tüm figürlerin kafalarında değişik başlıklar taşıdığı görülebilir. Kente gelen batılı seyyahlar, bu figürlerin hepsinin

[161] Germen kavmi olan gotları kastetmiş olmalıdır.

kadın olduğunu ve kafalarında kulelerle taçlandırılmış halde tasvir edilen bu kadınların, ele geçirilen kentleri[162] ya da imparatorluğun kentlerini[163] temsil ettiklerini öne sürmüşlerdir. (Spon, 1678, s.226; de Tournefort, 2008, İkinci Kitap, s.43 ve Pockocke, 1772, s. 355)

Herbiri geçerli olabilecek tüm bu yorumların ortak noktası, bandın boyun eğme, tabi olma temasının etrafında şekillendiğini göstermektedir.

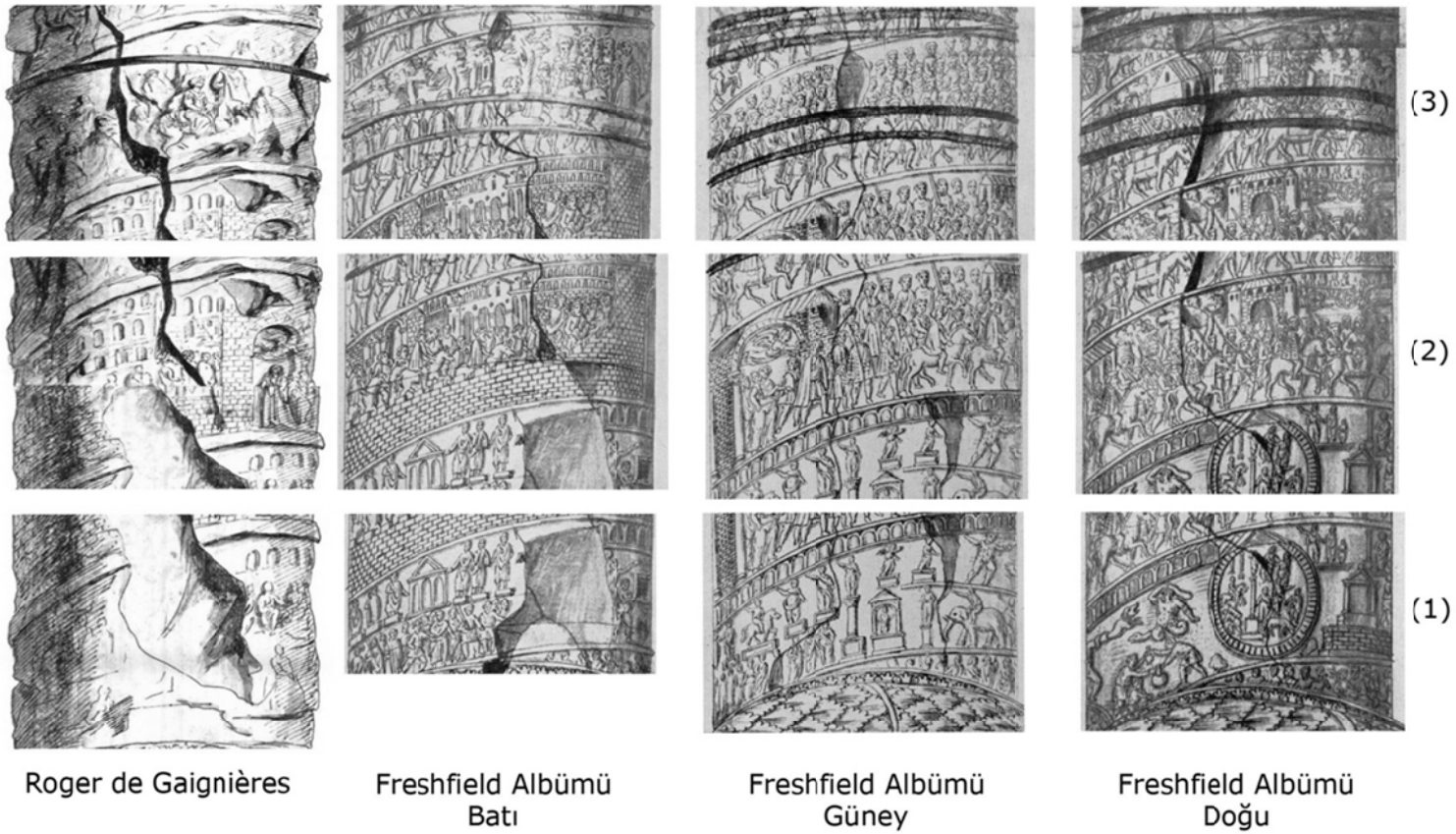
Doğu ve batı yüzlerinin en alt ve güney cephesinin en üst bandında savaş ganimetleri ve savaş aletleri tasvir edilmiştir. Bu bandın doğu ve batı cephesinde, bandın sütunlarla üçe ayrılmış olduğu görülür. Ayrıca doğu cephesinde iki kadın ve bir çocuk, batı cephesinde ortada eli bağlı bir "barbar", bir kadın ve bir çocuk görülmektedir. Güney cephesinde ise yalnızca savaş aletleri ele alınmıştır.

Bu bant savaşın sonunda ele geçirilen ganimet ve esirlerin tasviri olarak ele alınabilir. Kadınlar ise savaşın dul bıraktığı eşler olarak yorumlanabilir.

Öztürk'ün aktardığı üzere, doğu cephesinde alttan ikinci bantta her iki kenarda kemerli yapıların içinde (Öztürk, 1992'ye göre "nişler içinde") vurgulanan figürler, Konstantinopolis ve Roma kentlerinin sembolleridir. (Öztürk, 1992, s.37)

Bütün bu sembolizm Kollwitz'e göre[164] *Pax Romana* fikriyle bağlantılıdır ve bu fikrin yerini ilerleyen dönemde, "evrensel Hıristiyanlık barışı" almıştır.(Öztürk, 1992, s.36; Konrad, 2001, s.375)

[162] Bu ifade, Spon (kentte bulunuşu 1674-1676) ve de Tournefort'da (kentte bulunuşu 1701) geçer.
[163] Bu ifade Pockocke (kentte bulunuşu 1737-1742) tarafından yazılmıştır.
[164] Bkz. Y. Kollwitz'in Oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit isimli kitabı.

Şekil A.3. Roger de Gaignières koleksiyonunda ve Freshfield Albümü'nde sütun gövdesinin 1, 2 ve 3 nolu bantları. Görseller Geffroy (1895) ve Freshfield (1922)'den alınarak derlenmiştir.

A.3 Sütun Gövdesi ve Başlığı

Bitkisel motifli profillere sahip sütun kaidesinin üstünde spiral bantlarıyla sütun gövdesi başlamaktadır. Sütun gövdesinde seferin ve kazanılan zaferin detaylı öyküsü işlenmiştir.

Birinci bant ordu kentten çıkmadan önceki durumu yansıtıyor olmalıdır. Kentin meydanlarından birinden, muhtemelen Hipodromdan görüntüler sunar. Kürsüler üzerindeki heykellerin, bir filin üzerinde gösteri yapan bir adamın gösterilmiş olması bu nedenle olabilir.

Birinci bandı Fresfield çizimlerinden, batı, güney ve doğu sırasıyla inceleyecek olursak, batıda bandın sonunda, üst kısmında başlayan ve güney bandı boyunca sürüp doğu bandının ortasındaki madalyonla son bulan bir dizi vardır. (bkz. Şekil A.3) Bu dizi Hipodrom'un tonozlarını temsil ediyor olabilir. Bu durumda dizinin sonundaki madalyon da Hipodrom'un kuş bakışı görünümüne benzetilebilir. Zira madalyonun çevresini dolanan bantla, üstteki tonozların gösterimleri benzeşir. Madalyonun ortasındaki sütunlar, önceki bantlardaki sütunlar olmalıdır. Bir diğer deyişle önceki bantlar bu madalyonun/Hipodrom'un içinin görünümüdür. Çizimleri yayınlayan Freshfield da, burada Hipodrom'un gösterildiğini düşünmektedir. (Freshfield, 1922, s. 94, 97)

Ne var ki, Hipodromun spinasında yer alıp, bugün de varlığını sürdüren anıtlar bu bantta görülmemektedir. Oysa Dikilitaş 390'da buraya yerleştirilmiş, burmalı sütun çoktan buradaki yerini almış olmalıdır. (Sinanlar, 2001, s.19-21)

İkinci bantla birlikte askerlerin kentin surları boyunca ilerleyerek kentin kapısından dışarı çıktıkları görülebilir. (bkz. Şekil A.3) Freshfield çizimlerindeki batı tasvirinde surların uzandığı ve bunların batı yüzünün sonunda ve güney yüzünün başında bir kent kapısıyla sonlandığı görülebilir. Freshfield doğu tasvirinde, kafile görünmeye devam ederken, arka planda uzaklaşmış oldukları kentin kapısı yer alır.

Freshfield batı tasvirinde ve Roger de Gaignières çiziminde tek kemerli kapının hemen öncesinde fazla sayıda kemerle gösterilmiş bir yapı yer alır. Freshfield bunun Valens Su Kemeri olduğunu var sayar. (Freshfield, 1922, s.97) Freshfield çiziminde Valens Su Kemerine benzetebilinecek bu yapı, de Gaignières çiziminde daha çok Hipodrom'un tonozlarının dışarıdan görünümüne benzetilebilir.

Tek kemerli kent kapısı, bu iki çizimde farklı gösterilmiştir. De Gaignières çiziminde kapı düz taş bloklardan oluşmaktadır. Freshfield güney tasvirinde ise iki sütunla vurgulanmış olan kapının yanında yükselen, dairesel planlı, duvardan dışarı taşmış olarak inşa edilmiş bir kule gösterilmiştir.

Bant boyunca, özellikle batı yüzde ortada tasvir edilmiş pelerinli atlı kişinin imparator olması muhtemeldir. Bu durum, ordusuyla birlikte bu savaşa bizzat katıldığı yönünde yorumlanmalıdır. Yine asker kıyafetli pelerinli bir kişi, yaya olarak kent kapısından çıkarken, bir melek arkasından gelip başının üstüne bir hale koymuştur. Bu kişi imparator da olabilir, herhangi bir Roma askeri de. Bu anlatım seferin kutsallığına (bu yolla meşruiyetine) yönelik bir göndermedir.

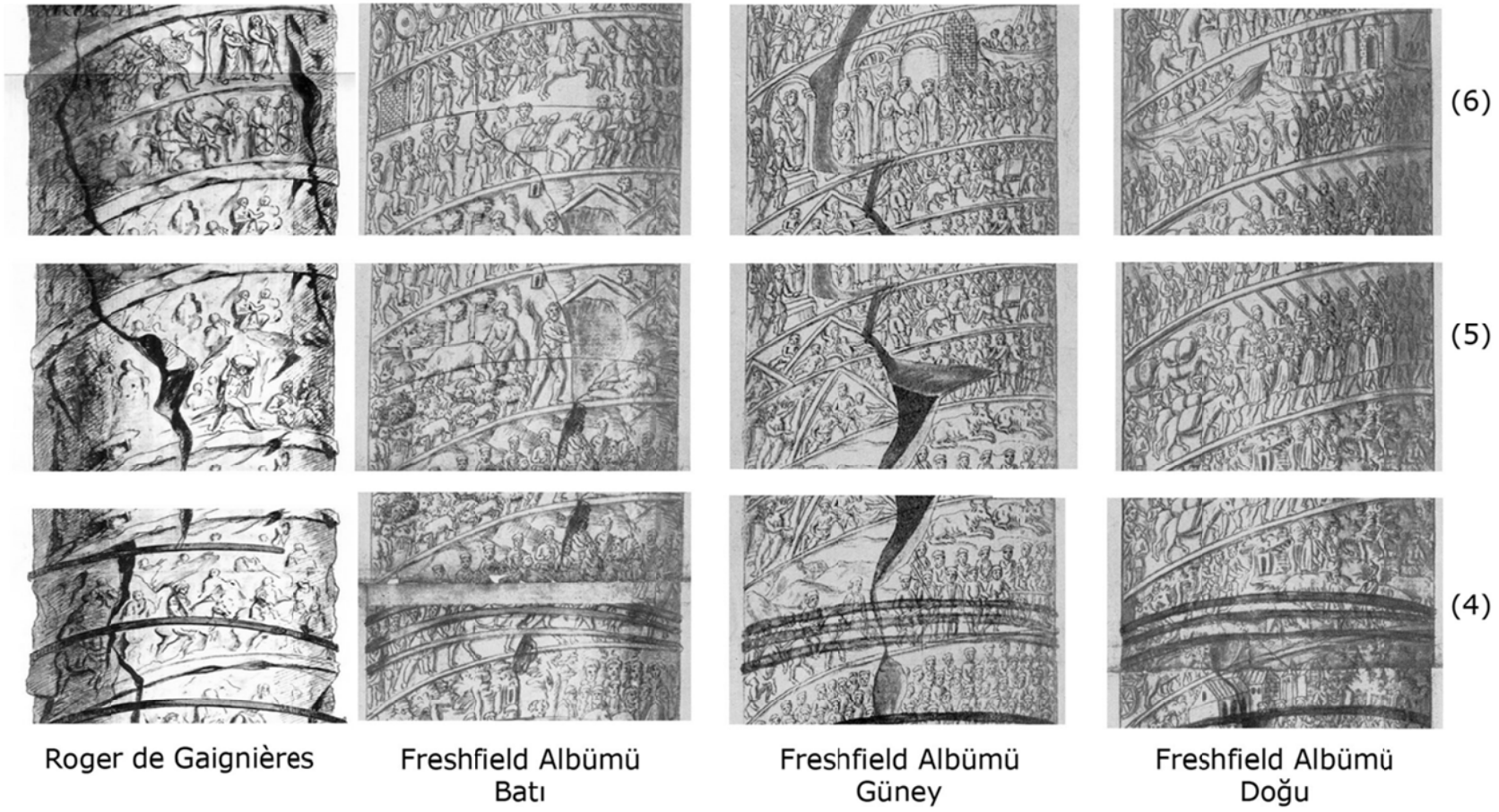
Öztürk, ikinci bantta ordu komutanı Gainas ve Gotların, kentteki yerel nüfusla Gotlar arasındaki huzursuzluk nedeniyle 400'de kentten ayrılışlarının resmedildiğini aktarır. (Öztürk, 1992, s.38) İlginç bir şekilde Öztürk, melek tasvirinin farkında olarak bu yorumu yapmıştır. Bizce bu görüş doğru olamaz, zira Arkadios'un sütununda Gainas'ın başına hale koyması akla yatkın değildir.

Üçüncü bantta kafile, ormanlık arka plan görüntülerinin eşliğinde yürürken gösterilir. Bu yürüyüş doğu yüzde, kırsal bir yerleşime varmalarıyla son bulur. (bkz. Şekil A.3) Öztürk, burasının Gainas'ın Trakya'da kamp kurduğu yer olabileceğini belirtmiştir. (Öztürk, 1992, s.38) Dördüncü banttaki tasvirler hem R. de Gaignières hem de Freshfield çizimlerinde demir çemberlerle sarmalanmıştır. (bkz. Şekil A.4) Freshfield çizimlerinin buradan katlanmış olmaları nedeniyle, bu tasvirlerin incelemek oldukça zorlaşmıştır. Öztürk burada Germenlerin[165] tasvir edilmiş olduklarını söyler. (Öztürk, 1992, 27-38)

Biz yalnızca arka planda, kırsal imgenin güçlü biçimde yansıtılmış olabileceğini düşünüyoruz. Güney tasvirinde arka planda yer alan tepeler ve hayvanlar bu bağlamda değerlendirilebilir.

Beşinci bantta çeşitli üçgenlere bölünmüş alanlarda bazı tasvirlerin yer aldıklarını görürüz. Bu üçgenlerin Theodosios Sütunu'nda da kullanıldıklarını Menestrier'nin kopyalarında görebiliriz. (bkz. Şekil A.5) Bunun amacı birbirinden ayrı iki konuyu

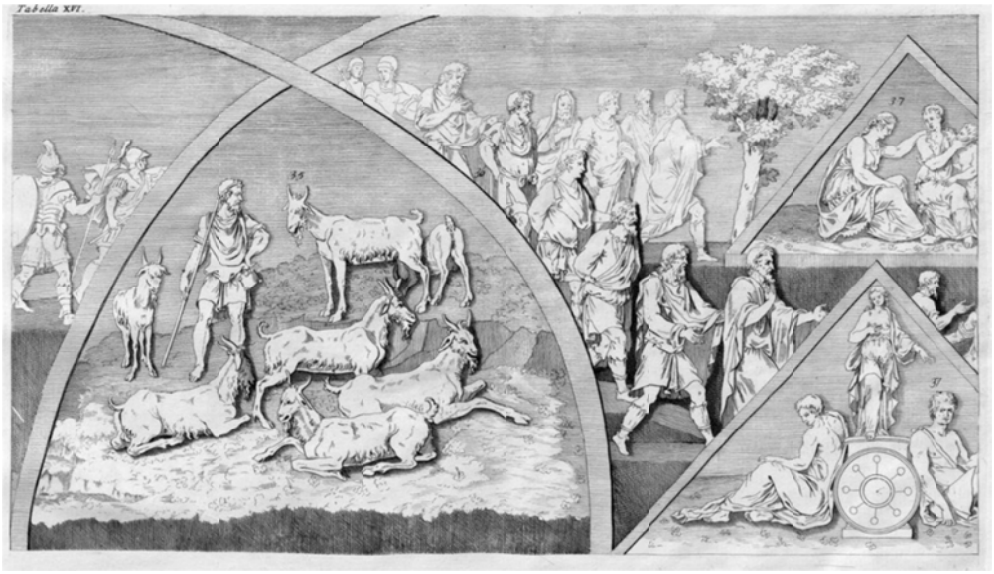
[165] Germen kökenli Gotları kastediyor olmalıdır.

Şekil A.4. Roger de Gaignières koleksiyonunda ve Freshfield Albümü'nde sütun gövdesinin 4, 5 ve 6 nolu bantları. Görseller Geffroy (1895) ve Freshfield (1922)'den alınarak derlenmiştir.

tasvir içerisinde ayırmak olabilir. Bu üçgenlerin içlerinde küçük alt öyküler de yer alıyor olmalıdır.

Üçgenlere benzer biçimde alt öykülerin, Konrad'ın 1996 yılında yılında kalıntılarda yaptığı araştırma sırasında sütun kaidesinde yer alan bitkisel motiflerin arasında gizlenmiş olarak bulunduğunu belirtmek gerekir. (bkz. Şekil A.6) Bu öykü bir aslan avını anlatmaktadır. (Konrad, 2001, s.348) Bu konunun detaylarına girmeksizin bu buluntuyu aşağıda sunuyoruz.

Şekil A.5. Menestrier çizimlerindeki üçgenler. Görsel Menestrier (1765)'ten alınmıştır.

Şekil A.6. Sütun kaidesindeki "aslan avı" sahnesi. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır.

Beşinci bantta, Freshfield güney tasvirinin sağ tarafında ve doğu tasvirinin tamamında, yürür halde bir kafile gösterilmiştir. Güney yüzdeki bantta iki ayrı banda bölünerek tasvir edilmişlerse de, doğuda bu detay es geçilmiştir.

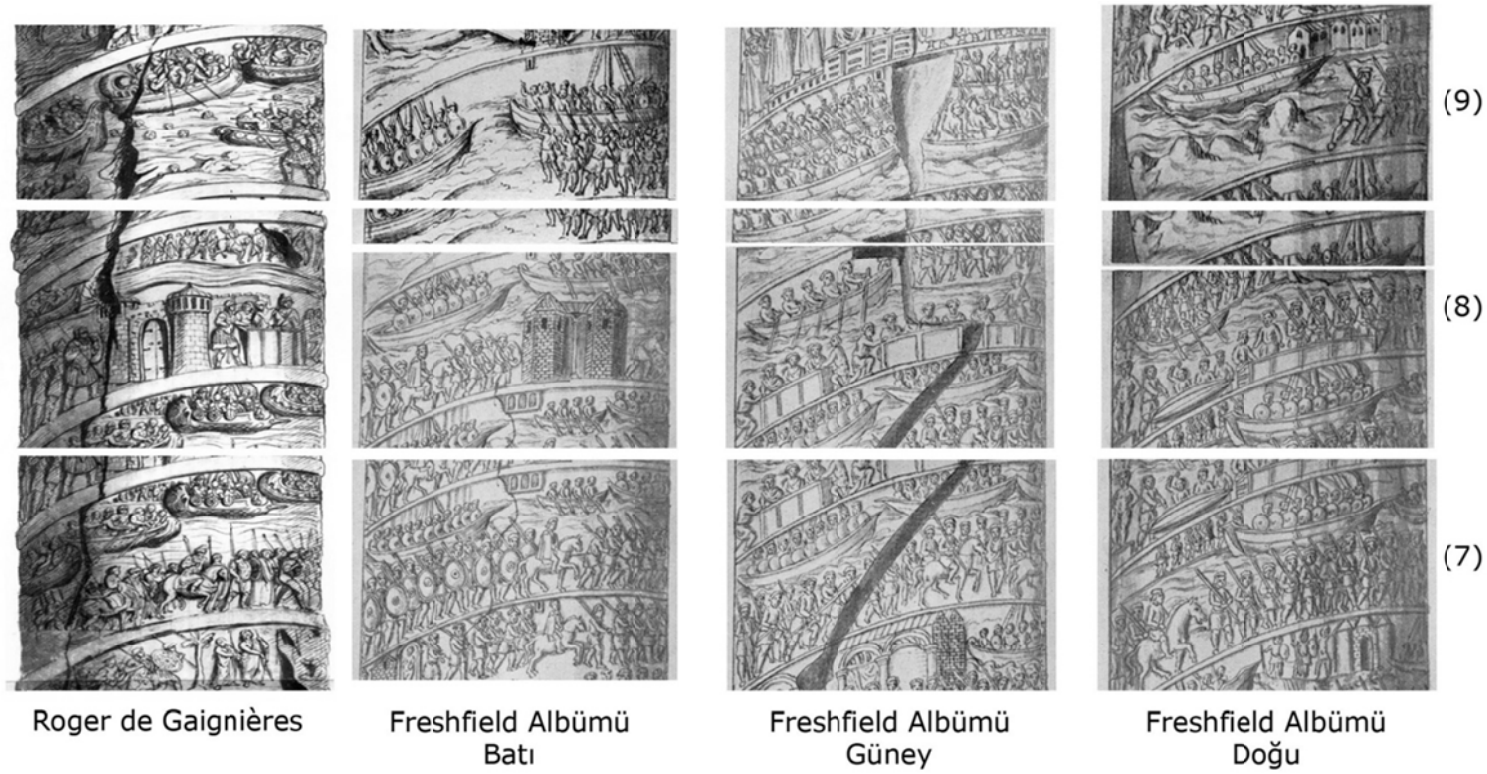
Bir sonraki bant olan altıncı bant, Roger de Gaignières versiyonunda net biçimde altlı üstlü iki banda ayrılmış olarak resmedilmiştir. Yine aynı çizimde, bu iki bölümdeki savaşçıların kalkanlarının farklı motiflerle süslenmiş oldukları görülebilir. Bu kafilelerin savaşan iki taraf olduklarını düşünebiliriz. De Gaignières çiziminde iki sıradaki savaşçıların birbirlerinden farklı kalkanlar taşıyor olmaları bu bağlamda değerlendirilirse, alt sıradakilerin kalkanlarında yer alan semboller aşağıda bir örneği sunulan (bkz. Şekil A.7) *Labarum* haçlı kalkan deseniyle ilişkilendirilebilir. Bu kalkandaki desen aynı zamanda sütunun tabanındaki odada (bkz. Şekil 2.8) ve tabanın güney yüzünde yer alan kristogramdaki haçla da uyumludur. Bu savaşçılar Arkadios'un askerleridir.

Konrad da kalkanlardaki motiflere değinmeksizin, bu ikili sırayı karşılıklı iki taraf olarak düşünmüştür. (Konrad, 2001, s.381)

Şekil A.7. Sütundaki kalkan gösterimine benzetilen bir kalkan örneği. Görsel URL-8 (2012)'den alınmıştır.

Bu durumda, altıncı bandın Freshfield güney tasvirinde, deniz kenarında, Arkadios ve adamları Gainas'ın adamlarıyla karşılaşmışlardır. (bkz. Şekil A.4) Aynı bantta doğu tasvirinde, Gainas ve adamları sahil boyunca yürürlerken arka planda gemiler yer almaktadır. Bu tasvire göre, Arkadios ordusu ile karadan baskı kurarken, denizde de donanma onları sıkıştırmaktadır.

Şekil A.8. Roger de Gaignières koleksiyonunda ve Freshfield Albümü'nde sütun gövdesinin 7, 8 ve 9 nolu bantları. Görseller Geffroy (1895) ve Freshfield (1922)'den alınarak derlenmiştir.

Arzu Öztürk bu konuda, Gainas'ın Çanakkale'ye yöneldiğini fakat Roma donanmasıyla karşılaştığını ve geri çekilmek zorunda kaldığını aktarır. (Öztürk, 1992, s.39) Biz bu konuda net bir görüş ortaya konması için, yedinci bantta yer alan figürler incelenmelidir.

Altıncı bandın Freshfield doğu tasvirinde, arka planda denizin karşı kıyısında yer alan kalenin Çanakkale olması muhtemeldir.

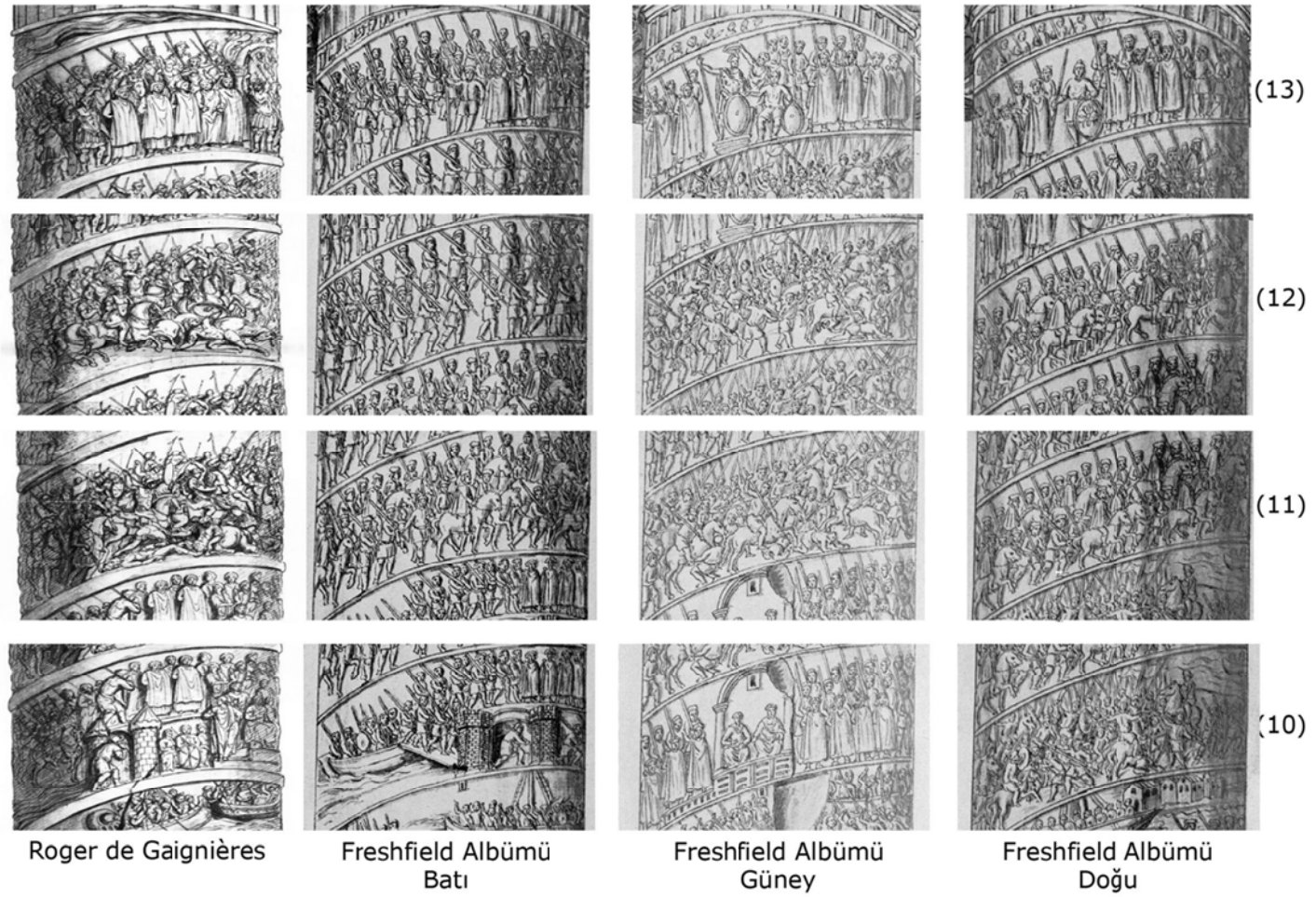
Freshfield çizimlerinde altıncı bandın doğu çizimindeki ve yedinci bandın tüm çizimlerindeki gemilerdeki askerlerin kalkanlarına bakarak bunların, Gainas komutasındaki Gotlar olduklarını düşünüyoruz. (bkz. Şekil A.4 ve A.8) Bu durumda yedinci banttaki tasvirleri, Gainas'ın kuvvetlerinin, Gelibolu tarafından gemilerle Çanakkale tarafına gidişi olarak yorumluyoruz. Bu sırada altıncı bandın doğu tasvirinde, Gainas'ın kumandasındaki bir grubun Gelibolu tarafında kaldığı görülmektedir.

Sekizinci bantta, daha önce altıncı bantta arka planda, karşı kıyıda gördüğümüz kalenin ön planda tasvir edildiğini görürüz. Buradaki askerler, Freshfield çizimlerinde Gainas'ın kalkanlarına benzer kalkanlara sahipken, de Gaignières çiziminde açıkça Romalı asker üniformalarıyla tasvir edilmişlerdir. Burada Freshfield çizimlerinde bir çeşit tutarsızlık olabileceği varsayılmalıdır.

Roger de Gaignières çizimini esas alarak, Gainas'ın deniz kuvvetlerini karşı tarafta Arkadios'un ordusuna ait kimselerin bekledikleri şeklinde yorumluyoruz. Sekizinci bandın Freshfield güney ve doğu tasvirlerinde kıyıda kurulmuş barikatları benzer biçimde Romalıların savunma hattı olarak düşünebiliriz.

Freshfield batı tasvirinin dokuzuncu bandında, kıyıdan Gainas'ın gemilerinin püskürtülmelerine ilişkin sahneyi görebiliriz. Kıyıdaki savunma hattının gemilerle mücadelesine ilişkin sahne Roger de Gaignières çiziminin aynı bandının sağ tarafında kısmen görülebilir. Burada ayrıca denize dökülmüş askerlerin kafalarına da rastlarız. Bu da savaşın bu ilk etabının Arkadios lehine sonuçlandığını göstermektedir.

Sonraki Freshfield güney ve doğu tasvirlerinde gemilerin boğazın hırçın dalgalarında bir süre kaldıkları görülebilir. Bu hırçın dalgaları deniz savaşları olarak yorumlamak mümkündür.

Şekil A.9. Roger de Gaignières koleksiyonunda ve Freshfield Albümü'nde sütun gövdesinin 10, 11, 12 ve 13 nolu bantları. Görseller Geffroy (1895) ve Freshfield (1922)'den alınarak derlenmiştir.

Onuncu bandın Roger de Gaignières ve Freshfield batı tasvirlerinde, deniz savaşının sonunda bir ordunun kente giriş yaptığını görebiliriz. (bkz. Şekil A.9) Kentte onları bekleyen askerlerin ellerindeki kalkanın motifi Roger de Gaignières çiziminde görülebilir. Bu, kentte Romalıların varlığını gösterir.

Burada Gainas komutasındaki deniz kuvvetlerinin teslim oluşu tasvir edilmiştir. Aynı bandın bir sonraki (güney) tasvirinde iki imparatorun üstü örtülü bir locada otururken görülmelerini, savaş esirlerinin hükümdarlara sunuluşları olarak değerlendirilebilir.

Öztürk bu noktada, savaşı kazanan Roma donanmasının kente dönüşünün resmedildiğini belirtmektedir.(Öztürk, 1992, s.38)

Sırada Gainas deniz kuvvetleri kıyıdan hareket ederken, kıyıda kalan Gotlar vardır. Bunlar da onuncu bandın Freshfield doğu tasviri ile, on birinci ve on ikinci bantların (de Gaignières dahil) tüm tasvirlerinde gösterilen kara savaşıyla yenilgiye uğratılır.

Sütun gövdesinin son bandında savaşın sonuçlandığı imparatorların maiyetleri ile birlikte tekrar tasvir edildikleri gözlemlenebilir. Öztürk burada tasvir edilen kutlamada halkın da bulunduğunu belirtmiştir. (Öztürk, 1992, s.38)

Konrad bu tasvir ile bir önceki loca tasvirinde tutukluların bulunduğunu ve bunların bir çeşit yargılanma sürecine işaret ettiğini belirtir. (Konrad, 2001, s.381)

Freshfield güney tasvirinde, muhtemelen yine bir melek tarafından, Roma askeri giyimli birinin başının üstünde bir hale tutulduğu görülür. Bu asker kıyafetli kişi Lorichs'in çiziminin en sağ tarafında görülebilir. Tepesinde küpid benzeri bir melek de görülebilmiştir. (bkz. Şekil A.9)

Bu meleğin zafer meleği olduğunu belirten Freshfield, ikinci ve on üçüncü bantta, imparatorun üzerinde resmedildiğini belirtmektedir. (Freshfield, 1922, s.97) Bizce her iki tasvirde de Roma askerleri resmedilmiştir. Zira ikinci bantta imparatorun at üstünde tasvir edilmiş olması ve bu son bantta oturur tasvir edilmiş olması bize daha olası gözüküyor. Ayrıca bu zafer meleği, Hıristiyanlıktan önceki devrin Zafer Tanrıçası Nike anlamında ele alınabilir. Bu da anıtın Pagan-Hıristiyan kimliğini gösteren bir diğer detaydır.

Bu son bandın Freshfield güney tasvirinde imparatorların önlerinde yer alan kalkanların biçimi, öncesinde Arkadios'un askerlerinde görmediğimiz bir tarzda tasvir edilmiştir. (bkz. Şekil A.10) Bunu önceki tasvirlerde Gainas'la

ilişkilendirdiğimiz kalkanlara benzetmek mümkündür. Aynı bandın doğu tasvirinde yine öncekilerle uyumsuz bitkisel motifli bir diğer kalkan tasviri daha yer almaktadır. Bu da, bir Romalı askerin elindedir.

Başından beri Freshfield çizimlerinde kalkanların motifleri üzerinde durulmadığı göz önüne alınarak, kalkanların bu beklenmedik görüntüleri değerlendirme dışı bırakılmıştır.

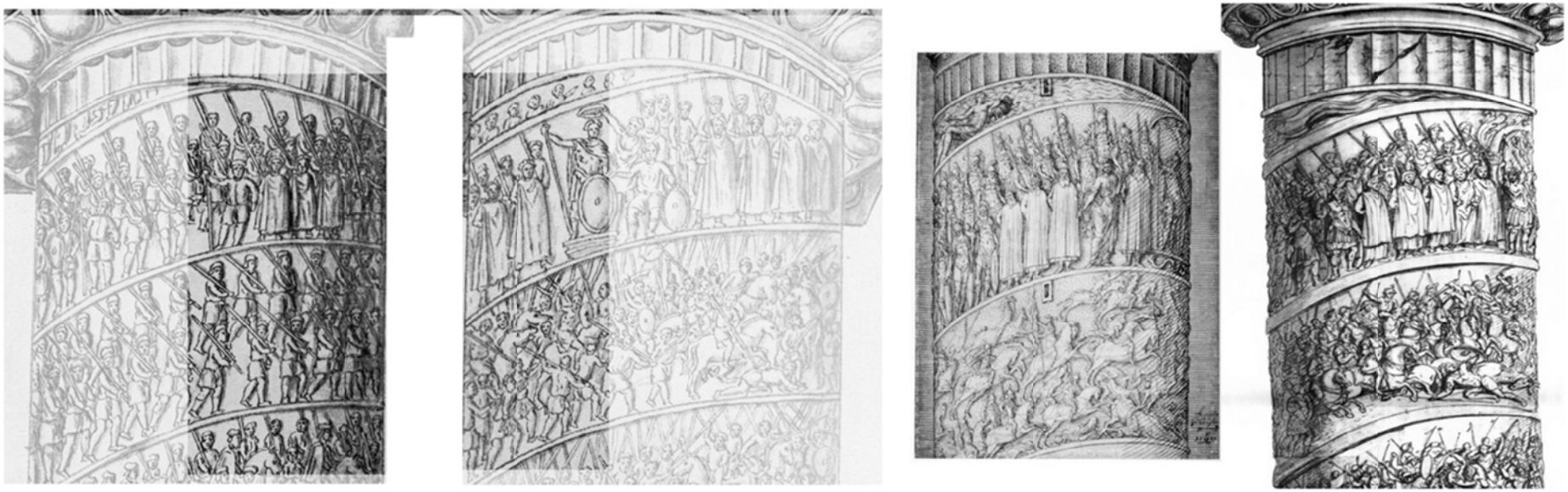
Bu bağlamda Lorichs'in yaptığı, son iki bandı kapsayan görünüş de bu fikri desteklemektedir. Lorichs'in çiziminde en üst bantta, en alt sırada soldan üçüncü Romalı askerin elinde, daha önce referans verdiğimiz *Labarum* haçlı kalkanına benzer bir kalkan bulunmaktadır.

Sütun gövdesinde yer alan bezemelerin değerlendirilmesinde önemli bir kaynak olarak ele aldığımız Freshfield çizimleri, askerlerin ayırt edilmelerinde rol oynamamışlardır. Bu bağlamda bu çizimlerin şematik oldukları, Lorichs'in çizimiyle ortaya konmuştur. Gainas kumandasındaki Gotların bir kısmı muhakkaktır ki, Roma ordusunun mensubuydu. Bu bağlamda bezemelerde, onları Arkadios'un kuvvetlerinden ayırmak için kalkanlarındaki desenin kullanıldığını düşünmekteyiz.

Lorichs'in yaptığı çizim, Freshfield ve R. de Gaignières çizimleriyle genel anlamda bir bütünlük içindedir. Yukarıdaki karşılaştırma görselinde bu durum görülebilir. Lorichs'in çiziminde sütunun ince işçiliği görülebileceği gibi diğer çizimlerin büyük ölçüde şematik ve detayları göstermede eksik kaldıkları ortaya çıkar.

Sütunun son bandının bittiği köşedeki üçgenin içinde yer alan imajı Freshfield çizimlerinde çeşitli insan büstleri olarak görürüz. Ne var ki R. de Gaignières çiziminde burada dalgalar gösterilmiştir. Lorichs'in çizimi bu noktada, oldukça ince işlenmiş bir su perisini (nymphe) göstermektedir. Uzanmış olarak tasvir edilmiş su perisinin kolunun altında bir testi yer almaktadır. Strzygowski, bu su perisini Haliç olarak yorumlamıştır. (Strzygowski, 1894, s.241)

Freshfield çizimlerindeki tutarsızlıklara geri dönecek olursak, yukarıda beşinci ve altıncı bantlarda, bandın ikiye bölünmemesini bir diğer gösterim yanlışı olarak tespit etmiştik. Bütün bunlara Konrad'ın 2001 yılında yayınlanan makalesinde yer alan bir diğer tutarsızlığı ekleyerek bu değerlendirmeyi tamamlayabiliriz.

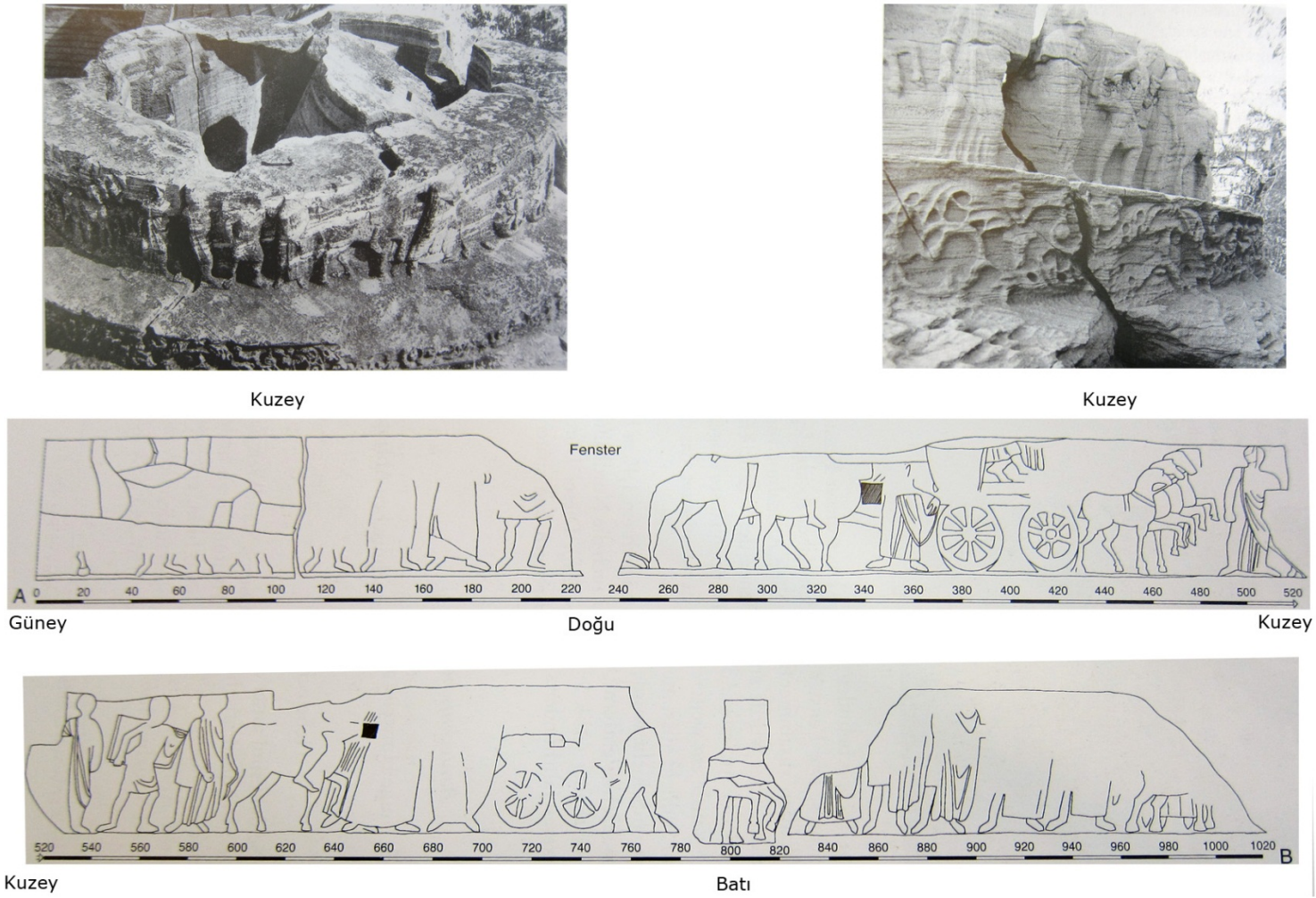
Şekil A.10. Melchior Lorichs çizimiyle Roger de Gaignières koleksiyonunda ve Freshfield Albümü'nde yer alan resimlerin karşılaştırılması. Görseller Fischer (2009), Geffroy (1895) ve Freshfield (1922)'den alınarak derlenmiştir.

Konrad sütunun taban, kaide ve gövdesinden geriye kalanlarda, mevcut bezemelerin durumunu ortaya koymuştur. (bkz. Şekil A.11) Bu çalışmada, ilk sütun bandının en alt kısmı tespit edilmiştir. Bu kısmın, aşağıda yer alan fotoğraf ve çizimleri, Freshfield çizimleriyle uyumsuzdur. Buna göre, Freshfield çizimlerinin, bezemelerin restitüsyonunda işe yaramayacak kadar şematik oldukları ortadadır. Yine de Lorichs ve Roger de Gaignières çizimleriyle karşılaştırarak tümüyle gerçek dışı olmadıkları kabul edilebilir. Sütun bezemelerinde anlatılan öykünün ortaya çıkarılmasında Freshfield çizimlerinin önemi büyüktür.

Sütun gövdesinde yer alan öykü, Bizanslı tarihçi Teofanes'te neredeyse aynı biçimde yer almıştır. Bu öykü yukarıda, sütunun banileri ile ilgili bölümde (bkz. 2.6.2 nolu bölüm) ele alındığından burada yinelenmeyecektir. Sütunun tasvirlerinden yola çıkarak oluşturulan öykünün, benzer içerikle Bizans tarihlerinde yer alıyor olması önemli bir sağlamadır.

Konrad, Roma'daki öncüllerindeki sahnelerin hep kuzeyden başladıklarına işaret eder. Arkadios Sütunu'ndaki sahnelerin en önemli parçalarının güney çizimlerinde olması, sahnelerin kuzeyden başladığına işaret ediyor olabilir. (Konrad, 2001, s.390) Fakat eldeki çizimlerden sahnelerin başlangıçlarını kestirmek mümkün değildir.

Sütun gövdesiyle başlık arasındaki kısımda yivli bir bant, onun da üzerinde yumurta dizileri ile süslenmiş bir profil yerleştirilmiştir. Dor başlığına benzer biçimli başlığın üstünde, köşelerinde *Labarum* tipi haç işaretleri bulunan düz bir blok yer alır. Bunun üzerinde heykel kürsüsü yer almaktadır. Kürsünün, güney cephesinde, döner merdivenin açıldığı bir kapı bulunmaktadır. Kürsünün başlığı da, köşelerinde haç motifleri olan düz bir başlıktır. Bu haçlar *labarum* tipidir.

Şekil A.11. Sütun gövdesinin ilk bandının mevcut durumu. Görsel Konrad (2001)'den alınmıştır.

A.4 Sütun Üzerinde Yer Alan Heykel

Yukarıda da belitildiği gibi, sütunun tamamlanması, II. Theodosios devrinde, 421 yılında, üzerine İmparator Arkadios'un heykelinin konmasıyla gerçekleşmiştir. Her ne kadar Gyllius (1997, s.187), heykeli yaptıranın İmparator Arkadios olduğunu belirtmişse de, bu tez fazla benimsenmemiştir.

Altıncı yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi, Marcellinus Comes Arkadios Sütunu'nun üzerine konan heykelin devasa olduğuna dikkat çekmiştir. (Unger, 1878, s.180)

İmparatorun heykelde ne şekilde tasvir edildiğine ilişkin, kaynaklarda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. 100 yıl kadar sonra, İmparator Iustinianos'un, Forum Augustaion'da yer alan sütunu üzerindeki tunçtan yapılmış atlı heykelinde, süvari olarak tasvir edilmiş olması bize bu açıdan ışık tutabilir. Yüzü doğuya dönük Iustinianos figürünü Procopius'tan naklen aktaran Düzgüner, figürün Akhilleus tarzında giyimli olduğundan bahsetmektedir. Düzgüner'in anlatımıyla, sol elinde tuttuğu yerküre (*polos-globus*) ile dünyanın hâkimi olduğunu, dirsekten kıvrılarak yukarı kalkan sağ eliyle, barbarlara bulundukları yerde kalmalarını ihtar eden Iustinianos, yarım çizmesi (*arbyle*), kahramanlara özgü göğüs zırhı (*thoraks*) ve başındaki miğfer (*kranus, galea*) ile her an savaşa hazır olduğunu göstermektedir. (bkz. Şekil A.12) (Düzgüner, 2004, s.74)

Aynı heykeli Harun İbn Yahya da tasvir eder: '*başında inciler ve yakut taşlarla süslenmiş bir taç olduğu halde sağ kolunu kaldırmış vaziyette*' olduğunu belirterek, imparatora Akhilleus lâkabının verilmesine yol açan özellikte olduğunu, tacın oryantal bir etki yapan büyük tüyleriyle olağandışı görünüme sahip olduğunu vurgulamıştır. (Ebersolt, 1996, s. 23-24)

On beşinci yüzyılda, İtalyan hümanizminin hocası olarak anılan Manuel Hrisolaros'un, Prens İoannes VIII Paleologos'a yazdığı ünlü mektubunda, çoktan kaybolmuş olan heykelin dövme gümüşten yapılmış olduğu ve I. Theodosios'u tasvir ettiği belirtilmiştir. (Kuban, 1996, s.163) Ne var ki bu bilgiler, o tarihlerde heykel ortada olmadığından hiçbir şekilde kesinlik içermemektedir.

Arkadios Sütunu'ndaki heykel için, Gurlitt'in 1912 tarili restitüsyonunda ayakta duran bir heykel uygun görülmüştür. (bkz. Şekil 3.51) Bu heykel yaklaşık 5,6 metre boylarında ele alınmış olan Barletta'daki Colosso di Barletta'dır. Ne var ki, Konrad,

Roma'daki emsal sütunlarla ilgili düşünülen 8,5 metre ölçüsünün daha makul olacağını varsaymaktadır. (Konrad, 2001, s.383-384)

Şekil A.12. Düzgüner'in (2004) çalışmasında yer alan, Iustinianos Sütunu üzerinde yer aldığı bilinen Iustinianos heykeline ait çizim[166].

[166] Çizim, Budapeşte Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 15. yüzyıla ait bir elyazmasından (MS. 35 fol. 144 V) alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad:	Hakan Taştan
Doğum Yeri ve Tarihi:	Şişli, İstanbul, 1984
Adres:	Beşiktaş, İstanbul
E-Posta:	tastanhakan@yahoo.com
Lisans:	İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Yayın Listesi:

- **Taştan, H.** ve Kamburoğlu, E., (2008). Ölümsüz Ozan – İlhan İrem. Cinius Yayınları. İstanbul.